De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 27

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 27. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag / Batavia 1932

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

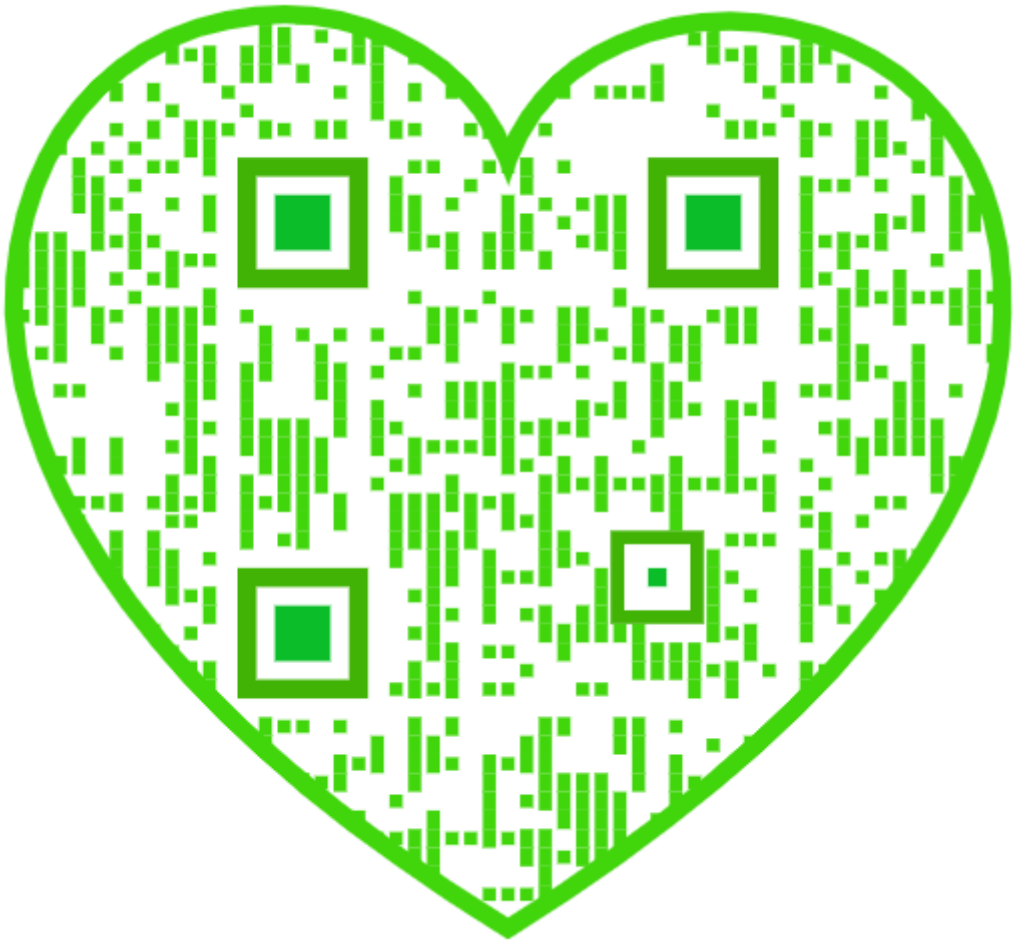

Humor en humoristen.

Er bestaat over de betekenis van de woorden *humor* en *humoristen* enig misverstand, waarvan het voornaamste is, dat men meent, dat een humorist hetzelfde is als een grappenmaker. Daarom is het nuttig, eerst de betekenis dezer woorden te bepalen, alvorens na te gaan, welke onzer schrijvers tot de humoristen kunnen worden gerekend.[1)]

Het latijnse woord *humor* betekent ‘vocht’. In de geneeskunde kreeg het de betekenis ‘lichaamsvocht’. Aan de lichaamsvochten kende men grote invloed op 's mensen lichamelike en geestelike gesteldheid toe en zo kreeg het woord een psychologiese betekenis. In 't engels noemde men in de 16e eeuw ‘humorous’ iemand die onder invloed van bepaalde lichaamsvochten bepaalde karaktereigenschappen vertoonde; soms bedoelde men er mee iemand die grillig, wonderlik was, nu eens lachte, dan schreide, dan neerslachtig, dan weer opgewonden was; soms ook paste men het toe op iemand met een stijfhoofdig karakter. In het franse en het nederlandse *humeur* en *humeurig* heeft men die betekenis nog over.[2)].

1) Men kan hiervoor bestuderen: Höffding, *Humor als Lebensgefühl*. Freud, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*. Lipps, *Komik und Humor*. Bergson, *Le Rire*. F.E.J. Malherbe schreef een proefschrift, *Humor in die algemeen en sy uiting in die afrikaanse letterkunde* (2e dr. 1932), waarin hij vooral op Höffding steunt en waarin, evenals in de andere genoemde werken, veel literatuur wordt gegeven. Hazewin kel, *Bijdrage tot de psychologie der humoristen*, geeft op p. 262 vlgg. een samenvatting van de karaktereigenschappen der humoristen en het verband tussen hun werk en hun persoonlikheid. Zijn onderzoek is in zover eenzijdig, dat het zich beperkt tot humoristen (een 20-tal), die in de literatuur als zodanig bekend zijn. Maar zijn beschrijving, gegrond op de biografiese methode, stemt treffend met de mening van Höffding overeen. Het zal niet nodig zijn, daarnaar telkens te verwijzen. - In het volgende is voornamelik Höffding als grondslag genomen.
2) Zie ook het *Wdb. d. Ned. Taal*, VI, 1312. Het artiekel over *humor* is overigens zeer onvolledig en kent alleen de betekenis van *vrolikheid*. Een humorist is daar, blijkens de aanhalingen, een grappenmaker.

Maar onder invloed van Shakespeares werken kreeg het woord geleidelik de diepere en meer omvattende betekenis, die het nu nog heeft. De klassieken zagen in het leven eenheid, of trachtten deze daarin te zien. Het onafwendbare noodlot beheerste alles. Onveranderlikheid wa voor hen het kenmerk van het innerlikste wezen van de gehele schepping en gold bij hen voor het hoogste. Ook de renaissance kende deze levensbeschouwing. Daartegen kwam reactie. Men begon in te zien, dat het leven zeer samengesteld is en vol tegenstrijdigheden en onverklaarbaarheden. Wat voor de een droevig is, is voor de ander aangenaam. Wat tot ons ongeluk schijnt geschapen, strekt tot ons geluk, en omgekeerd. Het goede en het slechte, het blijde en het droeve, geluk en ongeluk wisselen elkander af. De schijn bedriegt zo vaak: een aanzienlik man, geëerd door z'n medeburgers, is met ondeugden of zwakheden behept; daarentegen gloeit ook in de ergste misdadiger nog een goddelike vonk. Het leven stoort zich aan geen menselike logica of wet: wie heden boven is, ligt morgen onder. Het rad der fortuin wentelt dag en nacht. Niet een onwrikbaar noodlot heeft het op ons verderf voorzien, maar een onverklaarbare macht speelt met ons haar goede en haar boze spel. Niets is verheven, schoon of machtig, dat niet tevens zijn lage of lelike of zwakke zijde heeft. En het merkwaardige is, dat zonder deze tweeheid de mens niet kan bestaan. Vreugde en smart zijn zo onverbrekelik verbonden, dat de een zonder de ander ondenkbaar is. Het lijden is een onmisbare voorwaarde om het leven te genieten. Het schone is alleen bestaanbaar door het lelike, het hoge alleen door het lage.

Dit inzicht leert de mens in en door het harde leven, en wie daartoe is gekomen, bezit *humor*. Dat wil zeggen: het besef van het betrekkelike van alle waarden moet niet zijn een verstandelik begrijpen en erkennen; dat is niet voldoende. Het moet de mens brengen tot een levenshouding, tot een grondslag die zijn doen en laten, zijn inzicht in en zijn verhouding tot het leven bepaalt. Er zijn er die tot deze hoogte stijgen door eigen gelukkige aanleg; het gevoel van het betrekkelike van alles is hun blijkbaar aangeboren of vroegtijdig eigen geworden. Maar de meeste mensen komen eerst later, na en door harde strijd, tot dit besef. De onervaren jeugd is overmoedig en absoluut; zij kent geen grenzen voor haar wensen en kunnen; zij meent, de hemel te kunnen bestormen. Maar door menigmaal harde tegenslagen en wrede teleurstellingen verliest ze haar overmoed

en dan hangt het van haar aanleg af, hoe ze daarop reageert. Langs velen glijdt het leven af als water langs een oliepak: het doet hun geen goed of kwaad en ze blijven die ze waren, d.w.z. niet veel bizonders. Anderen worden door de tegenslagen verbrijzeld of murw geslagen. Weer anderen voelen zich verongelijkt en worden ontevreden of opstandig. Maar de besten zullen òf in de godsdienst troost vinden en berusten in Gods wil; niet opstandig zijn ze en niet verpletterd, maar overtuigd, dat hen ‘alle dingen ten goede zullen komen’. Of ze zullen inzien, dat de mens vergeefs zich verzet tegen onbegrepen maar sterkere machten; dat beperking, ook zelfbeperking, geboden is en dat het leven een ernstige, doch geen troosteloze zaak is. Het leven is vol van heerlikheid en jammer, en wie dat feit blijmoedig en zonder opstandigheid aanvaardt, is *humorist*. Daarvoor is, zoals we zeiden, een meestal harde leerschool nodig, en daardoor wordt men humorist eerst op latere leeftijd.

Wie het tot dat inzicht heeft gebracht, die staat in het leven vrij en onaantastbaar. Hij staat er niet boven of buiten, maar middenin. Hij staat er ook niet vijandig tegenover, maar beschouwt het met een zachte glimlach van sympathie. Rampen zullen hem niet terneder slaan; geluk zal hem niet overmoedig maken, want hij weet dat achter de wolken de zon schijnt, maar dat ook een zonnige zomerdag kan eindigen met onweer en het inslaan van de bliksem. ‘Himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt’, dat mag de houding van de jeugd zijn, de zijne is het niet. ‘Er jubelt nicht, er erschrickt nicht und er klaget nicht.’ Nu weet hij, dat het kleine, het lage, het onzinnige, het gemene evenzeer deel van het leven en de menselike natuur uitmaken als het grote, het verhevene en het goede. Het kleine doet hem niet het geloof aan het grote verliezen; het grote verhindert hem niet, het kleine te zien en te achten. Daarom eerbiedigt hij zijn medemens, ook de geringste. Daarom staat hij vrij en krities tegenover ook de hoogst geplaatsten. Doordat hij er boven staat, kan hij schertsen; maar doordat hij zich er deel van weet, is z'n glimlach zacht; de scherts versmelt met de ernst, en zonder deze laatste is de humor even weinig denkbaar als zonder de eerste.

Alles is betrekkelik: die erkenning strekt hij ook uit tot zich zelf. Ook zijn waarde is maar b etrekkelik; ook hij is een mens met deugden en gebreken. Zijn kunnen is maar zwak, maar zijn streven is loffelik. Het leed dat hem treft is van geringe betekenis, vergeleken bij het veel grotere leed van zovelen. Het

geluk dat hem te beurt valt is onverdiende genade; duizenden hadden naar menselik inzicht meer recht er op dan hij. En al maakt hij in de maatschappij misschien enig vertoon; al wordt hij wellicht geëerd, ontzien of benijd, hij weet maar al te goed, dat ook aan zijn geluk de worm knaagt.

Zo stelt de humor de mens in staat om het leven te dragen. Hij verklaart het niet, zoals de godsdienst meent te kunnen doen, maar hij aanvaardt het blijmoedig, zij het met een enigsins weemoedige glimlach. De tegenslagen en teleurstellingen hebben hem het geloof in de eindelike zegepraal van het goede niet ontnomen. Zo is de humor een kostbaar bezit, zo kostbaar, dat Kirkegaard, en waarschijnlik terecht, meende, dat, zo de godsdienstige mens het hoogste standpunt heeft bereikt, waartoe men kan stijgen, de humoristiese mens terstond na hem komt.[1)]

Het spreekt vanzelf, dat geen twee humoristen volkomen gelijk zijn. Naar gelang van zijn verdere karakter zal een humorist verschillend reageren op de wetenschap, dat het leven een schone en sombere zaak is. Sommigen, de krachtige en evenwichtige naturen, zullen dit leven niet alleen aanvaarden, maar ze zullen er mee worstelen en het overwinnen, zeggende, gelijk Jacob tot de engel sprak: 'Ik zal u niet laten gaan, tenzij dat gij mij zegent'. Anderen, opstandiger, zullen innerlik protesteren en dit protest uiten in *sarcasme*. Weer anderen zullen *ironies* worden, want ook ironie is een vorm van zelfverdediging. Men heeft wel eens dit fijne onderscheid gemaakt, dat bij de ironie scherts achter de ernst verborgen is, en bij de humor ernst achter de scherts. Zwakkere naturen, die niet willen of kunnen strijden, zullen met heimwee omzien naar het verleden, dat zo schoon was (zo menen ze tenminste), of hunkeren naar een toekomst, die ze zich schoner denken dan het heden. Ze zetten hun wereldbeschouwing niet in daden om, maar geven zich over aan bespiegeling; zij zijn de *sentimentelen*, en van deze groep vindt men er zovelen onder de romantici van na 1800.

Maar hoe verschillend ook, hebben de humoristen toch ook menige gemeenschappelike trek. Men kan gerust zeggen, dat men bij hen in goed gezelschap is, want ze hebben tal van hoge

1) Dit wordt bevestigd door Hazewinkels onderzoek, dat aantoonde, dat de meeste humoristen een sterk godsdienstige natuur hebben. 'Voor een niet gering deel zal hun moed en hun geduld bij het dragen van tegenspoeden baseeren op hun godsdienstzin' (t.a.p.p. 277).

en aantrekkelike eigenschappen en minder ondeugden en gebreken dan de meesten van ons. Ze zijn hulpvaardig, vrijheidslievend en onafhankelik, godsdienstig, verdraagzaam, eerlik en onbaatzuchtig, eenvoudig en bescheiden; ze hebben een hoog ontwikkeld plichtsgevoel en zijn goed voor hun medemensen. Ze bezitten allen een sterk *verstandelike aanleg*. Want een levensbeschouwing als de hunne verwerft de mens zich alleen, als zijn rede hem doet begrijpen, dat het leven anders en sterker is dan hij had gedacht en dat het zaak is, zijn hartstochten te beteugelen. Daardoor zijn de humoristen ook *realisten*. Ze doen hun ervaringen niet op in de boeken of in een gedroomde wereld, maar in het werkelike leven; en ze willen te midden van dat leven blijven bestaan. Ze trekken zich niet terug, maar voelen er sympathie voor. Misschien is een grondtrek van alle humoristen hun *pessimisme*, want de optimist leeft gemakkeliker, oppervlakkiger, maar de droevige ervaringen glijden langs hem heen. Maar ze worden in elk geval geen mensenhaters, doch beschouwen de wereld om hen heen met *sympathie*. Ze zijn *geen propagandisten*. Niet uit gebrek aan moed, want hun moed staat boven alle verdenking. Maar wie zo van nature aan elke zaak twee kanten ziet, een goede en een slechte, een ware en een onware; wie bovendien dit op zich zelf toepast en overtuigd is, dat ook zijn eigen inzicht slechts betrekkelike waarde heeft, voor hemzelf waar kan zijn, maar voor anderen onwaar; die bezit niet de aanleg die nodig is om anderen mee te slepen en tot zijn overtuiging te bekeren. Het blijft echter de vraag wie op den duur meer bereikt of meer geluk om zich verspreidt: de ijverige sociale of godsdienstige hervormer, die alle afwijkende meningen wil neersabelen, of de man die tracht te verzoenen en te verenigen door de overtuiging uit te spreken, dat we allen een deel van de waarheid en het schone bezitten.

Het is niet gemakkelik, een zo samengesteld verschijnsel als de humor door een korte formule te bepalen. Toch hebben velen het beproefd, en hoewel hun formuleringen op zichzelf misschien te kort schieten, zijn deze toch vaak treffend juist, als men zich eerst met het hierboven uiteengezette heeft vertrouwd gemaakt. Kirkegaard noemt de humor: ‘wehmütig lächelnde Erinnerung’; Höffding[1)]: ‘das Gefühl des Lächerlichen auf Grund der Sympathie’. Von Hartmann zegt: ‘Das Wesentliche des Humors

1) *Psychologie*.

ist sein Doppelantlitz mit einer lachenden und einer schmerzlich wehmütigen Hälfte'; Schopenhauer: 'Der Humor ist hinter den Scherz versteckter Ernst'; Jean Paul, in z'n *Vorschule der Aesthetik*, verklaart: 'Der Humor ist das umgekehrte Erhabene, oder das romantische Komische'. Heine, in *Das Buch Legrand*, spreekt van 'die Verbindung des Pathetischen mit dem Komischen'[1]. Thackeray noemde de humor: 'wit and love', geestigheid en sympathie, en hij hoopte, dat hijzelf tot die hoogte mocht stijgen. Meredith spreekt van 'that wonderful and delicious mixture of fun, fancy, philosophy and feeling, which constitutes modern humour'. De Génestet zegt ervan: 'Een rijke taal vol geest en ingehouden tranen'; de bekende definitie, die men nog korter weer samenvat als 'een lach en een traan'. Bierens de Haan noemt de humor: 'een geschenk van het medelijden; de humorist bouwt een brug tusschen het verhevene en het alledaagsche'. En een Fransman kwam tot de uitspraak: 'l'Humour est le baiser que se donnent la joie et la douleur; il a dans son blaison une larme souriante'.

Ook Multatuli heeft, in *Idee* 158, zijn opvatting gegeven en gezegd: 'Humor is 't weergeven van de natuur, anders niet'. En hij voegt er aan toe: 'De Natuur-zelf namelijk is zeer humoristisch. Ja, zij alleen is humoristisch, en, meer nog, ze is altijd humoristisch'. Ondanks de verzekerdheid, waarmee hij spreekt, en de geestige wijze waarop hij z'n mening uiteenzet, heeft Multatuli hier echter ongelijk. De natuur op zich zelf is niet humoristies; de humor zit bij de mens die haar waarneemt. Ontegenzeggelik liggen in de natuur de tegenstellingen naast en door elkaar, maar de natuur merkt dat zelf niet op. Humor ontstaat in de mens die deze tegenstellingen *ziet en aanvaardt*, dus de natuur kan in hem humor doen ontstaan, zijn kijk op

1) 'Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas, Madame! Aber das Leben ist im Grunde so fatal ernsthaft, dass es nicht zu ertragen wäre ohne solche Verbindung des Pathetischen mit dem Komischen. Das wissen unsere Poeten. Die grauenhaftesten Bilder des menschlichen Wahnsinns zeigt uns Aristophanes nur im lachenden Spiegel des Witzes; den grossen Denkerschmerz, der seine eigene Nichtigkeit begreift, wagt Goethe nur mit den Knittelversen eines Puppenspiels auszusprechen, und die tödlichste Klage über den Jammer der Welt legt Shakespeare in den Mund eines Narren, während er dessen Schellenkappe ängstlich schüttelt.'

de natuur kan humoristies zijn. Maar dat gaat buiten de natuur om. Deze is evenmin humoristies als de kinderen in de Génestets bekend gedicht, die bij het open graf spelen; de humor is bij de dichter die hen spelen ziet.

De humor die we hierboven getracht hebben te schetsen, is voor slechts weinigen bereikbaar; de meeste mensen kunnen niet tot die hoogte stijgen. Toch zijn er velen, die dat gevoel van 's werelds heerlikheid en ellende met zich mee dragen en daarom ook humoristen kunnen genoemd worden. Höffding spreekt daarom van *de grote humor* (de hierboven geschetste) en stelt daartegenover en daaronder *de kleine humor*; en indien men deze indeling niet dogmaties gebruikt en niet voor iedere humorist een nauwkeurige classificatie eist, is ze zeker doeltreffend.

De kleine humor wordt licht goedmoedige scherts. Hij beziet het leven weliswaar in z'n tegenstellingen, kent ook wel de weemoed en tracht zich daarboven te verheffen; maar 't is geen eigenlik ‘levensgevoel’. Ook voor de ‘kleine humorist’ blijft het leven nog een bonte mozaiek, met rood en blauw en geel, met wit en zwart, en in die veelheid ziet hij een harmoniese eenheid. De tegenstellingen tussen de maatschappelike klassen of de tegenstelling tussen schijn en wezen brengen hem alleen tot een zwak, soms sentimenteel verzet, zonder meer. Hij beziet het leven om hem heen met sympathie en liefde; hij kan ook zichzelf als slechts betrekkelik belangrijk leren beschouwen en over zichzelf schertsen. Maar het raakt z'n innerlik wezen minder. Hij koketteert, om het zo uit te drukken, met 's levens lief en leed; z'n gemoed vergast zich zo licht aan voorstellingen hoe het is en hoe het wezen moest of kon zijn, en zo wordt z'n droefheid licht sentimentaliteit, z'n scherts licht grappigheid. Hij ziet niet de grote, tragiese tegenstellingen, maar heeft een open oog voor de kleinere. In de armen en eenvoudigen bespeurt hij zielenadel of andere hoge eigenschappen; van de rijken en machtigen merkt hij de zwakke zijde op. Zo verkondigt hij de lof van de schoorsteenvegers of de schoonmaaksters en twijfelt hij aan de belangeloosheid van ministers en groot-industriëlen. De veel gesmade schoonmoeders neemt hij in bescherming, en tegen de even veel verheerlikte lente heeft hij gegronde bezwaren. En alles op een opgewekte toon, want de ontgochelingen hebben hem niet terneer geslagen.

Naarmate nu de humor als levensgevoel een kleinere plaats inneemt, dus minder invloed op 's mensen daden en levens-

houding oefent, gaat het verstandelike element overheersen. Men weet, uit lectuur of van horen zeggen, dat uit de tegenstellingen in het leven een hogere eenheid ontstaat; daarom zoekt men tegenstellingen (die dan ook vaak ‘gezocht’ zijn) en meent, dat harmonie ontstaat, als men deze naast elkaar legt; alsof een mozaiek steeds harmonies is, onverschillig hoe men de kleuren en figuren groepeert. Dit alles is niet meer dan een intellectueel spel van woordspelingen, verrassende zinswendingen en onverwachte gedachtensprongen. Het ontaardt in geestigheid zonder meer en is vaak laag bij de grond. Dit is de grondslag van wat zich noemt ‘humoristiese’ scheurkalender of weekblad; hier behoren ook de ‘humoristiese’ voordragers, die op bruiloften en gezellige avondjes lauweren plukken, en Höffding spreekt schertsend, maar terecht, van *de hele kleine humor*. Hier heeft het woord *humor* de nu veel gebruikte lagere betekenis gekregen, welke hemelsbreed van de hoge verschilt. ‘Een lach en een traan’: zo formuleerde de Génestet de ‘grote humor’; zijn omschrijving past ook op de ‘hele kleine’: een lach om zoveel kinderlikheid of sentimentaliteit, een traan om zoveel flauwiteit.

Eindelik dient nog de vraag te worden gesteld, hoe de humor zich in onze letterkunde openbaart. Dat dit het geval zal zijn, is te verwachten, want elke zijde van de menselike natuur vindt haar uiting in de literatuur. Tot de grootste humoristen rekent men Socrates, Shakespeare en Cervantes. Ook de bijbel kent reeds humor[1)]. Maar de humor als algemeen letterkundig verschijnsel dateert eerst uit de 18e eeuw, als reactie op het classicisme, en vindt z'n oorsprong in Engeland. Een grote schaar van engelse humoristen zijn tot op heden bekend gebleven: Steele, Fielding, Sterne, Smollett, Goldsmith uit de 18e eeuw. Ook de eerste helft der volgende eeuw kende er velen: Hazlitt, Charles Lamb, Dickens, Thackeray zijn wel de meest bekend gebleven namen. Blijkbaar is de engelse geest voor deze levensbeschouwing het toegankelikst.

Onder de duitse romantici waren ook vrij wat humoristen. Bij ons bekend was Jean Paul, en vooral Heine, niet alleen om z'n gedichten, waar een cynies slot vaak een gevoelige inhoud

1) Prof. v. Veldhuizen, *Humor bij Lucas* (in *Stemmen des Tijds*, XII, 492), waar verwezen wordt naar Wünkhaus, *Der Humor Jesu*.

afbreekt, maar ook door z'n proza, zooals de *Harzreise, Die Bäder von Lucca* en *Das Buch Legrand*.

Beschouwen we hun werk, dan blijkt dit, bij veel verschillen, ook tal van overeenkomsten te vertonen, wat ook te verwachten is bij mensen van gelijke aard. Ze schrijven in 't algemeen geen grote werken, maar liever schetsen of novellen. Compositie is bij groter werk niet hun sterke zijde, maar in de onderdelen zijn ze vaak zeer goed. Ze dwalen licht af, laten zich gaarne gaan, ja, soms staat hun bij 't begin het einde niet voor de geest. Toneelstukken schrijven ze daarom weinig of ze doen het niet goed. Ze scheppen geen karakters, maar wel tekenen ze met verwonderlike juistheid en scherpe opmerkingsgave de ‘typen’ die ze om zich heen zien. Hun vlucht is niet altijd hoog, maar aan het gewone weten ze iets aantrekkeliks te geven. Hun personen zijn geen ideale helden of schurken, maar, evenals zijzelf, mensen met menselike deugden en gebreken. Hun stijl is over 't algemeen vlot, hun rijke fantasie schenkt hun een menigte aardige opmerkingen en uitweidingen. En in al hun werken ligt, wat het eigenlike wezen van hun makers uitmaakt: een mengeling van scherts en ernst.

Dit alles geldt ook voor ons land. Reeds de dichter van de *Reinaert* moet een humorist geweest zijn met een sterk satirieke trek. Niet om de grappige toneeltjes van de toegetakelde Bruun of de in 't water gevallen oude vrouwen; maar om z'n hele kijk op de maatschappelike verhoudingen, waardoor hij wel allereerst de lagere kanten van de (menselike) natuur zag; maar hij had toch ook oog voor het betrekkelike van alle dingen, en de gebreken van z'n held verdoezelde hij niet.

Vondel en Hooft zijn volstrekt geen humoristen. Hooft streefde naar een klassieke levensbeschouwing en zijn lijfspreuk ‘Omnibus idem’, voor allen dezelfde, bewijst, hoe hij de klassieke eenheid en onbewogenheid zocht. Vondel was wel een andere natuur en onbewogenheid was hem vreemd, maar door z'n diep godsdienstige aanleg en z'n sterke emotionaliteit werd hij geen humorist. Bredero zou, bij langer leven, een groot humorist hebben kunnen worden. In z'n *Spaanse Brabander* stelt hij reeds Jerolimo tegenover Robbeknol en hij heeft voor de eerste eer een medelijdende glimlach dan hoon over. Maar de tegenstelling is hier nog slechts uiterlik, er heeft nog geen versmelting plaats. Duideliker wordt dit in de *Klucht van de Koe*. Daar stelt hij de gauwdief zeer zeker voor als een schelm, maar hij ziet tevens in hem de

heldere en onversaagde kop, die nu eenmaal door gauwdieverij aan de kost moet komen en gelijk heeft, dat hij van de domheid zijner medemensen gebruik maakt. - Bredero's gedichten zijn de weerspiegeling van zijn leven: in beide wisselen het ‘boertige’ en het ‘aandachtige’ elkaar af en daarmee is de grondslag gelegd voor een humoristiese levensbeschouwing. Toen Bredero z'n gedichten uitgaf, was hij nog niet zo ver. Maar het zuur en het zoet zouden hem, had hij langer geleefd, niet gespaard zijn en hem tot een groot humorist hebben kunnen maken.

Maar ook hier te lande wordt de humor eerst in de 18e eeuw een letterkundig verschijnsel, vooral onder engelse invloed. In de figuur van Abraham Blankaart zien we dat reeds; niet in zijn grappige wijze van doen en spreken, maar in z'n gehele persoon. Hij is een man met tal van hoge zedelike en maatschappelike eigenschappen en tevens ruw en weinig ontwikkeld. De dames Wolff en Deken zagen in hem de ideale hollandse koopman; hadden ze zich wat meer boven haar schepping kunnen verheffen, dan hadden ze er een prachtige humoristiese figuur van kunnen maken. Doch de gehele *Sara Burgerhart* is in zover reeds humoristies, dat de meeste personen worden voorgesteld als noch volstrekt goed, noch volstrekt kwaad, en ook voor de slechte, met uitzondering van Broeder Benjamin en Cornelia Slimpslamp (en de theaterbooswicht R.) hebben de schrijfsters een lach van begrijpende sympathie.

Toch rekenen we de beide dames nog niet tot de humoristen. Duideliker kenmerken vertoont reeds Fokke Simonsz, haar tijdgenoot, maar zijn humor verheft zich niet boven het burleske, het boertige, dat ook in vroeger dagen reeds bij ons voorkwam. Over z'n *Moderne Helicon* zullen de tijdgenoten wel hebben geschaterd en er komen ook aardige vondsten in voor, maar een humoristiese levensbeschouwing zit er niet achter.

Dit is wel reeds het geval met Jacob Vosmaer, die iets later leefde en wiens werk, eerst verschenen in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, na zijn dood, in 1826, werd uitgegeven als boek, waarin *Het Leven en de Wandelingen van Meester Maarten Vroeg* de grootste plaats inneemt. Meester (d.i. dokter) Maarten Vroeg heeft een humoristiese kijk op de mensen om hem heen, en ook op zich zelf. Zijn werk herinnert aan Sterne (de uitgever vergeleek hem met Steele) en bezit reeds een zuiver literair karakter. Wel is het nog maar een eerste stap en zouden lateren hem overtreffen, maar terecht zegt Kalff, dat hij de voorloper van latere

humoristiese schrijvers als Beets en Hasebroek is en dat hij een schakel tussen zijn geslacht en het volgende vormt[1].

Na 1830 dringt de engelse humor met kracht in onze lage landen binnen, en daarmee treedt dan de groep schrijvers op, die we, evenals in Engeland, meer in 't bizonder 'de humoristen' noemen. Het is niet de bedoeling, in het volgende een volledige lijst van nederlandse humoristen te geven, al was het alleen maar wegens de moeilikheid om met zekerheid te zeggen of een schrijver al of niet humorist is. Maar aan de hand van de uiteenzetting hierboven is een zekere rangschikking niet onmogelik. Vooraf echter moeten we vaststellen, dat de nederlandse humor het tegen de buitenlandse moet afleggen. Evenals bij alle andere grote cultuurbewegingen, draafde ons volk ook hier in gematigde draf mee. Geen nederlandse schrijver bereikt de hoogte van Thackeray of Dickens; geen hunner evenaart Heine. Noch de mensenkennis van *The Newcomes* of van *Vanity Fair*, noch de sentimentaliteit van *David Copperfield* en *Little Doritt* of de scherts van de *Pickwick papers*, noch de geestigheid en het sarcasme van *Das Buch Legrand* of de ironie van zo menig gedicht van Heine vinden we in ons land terug. We kunnen dus bij onze beoordeling de nederlandse humoristen onderling vergelijken, en dan aan enigen de voorrang toekennen, maar we zullen wijs doen met ons te blijven voorhouden, dat het meer plaatselike dan internationale beroemdheden zijn.

Een humorist die krachtens z'n geboortejaar nog vóór 1830 had moeten genoemd worden, is *Staring*. Maar deze is zó jong, z'n werk was zó ver dat van z'n tijdgenoten vooruit, dat hij beter hier geplaatst worden kan. Hij bezat vrij wat van de betere humor. Z'n hoofdige boer is zeker een vrij belachelik type; maar tevens ziet Staring in hem een grote onafhankelikheid en een eerbied voor het voorgeslacht, zoals maar al te velen missen. Jaromir is een schelm en later een gemakzuchtig en zelfingenomen heer, maar de dichter heeft medelijden met z'n zwakheden, omdat hij weet, dat hijzelf er ook aan schuldig is:

> 'Hadt gij 't gekund? Indien gij ja zegt, ik zeg neen:
> Ik had helaas met Jaromir gegeten,
> Maar 't had mij ook, met hem, tot in mijn hart gespeten.'

Dat ook *Geel* een humorist was, behoeft na het boek van Martha Hamaker over hem geen betoog meer. Door z'n vertaling

1) *Gesch. d. Ned. Letterkunde*, VII, p. 137.

van de *Sentimental Journey* bewees hij z'n bewondering voor Sterne. Hij zag graag twee kanten van de zaak en als een moderne Socrates schiep hij behagen in een vragen- en antwoordenspel, waarbij hij aan 't slot (zoals in het *Gesprek op den Drachenfels*) geen partij koos. Als goed humorist was hij geen propagandist, maar z'n invloed heeft in de besten nog lang nagewerkt.

Een humorist, en niet van de minste soort, was ook *van Lennep*. Niet om z'n joligheid, z'n grappenmakerij op ernstige ogenblikken, de malle toestanden die hij schept. Men heeft de *Ferdinand Huyck* wel eens een humoristiese roman genoemd[1)], maar dat is alleen juist, als men aan de ‘kleine humor’ denkt; van een bepaalde kijk op het leven is in dat werk geen sprake. Potgieter en Busken Huet hebben hem, en terecht, hard gevallen om z'n oppervlakkigheid en z'n tevreden zijn met goedkoop succes[2)]. Maar zou al die grappenmakerij van van Lennep niet voortkomen uit een humoristiese kijk op het leven? Van Lennep was zeer begaafd; hij zag spoedig allerlei onwaarheid, voosheid, slechtheid of domheid om zich heen, ook waar die zich trachtten te verbergen achter een schijn van gewicht. Maar hij had ook geleerd, dat het een hopeloze zaak is, de wereld te willen verbeteren, en daar hij niet genoeg propagandisties vuur bezat, vergenoegde hij zich met er een grapje van te maken. En zo kunnen we zeggen, dat het verwijt van Potgieter en Huet hierop neerkwam, dat hij met de lagere humor tevreden was, in plaats van naar de hogere te streven.

Ook *Potgieter* kunnen we tot de humoristen rekenen. In z'n jonge jaren was hij een groot bewonderaar van de engelse humoristen en in enige werken uit die tijd vertoont hij dan ook alle kenmerken van een humorist: een grillige compositie, een bonte veelheid van beschouwingen en vertellingen, onverwachte wendingen, woordspelingen, poëzie, dit alles in een verbijsterende overvloed gegeven en toch verenigd tot een harmonies geheel; want de geest van de schrijver houdt alles bijeen. Daartoe behoren *Lief en Leed in het Gooi* en *Het Noorden*; ook *Hoe het Weeuwtje uit het Hof van Holland gevrijd werd* en *Het tochtje naar Ter Ledestein*[3)]. Maar z'n humor zit over 't algemeen meer

1) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, IV, 588.
2) Zie *Gids* 1837 en *Lit. Fant.* II. Vergelijk ook de aantekening in: *Uit de Lit. Fant. van Cd. Busken Huet*, van de Vooys en onderget., I 195.
3) Zie *De compositie van Potgieters proza* van onderget. (*N. Taalgids*, XII, p. 2).

in de uiterlike vorm en maakt meer de indruk van een intellectueel spel dan van een levenshouding. Of waarschijnlik moeten we zeggen: z'n verstandelike aanleg was zeer sterk en hij had het zich eigen gemaakt, z'n gemoedsaandoeningen te verwerken tot hij ze geobjectiveerd had; daardoor onderdrukte hij de regelrechte gevoelsuiting, die de humorist kenmerkt, en naderde hij, ondanks sterke romantiese aanleg, meer de klassieke geest.

Toch denken we bij het noemen der nederlandse humoristen gewoonlik niet aan deze vier. Bij van Lennep neemt het humoristiese een kleine plaats in tegenover het spannende in z'n verhalen; het is er meer een kruiderij dan het eigenlike wezen. En Staring, Geel en Potgieter nemen te zeer een eigen plaats in om bij een bepaalde groep te worden ingelijfd.

Was *Multatuli* een humorist? In sommige opzichten wel. Zijn chaotiese manier van werken, zowel in de *Max Havelaar* als in de *Ideën*, beoogde de samenstelling van een bonte maar harmoniese mozaiek. Al schrijvende liet hij zich door invallende gedachten leiden. In Woutertje Pieterse schiep hij ook een wel humoristies figuurtje. Maar over 't algemeen was hij te fel, te sarcasties, te opstandig, kortom te emotioneel voor een humorist. De begrijpende en verzoende glimlach van deze kende hij niet. Hij was steeds aanklager en rechter tegelijk en vonniste met strengheid. Steeds stond z'n eigen persoon in het brandpunt; terwijl hij zichzelf idealiseerde (zie de beschrijving van Max Havelaar), was hij onverbiddelik voor z'n tegenstanders; de vergelijking van de splinter en de balk, die de humorist zo goed begrijpt, was voor hem niet geschreven. Tot op z'n oude dag behield hij die felheid, want toen Busken Huet in 1884 een waarderend stuk over hem had geschreven, waarbij hij gebruik gemaakt had van een oud en vergeten ‘dagboek’ van Multatuli, had deze niet anders dan hoon en verachting voor hem over, hem noemende een ‘métier-schrijver’ en ‘artikelen-fabrikant’ (alsof hijzelf, Multatuli, dat niet in gelijke mate was!). Maar van humor ook toen, 3 jaar vóór z'n dood, geen spoor.

Tot de beste humoristen dan behoort wel *de Génestet*. Niet in z'n *St. Nicolaasavond*. Dit vers is geestig, grappig, grillig en in zover uiterlik humoristies; maar het bezit de overmoed van een jonge man die alles meeloopt in de wereld. Door harde ervaring zou de Génestet het leven anders gaan zien en toen steeg hij tot de hogere humor.

Ook *Mark Prager Lindo, De Oude Heer Smits*, behoort tot

de beteren. Hij heeft niet de diepere kijk op het leven van de door hem bewonderde Thackeray; hij staat uiterlik sterk onder invloed van Lamb en Dickens; in stukken als *De Winter* is het aaneenrijgen van tegenstellingen en van onverwachte gedachten een zuiver intellectueel spel zonder diepere grond. Maar in menig stuk geeft hij uiting aan een diepere weemoed en beschouwt hij de wereld met die scherts en sympathie, waarnaar Thackery streefde.

Ook *François Haverschmidt, Piet Paaltjens*, is een humorist van de betere soort. Eigenaardig is het, dat Piet Paaltjens in 't algemeen een ander man is als Haverschmidt. Piet Paaltjens is geestiger, vaak ook sarcastieser, en men staat menigmaal in twijfel, wat hij meent en wat niet. In deze gedichten is hij de nederlandse Heine, maar noch in omvang, noch in diepte, noch in sarcasme of ironie evenaart hij z'n voorbeeld. Maar ouder geworden schreef hij z'n *Familie en Kennissen* en daarin is hij regelrechter; in het proza geeft hij zich zoals hij is, met z'n weemoed en z'n heimwee, z'n scherts en z'n sympathie, en geen studentenomgeving dwong hem om allereerst geestig te zijn en zich te verbergen. Een krachtige of opstandige natuur is hij niet; hij behoort tot de zwakkeren, wie de strijd tegen het leven zwaar valt, die niet tot daden kunnen komen en wier weemoed licht ontaardt in sentimentaliteit. Maar z'n gevoel is echt en z'n stijl goed. Alleen het gedicht *De drie Studentjes*, in de *Snikken en Grimlachjes*, ademt dezelfde geest en behoort daardoor tot het beste uit die bundel.

Van Koetsveld en Hasebroek (*Jonathan*) zijn twee humoristen, die men licht samen noemt. Van Koetsveld is de mindere, omdat de predikant bij hem de humorist menigmaal in de weg zit. Maar beiden zijn zwakker dan Haverschmidt, die niet slechts een beter stilist is, maar wiens gevoel ook echter is. Het maakt de indruk, dat de beide anderen ‘er voor gingen zitten’ om nu eens gevoelig, dan weer schertsend te schrijven.

Hildebrand (*Nicolaas Beets*), *Klikspaan* (*Kneppelhout*) *en Vlerk* (*Gewin*) zijn een drietal humoristen, die niet alleen in tijdsorde bij elkaar horen. Maar van hun werken zijn de *Reisontmoetingen van Joachim Polsbroekerwoud en zijn vrienden* geheel vergeten, kent men de *Studententypen* vrijwel alleen nog bij naam, en is slechts de *Camera Obscura* blijven leven. Dit komt, doordat Hildebrand een voortreffelik stilist was, beter z'n stukken wist op te bouwen, èn: hij was de beste humorist van

de drie. Ik wil niet beweren, dat hij tot de grootste humoristen behoort; hij was daarvoor te jong, te overmoedig en te gevierd; ook bezat hij een zekere koelheid en hooghartigheid, die niet geheel bij een humorist passen; en later, als Beets, is van de humorist bij hem niets overgebleven. Maar in de kleinere, de minder diepe humor, is hij voortreffelik. Het zou te ver voeren (en ook niet nodig zijn), dit nader aan te tonen. Sabbe[1)] heeft reeds gewezen op de tegenstellingen waarop *De Familie Kegge* berust, en hij spreekt terecht van 'de harmonie van tegenstellingen', die immers de grondslag van alle humor is. De glimlach van de humorist schijnt door de gehele *Camera*, ook over Kegge, zelfs over Pieter Stastok. Het beste uit de *Camera* echter lijkt me *Een oude kennis*, want daarin heeft Hildebrand de diepste blik in het menselik leven geworpen. In alle andere schetsen geeft hij niet meer dan personen of, zoals men toen zei, typen, en deze belicht hij humoristies. Maar in *Een oude kennis* ziet hij een conflict tragies: hoe een oude academie-vriendschap kan worden verbroken door een huwelik. Er zijn wel groter dramaas in het menselik leven, maar de hoofdzaak is, dat Hildebrand hier tot een levensvraagstuk doordringt en dat als een goed humorist beziet. De woorden, waarmee Sabbe *De familie Kegge* kenschetst, zijn dan ook eerder op *Een oude kennis* van toepassing: het is 'het fijnste, volledigste en meest algemeen menschelijke naar ons oordeel, dat in de *Camera Obscura* voorkomt.'

Met *De Schoolmeester, Gerrit van de Linde*, dalen we af tot een lager soort en naderen we bedenkelik de hele kleine humor. Ik voor mij tenminste vermag in zijn verzen weinig anders te zien dan wat capriolen en grollen. Hij is niet zonder verdienste, doordat hij meesterlik de taal beheerst en met onverwachte rijmen en woordspelingen soms verbluffende effecten weet te bereiken. *De Storm* is daarvoor een bewijs. Ook gaat er bekoring van uit, dat hij (evenals z'n vriend van Lennep) zich geeft zoals hij is; de dwaasheden behoren bij z'n natuur en hij schaamt er zich niet voor. Maar de diepere levensbeschouwing van de humorist, de weemoed, het heimwee, de sympathie, men zoekt ze bij hem vergeefs. Men heeft in *De Boterham en de Goudzoeker* wel eens een dieper gevoel willen vinden en gemeend, dat de Schoolmeester daarin kritiek op maatschappelike toestanden

1) *Mozaiek*.

gaf[1]. Het is mogelik, maar mij schijnt het gedicht niet anders toe dan een aaneenschakeling van malle rijmen en dito gedachten. ‘Wit and love’, ‘een lach en een traan’: de ‘wit’, de ‘lach’ zijn er, zelfs overvloedig; maar de ‘love’, de ‘traan’ zijn afwezig. Daardoor heeft z'n werk als geheel iets droogs: de lezer is verbluft door zoveel vernuft, maar z'n gemoed is niet getroffen.

Toch behoort de Schoolmeester tot de besten in deze soort; de opgang die hij in z'n tijd maakte is daarvoor een bewijs, evenals de onmogelikheid om hem waardig na te volgen. Maar ce n'est pas jurer gros. Hij behoort tot die grote schare van ‘humoristen’, die in die tijd onze vaderlandse Helicon onveilig maakten en bij het grote publiek ongemeen in de smaak vielen. Van Zeggelen de gevierdste, en verder van Oosterwijk Bruyn, ‘Sam Jan’ van den Bergh, Laurillard, van Maurik waren niet veel meer dan grappenmakers of sentimentele levensuitbeelders (‘boek-des-levens-openslaanders’ zou van Deyssel ze noemen). Braga, in 1843, parodieerde ze. Beets klassificeerde ze in een groot aantal rubrieken en verzuchtte: ‘Wat ik u bidden mag, ga niet onder de humoristen!’ De Génestet verloor er een jeugdvriend door, want deze was humorist geworden:

> Maar u kan ik zien noch luchten,
> Diepst gezonken Simia!
> Al uw zeemlen, al uw zuchten,
> Al uw doen is laria.
> Ieder zuchtje is een Judas,
> Ieder glimlach is een list....
> O mijn help! ik merk het nu pas,
> Ach, de vent *werd humorist*!

En Busken Huet gaf ze een geduchte afstraffing[2]. Niet tegen de humor hadden ze bezwaren, maar tegen de caricatuur die ons volk ervan maakte; en nu de tijd hen gelijk heeft gegeven, is het onnodig, het proces nogmaals te openen.

Deze ‘humoristen’ zijn het geweest, die aan het woord ‘humor’ in onze taal een twijfelachtige waarde hebben bezorgd. Voor het grote publiek is er weinig verschil tussen ‘humoristies’ en ‘grappig’; de edeler betekenis van het woord kent het niet.

1) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, IV, 793. Kalff, *Gesch. d. ned. lett.*, zegt, dat in dit gedicht ‘de scherts door de weemoed heentrilt’ (VI, 521); waarschijnlik bedoelt hij, dat de weemoed door de scherts heen trilt.
2) Lit. Fant. VII.

Geen wonder, dat er verzet ontstond tegen een literatuur, die ons op het peil van de weinig ontwikkelde burger dreigde te brengen.

Maar het kwaad was niet te keren en een volgend geslacht, dat der Tachtigers, verviel uit reactie in een ander uiterste. Onder de tachtigers is de humor schaars. Het afschrikwekkend voorbeeld van wat toen voor humor gold heeft hen afkerig gemaakt en Kloos richtte zich tot deze zwak-sentimentelen, toen hij schreef: ‘De poëzie is geen zacht-oogige maagd, die, ons de hand reikend op de levensbaan, met een glimlach leert bloemen tot een tuiltje te binden, en zonder kleer-scheuren over heggen heen te stappen, ja zelfs zich bukt en ons wijst, hoe de scherpste stekels het best kunnen dienen om het schoeisel te hechten, dat de lange weg had losgewoeld.... Geen genegenheid is zij, maar een hartstocht, geen bemoediging, maar een dronkenschap, niet een traan om 's levens ernst en een lach om zijn behaaglijkheid, maar een gloed en een verlangen, een gezicht en een verheffing, een wil en een daad, waarbuiten geen waarachtig heil voor den mensch te vinden is, en die alleen het leven levens-waard maakt.’

Maar een andere, voornamere oorzaak, dat er onder de tachtigers zo weinig humor gevonden wordt, ligt in hun jeugd. Humor immers is een gevolg van levenservaring; door deze eerst wijkt het absolute der jeugd voor het inzicht van het betrekkelike van alles. Ook konden deze jongeren geen humor gebruiken. In hun felle strijd tegen verouderde kunstbegrippen, bij hun geestdrift om ‘Holland hoog op te stoten in de vaart der volken’, was geen plaats voor sympathie met de tegenstanders; het was alles heftig, fel, sarcasties, minachtend, d.w.z. onhumoristies.

Toch is de humor na 1880 niet uit onze letterkunde verdwenen, wat trouwens ook niet te verwonderen is, omdat humor een van de wijzen is waarop de mens tracht, zich in het leven terecht te vinden. Maar het is niet m'n bedoeling, en ook niet in m'n vermogen, daarvan hier een uiteenzetting te geven. Een studie van *De humor in de nederlandse letterkunde na 1880* te ondernemen zou een aantrekkelike taak zijn, en wie haar op zich neemt, kan van merkwaardige uitkomsten verzekerd wezen; vooral indien hij niet alleen naar het voorkomen, maar ook naar het ontbreken van de humor zoekt. Betrekt hij dan ook de vlaamse letteren in z'n onderzoek, dan wordt z'n studie wel omvangrijker, maar ook merkwaardiger.

Hier mogen alleen twee humoristen worden genoemd, de een, die tot de besten behoorde, de ander uit de dii minores. *Van Looy* was een geboren humorist. Wat Shakespeare deed, toen hij de doodgravers liet schertsen bij het graf, deed hij, zij het minder aangrijpend, in *De dood van mijn poes*, welk stuk tot z'n oudste werk behoort. Toen reeds zag hij, dat in het leven het schone en tere wordt vertrapt door het dierlike in de mens, en de wereld dat wat ons het liefst is bespot. Hetzelfde is het geval in *De nachtcactus*, een stuk uit dezelfde tijd. Daar wordt de geheimzinnigheid en teerheid om de bloem verbroken door het kermisrumoer in de grote stad. Zo is het leven immers. Maar in beide schetsen liggen de tegenstellingen nog naast elkaar; ze zijn nog niet tot een harmonies geheel verenigd. Doch ouder geworden overzag hij z'n leven met wijsgerige blik en beschreef hij in *Jaapje* zijn eigen jeugd. In dat boek vertelt niet een oudere over Jaapje, vertelt ook niet Jaapje over zichzelf, maar is de schrijver zowel Jaapje zelf als de oudere man, die met een milde glimlach het kind beoordeelt en weet, dat in dat kind alle mogelikheden van goed en kwaad aanwezig waren en dat geen menselik beleid, maar onverdiende genade het tot een goed en gelukkig mens heeft gemaakt.

Ook *Samuel Falkland* (*Herman Heyermans*) is een humorist. Wel is zijn humor van lagere orde dan die van van Looy; ze uit zich menigmaal door een verwrongen woordgebruik of een misplaatst-verheven zinswending; maar daarnaast beziet hij het leven ook wel dieper. Voor de misdeelden, de tobbers en de erg eenvoudigen heeft hij een glimlach van sympathie en begrijpen. De ‘groten’ der aarde: de rijken, de zelfvoldanen, de artistieken, zet hij in het zonnetje, soms onschuldig schertsend, soms verontwaardigd over zoveel, dat meer schijn dan wezen is. Hij leefde 50 jaar na de Oude Heer Smits en daardoor was z'n sociaal gevoel sterker ontwikkeld; door het realisme van omstreeks 1900 was z'n taal onmiddelliker, z'n scherts feller. Maar in de grond verschilt hij niet zoveel van de Oude Heer Smits als het wel lijkt, en zelfs daalt z'n humor menigmaal af tot het peil, dat Busken Huet bij van Zeggelen en de zijnen tekende met de woorden ‘vulgariteit des huiseliken levens’.

Laat ik eindigen door met instemming de woorden van Höffding aan te halen, waarmee hij het hoofdstuk *Humor in de strijd der wereldbeschouwingen* besluit: ‘Wat mij aangaat,

ik heb geleerd, de grote humor als een van de ideale menselike levenstypen te beschouwen en als een, waarmee ik het meest sympathiseer. Maar (voegt hij als goed humorist er aan toe) er is zowel een gelukkige als een ongelukkige liefde. En zowel uit een ongelukkige als uit een gelukkige liefde kan het begrijpen groeien. Dat de grote humor, zoals hier beschreven, op zich zelf het hoogste levensstandpunt zou zijn, kan men niet volhouden. Het grote, op de praktijk gerichte streven aan de ene, het tragiese leed aan de andere zijde, kunnen hogere standpunten zijn als de grote humor. Hetzelfde geldt van de vreugde, dat men het leven begrijpt, en ook van de scheppende drang van de kunstenaar. Bij al deze legt een grote taak op het geestesleven beslag en trekt alle energie tot zich. Maar niet voor allen is een grote taak of een tragies lot weggelegd. Zelfs hij die ernstig heeft gewerkt en geleden, kan zich toch bewust zijn, dat zijn streven slechts als een vlokje is geweest vergeleken bij hen die naast hem de grote strijd streden, en dat zijn lijden slechts kinderspel was, vergeleken bij hen, die door het diepste leed werden getroffen.'

Deventer.
Dr. W.H. STAVERMAN.

Een jong voorbeeld van begrips-associatie.

Al bij vluchtig rondvragen onder studenten merkte ik dat aan *nabestaande* niet zelden de betekenis 'overlevende' wordt verbonden. Die is niet opgegeven in het *Wb. der Ned. T.* en evenmin in de nieuwe druk van Koenen-Endepols. De verklaring van de afwijkende betekenis levert geen moeilikheden op: 'iemand na bestaan' = bloedverwant zijn, is verouderd. Bij *bestaan* denkt men licht aan voortbestaan. Bovendien kan het zinsverband meewerken: het *Wb. der Ned. T.*, dl. IX kol. 1399, geeft onder 3) meest zinnen met een sterfgeval.

Op papier zullen de gevallen van *nabestaande* = 'overlevende', 'nagelaten betrekking' wel schaars zijn. Op de volgende plaats uit de *Groene Amsterdammer* van 3 Des. 1932 gebruikt zekere Kor Postma, die de pen nogal onwennig hanteert, het zelfs in de betekenis 'afstammeling', 'verre nakomeling': 'De Vries beschrijft uitvoerig de lotgevallen van Rembrandts omgeving, promoveert terloops Philips de Koninck tot homo-sexueel, (prettig voor zijn nabestaanden), laat Titus' etc.

C.A. ZAALBERG.

Het voortgezet onderwijs in de moedertaal.

Onder bovenstaande titel[1] is van de hand van Dr. J. L e e s t , direkteur van de H.B.S. te Gouda, een belangrijk werk verschenen, dat in ruime kringen de aandacht zal trekken. Getroffen door het gebrek aan eenheid in het onderwijs in het Nederlands, houdt L. het voor wenselik, dat ervaren dosenten van hun opvattingen openlik getuigen; zijn boek is bedoeld als een eerste poging om tot eenheid te komen, daar die - naar hij terecht opmerkt - niet van boven af opgelegd mag en kan worden. Het boek is tweeslachtig: enerzijds bevat het praktiese raadgevingen van een direkteur aan jonge leraren over lesoverhoren, proefwerken, korrektie, induktieve gang en heuristiese metode enz., anderzijds een metodiek van het moedertaalonderwijs. Wij zullen ons hier alleen met dit laatste bezighouden.

L. is geen wegbereider, als zijn grote Goudse voorganger V a n d e n B o s c h , wiens voortreffelike uiteenzettingen ook na bijna 40 jaar[2] nog altijd niet hun bekoring verloren hebben; hij is een gematigd man, die ernaar streeft, de middenweg te vinden tussen oude en nieuwe opvattingen, die op de eisen van de praktijk zijn blik gericht houdt en waarschuwt tegen ‘quasiwetenschappelik onderricht’[3].

De hoofdverdienste van zijn werk is m.i. daarin gelegen, dat hij sistematies de stof in zijn volle omvang behandelt: zowel leesles als spraakkunst, stijloefeningen en dus vooral het opstel, letterkunde enz.; zelfs ontbreekt niet een ideaal leerplan, waarvan echter de overlading in het oog springt. Op menige plaats is de Schr. inderdaad erin geslaagd, de ‘gulden middenweg’[4] te bewandelen; niet zelden echter komen ook bedenkingen bij de lezer op. Zo b.v., wanneer hij waarschuwt tegen de overschatting van de waarde van het luid lezen. De slappe argumenten van L. als b.v. dat ‘99 van de 100, ook ontwikkelde Nederlanders

1) Groningen, 1932.
2) Pleidooi voor de moedertaal (1893); gevolgd door tal van andere geschriften.
3) Blz. 12.
4) Blz. 6.

zelden of nooit iets voor(lezen)'[1], kunnen toch bezwaarlik opwegen tegen de door Van den Bosch met zoveel geestdrift verdedigde en toegepaste opvatting, dat alléén de klank jonge leerlingen de juiste betekenis van aksent en ritme kan bijbrengen. Dat L. de meeste stijlboekjes als losse allegaartjes karakteriseert en verwerpt[2], is verheugend; evenzeer dat hij van een naamvalsleer niets weten wil[3]. Ook zal men het graag met hem eens zijn, als hij 'subtiele' onderscheidingen als oorzakelik voorwerp en bepaling van gesteldheid wil laten schieten[4], maar jammer is het, dat hij nieuwe stokpaardjes berijdt als b.v. de 'hoogst belangrijke onderscheiding' tussen bepalingen met beperkende en die met uitbreidende betekenis[5]. Laten wij hopen, dat niet de eerstvolgende nieuwe spraakkunst ons het geval van de rijke oom, die òf de enige oom is òf de enige rijke van de ooms, in eindeloze variaties zal opdissen. Bij wat L. opmerkt over het onderwijs in de letterkunde, verheugde het mij opnieuw, dat het gymnasium geen eindexamen daarin kent; immers het schijnt mij een onmogelike eis, met hem van elke leerling een lijst van minstens 15 goed(!) gelezen werken te verlangen, waaronder 5 grote romans[6]. - In 't algemeen, maar in 't biezonder bij de behandeling van alle lektuur, toont L. een sterke neiging tot sistematiseren; zo kent hij bij het lezen een oneindig aantal 'moeilikheden', waarvan hij er 21 soorten opnoemt[7]. Leest men die 21 soorten na, dan lijkt het op het pak van Sjaalman: ongewone woord- of zinsvormen, diepzinnige waarheden, treffend realisme, ontroerende biezonderheden enz. enz. Andere voorbeelden zijn de nodeloze schema's op blz. 51 v.v.; de vragen, bij epiese stukken te stellen[8] ('spannende avonturen, schitterende schouwspelen' enz.). Zou men bij het lezen hiervan denken, dat de Schr. elders[9] 'brevity the soul of wit' noemt. Daarentegen doet hij veel te kort een belangrijk onderwerp af

1) Blz. 33.
2) Blz. 44.
3) Blz. 61.
4) Blz. 57.
5) Blz. 58.
6) Blz. 100. Daarbij nog, als ik me niet vergis, 3 × 10 werken voor Frans, Engels en Duits.
7) Blz. 26 v.
8) Blz. 102.
9) Blz. 28.

als de verhouding van het onderwijs in de moedertaal tot dat in vreemde talen[1]; dat hier meer 'efficiency' door samenwerking te krijgen is, zowel op taal- als letterkundig gebied, staat onomstotelik vast, en het zou de moeite lonen, in bizonderheden aan te wijzen, in hoeverre hier de leerboeken het voorbeeld zouden kunnen geven.

Het hoofdbezwaar, dat ik tegen L e e s t 's boek heb, is echter van andere aard: n.l. het bijna geheel ontbreken van elke bibliografie. En nu denk ik niet aan een o p s o m m i n g van wat er over de didaktiek van het vak geschreven is[2], maar aan een bespreking en waardering ervan. Ik denk aan het werk van de mannen van Taal en Letteren, later voortgezet in de Nieuwe Taalgids, maar ook aan K a l f f 's Het onderwijs in de moedertaal (1893); aan A c k e t 's Verzamelde opstellen[3], aan V a n G i n n e k e n 's geruchtmakende brochure[4], aan B o l k e s t e i n 's artikelen[5] met z'n streven naar koncentratie, aan M u l l e r 's 'De moedertaal en het gymnasium'[6], aan O v e r d i e p 's verschillende stukken[7]; ook aan boutaden als die van G r e s h o f f[8] over het onderwijs in de letterkunde[9]. En van niet minder belang zou het zijn, de verschillende leerboeken te karakteriseren, in plaats van zich, op de manier van L e e s t, tot algemeenheden te bepalen. Op grammatikaal gebied b.v. vertonen V a n W i j k, V a n G i n n e k e n, O v e r d i e p, V a n H a m - H o f k e r ieder een eigen program, waarvan het de moeite waard is, de verschillen in het licht te stellen. Of men neme de

1) Blz. 122-125.
2) Tot 1910 te vinden in het te weinig bekende boekje van D e V o o y s, Over de beginselen en de praktijk van een nieuw moedertaalonderwijs (1910) blz. 36 vv.
3) Nederlandsche Kunst V (1920).
4) Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden (1917).
5) 't Laatst 'De concentratie-gedachte in het middelbaar onderwijs' (1932), vooral blz. 49.
6) Casimir en De Sopper, Leidsche Bijdragen voor Opvoedkunde en Zielkunde I (1929).
7) Gedenkboek van het Genootschap van leeraren aan Ned. Gymnasiën (1930) blz. 174 v.v.; voorts - naar aanleiding van het boek van Leest - Onze Taaltuin I 150 v.v.; 175 v.v.
8) Groot-Nederland 1932.
9) Ben ik goed ingelicht, dan mogen we uit Vlaanderen binnen afzienbare tijd een proefschrift in de door mij bedoelde geest verwachten.

bloemlezingen voor de lagere klassen: de ene verzamelaar zoekt het in de taal van het dageliks leven, een ander wil meer het literaire, een derde 'mozaïek'; de een laat de leerlingen kiezen of altans keuren, een ander neemt werk van eigen bodem, een derde grijpt overal; de een haalt 'oude kennissen' voor den dag of zoekt 'nieuwe vrienden'; de een heeft voorkeur voor gedichten, een ander voor afgeronde stukken proza, een derde wil onder de dwang van de malaise vóór alles goedkoopte. Men kan moeilik beweren, dat al deze bloemlezingen in een 'behoefte' voorzien; ik zonder uit het leesboek van Bolkestein c.s., dat door zijn veelzijdige stof, en dat van Leffertstra, dat door zijn aardige keuze boven de andere uitsteekt, en noem daarnaast de poging van Van den Bosch en Meijer om lees- en taalboek te verenigen. En dan de stijlboekjes: vóóraan de voortreffelike van Acket, die door zijn fijn taalgevoel alle anderen de baas is; het tiepe lexikologiese oefeningen (Van de Water), indertijd door Acket meedogenloos veroordeeld; en daarnaast de onuitputtelike stroom van 'stijloefeningen', waarvan de meeste beter ongeschreven waren gebleven. Komen wij tot de hogere klassen, dan treffen de pogingen om de hiervoor bestemde leesboeken te doen aansluiten bij die van de lagere, een streven dat z'n beste vorm in de bundels van De Raaf en Griss heeft gevonden; ook gaat er nu een 'bottende' Bongerd aan de bekende 'bloeiende' vooraf. Voor de hogere klassen komt een bespreking van de boekjes en boeken over wat men vroeger poëtiek noemde, in aanmerking: Poelhekke, Van Leeuwen e.a. Een nieuw genre geeft het m.i. zeer verdienstelike werkje van Kramer, Literatuur- en Stijlstudie (1930), in een richting welke bij ons al te zeer verwaarloosd is. Bij de letterkunde zou men tegenover elkaar kunnen stellen b.v. het heldere, objektieve, beknopte overzicht van De Vooys en het boeiende, uiterst subjektieve, uitvoerige boek van Greshoff en De Vries; de 'Stroomingen en Gestalten' van De Raaf en Griss en de 'Stroomingen en Hoofdpersonen' van Meyer Drees. Ook hier pogingen om bloemlezing en geschiedenis van de letterkunde te verenigen, in 't biezonder bij Schothorst. Daarnaast de letterkundige bloemlezingen, waarbij men zou kunnen wijzen op het voor- en nadeel van uitvoerige annotaties; op de verschillende behandeling van b.v. de middeleeuwen en de allerjongste tijd. Ook zou men de hernieuwde neiging tot illustreren kunnen bespreken, b.v. in de leesboeken van de lagere klassen,

waarin plaatjes m.i. vrij overbodig zijn[1]; zelfs bij de taallessen: het weinig geslaagde 'Taalkundig prentenboek' van T h o m a s s e n ; en daartegenover, tot onmisbaar hulpmiddel bij het letterkundig onderwijs geworden, de voortreffelike Platenatlas van D e V o o y s e n P o e l h e k k e . Ook de hulpmiddelen in de strijd tegen germanismen en andere -ismen zouden hier gekwalificeerd moeten worden als b.v. de niet geslaagde lijst 'Taalzuivering' van het A.N.V.[2] of het mislukte boek 'Taalschut' van H a j e . Een verwijzing naar D e V o o y s Taalkundige Opstellen II 39 v.v. zou duidelik maken, waarom dergelike geschriften mislukken moeten. Ik deed slechts enkele grepen, maar ik meen, dat door een rechtstreekse bespreking van de leermiddelen het boek van L. heel wat boeiender zou zijn geworden en dat vooral aankomende dosenten hier veel aan zouden hebben gehad.

Wat de verschillende onderdelen van L.'s werk betreft, het is niet mijn bedoeling, daar nader op in te gaan; een uitzondering moge alleen voor één zeer gewichtig onderwerp gemaakt worden, het opstel dat in de laatste jaren in het brandpunt van de belangstelling staat. Ik denk dan in de eerste plaats aan de bovengenoemde verhandeling van M u l l e r , die weliswaar veel meer omvat, maar aan een bespreking van het opstel een ruime plaats geeft. De algemene strekking van zijn met zoveel warmte geschreven stuk komt m.i. voort uit een innerlik verzet tegen de evolutie, die in de laatste decennia in de maatschappij en dus ook in de taal, dus ook in de taal van de leerlingen, heeft plaats gehad, een evolutie die treffend door J.H. K e r n [3] aldus is gekarakteriseerd: '.... dat veel woorden en vormen die in de 17de eeuw algemeen werden geschreven, pas in de laatste vijftig jaar na zware strijd de plaats hebben heroverd, waaruit ze door 'deftigere', vaak van zuidelike afkomst, waren verdrongen.' Zonder hier het geschrift van M. in zijn geheel te kunnen bespreken, meen ik toch vooral te moeten opkomen voor het recht, ja de plicht van de leraren om in hun onderwijs het aan de akademie verworven taalwetenschappelik inzicht

1) Brands en Lieve, Gouden Aren I, Voorwoord: '.... lijkt ons een *goede* illustratie van groote waarde bij het meeleven in en begrijpen van het gelezene.'
2) Naar ik meen, van hoger hand voorgeschreven op rijkscholen, ondanks dwaasheden als *treuzeltrein* e. dgl.
3) Tijdschr. 48, 108.

in de school toe te passen. Of zou de leraar in het Nederlands, die op het kollege van b.v. prof. M u l l e r geleerd heeft, dat *als* na de komparatief in de 17de eeuw algemeen voorkomt, zowel in de literatuur als in de omgangstaal, maar dat Huydecoper op grond van de middeleeuwse taal alleen *dan* veroorlooft, in de school de logika van de 'taaldespoot uit de pruikentijd' moeten toepassen in plaats van Vondel's taal te volgen?[1)]

Of indien B o l k e s t e i n [2)] spot, dat men op school nu wel spoedig de fonologie zal invoeren in plaats van de fonetiek, dan zou ik daartegenover de eis stellen, dat de schoolgrammatika's ten spoedigste profiteren van deze nieuwe wetenschap door de fonetiek sterk te vereenvoudigen (b.v. door verschillen als tussen *ó* en *ò, ui* (*huis*) en *ui* (*lui*) te verwaarlozen). Natuurlik is het niet de bedoeling, geleerde teorieën aan de jeugd te verkondigen, maar 'als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden', zal dat niet zijn, door modern taalinzicht buiten de school te bannen.

M u l l e r 's klachten over de verwording van de taal zijn van dezelfde aard als die, welke men elders[3)] hoort, ook in Duitsland met zijn door M u l l e r wel niet onvoorwaardelik, maar toch hoog geprezen prestaties op dit gebied. Zo schrijft B r i e g l e b [4)]: 'Denn wir Deutschen, die wir von früher Jugend an fremde Sprachen erlernen, werden wohl darauf geschult, deren Gesetze und Regeln uns auf das genaueste einzuprägen und fast wie ein Heiligtum zu betrachten, bei der eigenen Sprache aber meinen wir, so etwas gäbe es nicht (ich meine hier nicht Vorschriften aus dem 'Duden', sondern innere Gesetze) und da könne ein jeder mit der Sprache schalten und walten, wie is ihm gerade passend und gut scheint'. En wat verderop: 'Die Ursache dieses sprachlichen Niederganges ist.... die...., dass wir, statt die überkommenen Förmen zu beobachten, zum Vorbilde zu nehmen, zu bewahren und zu pflegen, gerade umgekehrt, jede Spracherscheinung, die im Widerspruch zu ihnen steht, sich gegen sie auflehnt, mit dem grössten Vergnügen aufgreifen und ihr widerspruchslos Eingang gewähren.... raffen [wir] uns

1) Vgl. M u l l e r t.a.p. blz. 17 v.
2) De concentratiegedachte blz. 49.
3) Op een Franse parallel wees L u y t Weekblad gymn. en middelb. onderwijs 29 Mei 1929.
4) Vom Wesen der Zusammensetzung (1928) blz. 21 v.

endlich auf.....' Of, om een enkel konkreet voorbeeld te nemen, zoals M u l l e r klaagt, dat het 'onschuldige *der* als de pest geschuwd, zoo goed als geheel verbannen is'[1], zo jammert B r i e g l e b [2]: 'Eine der wenigen eindrucksvollen Formen der Wortfällung z.B., den Genitiv auf *s*, sind wir in der lebendigen Sprache im Begriffe fast ganz zu verlieren.'

Het toeval wil, dat in hetzelfde jaar, waarin M. zijn klachten uitte, een boekje van G r e e b e verscheen, 'De techniek van het opstel'[3], dat meer naar de geest van M. is. Het wil zijn 'een bruikbaar boekje voor de practijk', waarin de beginner geleerd wordt, 'uit een paar gedachten logisch de opstelstof [te] ontwikkelen'[4]. G.'s metode is die van de opbouw van een zin, 't omgekeerde van 't ontleden: men begint met het onderwerp, voegt daar bepalingen van tijd, plaats enz. aan toe en breidt zo de stof allengs uit. In het praktiese gedeelte krijgt men dan uitvoerige schema's ('opstelletjes'), die bestudeerd en vrij nageschreven moeten worden. Het tweede deeltje brengt de leerling van het schema tot het opstel: uitbreiding naar hetzelfde streng volgehouden sisteem. G. erkent, dat hij alleen één bepaald soort opstellen bedoelt, maar het komt mij voor, dat ook hiervoor - ondanks de bekoring die uitgaat van elk weldoordacht sisteem - het boekje weinig bruikbaar is. Het is de uiterste vorm van een opvatting, die zo weinig mogelik aan de leerling wil overlaten, die elke gedachte regulariseert, die geen plaats laat voor individuele uiting en die alle belangstelling van de schrijver in zijn onderwerp doodt. Ik meen, dat daartegenover nog altijd het standpunt van V a n d e n B o s c h [5] zijn volle waarde behoudt: de leraar moet 'doen door laten'. Iedere leerling moet vrij zijn, zijn opstel in te richten zoals hij wil (met of zonder een zelf ontworpen schema), maar de dosent eist dan van hem, dat de door hem gebruikte taal bij zijn eigen opvatting van het onderwijs en bij zijn aard past; of, om met O v e r d i e p [6] te spreken: 'dat men schrijft in een taalvorm die harmonieert met het doel

1) Blz. 9.
2) Blz. 22.
3) I (Het schema), II (Van schema tot opstel) (1929). Het derde deeltje is, voorzover mij bekend, nog niet verschenen.
4) Blz. 5.
5) N.T. 1, 1 v.v., 97 v.v.
6) Taaltuin I, 176.

van het schrijven'. Dat is geen 'overdreven cultus van de individualiteit'[1], die leidt tot gebazel in een armtierig taaltje, maar dat is een verwerping van alle onnatuurlike, gekunstelde taal die de geestelike armoede van sommigen maskeren moet[2]. Wij verwerpen dus ook de opvatting van L e e s t[3], die in de klas door samenwerking van leraar en leerlingen een schema wil laten maken, al verzacht hij zijn sisteem door (begaafde) leerlingen het recht van afwijking te geven. Meer ben ik het met L.[4] eens in zijn opvatting over de al of niet vrije keuze van een onderwerp. M.i. kan het voor de meeste leerlingen geen kwaad, hier drang (niet dwang) te oefenen. Uit zich zelf komen velen niet verder dan tot opstellen over 'een fietstocht, kamperen' e. dgl. Geeft men nu een of meer onderwerpen op, dan kan dat ook voor de begaafden geen kwaad, mits ieder, die zich daarvoor tijdig bij de leraar aanmeldt, het recht heeft af te wijken.

Wat de aard van de onderwerpen betreft, L. verwerpt zulke als 'De radio, verkeersproblemen', keurt goed 'Zieke dagen[5], de schoolklub' e. dgl. M.i. ten onrechte: waarom zou men van een jongmens van 17, 18 jaar niet mogen eisen, dat hij zijn gedachten in behoorlik Nederlands zal neerschrijven over een - liefst aktuele - kwestie, die hij toch ook met zijn klasgenoten bespreekt; iets wat hem later in elke levenspositie te pas kan komen. Waarom geen opstellen over belangrijke bewegingen als fascisme, anti-militarisme, die de tegenwoordige jeugd heftig beroeren; over nieuwe vindingen; over grote figuren van onze tijd? Er is nog een ander punt, waarin ik het met L. niet eens kan zijn. Hij wil beginnen met brieven om dan via 'briefopstellen' tot 'verhandeling opstellen' te komen. Hij ziet tussen brieven en gewone opstellen een groot verschil[6]: de brief richt zich tot een bepaald persoon, hij betreft zaken van persoonlike aard, die de belangstelling van de schrijver hebben; het opstel daarentegen verhaalt voor een min of meer vage lezerskring, het is algemeen en onpersoonlik. M.i. is dit verschil slechts schijnbaar; immers de brief is gefingeerd; de werkelik

1) M u l l e r blz. 11.
2) Vgl. K o o p m a n s N.T. 2, 186 v.v.
3) Blz. 82 v.v.
4) Blz. 78.
5) Een ietwat zonderlinge titel.
6) Blz. 79 v.v.

geadresseerde is, evenals bij het opstel, de leraar (en misschien de klas). Niet dat ik daarom de brief geheel verwerp; maar ik zie niet in, dat hij de voorkeur verdient boven het opstel.

Veel van wat hierboven gezegd is, richt zich niet tegen L., maar is neergeschreven naar aanleiding van zijn boek, waaruit veel te leren is voor ieder dosent. En overigens vertrouwen wij, dat hij de erin vervatte kritiek zal rekenen tot die welwillende, zakelike, waarvoor hij zich aanbevolen houdt[1)].

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

De sage van Radulfus van Wijnen.

Aansluitend bij 'n bladvulling in dit tijdschrift 1932, blz. 9, geef ik grif toe dat ik me verlezen heb met uit *Ramnusia*: Rammisia te maken. **Ménilglaise** blz. 416 had me kunnen voorlichten: Rhamnusia est un surnom de la déesse Nemesis, qui avait un temple a Rhamnus, bourg de l'Attique. Dus dezen naam evenals die van Heracles, Hector en Achilles, die ook in het antwoord der *pastores* voorkomen, zijn op rekening van Lambertus te schrijven (cap. XVII).

Daarmee is echter nog *niet* bewezen dat deze twee verzen *niet* teruggaan op 'n dietsche bewerking van de saga, zelfs in verzen, als vermoedelijk geschreven. Ook Iperius (± 1383) kent de geschiedenis van Radulf van Wijnen maar ontleent ze niet aan Lambertus Andrensis, en geeft ons enkele afwijkende bijzonderheden ten beste.

In caput XV verwittigt ons Lambertus duidelijk genoeg dat hij èn gesproken èn geschreven overleveringen in zijn *Historia* opneemt: *Circumspectis lectis et* **relectis** *omnibus tam flandriae quam Boloniae chronicis, si qua sunt authenticis, auditis etiam et* **intellectis** *plurimorum narrationibus antiquorum et fabulis*....

Daar Lambertus in ± 1200 schrijft en de gebeurtenissen uit cap. 17 rond 1025 plaats grepen is de saga-onderstelling toch daardoor alleen reeds gewettigd. Ik kan dus niet goedvinden wat er i.l.c. gezegd wordt: *of er onder dit M. Lat. kleed 'n Germaansch epos schuilt wordt wel heel twijfelachtig*. Door mijn verlezing wordt dat zeker niet twijfelachtig: zelfs, indien men geen geschreven bron vooropzetten wil, dan moet men toch 'n volksche overlevering aannemen die Lambertus zoo, en Iperius 'n beetje anders overlevert. Van 'n epos (laat staan 'n Germaansch epos) had ik trouwens bij deze saga niet gerept, wel van: 'n historisch lied (Taal en Letteren 1926, blz. 184) van: 'n historisch schimp- of spotlied of: 'n episch gezang (blz. 186).

Antwerpen.
D.A. STRACKE S.J.

1) Voorrede.

Een dilettantiese taalzuiveraar.

Wilde men Dr. Ch. F. Haje, de schrijver van *Taalschut*,[1] geloven, dan is het met het tegenwoordige Nederlands allertreurigst gesteld. Onze taal wordt aangerand door ‘taalverbakkers’, ‘taalverguizers’, ‘taalbeulen’, ‘schunnige taalonteerders’. Krasse termen als ‘onbeschaamd, plomp, weerzinwekkend, hemeltergend’ zijn niet van de lucht. Is er reden voor zulk een opwinding? En is deze verontwaardigde schrijver een betrouwbare gids om de dwalenden de weg te wijzen? Een eerste eis is, dat hij taal-kundig moest zijn; een tweede dat hij oordeelkundig en niet onkrities-willekeurig te werk moest gaan. In beide opzichten is hij schromelik te kort geschoten en begaat hij alle fouten, die men van ouds bij dilettant-taalzuiveraars aantreft.

Haje's grondstelling is, dat de eenmaal gefixeerde schrijftaal geëerbiedigd moet worden, en slechts mag veranderen naar vaste regels, onder streng taalkundige contrôle. Eigenaardig is al dadelik de doorlopende personificatie van de Taal. Men staat verbaasd wat die Taal bij Dr. Haje al niet doen kan! Deze ‘levende grootheid’ (blz. 69) ‘zegt, lacht, verkiest, verzuimt, verzet zich, legt zich neer, redeneert’ (blz. 30), ‘laat haar getrouwen iets zeggen’ (blz. 55), ‘verleent dispensatie’ (blz. 75), ‘verfoeit’ (blz. 88), ‘kalmeert de aanranders’ (blz. 111), ‘houdt haar vervalschers in bedwang’ (blz. 112), ‘weert zich met kracht’ (blz. 134), als ze ‘in het gezicht geslagen wordt’ (blz. 19). Merkwaardigerwijze bestaat voor hem evenwel dat levende wezen allereerst uit letters. Een typies staaltje vindt men op blz. 72: in de uitgang *isch* spreekt de Nederlander een *ie* uit, ‘maar volgens de spelling moest hij ĭ zeggen’! Het schrijven van enclytiese en zwak betoonde vormen acht hij taalbederf, omdat de lezer daardoor gedwongen wordt tot ‘toonloos gemummel’ (blz. 25); '*t* in plaats van *het* is taalverminking. Wat hebben dan de Nederlandse dichters, van Maerlant tot op onze

1) *Taalschut*. Schrijf weer Nederlandsch (N.V. Leidsche Uitgevers Maatschappij - 1932).

dagen, een taalverminkingen op hun geweten! Met al die apostrofes, roept Haje verontwaardigd uit, wordt onze taal tot een spot voor den vreemdeling. Zeker ook voor de Fransen, met hun j', m' en dergelijke ‘verminkingen’?

Op grammatikaal gebied toont de schrijver niet meer kennis en inzicht dan de eerste de beste leek. Dat blijkt al dadelik wanneer hij bij de behandeling van de samenstellingen (volgens hem ‘aanlijmsels’) van het schrift uitgaat (blz. 10 vlg). De heldere uiteenzetting van het wezen der samenstelling, door Van den Bosch[1)] bleef hem onbekend. ‘Het Nederlandsch houdt niet van koppeling van adjectieven aan substantieven’, beweert hij. Wij raden hem, in het Middelnederlandsch Woordenboek b.v. de samenstellingen met *groot* en *hooch* eens op te slaan! Als hij begreep dat de onderscheiding van *dan* en *als* van ouds kunstmatig is, en *als* na een comparatief bij de beste schrijvers voorkomt, zou hij zich minder verwonderen over een hypercorrect *dan* (blz. 37). Onberispelike zinnen met *om te* worden ten onrechte afgekeurd (blz. 88). Het passieve hulpwerkwoord *is* houdt hij voor een afkorting van *is geworden* (blz. 144). *Griekschloos* is foutief, omdat ‘het Ned. achter adjectiefvormen geen suffix zet’(!), terwijl *Grieksch* hier een substantief is.

Bij het keuren van samenstellingen begaat de schr. de zonderlingste inconsequenties. *Bilderdijkherdenking* wordt verworpen (blz. 16), maar *Rembrandtfeest* goedgekeurd (blz. 17). Een prijsje krijgt het *Genootschap Louis Couperus* (blz. 19), als ‘achtbare uitzondering’ - al wordt hier een ‘voorzetselmoord’ bedreven! - maar *Bachavond* is weer juist gevormd (blz. 17)[2)]. *Maaskanalisatie* is ‘onaannemelijk’, omdat Maas het voorwerp van kanaliseren is (blz. 15). Heeft Dr. H. nooit gehoord van een objektieve genitief? Is een *postzegelverzameling* soms ook verkeerd gevormd, omdat postzegel het voorwerp van verzamelen is?

In staking gaan is foutief, want men gaat wel in smoking, in een avondjapon, maar niet ‘in *een* staking’ (blz. 57). Alsof

1) *Taal en Letteren*, II.

2) De recensent en de N.R.C. (23 Aug. 32) vroeg ook al: Waarom zijn *Rijnwijn, Waalsteen, Daltononderwijs* wel geoorloofd en de speciale soortnaam *Peruzalf* niet! Waarom is *Teylerzaak* voor een rechtskwestie goed Nederlandsch? Waarom mag *Marconitelegram* wel, *Reutertelegram* niet, maar *Singernaaimachine* en *Bechsteinvleugel* weer wél?

staking hier niet een nomen actionis zou zijn, evengoed als b.v. in werking treden!

Hier hebben we al een karakteristiek-dwaas staaltje van Dr. Haje's redenerende taalkunde, waaraan No. 100 toegevoegd kan worden: *lichamelijke oefeningen*. 'Wat kunnen dat zijn? Oefeningen die iets lichamelijks hebben, een neus en twee ooren. Wie verstaat dat?' Dat verstaat ieder die b.v. begrijpt wat een wetenschappelik tijdschrift is. Dr. Haje kan hier het best beantwoord worden met een aanhaling van.... Dr. Haje: 'De taal lacht om uw logica. Een zittend leven, is dat soms een leven, dat zit?' (blz. 66).

Met de analogie wordt trouwens in dit boek zonderling omgesprongen. Als de schr. wil betogen dat een gebruikelik woord eigenlik onjuist is, maakt hij analogies enige andere, die nog niet bestaan, en konstateert dan triomfantelik dat het eerste ook onbestaanbaar is. Als b.v. *vol* voor ons taalgevoel reeds een suffix is (b.v. *eervol, hoopvol, waardevol*) en zich analogies kan uitbreiden, dan maakt hij een dozijn nog ongebruikelike adjektieven om te laten horen hoe 'raar' die klinken. *Verslechteren* kan zich voor ons taalgevoel analogies aansluiten bij *verbeteren, verergeren, verouderen*, maar - zegt deze schr. - het behóórde zich te voegen naar *verfijnen, vergroten* e.d. (blz. 125). Moet dit woord afgekeurd worden, omdat het zich ook aansluit bij een Duits voorbeeld? Dr. H. meent van wel, en verwerpt op dezelfde grond woorden als *afreizen, doorkruisen, afzienbaar, toelaatbaar, onomwonden, zich ontpoppen tot*, e.d. Dat de 'Lehnübersetzung' in alle moderne talen een belangrijke factor van taalverrijking geweest is, drong nog niet tot hem door. Of erkent hij dat wel als vertaalde termen een Latijns-Romaanse oorsprong hebben, en niet als Germaanse talen onderling hulp verlenen?

Van de sociologiese struktuur van een taal toont Dr. H. niet het minste begrip te bezitten. Dat de taal van de poëzie, van de ritmies-gevoelige prozaïst andere eisen stelt en andere behoeften heeft dan de gewone omgangstaal of de taal van de haastige of conventionele journalist, blijkt bij hem nergens. Anders zou hij bemerkt hebben dat het zo scherp afgekeurde samenstellingstype in No. 18 (b.v. *golfoverspoeld, rietomzoomd*) voor moderne dichters - ik denk b.v. aan Boutens - onmisbaar is. Door het gebruik van tegenwoordige deelwoorden zonder *e* te veroordelen (blz. 40), velt hij een vonnis over menig voor-

treffelik Nederlands auteur, die zich van deze schoolmeesterij wel niet veel zal aantrekken.

Ook vaktalen stellen eigen eisen aan de terminologie: het gemak van een internationaal woord, de behoefte aan onmiddellik begrijpelike, ondubbelzinnige woorden zijn geldige motieven voor overneming of vertalende ontleding. *Efficiency* is niet hetzelfde als de Nederlandse woorden die Dr. H. er voor in de plaats wil stellen (blz. 47). *Geschoold* en *ongeschoold* (blz. 52) zijn als speciaal-techniese termen ingeburgerd.[1)] Dr. H. zelf gebruikt ergens het linguisten-germanisme *taalgoed* (blz. 95): daar was dus de natuur sterker dan de leer.

Ook de invloed van plaatselike taalkringen ontgaat hem: het voorzetsel *rond* houdt hij voor een anglicisme (blz. 103), terwijl de oorsprong toch wel in het Vlaams (mogelik ook in het Zeeuws) te zoeken zal zijn. De stelling: 'wetenschappelijke termen, buiten haren(?) kring gebracht, verkillen en verharden de taal' zal onder taalkundigen ook geen onverdeelde instemming vinden. Verrijking van de algemene taal uit de groeptalen is immers een bekend verschijnsel.

Op semasiologies terrein huldigt de schrijver verouderde denkbeelden. Uit de oude synoniemenleer afkomstig is de opvatting dat het 'verwarrend' werkt, als een bestaand woord naast de gevestigde ook een nieuwe betekenis krijgt. Alsof niet duizenden woorden nu reeds zeer uiteenlopende betekenissen hebben, die uit zinsverband of uit de omstandheden onmiddellik te begrijpen zijn! '*Eerst*, in de betekenis 'pas' - zegt de schr. - sticht verwarring, *omdat* er ook een *eerst* is = om te beginnen' (blz. 45). Wie heeft dat wel eens ondervonden?[2)] Om dezelfde reden wordt b.v. *verbeelden* verworpen (blz. 119).

Een andere misvatting is, dat een werkwoord met een enigszins vage betekenis verwerpelik is, omdat daardoor de meer geschakeerde uitdrukking verdrongen, 'doodgeknepen' zou worden. Zulke 'doodmakers' verdienen dus, uitgeroeid te worden, want ze werken taalverarmend. Men zie b.v. de opmerkingen bij *aangewezen op* (blz. 10), *opheffen* (blz. 95), *opvallend* (blz. 98),

1) Waar bestaat een ww. *scholen*? vraagt Dr. H. Hij kan het in het *Ned. Wdb.* vinden, al is het daar nog slechts als intransitief opgetekend.
2) *Nu eerst* komt bij verscheiden negentiende-eeuwse auteurs voor; eerst = pas is trouwens al ouder (zie *Ned. Wdb.* III, 3922).

treffen (blz. 115), waarin wel een kern van waarheid is, maar evenzeer overdrijving. Er zijn stellig woordarme, of gemakzuchtige schrijvers, die het rake woord niet weten te gebruiken, en tot eentonigheid vervallen, maar beneemt hun taalgebruik anderen de mogelikheid van een ruimer woordenkeus? Bovendien kan ook een goed stilist opzettelik de algemene term verkiezen boven de gespecialiseerde.

Overdreven is ook de angst voor 'modewoorden', die ook de neiging zouden hebben om gangbare konkurrenten te vermoorden. Een mode komt en gaat. Het overmatig gebruik van bepaalde woorden is meestal een voorbijgaand verschijnsel, waarover men zich niet al te ongerust behoeft te maken.[1)]

Evenals de meeste Nederlandse puristen stelt Dr. Haje zijn taalwacht op aan de Ooster grens. Zijn afkeer van germanismen is sterk nationalisties gekleurd: dat blijkt al uit de rijk geschakeerde epitheta. Er zijn 'zware, grove, teemende, en zelfs venijnige germanismen', er zijn ook 'stom overgepakte en oliedomme'. Soms vervalt hij tot scheldwoorden als 'een oude mof, mofferij' (blz. 103), 'een verdacht troepje hannekemaaiers' (blz. 133). Wanneer hij berust in overoude, dus onuitroeibare germanismen, dan geschiedt dit met een zucht: het 'stokoude germanisme' *zich* is 'helaas' in de literaire taal opgekomen en nooit nationaal geworden (blz. 139). Daarentegen krijgt een anglicisme nooit, een gallicisme een enkele maal een afkeurend epitheton.

Hoewel de neiging tot conservatisme Dr. Haje er soms toe brengt, in het *Ned. Wdb.* na te slaan of een woord al dan niet bestaan mag, waagt hij zich soms aan het vormen van nieuwe woorden als *uithoudvlucht* (blz. 44) of *noenen* (blz. 78)[2)] en breekt

1) Over mode in taal zou een interessant artikel te schrijven zijn. Wat de schr. onder 'Modewoorden' samengebracht heeft (blz. 84-86) is een zonderling-ongelijksoortige verzameling! Het uitgangspunt is m.i. al betwistbaar: de 'modewoorden' zouden onder half beschaafden, in 'burgerlike' kringen opkomen, en soms tot het idioom der aristocratie toegelaten worden. Veelal zal de 'mode' opkomen in de hogere kringen, en geleidelik afzakken. - Dat samenstellingen met *jeugd* zich vermenigvuldigen, is geen 'mode', maar uitvloeisel van maatschappelike ontwikkeling.

2) Het woord *Taalschut* op de omslag zou bij een herdruk ook onder de *t* geplaatst kunnen worden. In gedachte lezen wij al daarbij: 'Een verfoeielijk germanisme, in navolging van de oudere mof *heemschut* gevormd, en dat het zuivere Nederlandsche 'taalbescherming, taalzuivering' dreigt dood te drukken.'

hij een lans voor het indertijd door Van Helten gerestaureerde praefix *oor*, 'het schoone *oor*, dat door het Duitsche *oer* bezoedeld wordt' (blz. 88). Is hij niet bang dat het aanbevolen *oorkunst* en *oormenschen* 'verwarrend' zal werken?

Wij hebben de gebreken van dit onkrities-dilettantiese boekje breed uitgemeten, juist omdat het van verschillende zijden werd geprezen en aanbevolen, en omdat wij het zouden betreuren als het zich, tengevolge daarvan een zeker gezag verwierf.

Is er dan in een dergelijke kakografie niets goeds? Inderdaad worden hier monstra tentoongesteld, die niemand in bescherming zou willen nemen. Woorden als *beleeren, middels, zijdens, voorliggen, ontvang, berechtigd*, (het parlement) *oplossen, gelding, belevenissen, dat rijmt zich, zich verlieven in* e.d. beschouwen ook wij als on-Nederlands. Het is echter niet onverschillig, de gebruiksfeer van zulke germanismen na te gaan, wat deze schrijver meestal verzuimt. Komen ze een enkele maal voor bij een haastig journalist, in slechte vertalingen, in een verduitst leerboek, dan moet het gevaar voor verbreiding niet overschat worden. Vroeger wees ik er reeds op, dat de lijst van germanismen, door Siegenbeek in 1848 samengesteld, in dit opzicht leerzaam is. Hoeveel van de daar gebrandmerkte germanismen zijn spoorloos verdwenen, zonder dat de banvloek van enige puristen als hoofdoorzaak beschouwd mag worden.

Terecht wijst Dr. H. op het misbruik van afgesleten cliché's, als *in verband met* (blz. 58), *in het leven roepen* (blz. 72), *practisch* (blz. 99), maar hij overdrijft weer, als hij *een rol spelen* alleen gebruikt wil zien door hen die zich nog enigszins de oorsprong van de uitdrukking bewust zijn (blz. 102). Op diezelfde gronden zouden heel wat versteende metaforen aan de kritiek ten offer moeten vallen.

Er zouden nog wel meer juiste opmerkingen en nuttige wenken uit dit boekje op te diepen zijn, maar die zijn zo kritiekloos gemengd onder het vele afkeurenswaardige en taalkundigonverdedigbare, dat het stellig uit de school geweerd moet worden. Daar zou het slechts wanbegrippen kunnen kweken.

C.G.N. DE VOOYS.

J.M. de Hérédia en G. Gossaert.

Het is mij onbekend of de overeenkomst tusschen ‘Le bain’ van J.-M. de Hérédia en G. Gossaert's ‘De Centaur en de Oceaan’ al eerder iemands aandacht heeft getrokken[1)]. Hoewel Gossaert het thema zeer zelfstandig bewerkt en veel oorspronkelijker blijft dan in sommige zijner gedichten, waarin haast al te duidelijk het geluid van Swinburne doorklinkt, moet het Fransche sonnet, dunkt me, de aanleiding geweest zijn tot het ontstaan van Gossaert's prachtig gedicht.

Ter illustratie volge hier in zijn geheel het vers van Hérédia; van Gossaert citeer ik alleen de overeenkomstige coupletten.

Le bain.

l'Homme et la bête, tels que *le beau monstre antique*,
Sont entrés dans la mer, et *nus*, libres, sans frein,
Parmi la brume d'or, de l'âcre pulvérin,
Sur le ciel embrasé font *un groupe athlétique*.

Et *l'étalon* sauvage et le dompteur rustique,
Humant à pleins poumons l'odeur du sel marin,
Se plaisent à laisser sur la chair et le crin
Frémir le flot glacé de la rude Atlantique.

La houle *s'enfle, court*, se dresse comme un mur
Et déferle. Lui *crie*, il *hennit*, et sa queue
En jets éblouissants fait rejaillir l'eau bleue;
Et, les cheveux épars, s'effarant dans l'azur,
Ils opposent, *cabrés*, leur poitrail *noir* qui fume,
Au fouet échevelé de la fumante *écume*.

Doch hij, met kalmen lach, grijpt onvertsaagd, sterkhandig,
Zijn ruige manen vast, bedwingt zijn drift en, vlug,
Met eenen breeden zwaai bespringt hij, *naakt*, 't stilstandig
Nu lijdzaam wachtend dier den breede' en *naakten* rug!

Dan *stuurt hij zeewaarts in*. En waar, in lage reven,
De laffe branding breekt, blijft hij, uitdagend, staan
En machtig, *brons* op *bruin, tot ééne leest* verheven,
Bespot hij, *een centaur*, den machtlooze' oceaan.

Wel ziet hij, diep in zee, uit de even waterwellen,
Een kleine spitse golf, al naar zij *nader rent*,
Gestaâg verkleurend tot een machtgen breker *zwellen*
Al grommlende in zijn borst een duister dreigement....,

En dan, uitbundig, barst het hoog gegier van 't water,
En '*t brieschen* van den *hengst*, die *worstelt om een steê*,
Met zijn' metalen lach saam uit in één geschater
Dat opklimt uit het *schuim*, en uitschalt over zee!

Sneek.
F. JANSONIUS.

1) Naderhand bleek mij dat Bastiaanse hierop reeds terloops heeft gewezen (*Ontw. der N. Lett. IV*).

Boekbeoordelingen.

Camera Obscura van Hildebrand. Uitgegee met inleiding en aantekeninge van Prof. Dr. G. Bekker. Uniwersiteitskollege, Potchefstroom. Pretoria en Kaapstad. 1932. (No. 3 van de reeks: 'Uit die dietse Boord').

Mij is in jaargang XVIII van dit tijdschrift (1924) gelegenheid gegeven tot het plaatsen van een aantal aanteekeningen en opmerkingen betreffende de 'Camera Obscura met noten van J.M. Acket' (C.O. 31ste en 32ste druk), waarvan ik de voldoening heb gehad dat de heer A. al mijn opmerkingen heeft willen aanvaarden en dat er door hem voor de noten van den 36sten druk (1928) geregeld gebruik van is gemaakt (zie blz. IX). Men zal begrijpen dat de onlangs verschenen Camera Obscura met inleiding en aanteekeningen van Prof. Dekker, van Potchefstroom, die het boek[1] in Zuid-Afrika begrijpelijk en genietbaar maken wil, aanstonds mijn belangstelling heeft gewekt en dat ik terstond gevolg heb gegeven aan de begeerte om ook met deze commentaar kennis te maken.

Prof. Dekker heeft, naar hij getuigt (Voorw., blz. VII), evenals Acket, ''n ruim gebruik' gemaakt van Beets - Hildebrand's *Na vijftig jaar*, en overal blijkt dat hem de noten van Acket's editie van veel nut zijn geweest. Ik voorzie dus de vraag of het dan redelijk is dat ik - nu óók, of nu tóch - voor eenige aanteekeningen en opmerkingen betreffende een aldus geannoteerde uitgaaf der 'Camera' hier plaatsruimte heb gevraagd? Ik zou het niet gedaan hebben, indien ik niet, bij 't oplettend lezen en vergelijkend nagaan van de uitgaaf van Prof. Dekker, daartoe hier en daar aanleiding had gevonden in mijn pieuse bezorgdheid voor de zuiverheid van den tekst der Camera - waar hier wel wat aan ontbreekt[2] -, en voor de strikte nauw-

1) Het boek. Echter niet het geheele boek. De uitgaaf van Prof. D. bevat slechts: Humoristen (als inleidend hoofdstuk), Een Onaangenaam Mensch i.d.H.H., De Fam. Stastok, Een Oude Kennis, Gerrit Witse en Narede, en Opdr., Eerste en Tweede Uitg.

2) Dat daar hier en daar wel iets aan ontbreekt, is doorgaans niet de schuld van Prof. D.; hij nam die fouten over uit den 36sten, door Acket bezorgden druk. Het is jammer dat hij ze niet ontdekt heeft en het zou jammer zijn zoo ze uit den laatsten druk van A. voortaan in alle verdere drukken zouden overgenomen en bestendigd worden. In geen van de door Beets - Hildebrand (overl. 1903) zelf zoo uiterst zorgvuldig gecorrigeerde drukken zal men ze aantreffen; uitgevers en commentatoren behooren met een dier drukken - de 14de tot den 21sten (1901) kunnen als standaarddrukken genomen worden - te werken.

keurigheid, de strenge preciesheid van de verklarende noten. Want op die beide punten hebben de meeste mijner aanteekeningen betrekking. Ik zal misschien (behalve een paar aanvullingen en gissingen, die ik bij deze gelegenheid plaatsen kan) een paar opmerkingen maken welke de aesthetische, ethische en psychische kritiek van Prof. D., of zijn waardeering van de verschillende uitingen -, en de hoogere en lagere vormen van den humor betreffen (op den geest, de geestigheid, het gemoed en het karakter van Hildebr. heeft Prof. D. heel wat aan te merken), maar op die terreinen zijn de individueele gevoelens en opvattingen zoo persoonlijk en subjectief, dat men wel zijn afwijkend gevoelen bekend kan maken, maar elkander toch niet overtuigt. Ook houdt men mij - ik beweer ten onrechte - ten opzichte van de ‘Camera’ zeer spoedig (ik weet het bij ondervinding) voor te gevoelig en niet onbevooroordeeld. Bovendien is mij kortheid verzocht; dus beperk ik mij tot het concrete en zakelijke. Mijn bedoelen is, Prof. Dekker (in het vervolg met D. aangeduid) en de gebruikers van zijn uitgaaf met mijn ‘betuttelingen’ van dienst te zijn en iets bij te dragen tot de voorbereiding van een tweeden druk.

Blz. XIX, r. 13 en 14 v.o.: Pieter Stastok...., Adam Stastok...., Adam Kegge. *Lees*: P. St...., vader (?) St...., Jan Adam K. - XXII, r. 7 v.b.: die stomme Petrus Stastokius. Waarom stom? Hij is wel linksch en onhandig, maar: stom? - XXVIII, r. 18 v.o.: Pieter grinnikt als er een vertelsel. *Bij te voegen*: uit is. - XXVIII, r. 6 v.o.: schuinsrecht, *lees*: schuinsrechts (zie blz. 97). - XXXII, r. 11 v.b.: ‘Ik acht den man zalig *enz.*’, *lees*: gelukzalig (Beets, Sparsa 46). - XXXIII, r. 1 v.b.: die onbenullige.... van die gesprek, r. 18 v.o.: die.... onbenullige Oom en Tante St. - D. bedoelt blijkbaar: onbeduidend, maar dat is niet de beteekenis van onbenullig (= zonder benul, zonder begrip, zonder verstand). - XXXV, r. 5 v.o. en 338, r. 11 v.b.: dat men niets heiligers te doen had dan juffr. N. te ontweiden. - Had Hildebr., in plaats van dit door hem (onlangs?) opgevangen, en blijkbaar met voorliefde te pas gebrachte, ongewone volkswoord, hier ook maar het

meer algemeene volkswoord ‘afleggen’ (zie blz. 49 en 297) gebruikt, dan was hij ontkomen aan het stellig onverdiend verwijt van een ‘bedenkelijk’, een ‘smakeloos’ woordenspel. Bij hem, die geen *ei* op *ij* liet rijmen (en evenals Bilderdijk meende het verschil te hooren) is - daar ben ik zeker van - de combinatie ontweiden/ontwijden niet opgekomen, en dus is er geen woordspeling gemaakt of bedoeld. ‘Niets heiligers te doen’: geen heiliger, geen dringender plicht, niets van meer beteekenis te volbrengen. - XXXIX, r. 8 v.o.: E. Gewin, moet zijn: B. (= Bernard) G. - Blz. 63: Kom Koosje, lief roosje *enz.* Variatie van Dorbeen op: Lief roosje! Wiens bloesje Een poosje maar staat (*enz.*), van R.H. Arntzenius (overl. 1828): Het Roosje. - 65, r. 1 v.o.: het blosje sterker, lees: sterken. - 66, r. 6 v.b.: vriendelijk, lees: vriendlijk. - 67, r. 9 v.o.: Ik niet, mijnheer, lees: Ik weet niet, m. - 98, r. 13 v.o.: een.... kind met een zwart jurkje aan, een zwart mutsje.... op, en een zwart gezichtje, voor zich vermakende met *enz., lees*:.... en een zwart gezichtje voor, zich verm. met. In plaats van 't verwachte ‘zwarte *schortje* vóór’, verrast Hildebr. den lezer met het zwarte gezichtje! - 103, r. 15 v.b.: in ééne door, *l.* in ééne moeite door. - 155, r. 6 v.b.: van de eerste grootte. Term aan de sterrenkunde ontleend; verg. de noot op blz. 298 bij: witsellagen van onderscheidene formatie. - 172, r. 12 v.b.: Hesuchasten. Terloops de opmerking dat Hesychasten de eigenlijk juiste vorm is. - 196, r. 2 v.o.: Een charmanten klucht, *l.* charmante. - 202, r. 15 v.b.: D. teekent hier niet, als bij andere volksvormen, aan dat *eindelijk* in 't Nederlandsch een *volksvorm* is voor: *eigen*(*t*)*lijk*. Begrijpelijk, want in zijn eigen taal is: eintlijk de *gewone* vorm voor: eigenlijk. - 238, r. 6 v.o.: te raden gegaan, *l.* te rade gegaan. - 240, r. 3 v.o.: een *heele* vrouw. Zonder noot. Toch twijfel ik of de beteekenis: ‘stug, strak, terughoudend’ in Z.-Afr. wel bekend is. - 248, r. 21 v.o.: ergde, *l.* ergerde. - 266, r. 18 v.b. Terloops de opmerking, dat Hildebr. *riden* voor *varen* onder invloed van eigen taal moet hebben neergeschreven. Gehoord kan hij 't niet hebben. In de buurt van Nijmegen (waar hij dit tafereel heeft opgedaan, logeerende bij zijn vriend Dr. Scholl v. Egmond) heet ‘rijden met een wagen’ *varen* en ‘gerij’ (rijtuig): *gevaar*. 269, r. 1 v.b.: Dat ik althans iets, *l.* Dat is althans i. - 270, r.v.b.: afgestorven, *l.* afgestorvenen. - 276. M o e d e r -d e -g a n s : die beroemde kinderboek met sprokies van Hans Andersen (D.). - De *Contes de la Mère l'Oye* zijn

oorspronkelijk van 1679, de oudste *Sprookjes* van H.C. Andersen zijn van 1835. - 279, r. 5 v.o.: specië, *l.* speciës. - 283. g r u t t e r : kruidenier (D). - Ik denk dat D. aan eng. *grocer* heeft gedacht. De grutter (eng. *corn chandler*) levert grutten (*groats*), gort (*barley*), boonen, erten, meel. - 288. m a a l . De beteekenis: *postzak* is een *bijzondere* toepassing (*brieven*maal is daarvoor nog bij onze posterijen de officieele term): de *algemeene* (oorspr.) bet. is: buidel, zak, tasch. Hier: de *geld*tasch van den conducteur der diligence, waarmee hij 'omgaat' om de vracht te innen. - 289. Het herkenningsteeken op de mouw van Keesje, als 'diaconieburger'. - D. zegt: 'Hildebr. vergelyk dit spottend met 'n ridderorde'. Waar Hildebr. aan gedacht heeft en op zinspeelt, is niet een ridderorde (ridderkruis) als (los) draagteeken, maar het onderscheidend ordeteeken (een gewerkt of opgenaaid kruis) op mouw of mantel van St.-Jansridders, Malteezers enz. - 289. Met *voorhuis* heeft Hildebr. niets anders bedoeld dan het voorste gedeelte van de gang (bij de voordeur); de omschrijving van Acket is te bijzonder; de opvatting als portaal is wel juist. - 289. h o o g l i c h t : licht wat deur hoë vensters inval (D.). Goed, mits 'hooge vensters' worde opgevat als: in de hoogte, hoog in den kamerwand, aangebrachte v. - 290. K a p e l a a n : R.K. priester; *l.* hulppriester. - 290. s i n g e l t j e en 336, s i n g e l : 'n soort grag (D.). De 'singels' zijn bepaaldelijk: de wandelingen langs de buitenzijde van de vroegere stads-vestinggrachten: dus wandelingen buiten om de stad heen. - 291. E e n e z e e r o n e i g e n a a r d i g e g e w o o n t e (blz. 32: die, om den bril *af* te zetten als men iets *beter* bekijken wil). Volgens D. 'dus 'n gewoonte wat baie voorkom en nie juis 'n eienaardigheid van haar (Tante Stastok) is nie'. - D. zoekt de verklaring te ver. *Oneigenaardig* is op te vatten als: met (eigen) aard of wezen (van iets) niet strookende, strijdig met (eigen) aard of wezen (van iets) (eng. *improper, unappropriate*). Verg. blz. 41: een achterkamer,.... naar een kleinen tuin waarop zij uitzag, niet oneigenaardig de tuinkamer geheeten. En voor *eigenaardig*, blz. 104: ook is het eigenaardig, dat er in een theetuin niet anders *is* dan thee. - 292, laatste regel: speel eerste, *l.* geeft acquit (zie blz. 293 op a c q u i t). - 293. b o k . Liever: steunsel (met inkepingen voor de keu) aan een langen steel bevestigd. - 297. t h e e t u i n : kafee buiten die stad. - Aan een *publieke* gelegenheid om thee te gaan drinken zal niemand, die het Holland van Hildebr.'s dagen kent, een oogenblik denken. Keesje g e b r u i k t de benaming dus niet

voor een ‘(particulier) buitenverblijf’ (dat is te veel gezegd, beter: buitentuin, alleen met een tuinhuis of een koepel), maar hij k e n d e niets anders onder dien naam. Verg. al de dergelijke ‘tuinen’ blz. 97 en 99, en de ‘theetuin’ van de fam. Deluw, die, blz. 104, met name aldus wordt genoemd. - 298. l a n g e l i j z e n : ‘lijs algemene aanduiding vir 'n jong vrou’ (D.). - Met deze aanduiding zouden onze jonge vrouwen niet erg gevleid zijn! *Als algemeene* benaming beteekent *lijs*: lang, slungelachtig persoon. - 298. m e t s c h i k : ‘met plesier’ (D.), *Schik* beteekent in deze uitdr. niet pleizier, maar: gevoeglijkheid, pas. *Met schik*, gevoeglijk, met fatsoen (zonder dat het onbehoorlijk -, ongepast is, zonderling schijnt). - 298. *valies*: ‘reissak of koffer’ (D.). - Koffer is onjuist. - 299. l i n t j e m e t t a n d j e s . Niet: aan de onderzijde ingeknipt, maar: langs de zijden getand; met ‘tandjes’ (uittandingen) langs de kanten. - 300. D. neemt op meer dan één plaats aan Hildebr. zijn woordspelingen kwalijk; H. wordt dan ‘gezocht’, ‘gewild geestig’. Vermanend citeert D.: A pun is the lowest form of wit. Goed! maar tóch een vorm, en immers geen ongeoorloofde? - 307 en 308. b u i s . Een b u i s is geen ‘oorhemp’, maar een soort ‘baadjie’ (eng. *jacket*). Verg. 322 w a m b u i s : soort baadjie. - 308. b a l i e k l u i v e r . - *Kluiver* beteekent in dit woord niet: vent, kerel (Acket), maar letterlijk: bekluiver, bezuiger; verg. het synoniem: b a l i e b i j t e r . - 314. A c a d e m i e . De Nederl. Hoogescholen heeten eerst sedert 1877 (officieel) ‘Universiteit’ en populair of studentikoos is die term ook nu nog niet. - 319. m a r t e r : ‘.... 'n soort bewer’. - Neen, een soort *wezel*. - 319. l i v e r e i ; ‘uniform met familiewapen’. (D.). - Beter: U. met de kleuren van het familiewapen. - 320. horloge ‘à cylindre’, 167. cylinderuurwerk. - Het opdraaien met een sleuteltje is niet het karakteristieke, maar de ‘cylinder’ die een kenmerkend onderdeel van het (binnen)werk is. Verg. a n k e r -horloge. - 322, r. 5 v.b.: ‘gekleurde papier’. - De sinterklaaskoeken worden alléén met ‘goudpapier’, maar ook dat is niet eigenlijk juist: met *bladgoud* beplakt. - 322. b a t h p a p i e r ..... ‘Bath is die bekende somerverblijf’ (enz.) (D.). Meer ter zake dient hier, dat het vroeger - en nog tot ver in de tweede helft der 19de eeuw (mijn kinderjaren) - bekend was om zijn papierfabricatie. - 327. v i n g e r l i n g : vingerhoed. (D.). Doch geen gewone (eng. *thimble*), maar een vingerbeschermer (tegen 't insnijden van de draden), een zoogenaamde ‘open vingerhoed’, eng. *fingerstall*. - 328. s p a a n s c h

s p e k s n i j d e n . - D. citeert Hildebr. uit *Na vijftig j.*, die tot geen bevredigende verklaring wist te komen. Het is verleidelijk hier te denken aan afrik. *spaansspek*, muskusmeloen, *Melo hispanicus* bij Kolbe (Mansvelt 149). De opdracht om een (spaanschen) meloen te snijden (aan-, of op te snijden), is redelijker en begrijpelijker, dan die om ‘op spaansche wijze’ ‘spek’ te moeten ‘snijden’; maar: *spaanschspek* als vruchtnaam is in N e d e r l a n d onbekend! - 332 en 354. b o a . ‘Bont in den vorm van een slang - boa constrictor -’ (Acket), is verkieslijker dan ‘b. wat die dames soos 'n slang om die nek dra’. - 334. b e s k r i j v e n . De vrouw bedoelt met ‘beschrijven’ niets anders dan: het opmaken van een signalement (persoonsbeschrijving). Dat blijkt trouwens ook uit het vervolg: ‘de diender leest op 'en pampiertje, en toen kijkt ie 'em an’; de diender verifieert dus het (geschreven) signalement; herkent dan, of meent te herkennen, den beschrevene, en verzoekt hem daarop om mede te gaan. - 337. r. 9 v.b.: die k a m e r wat oopgekom het (D.). Lees: het h u i s j e , het w o n i n k j e . - 337. e e n z e l v e r i g : eenselwig, in haar self gekeer (D.). - Juister is: gaarne alleen, geen aanraking met anderen zoekend. - 340. s t a a n d e e n g e l e g e n . Niet alleen in oude oorkonden, maar nu nog gewoon in de ambtelijke taal der notarissen. - 341. d u i v e n h o k k e n e n p e p e r b o s s e n . Geen ‘ventilators’; die kende men toen nog niet. Maar Hildebr. bedoelt de gebouwtjes voor sterrenkundige observaties, die toen op het dak van het Academie-gebouw stonden: zie een afbeelding in het *Leidsch Jaarboekje* van 1911, tegenover blz. 2. - 341, r. 19 v.b.: *jus gladii et pilli*, lees: *pilei*. - 350. b l a n c -m a n g e r : vla (enz.) (D.). - Juister is: een soort van roompudding. - 352. h i ë r o g l y p h e n : spijkerschrift (enz.) - Deze aanduiding is voor het Egypt. hiëroglyphenschrift geheel onjuist.

Leiden, September 1932.

A. BEETS.

Gerard Brom, *Java in onze kunst* (Rotterdam - W.L. en J. Brusse N.V. - 1931).

De titel van dit aantrekkelik geschreven en geïllustreerde boek zou niet doen vermoeden dat het voor het grootste deel over de letterkunde handelt. Hoe blijkt uit onze litteratuur, vraagt de schrijver, welke voorstellingen in het moederland heersten of verspreid werden omtrent land en volk, natuur en

kultuur van Java? Welke auteurs vonden op Java stof voor werk van artistieke betekenis? De beantwoording van deze vragen, gegrond op een omvangrijke belezenheid, degelike kennis en kritiese schifting, is dus zowel voor de kultuurhistoricus als voor de litterator van belang.

In de tijd van De Compagnie trok Indië alleen de aandacht als bron van handelswinst. Slechts sporadies komt belangstelling voor het verre Oosten bij onze schrijvers te voorschijn, als in de merkwaardige *Agon* van O.Z. van Haren. De eigenlike 'ontdekking van Java', naar Engelse voorgang, valt in de negentiende eeuw, maar aandacht voor het lot en het lijden van de Javaan was eerst het gevolg van Multatuli's Max Havelaar. Terecht wijdde Brom daaraan een breed opgezet, goed gedokumenteerd hoofdstuk, dat tot de beste van dit boek behoort, door scherpzinnige ontleding en onbevooroordeelde kritiek.

Een dertigtal jaren duurt dan nog de 'tempo doeloe', d.i. de oude tijd. Een stroom van romans, vooral van vrouwelike auteurs, begint dan te vloeien, o.a. van het drietal M.C. Frank, Melati van Java en Annie Foore, van wie de laatste, ten onrechte vergeten, op de voorgrond gebracht wordt. Tot deze periode behoort ook Maurits, om zijn beide eerste romans indertijd door Van Deyssel geprezen. 'Een nieuwe geest' brengt de ethiese richting: Augusta de Wit wordt met ere genoemd, vooral in tegenstelling met de dekadentie en perversiteit bij Borel en Couperus. Marie van Zeggelen, Carry van Bruggen, Annie Salomons, de toneelschrijver Fabricius, de essayist Feber, de Javaanse dichter Noto Soeroto, de Nederlander Jan Prins e.a. worden vaak geestig en treffend gekarakteriseerd, in een overzicht, dat verduidelikt hoe zeer Java, ook in geestelik opzicht, voor onze kunst van belang geworden is. Daarbij wordt het gevoel voor de Indiese natuur, de beeldende kunst, de danskunst niet uit het oog verloren.

Uiteraard is dit boek, door de rijkdom van stof en de zucht naar volledigheid, wat bont geworden. Daarbij komt, dat de stijl van Brom neiging heeft tot overlading, omdat vernuftig gevonden beelden en vergelijkingen, geestige wendingen en welgekozen aanhalingen elkaar soms verdringen. Maar daardoor vervalt hij nergens in een kleurloze opsomming: zijn verhaal, zijn betoog blijft even boeiend voor de tegenwoordige lezer, als prikkelend voor de toekomstige onderzoeker.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Oud en Nieuw over Joost van den Vondel door Dr. J.F.M. Sterck (Amsterdam - De Spieghel; Mechelen - Het Kompas - 1932). Onvermoeid vervolgt de Vondelkenner Dr. Sterck de reeks détailstudies, aan zijn lievelingsdichter gewijd. Bij de ‘Oorkonden’, de ‘Hoofdstukken’, de bundel ‘Rondom Vondel’ sluit zich nu deze vierde aan, opnieuw versierd met goede reprodukties van portretten en facsimilé's. Dit boek bevat veertien verspreide, meestal korte bijdragen, getuigende van de speurzin van de auteur, en voor de nauwkeurige kennis van dit dichterleven vaak van belang.

Reinaert de Vos in nieuw Nederlandsche bewerking door Carel Voorhoeve (Leiden - N.V. Leidsche Uitgeversmaatschappij - 1932). Niet voor het eerst wordt getracht, het Middelnederlandse meesterwerk door vertaling of bewerking dichter bij de hedendaagse lezer te brengen. Jan Frans Willems en Julius de Geyter hebben het gedaan in de oorspronkelike vers-trant, Stijn Streuvels door het gedicht na te vertellen in kleurig Westvlaams proza. Carel Voorhoeve tracht dit doel te bereiken door vers voor vers, met prijsgeving van maat en rijm, in modern Nederlands over te brengen. Een biezondere aantrekkelikheid van deze uitgave vormen de zeer geslaagde houtsneden van Fokko Mees.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1931-1932. Deze bundel bevat o.o. de rede, door de voorzitter L. Knappert ter jaarvergadering gehouden, en grotendeels gewijd aan de nagedachtenis van Bilderdijk. Bovendien de voordracht van Emmanuel de Bom, bij dezelfde gelegenheid, over *Volkskunst in Vlaanderen*. - Onder de Levensberichten vermelden wij dat van F.J. Hopman door A.J. van Pesch.

Herdrukken van tekstuitgaven. In de reeks *Lyceum-Herdrukken* verscheen een derde druk van *Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc* door Dr. H.J.E. Endepols. Terwijl de tweede druk al zorgvuldig herzien was, blijkt bij deze derde druk, dat de schrijver geen moeite gespaard heeft om zijn werk te verbeteren, ook met behulp van aantekeningen van anderen. Inleiding en aantekeningen hebben daarbij zeer gewonnen. Ook van het onlangs voor den dag gekomen handschrift is gebruik gemaakt.

In de reeks *Van alle tijden* verscheen een weinig veranderde

herdruk van Vondel's *Gysbrecht van Aemstel* en een ingrijpend veranderde negende druk van de *Beatrijs*, bezorgd door Dr. D.C. Tinbergen. De oude inleiding van Kaakebeen is door een geheel nieuwe vervangen, waarbij een ruim gebruik gemaakt werd van Guiette's grondige studie over de Beatrijs-legende. De enigszins oppervlakkige kanttekeningen zijn vervangen door uitgebreider en degeliker voetnoten.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (november-desember).

De Gids. Nov. C. van Vollenhove vertaalt in Nederlandse verzen een Latijns gedicht van Hugo de Groot, met de titel *Wildzang* voor François de Thou. - *De Schoonheid van Herman Gorter's poëzie* is een voordracht van H. Roland Holst, uit de 'Verslagen en Mededeelingen' van de Kon. Vlaamsche Academie overnomen.

De Nieuwe Gids, Nov. Een kort Engels opstel van J.A. Russell, *The poetry of Sir Walter Scott, its influence on Van Lennep, Beets and Hofdijk*, geeft niet veel meer dan een aankondiging van Vissink's proefschrift over dit onderwerp. - W. Kloos schrijft over *Hélène Swarth*.

Des. W. Kloos schrijft over *Gustaaf* van Constant van Wessem.

De Stem. Des. Ant. Donker bespreekt de dichter A. van Collem.

Stemmen des tijds. Nov. C. Tazelaar geeft een reeks beknopte boekbesprekingen en boekaankondigingen.

Des. In een uitvoerig artikel behandelt J. Haantjes het verband tussen *Psychanalyse en moderne letterkunde*, waarbij ook o.a. de roman *Adelaïde* van Gerard Walschap ter sprake komt. - C. Tazelaar voert een pleidooi voor *De harp van Sint Franciscus* van Felix Timmermans, al zou dit boek tegen een 'normatieve beschouwing' niet bestand zijn.

Den Gulden Winckel. Nov. J.C. Bloem beoordeelt *Nieuwe Versbundels* van Hélène Swarth (*Kinderen*), Albert Verwey (*De ring van leed en geluk*) en Jan Prins (*Indische Gedichten*). - *De Kroniek van het Proza* van Roel Houwink is gewijd aan '*Twee betrekkelijk impopulairen*', nl. Aart van der Leeuw (*Verspreid Proza*) en Nine van der Schaaf (*De Uitvinder*).

Des. Gerard van Eckeren herdenkt *Carry van Bruggen* en bespreekt in *De Kroniek van het Proza* de romans *Offers* van Top Naeff en *Jhr. Mr. James de Beyll* van C. en M. Scharten-Antink. - G. Stuiveling beoordeelt *Brood* van Maurits Dekker.

Opwaartsche Wegen. Nov. J. Haantjes schrijft waarderend over *Simons' laatste werk*, de geschiedenis van *Het drama en het tooneel*; Roel Houwink beoordeelt, naar aanleiding van de bundel *Ter zake, Donker's kritische beginselen*. - K. Heeroma publiceert een lezing over *Vrijheid en gebondenheid van de dichter*.

Des. In het artikel *Christus en de kunst*, bestrijdt J. Haantjes de stelling van Prof. G. van der Leeuw, dat er geen 'Christelijke kunst' zou bestaan of zou kunnen bestaan.

Roeping. Nov. Franz von Oldenburg-Ermke beoordeelt de romans *Rembrandt* van Theun de Vries, *Jan Steen* van C.J. Kelk, en *De Goede Moordenaar* van Antoon Coolen. - B. Naaijkens M.S.C. bespreekt uitvoerig *Het nieuwe boek van Pater Molenaar: Mechtild de Begijn*.

Des. Jan H. Eekhout wijdt een artikel aan *De Dichter A.J.D. van Oosten*.

De Vlaamsche Gids. Des. Eugène Bosschaerts deelt *Iets over Dichter Aimé de Marest* mede.

Die Nuwe Brandwag. Sept. G. Dekker beoordeelt *Twee Rembrandt-romans*, nl. van Theun de Vries en van Hendrik van Loon. - C.M. van den Heever herdenkt *Israël Querido*; M. Ligthart-Lion Cachet geeft *Persoonlijke Herinneringen van Frederik van Eeden*. - G. Dekker beoordeelt *Deining*, een dichtbundel van C.M. van den Heever. Gedichten van F.C.L. Bosman (*Pluksels*) en van T.J. Haarhoff (*Tria Corda*) worden beoordeeld door C.M. van den Heever. - P.C. Schoonees beoordeelt *Die rooi rotte*, prozaverhalen van C. Louis Leipoldt. - G. Dekker bespreekt de roman *Jan Steen* van C.J. Kelk en *De Uitvinder* van Nine van der Schaaf.

Nov. Een bijdrage van Anthonie Donker geeft een beknopt overzicht van de *Nederlandsche Litteratuur van dezen tijd*. - G. Dekker beoordeelt het proefschrift van C.M. van den Heever over *Die Digter Totius, Ritme en Metrum* van Albert Verwey en de *Litteraire Herinneringen* van F. van der Goes. - C.M. van den Heever bespreekt de tweede uitgave van *Humor in die algemeen en sy uiting in die Afrikaanse letterkunde* van F.E.J.

Malherbe, *Media vita* van J.C. Bloem, en *Het literaire kunstwerk* van W. Kramer.

English Studies. Des. D.C. Hesseling prijst het *Tweetalig Woordeboek, Engels - Afrikaans* van D.B. Bosman en W.v.d. Merwe en verheugt zich over de buitengewone verrijking van de Afrikaanse woordenschat, deels door ontlening aan het Nederlands, deels door het vormen van neologismen.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XX, afl. 4. L.C. Michels vervolgt zijn artikel *Over Vondelverklaring*, een scherpe kritiek op het boek van Frijns: *Vondel en de Zeestar*. - H.H. Knippenberg wijdt een artikel aan *Leven en werken van Juliana Cornelia Baronesse De Lannoy*. - A.J. de Jong brengt de woorden *Begroten en begrotelik* in verband met een Joods woord *grote* = spijt. Door Joodse kooplieden kan het woord van Amsterdam uit verbreid zijn. - H.J.E. Endepols beoordeelt het proefschrift van J.G.M. Moorman in een artikel *Studie der 'geheimtalen'*. - L.C. Michels brengt een verbetering aan in *Eerste bliscap, vs. 443 vlg.* - H.H. Knippenberg wijst op gegevens uit stadsrekeningen omtrent *Oude spelen in Limburg*. Enige korte boekbesprekingen besluiten de aflevering.

Onze Taaltuin. Nov. Jac. van Ginneken noemt nog enige *Voorloopers der phonologie*. - G. Stuiveling onderzocht *Het rythme als dramatische factor in Vondel's Peter en Pauwels*. - Het taalkaartje gaat over het woord *Vuur*. - G. Seppen wijst op het woord *blinkertjes* in dieventaal. - Jac. van Ginneken beoordeelt de *Geschiedenis van de Nederlandse taal* van C.G.N. de Vooys; J. Wils de *Stroomingen en Gestalten* van De Raaf en Griss.

Des. Jos. Schrijnen trekt in een artikel *Synchronistische volkskunde* een parallel tussen stof en methode van de folklore en de taalkunde. - G.S. Overdiep laat twee dichters aan het woord over *De vorm der lyriek*, nl. Theun de Vries en Hendrik de Vries. - G. Stuiveling beoordeelt het proefschrift van G. Kazemier over *Het vers van Hooft*. - G.S. Overdiep verklaart, op stilistiese gronden, een plaats uit Vondel's *Lucifer*, (vs. 1299). - Het taalkaartje geeft het woord *Zoon* in de Nederlandse dialekten. - G.S. Overdiep beoordeelt het proefschrift van H.W.J. Schregel: *Stilistische en syntactische beschouwingen over de Camera Obscura van Hildebrand*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LI, afl. 3-4. W. de Vreese bespreekt een merkwaardige *Bredaesche Almanac* van Jan van Vliet (1663), die Middelnederlandse bronnen gebruikte en aanhaalde. - M.E. Kronenberg wijst op *Een onbekende Nederlandsche vertaling van Le chevalier déliberé, door Pieter Willemsz gemaakt*, een Haarlems dichter, die de oudere vertaling van 1503 blijkbaar niet gebruikte. - Dezelfde schrijfster vond *Een onbekende Nederlandsche Cato-tekst, begin 16e eeuw*. - G.I. Lieftinck toont aan, in zijn artikel *Hendrik Mande als bewerker en compilator*, hoe weinig zelfstandig en oorspronkelik deze auteur te werk gegaan is. - C.L. Thijssen-Schoute schrijft *Over de Hollandse Schynheiligh en de figuur daarin van de dokter*. Zij vergelijkt Hooft's proza en Bredero's berijming met het Italiaanse origineel. - W. de Vries behandelt opnieuw het ingewikkelde diftongeringsvraagstuk in een bijdrage, getiteld: *Iets over germ. î en û te onzent*. - A.A. van Rijnbach deelt iets mede over de verhouding van Haverschmidt en Penning. - H.L. Bezoen licht een plaats toe uit *Symen sonder soeticheydt* (vs. 415). - J. de Vries vervolgt zijn *Studiën over Germaansche mythologie* met een afdeling over *De Goden der Westgermanen*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Junie. Leonard Willems stelt de vraag: *Is Pieter Doorlant de auteur van den Elckerlijc*? Zijn mening is dat ‘deze toeschrijving op vrij zwakke gronden berust.’ - Alb. J.J. van de Velde verzamelde voor zijn artikel *Letterkunde en Wetenschappen* fragmenten uit Nederlandse schrijvers over natuurwetenschappen, die door stijl uitmunten. - J. van Mierlo bespreekt *De 10e Brief van Hadewijch en het 41ste der Limburgsche Sermoenen*, waarbij hij wijst op ‘invloed van Hadewijch op de Limburgsche sermoenen.’ - Een voordracht van Joris Eeckhout is getiteld: *De Roman: wezen, evolutie, nieuwe strekkingen*.

Julie. De archivaris Floris Prims behandelt *Het Keurboek van Antwerpen en het probleem der Stadskeuren*. - Prosper Arents geeft als proeve van bibliografie: *Guido Gezelle in vertaling*.

Okt. In de Plechtige Vergadering sprak de Bestuurder J. Salsman over de vraag: *Hoeverre staat de Poirters-studie*? Daarna hield het erelid H. Roland Holst een voordracht over *De Schoonheid van Herman Gorter's poëzie*, in deze aflevering geheel afgedrukt.

Dietsche Warande en Belfort. Des. Een beknopt artikel van Felix Rutten handelt over *Het Toerisme in onze Literatuur*.

Ons Geestelijk Erf. J. van Mierlo publiceert een Kongresvoordracht over *Ruusbroec's bestrijding van de ketterij*. Uit alle werken van Ruusbroec heeft hij de plaatsen bijeengezocht, waar de ketterijen van de eigen tijd, de ‘valsche ledicheit’, en later het pantheïsme ter sprake komen.

Paedagogische Studiën. Des. A. Zijderveld schrijft over *Het literatuuronderwijs in syntheties verband met het gymnasiale leerplan*. - I. van der Velde kondigt een vijftal Amerikaanse dissertaties aan, in een artikel *Bij Amerikaanse taalonderzoekingen*. - A. Zijderveld beoordeelt *Het voortgezet onderwijs in de moedertaal* van J. Leest.

Levende talen. Des. F.G.A. Stemvers publiceert een uitvoerig artikel over *Het moedertaalonderwijs op de Middelbare School*. - A.J. Schneiders betwist dat men in het taalonderwijs van een *Chaos* zou kunnen spreken.

Het Boek. Des. Willem de Vreese bespreekt uitvoerig *Het Ruusbroec-Gedenkboek*, dat verleden jaar door het Ruusbroec-Genootschap werd uitgegeven en dat menige belangrijke bijdrage bevat.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Okt. Elizabeth J. Conradie wijst op *Changuion's Ontwerp vir 'n Nederlandse Woordeboek*, van 1848, dat in handschrift bewaard is. Dit ontwerp, dat goed doordacht was, werd door de Maatschappij van Ned. Letterkunde destijds als onuitvoerbaar verworpen.

Museum. Nov. Gerlach Royen beoordeelt een studie van J. Lohmann over *Genus und Sexus*; C.G.N. de Vooys beoordeelt het tweede deel van *Lod. van Velthem's Spieghel Historiael*, door H. van der Linden en Paul de Keyser. - A. Beets prijst de studie van Karl Meisen over *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande*.

Ons Eigen Blad. Nov. Gerlach Royen geeft, in een bestrijding van B.D., die het schrijven van enklitiese pronomina in beginsel ongeoorloofd acht, een heldere uiteenzetting van de taak en de betekenis van dergelijke enklitiese vormen.

Des. In *Taalkundige Varia X* veroordeelt Gerlach Royen scherp de ‘taalkundige voorlichting’ van Dr. Haje's *Taalschut*.

C.D.V.

Over ‘Progress in language’.

In deze uitdrukking herkent men den titel van een boek van Jespersen, en hij heeft die uitdrukking ook wel gebruikt in andere geschriften, want zij is de aanduiding van eene theorie die hij meermalen heeft verdedigd. Hoe vaak heeft men talen vergeleken met levende wezens. De classieke philologen plachten te zeggen: alles wat geboren wordt en in het leven blijft, groeit, komt tot zijn vollen wasdom, gaat daarna achteruit en sterft eindelijk. Zoo zien wij ook de classieke talen en letteren gaandeweg tot een hoogen bloei komen, doch nadat dit hoogste punt is bereikt, zien wij ze langzamerhand verbasteren en ten slotte komt het einde der classieke beschaving met het begin der barbaarsche middeleeuwen.

Die vergelijking van talen met organische wezens vindt men ook bij de linguisten der negentiende eeuw. Bij eene talenfamilie als het Indogermaansch konden zij zeer oude vormen vergelijken met vele jongere uit verschillende tijdperken, en daarbij moesten zij getroffen worden door eene aldoorgaande verarming der flexievormen: hoe groot is het onderscheid tusschen eene taal als het Grieksch en een Oudgermaansch dialect, en hoeveel moderner is weer het Nederlandsch dan b.v. het Angelsaksisch. Zooals men weet, had Schleicher daarover deze theorie, waaraan de wijsbegeerte van Hegel niet vreemd was: in eene voorhistorische periode heeft de taal zich ontwikkeld tot een grooten rijkdom van vormen, en de tijd waaruit men documenten heeft, is gekenmerkt door een voortdurenden achteruitgang van dien rijkdom.

In zijne laatste levensjaren heeft Schleicher ook kennis genomen van de denkbeelden van Darwin over den ‘strijd om het bestaan’ tusschen levende wezens, en zulk een strijd vond Schleicher ook tusschen woorden en tusschen talen. Scherer zegt daarvan: Schleicher heeft opgemerkt, ‘dass auch in dem Leben der Sprachen ein Kampf ums Dasein walte, wie in dem Reiche der Thiere. Aber der Sprachenkampf, die Ausbreitung der einen, das Absterben der andern, hängt ab von dem Kampfe der Völker und Nationalitäten. Und diesen Kampf zu erkennen

brauchte es wahrhaftig nicht Darwins'[1]. Doch eene vergelijking met wat in de dierenwereld gebeurt kan men maken zonder daarmede eene verklaring te willen geven.

Maar ook Schleicher's denkbeeld van de twee perioden wordt door Scherer uitdrukkelijk verworpen: men kan iets gissen omtrent hetgeen is gebeurd in een tijd waaruit geene rechtstreeksche getuigenissen over zijn, doch alle studie van talen blijft een historisch onderzoek, op welke periode men ook zijne aandacht moge vestigen. De achteruitgang der flexie is natuurlijk niet te ontkennen, doch b.v. Jacob Grimm heeft geleerd, dat dit verlies in ruime mate wordt vergoed, en wel door eene grooter verstandelijkheid en preciesheid. Scherer omschrijft de opvatting van Grimm aldus: 'Die wachsende Cultur der Sprache sucht allmählich ihre Natur aufzuheben. Die alte Sprache ist leiblich, sinnlich, voll Unschuld. Die neue arbeitet darauf hin, geistiger, abgezogener zu werden, sie sieht in den Worten Schein und Zweideutigkeit, denen sie auf alle Weise ausweichen möchte'[2] enz. Schleicher zelf zegt eene enkele maal iets dergelijks: 'Von diesem Zusammenschmelzen der grammatischen Formen, deren Reichthum im späteren Sprachleben als lästiger Ueberflusz empfunden wird, liefert die Geschichte unseres Sprachstammes, des Indogermanischen, recht schlagende Beispiele'[3]. Doch hij blijft bij zijne opvatting aangaande den achteruitgang der talen in de historische periode: 'je reicher und gewaltiger die Geschichte, desto rascher der Sprachverfall'. Van alle Germaansche talen is het Engelsch het meest vereenvoudigd, en het IJslandsch het minst, en dit past bij de lotgevallen van de volken die deze talen spreken[4].

Jespersen heeft in 1894 eene uitspraak van Jacob Grimm aangehaald waarin deze de moderne taalvormen, en met name die van het Engelsch, zeer prijst[5]. Hij noemt ook nog een paar andere geleerden die zich gunstig over nieuwere talen hebben uitgelaten; maar hij meent toch, dat die getuigenissen flauw zijn, en dat de meeste linguisten zich toen nog niet hadden kunnen bevrijden uit de strikken die het systeem van Schleicher voor

1) *Zur Geschichte der d. Spr.*^{2}, 18.
2) *Jacob Grimm*^{2}, 223.
3) Die *deutsche Sprache*^{3}, 62.
4) *A.w.* 35.
5) *Progress in language*, 15.

hen had gespannen: ‘I shall try to show that we are justified in going still further than these two eminent men (nl. *Rask en Madvig*), and saying the fewer and shorter the forms, the better; the analytic structure of modern European languages is so far from being a drawback to them that it gives them an unimpeachable superiority over the earlier stages of the same languages. The so-called full and rich forms of the ancient languages are not a beauty but a deformity’[1]. En dit kan hij zeggen op grond van eene waarheid, die hij ééne bladzijde te voren heeft uitgesproken, dat die taal het hoogst staat ‘which is able to express the greatest amount of meaning with the simplest mechanism’. In zijn werk *Language* van 1922 is hij teruggekomen op deze quaestie van ‘Decay or Progress?’, en hij zegt te willen onderzoeken ‘whether or no we are justified in using terms like ‘development’ and ‘evolution’ in linguistic history’[2].

Het is niet te verwonderen, dat een zoo groot kenner van het Engelsch de voortreffelijkheid van moderne talen wil bewijzen. Dat hij hierbij de biologische termen ‘ontwikkeling’ en ‘evolutie’ te pas brengt, is van minder belang; hij wil aantoonen dat de verandering, waaraan niemand twijfelt, ook eene verbetering is. En dan valt het hem niet moeilijk vele punten te noemen: van casusvormen is in het Engelsch niets over, behalve dat *s* gebruikt wordt om op de meest vrije manier eene genitiefbetrekking aan te duiden (‘somebody else's turn’ enz.); de conjugatie is zeer vereenvoudigd, van persoonsuitgangen is bijna niets over; een grammatisch geslacht is er niet meer, en attributieve woorden zijn onveranderlijk, terwijl allerlei combinaties van woorden als attributieve bepaling dienst kunnen doen (‘his before-breakfast pipe’ enz.); vele van die vereenvoudigingen zullen het gevolg zijn van eene gaandeweg vast geworden orde voor de deelen van den zin: ‘the substitution of word order for flexions means a victory of spiritual over material agencies’[3]. Elders merkt hij op, dat het Engelsch weinig gebruik maakt van verkleinwoorden, in tegenstelling b.v. met het Italiaansch en met het Nederlandsch, waarin ‘every tree may be called a *boompje*,...., every rabbit a *konijntje*, every foot a *voetje*, every key a *sleuteltje* etc., etc. The continual recurrence of these endings without

1) *A.w.* 14.
2) *Language*, 323.
3) *A.w.* 364.

any apparent necessity cannot but produce the impression that the speakers are innocent, childish, genial beings with no great business capacities or seriousness in life'[1]. Doch deze beschouwing van Hollandsche diminutiva kunnen wij niet juist vinden, de schrijver stelt zich de werkelijkheid niet goed voor.

In een der reeds eerder aangehaalde werken zegt hij: men kan niet rechtstreeks bewijzen, dat een Engelsch kind zijne taal met minder moeite leert dan het kind van een Angelsaks heeft moeten besteden om de zijne te leeren, maar hoogstwaarschijnlijk is het toch zoo[2]. Hoeveel moeite dat Angelsaksische kind moest doen weten wij inderdaad niet. Maar er zijn tallooze volken wier talen wij heel zonderling en bewerkelijk vinden, en die talen worden toch aldoor geleerd door de kinderen die onder die volken geboren worden, zonder dat men hoort van eene bijzondere inspanning die dit kost. Een Hollandsch schoolkind, dat worstelt met de Latijnsche grammatica, zegt misschien: 'hoe is het mogelijk, dat een Romeinsch kind die lastige taal leerde? En het onderwijs was bij de Romeinen natuurlijk lang niet zoo goed als bij ons.'

Men vergeet soms (het is vaak gezegd, ook door Jespersen), dat het leeren van de moedertaal iets geheel anders is dan het bestudeeren van eene vreemde taal op later leeftijd. Men vergeet het, doordat men zelf niet meer weet, hoe men zijne eigen taal is machtig geworden. Men heeft als klein kind niet een zeker aantal uren per week les in de moedertaal, maar alles wat men beleeft wordt eene oefening daarin. De aandacht van het kind wordt steeds meer getrokken door de wereld waarin het leeft, zijne spontane, kinderlijke geluiden gaan langzamerhand over in meer menschelijke klanken en het leert spreken in navolging van wat het hoort zeggen door anderen. Heeft men or ooit van gehoord, dat het voor een kind in het oude Rome eene tortuur was een kinderlijk Latijn te leeren spreken? Was dat het geval geweest, dan zou het Latijn reeds in eene oude phase van zijn bestaan zijn afgestorven, ja men begrijpt niet hoe nog oudere vormen van Indogermaansch hadden kunnen bestaan, die toch ook aldoor door kinderen moeten zijn aangeleerd. Volgens de redeneering van Jespersen zou niet alleen het Latijn, maar ook b.v. het Fransch bij het Engelsch achterstaan, want in het

1) *Growth and structure of the English language*, 10.
2) *Progress in language*, 23.

Fransch bestaat nog het grammatisch geslacht, en er wordt vaak over gekibbeld, of men een nieuw woord *le* of *la* zal toebedeelen. Doch het geslacht van zeer gewone woorden zal een kind in Frankrijk waarschijnlijk even geleidelijk leeren als men het voor de gewone Latijnsche woorden mag onderstellen bij een kind te Rome.

Maar het zijn niet alleen de Romeinsche kinderen die ons in verbazing brengen, wij verbazen ons ook over de volwassenen. Dat een literator als Cicero met gemak in het Latijn schreef, vinden wij niet vreemd, want wat bereikt men niet door studie? Maar dat gewone menschen in die lastige taal huiselijke onderwerpen hebben besproken, grappen hebben gemaakt, elkaar hebben uitgescholden, dat weten wij en wij twijfelen er niet aan, maar het blijft zonderling. Komen wij in een vreemd land, waarvan wij de taal eenigszins kennen, dan treft het ons toch, dat wij de kinderen op straat die vreemde taal zoo maar hooren spreken, terwijl wij, menschen van ontwikkeling, zooveel moeite hebben moeten doen om er de rudimenta van machtig te worden. Eigenlijk vinden wij het heel natuurlijk, dat de Franschman, die van het Duitsch weinig wist, in eene bekende anecdote de vraag stelde: ‘pourquoi dire *kind*, lorsqu'il est si simple de dire *enfant*?’ En menigeen is in verzoeking gekomen tot een vreemdeling die hem niet begreep, te zeggen: ‘verstaje geen Hollandsch?’, hoe onzinnig die vraag ook zou zijn geweest.

Dus, al begrijpen wij het niet goed, het is toch blijkbaar niet een wonder, dat kinderen bij andere volken de zonderlingste talen leeren spreken; maar alle kinderen moeten vele stadia doorloopen, eer zij zich in het dagelijksch leven met eene zekere mate van correctheid kunnen uitdrukken, en hoogere vormen van hunne taal leeren zij eerst door gezette studie. In het begin van hun spreken verminken zij de woorden op allerlei phantastische manieren, maar die vereenvoudigingen zijn bij de volwassenen niet bekend, en gaandeweg worden dezen door de kinderen met meer nauwkeurigheid nagebootst: een kind, dat voor *chocola* zegt *kokila*, blijft daarbij niet, maar leert langzaam aan iets zeggen dat meer op den juisten vorm gelijkt. Zekere moeder placht tot haar kind te zeggen: ‘gaje mee?’, wanneer zij met het kind wilde uitgaan, en het kind begon te roepen *gajemee*, wanneer het zelf verlangde op straat te komen. Hoe lang duurde het nog, voor het kind die opeenvolging van klanken leerde analyseeren? Misschien is dus de gissing van Jespersen,

dat een Engelsch kind gemakkelijker zijne taal leert spreken dan een Angelsaksisch kind de zijne heeft geleerd, niet zoo onbetwistbaar als hij aanneemt. Maar wel is het eene zekere waarheid, dat de vormen die eene taal uit eene vorige periode heeft geërfd aldoor worden vereenvoudigd. Dit proces gaat niet overal even snel, het kan door zekere oorzaken worden vertraagd of bespoedigd, maar het bestaat voor alle talen, en niet alleen bij Indogermaansche (vgl. *Language*, blz. 365).

Is dit nu overal, zooals Jespersen wil, eene 'evolutie', eene ontwikkeling in den eigenlijken zin van het lagere tot het hoogere? Het is in de eerste plaats iets waaraan de puristen zich vaak ergeren. Men lette b.v. eens op de conjugatie in het Fransch: daarin is op dit oogenblik nog eene groote ongelijkmatigheid, eene erfenis van vroeger. Toen wij als schoolkinderen die 'onregelmatige werkwoorden' moesten leeren, werd hij die de meeste goed kon opzeggen als een virtuoos beschouwd. In Frankrijk zelf worden er fouten mee gemaakt, en minder geletterde personen schrijven b.v. *ils croyèrent, ils concluèrent*: de eerste conjugatie heeft eene groote aantrekkelijkheid, en men kan verwachten dat veel dat nu nog als eene taalfout wordt afgekeurd, mettertijd normaal zal worden. De purist weet wel dat het correcte Fransch, dat hij zoo vereert, niet zou bestaan, indien het voorgeslacht nooit fouten had gemaakt tegen de regels van vroegere perioden; maar wat gebeurd is is gebeurd, en aan dat verleden wil hij niet zooveel denken, wel aan de ontaarding die het Fransch te wachten staat.

Een purist is conservatief, en al eerbiedigt hij de geleerdheid der 'philologen', hun invloed kan toch niet dan ongunstig wezen, want zij onderwerpen zich gedwee aan de krachten die het Fransch doen ontaarden, het Fransch, dat door groote geesten is gemaakt tot een fijn instrument van het hoogere leven en dat door menschen zonder opvoeding niet kan worden gehanteerd zonder dat zij het verminken. En dat gebeurt nu, zoo klagen de puristen: het zoogenaamd beschaafde publiek schrijft het Fransch aldoor slordiger, het verwaarloost de regels eener verstandige grammaire, het gebruikt termen uit allerlei argot waarvoor een fatsoenlijk mensch zich moet schamen. Engelsche woorden brengt men te pas zonder eenige noodzaak: men heeft nu 'la crise du français'. En die ontaarding noemen de philologen 'evolutie'; het is, zeggen zij, eene natuurwet, dat de talen moeten veranderen, de puristen en classicisten zouden tevergeefs trachten zich daartegen te verzetten.

Maar, zoo antwoorden de puristen, het hoogere leven bestaat juist in een strijd tegen die zoogenaamde natuurkrachten, en de kunst is eene heerschappij van den geest over de stof; de philologen beseffen niet, dat het einde van die fatale 'evolutie' de dood moet zijn. 'Un philologue - zegt Thérive - est toujours né trop tôt. Il serait heureux, s'il s'occupe de langue française, de vivre au temps où celle-ci aura fini son évolution, ou en d'autres termes, sa carrière, son existence.'[1)]. Inderdaad, een philoloog van dien tijd zal de 'evolutie' van het Fransch in hare geheele lengte kunnen beschrijven. Maar zal zijne beschrijving slechts handelen over achteruitgang en dood? Indien Jespersen gelijk heeft, zullen de Franschen de verarming van hunne taalvormen altijd weer vergoeden door nieuwe combinaties, en misschien zal die toekomstige taal niet veel meer gelijken op het Fransch dat wij kennen, maar zal men spreken van eene nieuwe taal, beter dan de vorige. Doch de bijzonderheden der toekomst zijn onzeker.

Het geloof aan eene natuurwet van den vooruitgang van het menschdom is uit de achttiende eeuw, en waarschijnlijk ouder dan de biologische hypothese van 'ontwikkeling'. Het geloof in vooruitgang heeft ook Jespersen, en hij heeft er met eenige vrijheid namen aan gegeven, ontleend aan de moderne wetenschap. Maar ook indien men zou mogen gelooven aan een fatalen vooruitgang van het menschdom in het algemeen, daaruit volgt nog niet, dat die vooruitgang in alles altijd waarneembaar zou zijn. Misschien zal volgens het wereldplan menig onderdeel worden opgeofferd voor het welzijn van het geheel. Wij zouden ons een volk kunnen denken, thans in het bezit van eene welgeordende taal, maar dat niet genoeg geestelijke krachten bezit om zich op den duur staande te houden. Misschien zal dat volk met of zonder geweld in een machtiger volk worden opgelost, en zal zijne taal, die het niet heeft weten te herstellen, geheel verdwijnen, of als een armelijk middel van gemeenschap blijven voortleven. Dat het Engelsch zijne verliezen heeft weten te vergoeden, komt door de energie van het Engelsche volk. Maar volgens de theorie van Jespersen zou de fatale vereenvoudiging van eene taal altijd eene verbetering zijn. Eene bepaalde soort van vereenvoudigd Nederlandsch zien wij b.v. in het Afrikaansch, waarbij ons eigen Nederlandsch volgens Jespersen achteraan

1) Thérive, *Le français langue morte*? 137.

komt. Hij zegt inderdaad (*Language* 365): ‘Thus High German is in many respects behindhand as compared with Low German; European Dutch as compared with African Dutch’ enz. Maar dat dit vereenvoudigde Nederlandsch nog niet in voldoende mate heeft vervangen wat verloren is gegaan, wordt gezegd door iemand die beweert het te kennen: ‘It is a well-known fact that the pretty and promising language of the South African Dutch does not yet lend itself to the subtleties of philosophical speculation. It lacks the imperfect tense, and has much difficulty in marshalling subordinate clauses.... Cape Dutch is a perfect instrument of poetic expression. But every historian, every critic, every philosopher who makes use of it has to forge his own instrument’[1)]. Men kan verwachten, dat de Afrikaanders mettertijd middelen zullen vinden om dit gebrek te verhelpen, maar heeft de aangehaalde schrijver gelijk, dan is vereenvoudiging op zich zelf nog geene verbetering.

Men zou liefst de talen met elkaar willen vergelijken ten opzichte van de denkbeelden en gevoelens die er in plegen te worden uitgedrukt, en verschillen daarin van meer belang willen achten dan zuiver morphologische eigenaardigheden. Men neme b.v. de brieven van Cicero, waarin zoo vaak fijne gevoelens zijn aangeduid, even fijn als men ze kan vinden in onze Westeuropeesche moderne literatuur. Dat de Latijnsche woorden dan casusvormen hebben en die der moderne talen niet, dit heeft niet veel te beteekenen. Wanneer Cicero, in 44 bijna als vluchteling uit Italië weggaande, te Vibo aan Atticus schrijft, zegt hij o.a.: ‘cur ego tecum non sum? cur ocellos Italiae, villulas meas non video?’ Stel dat men dit in het Engelsch aldus mocht vertalen: ‘why am I not with you! why am I far from my dear country-seats, those jewels of Italy?’ Uit die woorden spreekt eene diepe treurigheid, en Cicero is hier voor ons gevoel zoo welsprekend als wij maar kunnen verlangen. Wij moeten niet blijven staan bij de herinnering dat het Latijn voor ons eene vreemde, lastige taal is, wij moeten niet als een schooljongen die eenvoudige zinnetjes ontleden, wij moeten ons verbeelden de taal van den schrijver te kennen en als natuurlijk te waardeeren. Misschien gelukt ons dit hier, maar in tallooze gevallen wordt het lezen weer een ontcijferen, waarmede wij bewijzen, dat wij niet bevoegd zijn het Latijn met andere talen te vergelijken.

1) G.J. Renier, *The English: are they human*? 179.

En dan denken wij aan de linguisten die zich met vele talen te gelijk moeten bemoeien. Schuchardt verklaart: ‘ich bin oft gefragt worden, wie viel Sprachen ich könne - meine stehende Antwort war: kaum meine eigene’. Hij erkent, dat hij Spaansch en Italiaansch niet kort achter elkaar kon spreken ‘ohne beständige Entgleisungen’; en eens, toen hij in het Engelsch het begrip *vergeten* moest uitdrukken, zeide hij bij vergissing *to dimenticate*, doordat hij kort te voren it. *dimenticare* had gebruikt[1]. Dergelijke fouten waren bij iemand van zooveel geleerdheid en zooveel critiek natuurlijk van geen belang, doch er zijn ook minder groote geesten die vele talen hebben bestudeerd, en ze niet altijd goed uit elkaar kunnen houden. Zonderlinge voorstellingen en zonderlinge beweringen, met onverschrokkenheid voorgedragen, kunnen van die fout het gevolg zijn, en het besef daarvan kan hun een gevoel van onrust geven. Van vele talen kunnen zij met den besten wil slechts weinig weten, doordat zij er slechts eenige moderne specimina van bezitten, waarvan zij de transscriptie niet met de noodige juistheid kunnen beoordeelen, doordat zij geene gelegenheid hebben gehad om de taal te hooren spreken. En welke kennis heeft men van eene taal, indien men er zelfs niet in kan stamelen?

Men denkt dan vanzelf weer aan de nuchterheid en voorzichtigheid der oude philologen. Cobet zeide van het Grieksch, dat men in een lang leven nauwelijks tijd genoeg had om het behoorlijk te leeren[2]. Hij mocht over het Grieksch oordeelen, niet omdat hij alle zonderlinge aoristen kende, maar omdat hij ook wist wat de oude Grieken in hunne taal konden uitdrukken. Alle menschen van eenige opvoeding meenen in dit opzicht te kunnen oordeelen over hunne moedertaal, maar telkens verbazen ons weer de groote stilisten door nieuwe wendingen, die toch niet geforceerd zijn. Wij gevoelen dan telkens weer, dat de waarde van eene taal niet afhangt van het al of niet bezitten van casusvormen enz., maar van geestelijke hoedanigheden bij hen die de taal spreken.

Deze zijn echter in de eerste plaats persoonlijk. Er is b.v. een bekende brief van Caesar aan Cicero[3]; die brief is vriendelijk, ja vleiend, maar te gelijk hooghartig. Men onthoudt en prijst

1) Der *Individualismus in der Sprachforschung*, 9-10.
2) Zie b.v. *Mnem.* 1879, blz. 34.
3) Zie in de editie van Tyrrell en Purser no. 374.

hem, niet omdat hij in het Latijn is geschreven, maar omdat dit Latijn is geschreven door een zoo begaafd man als Caesar. De brief is niet lang, en zeker ook niet het voortbrengsel van een langdurig overleg, maar Caesar behoefde zijne hersens niet te pijnigen om zijne woorden te vinden. Hij had zijn tegenstanders juist een bewijs gegeven van zijne grootmoedigheid (die slecht beloond was) en zegt dan o.a.: niets zal mij aangenamer zijn dan dat ik mij zelf gelijk blijf (t.w. *in edelmoedigheid*), en dat ook zij zich zelf gelijk blijven (t.w. *in onfatsoenlijkheid*); 'nihil enim malo quam et me mei similem esse et illos sui'. Maar *similis mei* beteekent natuurlijk in de eerste plaats *gelijk aan mij, zooals ik*; en *similis sui* is *gelijk aan hen zelf*. En in dien zin staan die twee verbindingen in een bekenden brief[1)], na Caesar's dood geschreven door iemand die zijn belangelooze vriend was geweest, en die na den moord niet met de overwinnaars van het oogenblik wilde meedoen. Hij zegt: 'ik ben er niet bang voor of ook zij die mij niet genegen zijn, omdat ik nog juist zoo als vroeger over Caesar denk, zullen liever vrienden hebben zooals ik ben dan zooals zij zelf zijn'; 'non vereor.... ne etiam ii, qui me non amant propter meam in Caesarem constantiam, non malint mei quam sui similes amicos habere'. Ook deze zin is hooghartig, doch niet zoo bitter als die van Caesar. Is het niet mogelijk, dat Caesar die tegenstelling *similis mei - similis sui* wel meer gebruikte wanneer hij het had over zijne vijanden, en dat zijn bewonderaar en vriend hem onwillekeurig heeft nagebootst?

In het algemeen is het zeker waar, dat de manier van zeggen van gezaghebbende personen wordt nagevolgd, en dat de gebruikelijke taal daardoor kan worden verrijkt; maar wordt die navolging al te duidelijk, dan volgt er verzet en verlangt men de bewijzen van een eigen stijl.

A. KLUYVER.

1) No. 785.

Het proza van Arthur van Schendel.

I. *De romantiese idee*.

> ‘Sedert heb ik geweten dat het verlangen het vuur is dat voortgegeven wordt; den een maakt het rood en wild om te grijpen, den ander blank en stil in het gebed. Mij gaf het den gloed der verbeelding, de zekerheid in de afwachting.’

In deze woorden uit ‘*Fratilamur*’, zijn lyries credo, heeft Van Schendel de oorsprong en de drijfkracht van zijn kunst gewezen. Het is het romanties verlangen, dat niet verzadigd wordt door het leven van alle dag, maar de werkelikheid ontstijgt in de sfeer van de droom, waar het uitzicht verruimt en de verbeelding z'n vrije vlucht neemt.

Het is de onrust, die *Tamelone* drijft uit het leven van conventie en plicht om te zwerven op de paden der mijmering, waar ‘de vreugde van het zonlicht en de wolken aan den hemel en van de beelden, die enkel boelden blijven, het eenig bezit is’.[1)]

Het is de liefde, die *Landro* scheidt van de aangebeden Dianora: ‘Dezelfde liefde die haar verwarmde opdat de schoonheid van haar wezen met al de rijke bloesems der natuur ontbloeien mocht, dezelfde genade had hem de oogen inwaarts gekeerd waar hij in lichtende verten het heil had aanschouwd dat op de aarde niet is’[2)].

Het is de wijsbegeerte van *Angiolino*, de bedelaar, die tot het inzicht kwam, dat touw, stuivers, zede en alles vergaat, maar in het verlangen, gewekt door het schitteren van de sterren en de geur van bloemen, de blijvende rijkdom schuilt, want ‘waar gezucht wordt en gesmacht, daar valt ook zeker de lafenis’.[3)]

Het is de drang naar het kennen van 's levens geheimenis en verborgen zin, waaruit de gestalten der dichterlike verbeelding ontbloeien: ‘Ik begreep dat de heimelijkheid van mijn vader, evenals de goedheid van mijn moeder overal was, in ieder ding,

1) *Een zwerver verliefd* (1916). *Een zwerver verdwaald* (1917).
2) *Der Liefde Bloesems* (1921), p. 183.
3) *Angiolino en de Lente* (1923), p. 16, 44.

maar dat ik hem zelf niet in de wereld zou zien, omdat hij niet in de wereld was. En ook begreep ik, dat mijn verlangen naar hem even lang zou bestaan als hij mij een geheim zou zijn, en dat is voor eeuwig. - Toen ik dat geleerd had en wist dat ik niets meer te vinden had, toen dus mijn verlangen zoo groot was geworden als een boom die niet grooter kan worden, toen werd ik een toovenaar. Zooals een boom vruchten begint te dragen wanneer hij volwassen is, zoo begon mijn liefde beelden te maken van den vader dien ik nooit had gezien. En zooals je aan een boom, in de plekken der schaduw, kleine en bleeke vruchten vindt, maar roode en schoone daar waar de zon schijnt, zoo toover ik beelden soms gering en bescheiden, en soms glanzend en zwaar van mijn diepst verlangen, van mijn diepste liefde tot hem die hooger, die grooter, die verder is dan eenig beeld, dan heel de wereld'.[1)]

Uit die aandacht voor de geheimenis des levens zag Van Schendel de levende gestalten van Shakespeare's dramatiek ontstaan,[2)] weet hij zijn eigen scheppingen geboren. Niet tevreden met de zinnelike schijn der dingen, waarbij het naturalisme zijner dagen bleef staan, speurde hij naar dieper levenswaarden, naar de verborgen levenswetten. Een wijsgerig zinnen, welks idee niet klaart in het abstracte strengbelijnde betoog, maar openbloeit in levensbeelden, rijk van dat innerlijk licht.

Nog zwak in zijn eersteling, '*Drogon*', de door het noodlot getekende en daarom door zijn aanleg slechts zonde en verderf stichtende middeleeuwse ridder; in spontane kracht in de verbeelding van *Tamelone* de zwerver, vrij en gelukkig in zijn dromen, maar onheil brengende waar de droom zich verwerkelikt in de daad; de *romantiese bohémien*, die in telkens nieuwe gestalte terugkeert in de scheppingen van Van Schendel:

Dichters als *Shakespeare*[2)], in wiens wezen 'twee groote beginselen elkander zoeken en elkander bestrijden, de verbeelding en de daad'; *Verlaine*[3)], het grote hart, meegevoerd 'au vent mauvais' van zijn instinct en van zijn hartstochten.

Zoekers naar het geluk, waarvan het heimwee der ziel fluistert en dat immer vlucht als de Eva Beata in '*De berg van droomen*', maar die in dat zoeken de troost der schoonheid verwerven, als

1) *De Berg van Droomen* (1920), p. 243.
2) *Shakespeare* (1910).
2) *Shakespeare* (1910).
3) *Paul Verlaine. Het Leven van een Dichter* (1927).

Angiolino. Wereldvreemde idealisten als *Merona*[1], strevend een werkelik edelman te zijn, maar juist daardoor als onbruikbaar verstoten uit zijn kring; *Rose Angélique*[2], de droomster der liefde, die de huwelikszeden van het Parijs vóor de revolutie durft verbreken om te volgen de stem van haar hart, maar slechts de ontgoocheling uit haar illusies vindt.

'*Blanke gestalten*'[3], vrouwen, sterk door de kracht harer liefde, die ervaren, dat het geluk der vrouw is in het offer, als *Bonna*, in het klooster gegaan met een zuivere, onbepaalde liefde, die wacht tot haar ridder verschijnt, haar meevoert in het zware leven, waar geen offer haar te groot is, tot zij staat in haar eenzame ouderdom, 'een oude stille vrouw, ontdaan van de bekoringen', maar met 'oogen, zuiver van het licht dat ieder hart begeert, dat der vrouwen liefste schoonheid is'; - als *Safija*, de 'reine', uit haar verworpenheid opgeheven door Al Zagal, de Moorse bevelhebber, en dan haar leven wijdend aan haar redder, alléen hem trouw in zijn verstoting in de woestijn: een twede hooglied der liefde....

Levensbeelden uit de Middeleeuwen, uit het Italië der Renaissance, uit het Frankrijk der achttiende eeuw, tijden van kleurig, avontuurlik leven, rijker aan mogelikheden, dieper van toon dan het nuchtere heden, en daardoor gevoeliger resonans voor de stemmen van het hart, die in alle tijden dezelfde zijn.

Een treffende wending is waar te nemen in Van Schendel's werk na 1931: de romantiese liefde voor het verleden en voor het exotiese bleef, maar richtte zich op het meer reële leven. Zo gaf '*Het fregatschip Johanna Maria*' de geschiedenis van een der laatste schepen uit een afgesloten tijdperk der zeevaart, die van het zeilschip, gezien door het liefdevol oog van een zeeman die éen is met zijn vaartuig; '*Een eiland in de Stille Zuidzee*', de ondergang van het primitieve natuurleven door het indringen der cultuur; '*Jan Compagnie*', een kleurig tafereel uit de grote, maar ruwe tijd van de vestiging der Nederlanders in Indië: de historiese roman die Potgieter reeds wenste.

Doch ook hier blijft de mens de rusteloze zoeker naar de vervulling van een levensdroom, zoeken, waarin hij zijn krachten verteert, tot die droom een illusie blijkt, een luchtspiegeling die vernevelt.

1) *Merona een Edelman* (1927).
2 *Rose Angélique. De droomsters van de Liefde* (1922).
3) *Blanke Gestalten* (1923).

II. *Zijn plastiek*.

> ‘de innigheid zelve zijner stem, hoorbaar voor alle ooren, was de warmte,
> de macht die de beelden bezielt en de blik waaronder hij schreef de vonk
> die de vreugde geeft’.
> v.S. SHAKESPEARE.

Staat de idee, de romanties-idealistiese levenshouding, waaruit de kunst van Van Schendel ontsprong, in lijnrechte tegenstelling met het naturalisme, ook in zijn stijl treedt die tegenstelling duidelik aan het licht. Tegenover de vlakke werkelikheids-beschrijving van het naturalisme, de overladen, minutieuse notering van de gewaarwordingen der zinnen in de zwaar gaande verbrokkelde zinnen van het impressionistiese proza, trof Van Schendel's stijl van den beginne aan door soberheid van plastiek, natuurlik oplichtende uit het in rustig rythme voorbijtrekkende verhaal, in hecht gebouwde zinnen, door niets onderscheiden van die der beste prozaïsten uit de negentiende eeuw, tenzij door dieper perspectief, door fijngevoeliger taalmuziek.[1)]

Tegenover het alledaagse spraakgebruik van het naturalisme - zijn verfijnde, sterk archaïsties getinte stilering der taal, eerst in zijn latere werken zich wendend tot meer directe, soberder uitdrukking.

Van Schendel gaf in zijn scheppingen niet het beeld van het reële leven, maar de verbeelding van zijn romantiese levensidee. Daaruit zijn hun kracht en hun zwakheid, de eigenaardige trekken van zijn stijl te verklaren.

De lyriese drift die zijn rythme stuwt, het fijne sentiment dat zijn plastiek doorlicht en het woord in zijn oorspronkelike betekenis- en klankwaarde doet opleven. De sterke levensconcentratie, die hem vooral de meester maakt van de novelle en het korte verhaal, met hun snelle ontwikkeling en daardoor verhoogde spanning.

Maar ook de vage vervluchtiging der beelden in de droomsfeer van de romanticus, die leidt tot zwakheid van compositie in het langere verhaal, dat licht tot langdradigheid en slapheid inzinkt, vooral waar de schrijver psychiese conflicten breed uitspint, als in de jeugdgeschiedenis van *Rose Angélique* en *Mechtelt's* strijd met zinnelike aanvechtingen, in het verhaal van die naam (*Blanke Gestalten*).

1) Carel Scharten wees (in ‘*Krachten der Toekomst*’ II, 207) op de grote overeenkomst van dit proza met het beste bij Mevrouw Bosboom - Toussaint.

De zwakheid van objectieve karakterbeelding: Meester in het opmerken van het expressieve gebaar, van de haast onmerkbare reflectie van het innerlike leven in houding of beweging, faalt Van Schendel meest in het tekenen van scherpbelijnde figuren: *Merona* de edelman, en zelfs *Tamelone, Rogier, Mevena* blijven meer typen, dragers van een levensidee, dan personen van vlees en bloed, die ons onderscheidenlik voor ogen staan. Het is de keerzijde van deze gestileerde levensbeelding, waarin dialoog hoegenaamd ontbreekt of door onnatuurlike deftigheid uit de toon valt. Het is opmerkelik, dat waar Van Schendel zich keert tot het meer reële leven, als in '*Het Fregatschip*', zijn personen ook meer wezenlik worden: Brouwer, de zeilmaker, is meesterlik getekend.

Zo leed zijn eerste werk vaak aan te gewilde plechtstatigheid, misschien ook als opzettelike reactie tegen het banale taalgebruik van het naturalisme. Van Deyssel heeft in zijn bespreking van '*Drogon*'[1] op de hoge eisen van het genre, dat in tegenstelling met 'het warm openbloeiende, vlottende leven' van het naturalisme een 'verstrakking en verplechtiging van het leven bestreeft', gewezen. Hier vooral geldt het, dat er maar éen stap is du sublime au ridicule: 'evenals een waarlijk majestueuze groetbeweging meerder is dan een vroolijke handdruk, maar een schijnbaar majestueuze buiging minder dan die zal wezen'. (v.D.).

Naast de voorbeelden van stijve, onnatuurlike gesprektoon, door Van Deyssel uit genoemd werk aangehaald, kan gewezen worden op de voorliefde voor de plechtige woorden *schouwen, opschouwen, naschouwen*, waar *zien* of *kijken* natuurliker waren: 'Hij richtte zich op om *rond* te *schouwen*' (B.v.D. 298); 'toen aan de poort van de stad de burgers hem lachend *naschouwden*' (Mer. 43); 'Dien zomer *aanschouwde* zij hem vaker en langer dan zij ooit gedaan had' (M. 62); - voor *aangezicht* en het meervoud *gelaten*: 'warm voer de wind tegen mijn *aangezicht*' (Verh. 14); 'bij de nissen stonden de mannen met hun *gelaten* in het licht tot hem gekeerd' (Zw. verdw. 7); 'de blijde *gelaten* die zij zou zien rondom' (L. bl. 34); - voor *schrijden, schreden*: 'En voor het einde van het najaar werden zijn *schreden* verder geleid' (Zw. verdw. 1); 'En toen Tamelone, langzaam *schrijdend*, een poos in de verlaten duisternissen had gestaard' (8); - voor de volle vormen *weder* (in *wederglans, wederblonk*), *nederlei*: 'Wij

1) *Verz. Opstellen IV*, 161 vlg.

waren *zeer moede*, dus *leiden* wij ons *neder* in de schaduw en dommelden' (V. 17); - werkwoordsvormen als *ware, zoude*: 'De andere meisjes wachtten tot hij spreken *zoude* in sierlijke woorden' (L. bl. 25); substantieven en adjectieven als: *pooze, stonde, blijde*; op -*heid* en -*nis*: 'Weldadig was de *rustigheid*' (L. bl. 217), *ernstigheid, heugenis, kommernis, bedroefenis*; - de bijwoorden op -*lijk*: *fierlijk, devotelijk, zediglijk*. Archaïstiese voegwoorden, voornaamw. en genitieven doen vaak vreemd in een alledaagse omgeving: 'en *wen* daar kerels met stroo aankwamen' (Z. verl. 48); 'zoodat ik haar vaak *wen* zij mij kussen wilde een driftigen slag gaf' (V. 9); 'van een meiske *hetwelk* zich mij had toegezworen' (V. 7); 'Landro was teruggekeerd in het huis *zijns vaders*' (L. bl. 192); 'de glans *des waters*', 'in het midden *des pleins*', 'de harde bodem *des wegs*' (Z. verl. 93, 48, 175). Het voegwoord *wijl* heeft steeds de voorkeur boven *terwijl*. Soms verleidt de zucht naar het ongewone hem tot vormen als: zijn hoorigen hadden veel te *duren* (V. 9), 'Theobald hield op *merkelijke* wijze zijn lippen genepen' (V. 10), 'zij spraken in *voorzichte* woorden' (V. 17), 'gestalten zoo *grijselijk* dat zij haar oogen niet sluiten durfde' (Bl. G. 104); 'hij *lette* opmerkzaam *toe*' (M. 38).

Tegenover deze plechtige vormen staan uitdrukkingen die geheel uit de toon vallen als: 'Zij trachtte hem *op te ruimen* met speelsche kussen' (Dr. 92); 'Na een oogenblik schijnbaar peinzen, gedurende hetwelk *hij wel een zucht van verlichting had willen loozen*', ging hij voort (Dr. 99); 'Hij viel op zijn leger neêr, wentelde zich om met korte, diepe *snikjes*, verborg zijn gelaat, dat zich wrong om tranen uit te persen' (Dr. 62).

Maar dit zijn slechts nu en dan storende fouten in de rijke weefsels van Van Schendel's verbeeldingen. Aantrekkeliker is een beschouwing van hun pracht van kleur en expressieve tekening, het wonder van zijn plastiek.

Van Schendel beeldt uit innerlike aanschouwing: Zijn schoonheidsverlangen teelt de droom, gevoed door de schatten van een rijke belezenheid en een gevoelige waarneming, die zich verwerkelikt in het door de ontroering geactiveerde woord.

Dat is het geheim van, wat ik zou willen noemen, zijn synthetiese plastiek, die meer suggereert dan beschrijft. Hij kent de evocatieve kracht van de essentiële trek, die dieper perspectief opent dan brede beschrijving vermag, de atmosferiese werking

van een enkele gevoelige toets. Zijn verhaal vloeit rustig voort, maar het diep-innerlik beleven waaruit het welt, fosforesceert zijn taal tot wondere lichtwerking.

Zie dit tafereel in de ontwakende dag: ‘De jonge zon zelf was maar een vurig fijn juweel even boven de haven, waar in het verschiet de oorlogsvloot met tallooze banieren gemeerd lag, maar zij kleurde de lucht over de torens en de kerken en over al de daken zoo wonderbaarlijk in menigerlei teederen gloor’ (Zw. verdw. 13).

Een avondgezicht op de Indiese zee: ‘De vloot lag met een rij van lichten *onder de sterren*’ (Jan Comp. 62).

Eén trek weeft de atmosfeer: ‘De stad was ontwaakt, *in water en dageraad*, zonder geraas’ (Zw. verd. 14).

Eén adjectief: ‘De bootslieden die er in (de boot) waren riepen over het *fonkelend* water’ (Zw. verd. 25).

In al z'n soberheid is de plastiek niet minder reëel: ‘Dan waren er koortsige handen om de toortsen aan te steken, en *zoodra de vlammen uit den walm verschenen*, zagen de lieden naar haar gelaat en den schoonen, altoos nieuwen glimlach’ (Verh. 97).

In die soberheid schuilt vaak juist een biezonder suggestieve kracht. Zie hoe hij door éen lichtflits een toneel van oproer en strijd doet oplaaien: ‘Samenzwering en verraad volgden op den openlijken strijd, tot eindelijk weder een vermetele, zijn trawanten roepend, uit de schaduw van zijn paleis snelde en *zijn zwaard deed flikkeren in het licht*’. (Oud It. St. 72).

Het is het intensief beleven van Van Schendel, dat plots uit een enkele trek die felle verbeelding doet oplichten, - dat ook zijn zinnen stemt in de gevoelstoon der ontroering. Voel de blijdschap tintelen in een zin als: ‘Heldere oogen keken over de verschansing naar de groote vlokken schuim die de Johanna Maria, huiswaarts met strak gebolde zeilen, klaterend naar beide kanten van zich wierp’ (Freg. sch. 45); - de van onrust geladen atmosfeer in het ouderlike huis van Tamelone, als hij in de winteravond weggaat met het plan niet weer te keeren: ‘Hij lichtte de klink, *de tocht voer ijzig* door de reet der deur naar binnen, *zoodat op de tafel het lampje walmde*’. (Zw. verl. 15).

De dingen leven mee in de ziels-beweging der personen, waardoor dat innerlik leven dieper accent wint. Dit is de suggestieve kracht van zijn milieu-tekening; van zijn sympatheties natuurgevoel.

Rogier en Tamelone zitten in het legerkamp tot diep in de

nacht bij het vuur en komen tot het besluit, dat de laatste Mevena zal halen en in het kamp brengen: ‘En, zittende *bij de roode vlammen, hun groote bewegelijke schaduwen achter hen zich verliezend in den nacht*, hadden beiden, onuitgesproken, een eender gevoelen van toekomst, donker en onafwendbaar - en diep begeerd’. (Zw. verl. 62).

Vooral de natuur verdiept de stem van het hart met zijn stemmingsrijk accompagnement. Rogier heeft Mevena meegevoerd in het nachtelike bos: ‘En zij met een borst van gloeiende stilte, haar gelaat naar zijn mond, wachtte de kussen, *luisterend naar den zwellenden nacht die zwoel van teederheid was*’. Een liefdeleven, omdreigd van naderend onheil: ‘Toen zij langs het paadje het donkerder bosch in gingen *ritselden er wal bladeren*, maar Mevena hoorde, dat er sinds zij stonden ook ander gerucht nog dwaalde en haar oogen zochten naar alle zijden of zij de witte danseressen zagen. Hij bemerkte haar onrust, vroeg wat er was, en beiden luisterden, hand aan hand. *Heel in de verte hoorden zij een gedempt rollen van onweêr, een fijne koelte voer door de boomen*. Hij kuste haar lippen weder en in weelderig zuchten vergaten zij *den komenden nachtstorm, die bij tusschenpoozen rommelde met zwaarder geluid. De bladeren boven hen ruischten steeds koeler en wuiverden, somwijlen zagen zij elkanders gelaat in snellen schijn, over de bergen kwam de donder geweldig nader bolderen* - en steeds kusten zij elkander inniger en ongeduldiger, zij kusten slechts want zij konden niet spreken. *Onverwachts brak een helle klaterslag door den nacht, de takken waaierden in den lauwen wind en groote waterdroppels ruischten door de bladeren*’. (Zw. verl. 34).

En in *Rose Angélique*: ‘In den morgen, toen zij al recht op zat, viel zij weder zwaar in de kussens. Tante Philomène stond met Maria voor het bed; *buiten sneeuwde het*. Zij hadden gezegd dat Marguerite d'Argnauld den avond te voren was gestorven. *De gansche hemel was dien dag een ondoordringbare wolk*’. -

.... ‘Het waarom echter bleef in haar hart toen zij haar bloemen nederlegde en afscheid nam, *en zwaar lag de wolk van den winterhemel op het geloof van haar jeugd*’. (51).

Ik wees reeds op de fijne psychologie, in een enkel trekje gezet. Mevena, het jonge, onervaren meisje, bijna nog een kind, naast Rogier, de ruwe krijgsman: ‘Met haar *kleine koele* hand in de zijne daalde zij den weg af, *in vluggen gang om zijn schreden bij te houden en nu en dan omkijkende in de donkerte van het gebladert*’. En later: ‘*Onbewegelijk* en *koel* voelde hij haar hand in de zijne’

(33). - ‘Op de terugwandeling door het natte gras sprak Rogier *luchtig en zwierig* over toekomstige vreugden en zij, *in dartelen tred* naast hem gaande, antwoordde en beaamde *met een hooge stem*’. (36).

Rogier is bij de keizer gekomen om ontslag uit de dienst te vragen om den wille van een vrouw, juist nu hij niet gemist kan worden: ‘Dit zeide de keizer *vertrouwelijk met zijn hand op Rogiers schouder; dan richtte hij zich tot zijn volle grootte op* en voegde er bij: ‘Vergeet niet, dat gij mij trouw hebt gezworen. En zoo gij ondanks mijn raad uw wil doet, zijt gij mijn vijand’, en reikte zijn hand, *die het zegel des rijks aan een vinger droeg*’.

Het is die gevoelige karakteristiek van de sprekende trek die het innerlik leven scherper tekent dan de uitvoerige psychologiese beschrijving. Zie die middeleeuwse riddervrouwe, beledigd door de mindere in geboorte: ‘Ermonne, *schoon en hoog in haar stoel*, antwoordde dat het woord van Roc Saint-Pierre met eere vervuld zou worden. En als Isabelle vertrok, *lachend en wuivend, zag Hersart in de oogen zijner meesteres een vonk die hij daar nimmer had gekend*’. (Verh. 101).

Typerend voor dat tekenen van binnen naar buiten zijn ook de telkens bij Van Schendel treffende uitdrukkingen als: ‘*Een traan vloeide uit haar geluk*’ (Mer. 1); ‘Schooner dan hij ooit gehoord had ruischt in zijn ooren een kreet van vreugde, *een kreet uit de innigheid der vrouw*’ (Bl. Gest. 49); ‘*haar dagen werden grauw van ledig wachten*’ (123); ‘*de lange nachten werden welig van beelden uit verlangen en herinnering geboren*’ (153).

Zo dient ook de vergelijking, evenals de gevoelsappositie hem slechts tot verdieping van het sentiment: ‘Hij liep, fluitend, gelukkig, *zooals in de blijdschap der onschuld een vogel zingt hoog in den ochtendhemel*’ (Shakesp.; 117); ‘en de kreten der soldaten krioelden door het rookende plein, *ontzaglijk als een zwarte roofvogelzwerm*’ (Zw. verl. 50); en de straf, waarvan de lessen in een onbegrepen taal hadden gesproken, was voor hen opgedoemd, *een donkere verschrikking* (R. Ang. 35).

Trekken, die als alle motieven in deze geconcentreerde plastiek, de gevoelsaccenten zetten in het schijnbaar onbewogen proza van Van Schendel.

III. *Syntaxis*.

De suggestieve concentratie, die de kracht is van Van Schendel's plastiek, is het typiese kenmerk van geheel zijn stijl. Alle eigenaardigheden van zijn taalgebruik worden in dit licht verklaarbaar.

De overheersende zinsvorm is de attributieve, die door z'n gedrongen wijze van uitdrukking meer syntheties werkt dan de analyserende predicatieve, en zich dus uitstekend leent tot de gestileerde verbeelding. Het innerlik geschouwde leven ontwikkelt zich in de open zinnen[1)] die zich meest paratacties aan elkander rijen, meest zonder uitgesproken verband en met schaarse punctuatie. Opmerkelik is de veelvuldige *en*-copulatie, ook daar waar z'n bindende functie niet nodig is: ook ter verbinding van hoofdzinnen en zelfs aan het begin ener alinea. Zij weeft zo mede de droomstemming, waarin de scherpe vormen vervagen, die het wezen is van Van Schendel's verhaal.[2]

In deze licht tot eentonigheid neigende zinsvervloeiing, te meer daar het accent niet sterk gevariëerd is, is de *verdichting* het middel dat het sterke leven wekt, de verdichting, die de dominerende voorstelling meer reliëf geeft.

Daar is allereerst het weglaten van delen die slechts tot syntactiese afronding van de zin dienen. De levendigheid en de impressieve kracht der uitdrukking immers staan in omgekeerde verhouding tot z'n breedsprakigheid. Het sterkst treft dit procédé in Van Schendel's jongste werk, '*Jan Compagnie*': 'Van een vonnis *geveld* kon in Bantam geen beroep zijn' (68); 'Alleen Bouwen kwam, *onder de blanken niet geteld*' (228); *de wijn rondgediend* vroeg hij of zij tevreden waren.

De verklarende bepaling: 'Voor de jongere sprak hij weinig, want haar, *bleek en gebrekkig*, was het vrome leven toebedeeld'

1) Als voorbeeld van de open zin volgt hier een citaat uit '*Jan Compagnie*', waarin de beknoptheid van stijl vaak tot die van de kroniek nadert: 'De koopman Maartensz had de leiding met een luitenant Van Vieren onder hem, tien Hollandsche en dertig Mardijker soldaten, dezen onlangs in dienst genomen, gewillige jongens maar onbekwaam met schietgeweer. Nabij Kajeli was de bezetting van een kleine schans vermoord, veel munitie met musketten buitgemaakt, men wist niet of door het negorijvolk dan wel door roovende benden' (142).

2 Luise Thon wijst op de gehäufte Wiederholung des verschleifenden 'und' in de kunsttaal van de Duitse romantiek en zoekt z'n wortel in het sprookje. (*Die Sprache d.D. Impressionismus* 1928. S. 152).

(Bl. Gest. 9); ‘De Johanna Maria, *degelijk gemaakt, eerlijk gediend*, gehoorzaamde’ (Fr. sch. 49); ‘de laatste winter was de zwaarste tijd, *eindeloos, eentonig en ondragelijk*’ (Verh. 102).

De verklarende bijstelling: ‘Maar zij waren sterk, *een volk van herders*’. Vaak de visie verrijkend: ‘Toen wierp Saul, *de machtige krijger*, zich op den grond voor den heiligen man’; ‘En toen zij hem gebracht hadden was *hij* het, *de grijze profeet*, die den vijand nedersloeg’ (Bijb. Verh. 31, 58, 59).

De trek naar kortheid en gedrongenheid openbaart zich ook in de vele beknopte zinnen: ‘De wijzen *rondom hem staande* hieven de handen naar den hemel *roepende*: Jahve!’ (B. Verh. 41).

De beknopte zin, niet begrensd door het nauwkeurig bepalende voegwoord, is soms ruimer van inhoud: ‘De kapitein, *het bod vernemende*, aarzelde niet, maar schreef terstond zijn naam’ (Fr. sch. 182). ‘Het bod vernemende’ zegt meer, dan ‘toen de kapitein het bod vernam’, daar er tevens in ligt opgesloten, dat dit begrijpelik was wegens de hoogte van dat bod.

Vooral het participium praesentis speelt een belangrijke rol in de stijl van Van Schendel. Het zet krachtig accent in een passage als: ‘Vroeg in het voorjaar viel de sneeuw in het dal waar Aldebrand het volk had gevoerd, en gelijk in de donkerste ellenden van vorige winters droeg menige moeder weer haar dood kind voor zijn oogen, *klagend* en *vloekend* het gebrek aan voedsel, aan woontent en kleedij, en menig woest man uit de schare hief zijn vuist voor den vorst, *toornend* over de schande des volks, over de zwakheid van hem die voormaals de grootste in den strijd was. Aldebrand zweeg, maar wie hem met genegenheid dienden zagen moord in zijn blik en diepe gedachten, zwakheid niet’ (Blidm. 9).

Als zodanig staat het dan ook meest aan het begin van de zin of bijzin, waar de rythmiese heffing het sterkst is. Bovendien laat deze syntactiese stelling, als Overdiep[1)], die de biezondere neiging tot vooropstelling van het Part. pr. bij Van Schendel constateerde, opmerkt, gelegenheid tot vrije ontplooiing der volgende voorzetselbepalingen: de aangewezen constructies voor de open zin.

Er zijn echter meer redenen die de voorliefde voor het P.P. verklaren. Zo treft in Van Schendel's eerste werk, vooral in ‘*Ver-*

1) Overdiep, Over het Nederlandsche participium praesentis (*T.sch. v.N.T. en L. deel 36*).

halen', het plechtstatige: 'Dienzelfden middag verliet hij het gehucht, *naar het zuiden gaande*'; - zijn liefde voor nominale stijlvormen, als straks zal blijken, misschien ook invloed van het Engels, die ook in andere trekken van zijn zinsbouw te bespeuren is. Want Van Schendel gebruikt het P.P. behalve ter afwisseling van eentonige opvolging van persoonsvormen, of om z'n eigenaardige expressieve waarden, ook in tal van gevallen, waar hiervan geen sprake is. De stilistiese waarde van het P.P. spreekt in gevallen als deze: 'In den morgen toen Renaldo Maria geboren was, enkele dagen voor het Kerstfeest, zag zijn moeder door de geopende luiken de ster Venus *stralend* boven den einder' (Mer. 1), waar het P.P. niet zonder verlies te vervangen is door 'stralen'; - 'verschenen vierhonderd ruiters *dragende groene banieren*' (O. It. St. 42): men voelt het verbleken der statige pracht in 'die groene banieren droegen'.

Overdiep noemt de syntactiese dienst der P.P., behalve dat zij door de veelvuldige variatie in de opvolging der onderdelen die zij toelaten de lenigheid van de zin verhogen, het aanduiden van een begeleidende omstandigheid, bijkomstig in vergelijking met het gezegde van de zin. Als zodanig ziet men ze in: 'Zij vervolgden hen tot voor de steden, *duizenden nederslaande*' (B. Verh. 61). In een zin als: 'De koning trad op hem toe, *zeggend* dat hij het bevel van Jahve ten uitvoer had gebracht' (58), brengt het P.P. meer relief in de voorstelling. Maar niet in: 'David herhaalde dat hij verwonderd was niemand te zien die voor het volk van Jahve durfde te strijden, *zeggend* dat hij het doen zou' (61), waar het verbum finitum beter op zijn plaats zou zijn.

Dit nu merken we telkens bij Van Schendel. De participiale constructie heeft meest de voorkeur boven de volledige adverbiale bijzin, soms zelfs boven de parataxe, niet zelden met schade aan de welluidendheid of aan de helderheid. Men vergelijke: 'Hij had ook tinnen kroezen meegebracht en Madeira wijn, die nu geschonken werd, *de oom Paredes voor schenker dienende*' (J.C. 188); 'De Brasser en Doenkel voeren weg, *de blauwe papegaai Asjie medenemende*' (152); 'vóór zich *starend* langs den kant van het bootje en haar hand van zijn arm *nemend*, zeide zij iets over de buurt waar zij waren' (Zw. verdw. 37); 'En mijn oom vertelde bij elke (der portretten) een uitstekende gebeurtenis uit het leven van wien het verbeeldde, *Veronica aanvoegende* wat zij meende dat hij vergat' (Verh. 7); '*Langzaam gaande*, gebogen,

zag ik een vrouw die van den zeekant komende naar 't woud ging' (17).

Van Schendel's kracht ligt meer in het lyries beschouwende dan in het fel dramaties bewogene, in het verdiepend belichten dan in het scheppen van actief leven. In overeenstemming daarmee wijkt in zijn stijl het verbum finitum voor de nominale vormen, wat tengevolge heeft minder aanschouwelikheid, meer synthese, meer verdichting. Naast de talrijke part. praes. treffen de vele verbale substantieven, met hun meer duratief karakter: '*Het bandeloos dolen* als een vreemde onder vrienden, met enkel de aarde en de hemel tot zijn bezit, was een tijd van voorheen' (Zw. verdw. 86); 'toen was het *een zwaar gehijg, een worsteling zonder adem*, en een enkele rechte streek' (L. bl. 61); - met hun lyriese verdieping: 'Rose Angelique lag voor haar doode vriendin geknield, *met gebeden, met vrome verwondering* en *droeve vragen*' (R.A. 51); - met hun vage verdichting: 'Er was plotseling geschreeuw en toeloop van menschen'; '*het woorstelend, schreeuwend gewoel* met *flitsen* en *lichten* van staal stuwde geweldig op'. Dezelfde kracht hebben de bij Van Schendel geliefde brede substantieven op *-heid* en *-nis*: 'Er was gedurig *opgetogenheid* en de groote klok sloeg geregeld'; 'de klok in den toren jammerde dol in al die *jammerlijkheid*' (Zw. verdw. 86, 129); 'Hij wist niet wat de *kommernis* die hem drukte beduidde' (Z. verl. 166). -

Typies nominale constructies zijn ook de vele zinnen met *Er was, er gebeurde, het geschiedde dat*.... Zo in de gedrongen stijl van zijn karakteristieken van '*Oud Italiaansche steden*': 'Een groot gerucht stijgt uit de trecento en de quattrocento; er gaat menigerlei geluid van frisschen arbeid, bouwen, voortbrengen, verdienen; er raast het rumoer van zwaard en schietgeweer, weegeroep en soldatesk gebras; het herderslied jubelt er bij de fluit, de feestzang bruist uit de piazza, in den zachten nacht kweelen de guitaren van immer nieuwe liefde. Er is het krakeelen, schelden, honen van filosofen, het schateren van gezellen van den boert, het klingelen van duizenden klokken, het loven van vrome monden' (95).

Uit de vage achtergrond der neutrale werkwoorden komen de begripdragende gesubstantiveerde infinitieven en andere verbale substantieven krachtig naar voren, of waar het gezegdewerkwoord kleuriger is, ontvangt het toch dit licht van zijn subject.

Een dergelijke reliefstelling bereikt Van Schendel in zijn zinnen

met *Het is, het was* (Fr. *c'est*, Eng. *it is*), waar ook het nomen sterk wordt uitgeheven door zwaar accent en de daarop volgende attributieve zin: '*De vreugde des levens* was het die, toen omtrent het ronde jaartal 1500 Italië het fortuinlijkste land van Europa was geworden, den filosofen niet alleen, maar allen die goede manieren en welvaart bezaten, het leven leerde te zien als een spel' (O. It. St.).

Niet alleen het subject, maar elk ander zindeel kan op deze wijze krachtig naar voren gebracht worden: 'Maar waar dien ganschen avond onze oogen voortdurend naar staren moesten was *het veld van witte violieren*' (Verh. 34). '*Het was op een feest bij de reeders* dat hij het meisje ontmoette dat een nieuwe en grootere liefde in hem wekte' (Fr. sch. 23).

Karakteriserend voor de synthetiese stijl van Van Schendel zijn ook de vele bijvoeglike bijzinnen, die de hoofdvoorstelling, in dit geval het antecedent, belichten. Ze zijn epitheties: 'des avonds langs de Arno-kaden of in verlaten buurten klonk wel uit smachtende kelen **de zang** *die verrukt boven alle zorgen uitgaat*' (L.B. 8); - verdiepend: 'waar hij **haar vader** vond *die er heen en weder liep met gedachten vol kwellende getallen*' (72); - causaal: 'Maar **Dianora**, *die nog droomde in de bedwelming van dien nacht*, had ze niet willen zien, vermoeidheid voorwendende' (71); 'en het straalde in **haar hart** *dat deze vreugde nooit gekend had*' (41); - preciserend: 'en hij volgde haar den tuin in tot onder **het venster van Landro** *dat nog verlicht was*' (140).

Maar de unificerende macht der dominerende voorstelling dringt ook de nevengeschikte zin samen tot zijn attribuut: 'Schreef zij hem **een brief** *dien zij naar Sciarra zond*' (113); 'Daarna kwam zij bij **de verspieders** *wien zij vertelde waarom zij hen gered had*' (B. Verh. 41). Vandaar de vele progressieve zinnen: 'Een machtige houw kwam op **Lugina's paard** neer, *dat viel*' (Zw. verl. 098); 'In de eenzame streken rondom ving hij driehonderd vossen, *die hij twee aan twee bij de staarten samenbond*; aan de staarten bond hij fakkels *die hij aanstak*' (B. Verh. 47). Hier bevorderen zij trouwens ook de vlugge gang van het verhaal door een reeks van snel opvolgende handelingen samen te vatten.[1)]

Wat hierboven in de explicatieve zinnen werd opgemerkt is slechts een biezonder geval van een algemene trek in Van

1) *Overdiep, Moderne Ned. Gramm.* § 379.

Schendel's stijl, n.l. het vooropstellen van de algemene aanduiding, waarover de volgende bepalingen hun verdiepend en verrijkend licht werpen. Het is de natuurlike bouw van het verhaal waarin de innerlike visie zich verwerkelikt, naar de psyohologiese wet, door Wundt omschreven als die der '*successiven Apperception der Theile eines Ganzen nach Ausgabe ihres Eindrucks auf das Bewusstsein*': 'Die Wortvorstellungen existieren von Anfang an in der vorausgehenden Gesammtvorstellung, als dunkler bewusste psychische Motive, die erregend auf die Aufmerksamkeit einwirken, und demgemäss in einer Reihenfolge, die dem Grad dieser Wirkung entspricht, successiv appercipirt werden. Der Redende verhält sich in dieser Beziehung der in ihm auftauchenden Gesammtvorstellung gegenüber nicht anders, als wie sich der Wahrnehmende zu einem zusammengesetzten äusseren Objekte verhält, von dem er, wenn sonstige störende Nebenbedingungen fehlen, zuerst diejenigen Theile wahrnimmt, die sich am stärksten seiner Aufmerksamkeit aufdrängen'.[1)]

Zo ontleden de bepalingen de algemene voorstelling tot z'n verrijking: 'Toen liet de koning hem **zijn eigen wapenrusting** aandoen, *den koperen helm, het koperen borstharnas en het groote zwaard*' (B. Verh. 61). 'Toen kwam **een edelman** langs, *een groote bevallige gestalte, een edel gelaat*' (L. Bl. 169). 'Zij had **hem** nimmer zoo schoon gezien, *recht, sterk, met stralende oogen*' (L.B. 206). 'Safija droeg de kwellingen der jeugd, *het ongeduld en de hoop, den twijfel en het smachten*' (Bl. Gest. 47).

De verrijkende of atmosferiese belichting: 'met zijn handen vol juweelen, *vloeiend gefonkel*' (B.v. Dr. 279); 'En de avond kwam zacht nader van boven en van alom, *een luwe, trillende geurigheid*' (315). De verdiepende adverbia: 'Zij zat te denken, *stil en zwaar en innig*' (Verh. 109).

De karakteriserende bepaling: 'Ik hief mijn vuist tegen het onrecht dat mij verstiet uit de aanwezigheid der **rijken**, *met hun blozen en lachen, hun rechte borsten en vrije oogen*' (Ang. e.d.L. 9).

Eenzelfde dienst verricht de adverbiale zin: 'Maar in **April**, *toen de morgens in zilveren nevels verschenen en de zon tot haar ondergang klaar aan den hemel straalde*' (Sh. 165). 'Toen hij grooter werd vergezelde hij den dienaar naar de **rotsen aan zee**, *waar de vogels vliegen, vlug en ver*' (Verh. 46). 'Het liefste

1) *Völkerpsychologie. Die Sprache II* 351.

uur van den middag, *wanneer*....'; 'Dat waren vroolijke dagen, *toen*....'

Constructies die aan de hoofdvoorstelling tevens krachtig dynamies accent verzekeren.

Ook andere middelen verdiepen het relief in dit blank vloeiende proza. Allereerst de inversie, die vooral treft in 'Blanke Gestalten': '*Eenzaam* in de duisternis schreide Bonna'. '*Glanzend* ging zij daarheen, waardig en geloovig'. '*Langer* werden de dagen en *onrustiger* de nachten, nu haar de komende vreugde zoo ongewis verscheen'. '*Feestelijk* blonk die dag, licht en vol liefelijke geluiden'.

En elders: 'Saul heeft duizenden verslagen, *tienduizenden* heeft David verslagen' (B.V. 71).

De kruisstelling: 'Er kwamen vluchtelingen, *krijgslieden* kwamen'. De vooropplaatsing van de infinitief: 'waar een donkerder gloed te *tintelen* begon'; 't bloed stuwde naar zijn hoofd, dat de slaapaderen te *bersten* dreigden; 'toen er druppelen vielen en het in het loover te *ruischen* begon'.

De afscheiding der bepaling aan het eind van de zin: 'Maar kort duurde haar bloei, de strijd zocht betere oorden en Ravenna bleef achter in eenzame duisternis, *eeuwenlang*'; 'en die had van het meisje Psyche gehoord dat zij in de grot van den moordenaar waren, *in groot gevaar*'.

De z.g.n. 'Distanzstellung', die syntactiese groepen scheidt:

a. de genitief van zijn regens: 'Maar ook moet het gewis een moeder zijn die verstaat dat in smart en in liefde hetzelfde *eeuwige licht* schijnt *der genade*'; -

b. de delen van het predicaat: 'de lucht was koel van een streelend windje, *en ruim*';

c. het object van het werkwoord: 'Maar wanneer de wind ongunstig zat stampte het schip in zijn handen hevig, het *beukte* op de zware zeeën *zijn boeg* zoodat het dreunde tot achter toe'. (Men voelt de slag breder dan wanneer er stond 'het beukte zijn boeg op de zware zeeën');

d. de attributieve bepaling van zijn hoofdwoord en de bijzin van zijn antecedent: 'De *strijd* echter werd elders gestreden *om rijkdom en recht*'. '*Zij* kwam binnen de stallen van Medina-al-Hamra, *die in den kring der herders niet zitten mocht*'. (Safija 60). 'Ik heb *u* geen kwaad gedaan, *die mijn traagheid niet hebt gestoord*'.

Een ander geliefd middel tot versterking van het accent is bij

Van Schendel de herhaling: ‘De noodklok in den toren *luidde, luidde* in wanhopige maat.... en daar krioelden duizende mannen dicht te zamen in woedend *geraas, - geraas* als van een vervaarlijken brand, niets dan *geraas*, zóo ontzaggelijk, zoo dolzinnig dat....’; ‘*Iedereen* slaapt, *iedereen. Iedereen* slaapt’. ‘Hij vindt *schatten en schatten*’. ‘*Wee* en *wee* roepen’. ‘Zij gingen er *weder* en *weder* heen’. ‘Een *ramp*, dat was een *ramp*’.

Vaak versterkt door nadere bepaling: ‘en van den *hemel*, den *lichten hemel*....’; ‘*Bevrijd* voelde hij zich, *bevrijd van grauwe gedachten, twijfel en druk*’; ‘Daar stond een *ceder, een ceder van den Libanon*’. Door de nadere omschrijving: ‘Dat *zonder het liefste* een mensch niet leven kan, *zonder het liefste van zijn verlangen* niet’. ‘*Blond* is het mooiste, *het blond van koren* dat pas begint te rijpen, op een vroegen Juni-dag’.

Door de vergelijking: ‘en het werd *donker, donker, zoo donker dat ik niets zien kon*’ (in de sprookjestoon van ‘De Berg van Droomen’!).

Ter versterking van de comparatief: ‘Haar vader droeg een zwaard gelijk hij zelf, *maar* langer, *maar* grooter, *maar* schooner, beduidde de glans harer oogen’.

Een bizonder fijn effect bewerkt de schijnbaar overbodige toevoeging: ‘als wij maar over den grond waar hun stof ligt *met de voeten gaan* zooals de duif er neerstrijkt’ (A.e.d.L. 35); ‘Met open oogen lag zij in de duisternis en zag door de tralies de stille sterren *van den nacht*’. (L. Bl. 203).

Overdiep, in zijn reeds genoemde studie wijzende op de biezondere neiging voor vooropstaand participium praesentis, concludeert: ‘Zonder twijfel ligt er voor Van Schendel een groote bekoring in de zware rythmische heffing van het vooropstaande P.P.’ Een verschijnsel van die trek zien we, naast de reeds genoemde vele inversies, ook in de woordschikking van zijn bijvoeglike bijzinnen: ‘hoorde hij die oude vrouw, de klánk wier stem aangenaam viel in het rustig vertrek’ (L.B. 152); ‘Het was een rijzend land van glooiingen en ronde heuvelen, alle de tóppen waarvan regelmatig naar éene richting stegen’ (Schoone Jacht 12).

Hier is echter ook aan Engelse invloed te denken, de constructie toch is bij Van Schendel zeer algemeen: ‘Toen hij de namen van leeraren hoorde, sommige van wie (*some of whom*) hij gekend had’; ‘Er stonden woorden geschreven de droefheid waarvan (*the sadness of which*) hij in zijn hart verstond’; ‘En

hij deed geen vragen, het antwoord waarop (*the answer to which*) hem moeilijk kon vallen'.

Aan Engelse invloed op deze schrijver, die in zijn jeugd in zo nauwe betrekking stond tot de Engelse taal en litteratuur, doen ook denken zinsverbindingen als: '*thans* echter, *dat* de vijand in de stad lag'; 'ik wist dat men mij, *nu dat* het kind in mijn macht was, meer dan ooit zou zoeken' (Het Eng. *now that*).

Vroeger reeds noemden we andere eigenaardigheden in Van Schendel's taal, die daarheen wijzen: de zinnen met *het is, het was*; het veelvuldig gebruik van het partic. praes.: vooral een ablativus absolutus als het vroeger aangehaalde '*de oom Paredes voor schenker dienende*', naast die met een part. pass. als '*de wijn rondgediend*' doen sterk Engels aan.[1)]

Max Deutschbein (*System der neuenglischen Syntax*) wijst op het sterk nominale karakter van het nieuw- Engels, een trek die we ook bij Van Schendel constateerden; de liefde voor de open attributieve zin met als gevolg de verdringing van de hypotaxe door de parataxe; en verschillende middelen tot verdichting en tot het in relief stellen der dominerende voorstelling, bij Van Schendel opgemerkt, zijn typies Engels.[2)]

Eigenaardigheden echter, die, als we trachtten aan te tonen, organies zijn vergroeid in de sterk persoonlike stijl van Van Schendel's levensidee.

W. KRAMER.

1) *Kruisinga, Handbook of Present Day English II*[4], 1 § 559 geeft onder de rubriek 1) attendant circumstances: 'He ate improvised meals there at odd times, *Charmian acting as cook*', en onder 3) *time*: '*The reading ended*, the Prince took the oath of allegiance, and signed the declaration'.

2) Zie *Deutschbein, Kap. III. Die dominierende Vorstellung*, t.a.p. 37.

Het Nederlandsch in Duitschland.

De zestigste verjaardag van Prof. Dr. Conrad Borchling te Hamburg - een der voornaamste leiders niet alleen van het ‘Verein für niederdeutsche Sprachforschung’ en in 't algemeen der Nederduitsche philologie, maar ook van het uit die philologie allengs geboren streven om, bij eene eventueele ‘herinrichting’ van het Duitsche Rijk naar meer historische beginselen, ook aan de eigene, inheemsche taal en cultuur van Nederduitschland de haar toekomende plaats te verzekeren[1)] - die verjaardag is aanleiding geweest tot het bijeenbrengen en uitgeven van een ‘Festschrift’, getiteld ‘Niederdeutsche Studien’. Daarin is o.a., blz. 202-28, verschenen eene verhandeling van Prof. Dr. W. Mitzka te Danzig, get. ‘Das Niederländische in Deutschland’: een op velerlei, in de Nederlanden niet of weinig bekende bouwstoffen gegrond, methodisch-systematisch overzicht van deskundige hand. Daar deze feestbundel - gelijk zoovele dier (thans welig tierende) soort - hier te lande allicht niet in veler handen zal komen, meen ik, ook na het kort gewag van den bundel in ditzelfde tijdschrift (hierboven, blz. 153), geen overbodig of onnuttig werk te doen met hier door een breed uittreksel (met enkele ingevlochten eigene opmerkingen) de aandacht te vestigen op dit opstel, dat te onzent toch stellig ook in ruimeren kring belangstelling verdient. En dit mede in aansluiting bij mijn eigen artikel in ditzelfde tijdschrift, XV 161-93, 245-60, 298-309: ‘De uitbreiding van ons taalgebied in de zeventiende eeuw’; dat, hoezeer zoowel in begrenzing en inhoud als in (meer aardrijks- en geschiedkundige) indeeling en opzet verschillende, toch goeddeels dezelfde stof behandelt en M.'s artikel hier aanvult, elders er door wordt aangevuld.

Reeds geruimen tijd is door de Duitsche philologie opgemerkt en ook meerendeels nagespoord en onderzocht de vooral lexica-

1) Zie o.a. zijn vlugschrift: ‘Die niederdeutsche Kultur und ihre Förderung’ (1931); en verg. een opstel ‘Dietsch-Nederduitsche Samenwerking’, overgedrukt uit ‘De Dietsche Gedachte’ VI 183-7 (afl. 12, Juni 1932).

lisch belangrijke, Nederfrankische, d.i. naar de jongere ‘benaming’, ‘Nederlandsche’ invloed op de noord- en ook meer binnenduitsche, in hoofdzaak Sassische tongvallen: zonder twijfel het bezinkel, de neerslag, sedert de 12de tot in de 16de (soms zelfs 17de en 18de) eeuw, achtergelaten door de menigvuldige nederzettingen uit Vlaanderen, Brabant, Limburg, Zeeland, Holland en Utrecht, in de noordduitsche, vanouds Slavische streken, ten behoeve van bedijking, droogmaking, inpoldering en ontginning, vooral der lage waterlanden aan Wezer, Elve, Oder en ‘Wijssel’[1]. Uit onze (noord)oostelijke, Sassische (later ook ‘Nederlandsche’) gewesten zal de ‘invloed’ (in tweeërlei, eigenlijken en oneigenlijken zin) wellicht niet zooveel geringer geweest zijn; maar wegens de nauwere verwantschap dier streektalen met volk en taal van Noord-Duitschland zal hij niet zoozeer als vreemd beseft en vermeld, in allen gevalle thans niet gemakkelijk meer na te sporen zijn. Immers in de oude berichten over die middeleeuwsche kolonisatie wordt van het bewaren, het handhaven der meegebrachte (Frankische, Sassische of Friesche) streektaal natuurlijk zelden of nooit gewag gemaakt; en haar aandeel in den woordenschat en de taalklanken en -vormen der hedendaagsche volkstaal blijkt thans veelal nauwelijks meer met eenige zekerheid vast te stellen[2].

Op vasteren grond staat, immers op stellige berichten steunt daarentegen 's heeren Mitzka's nasporing van het mondeling en schriftelijk gebruik van het Nederlandsch in latere eeuwen door kooplieden, zeelui, burgers, boeren en handwerkslieden van Nederlandsche afkomst. Hij wil nagaan wanneer en hoe lang, in welke taalkringen, in welke standen, in stad of land, het Nederlandsch door die gedurende de latere eeuwen in (vooral Noord-) Duitschland gevestigde Nederlandsche inkomelingen gehandhaafd en ook buiten eigen kringen verspreid is geweest; hoe het vergelijk, de wederzijdsche aanpassing tusschen de beide talen, Nederlandsch en (Hoog- of Neder-) Duitsch geschied is; kortom welken invloed het Nederlandsch geoefend heeft op, welk aandeel het heeft gehad in de spreek- en de schrijftaal

1) Zie o.a. Bremer in Grundr. d. germ. Philol.^{2} III 894-901 en andere door Mitzka, blz. 207, noot, genoemde geschriften van Seelmann, Teuchert, Lasch, Schröder, Kloeke, Rakers e.a.

2) Zie b.v. Kloeke, Der Vokalismus der Mundart von Finkenwärder bei Hamburg (1914).

van de afstammelingen der Nederlandsche kolonisten in latere eeuwen, en hoeveel daarvan is blijven hangen in de verschillende vaktalen, ook buiten hun eigen kring.

Ingeval van verdringing eener taal door eene andere is er gewoonlijk een overgangstijdperk van tweetaligheid, waarin de sprekers zich bij afwisseling plegen te bedienen van beide talen: de thuis gebruikelijke, voorvaderlijke, en de buitenshuis, voor den omgang met anderssprekenden - in dit geval de vanouds in het land van 'inkomst' inheemschen - aangeleerde taal (beide in betrekkelijk zuiveren vorm). Dat die 'Doppelsprachigkeit' in dit tusschenstadium, zooals de schrijver meent, slechts schijnbaar is, t.w. althans alleen of vooral in de onbeholpen s c h r i j f t a a l voor den dag komt door eene eigenlijke taal v e r m e n g i n g , 'die der S p r e c h s p r a c h e nur im knappsten Ausmasse nachgesagt werden darf', dit moge wellicht juist zijn in vele der door hem besproken gevallen, en ook wel bevestigd worden door ontmoetingen tusschen de Nederlandsche beschaafde spreektaal en het Friesch of een sterk afwijkend, b.v. Limburgsch, dialect, wanneer de eerstgenoemde, als later aangeleerde taal, in betrekkelijk zuiveren vorm gesproken, maar voor schriftelijk gebruik toch niet voldoende beheerscht wordt. Maar het is stellig niet van toepassing b.v. op het Brusselsche 'Beulemansch', het Elzasser Duitsch en het Afrikaansch, alle ook in g e s p r o k e n vorm wemelende van Fransche, resp. Engelsche woorden en wendingen, ja soms een waren 'poespas' van beide vertoonende!

In zulk een strijd blijft de overwinning ten slotte doorgaans aan de (vreemde) taal, die in cultureel en sociaal opzicht het overwicht heeft en daarbij veelal gesteund wordt door de staatsmacht of ook door politieke sympathie. Voorbeelden van het tegendeel, van het h e r winnen der suprematie, ja der alleenheerschappij, door de volkstaal, zooals de uiteindelijke overwinning van het Engelsch op het Fransch in Engeland, en, naar wij thans steeds meer mogen hopen, van het Nederlandsch op het Fransch in 'Vlaamsch België', zijn schaarsch.

Vaak wordt echter het gebied der allengs onderliggende taal beperkt tot zekere beroepen, ambten of ambachten: zij wordt dan min of meer een groeptaal, vak- of beroepstaal. Maar dit is meestal het begin van het einde, het geheel uitsterven; al is het bezinksel, juist alleen op die gebieden, ook later nog te vinden. Nu doet zich echter hier de merkwaardige bijzonderheid voor, dat het Nederlandsch in Duitschland velerwegen niet,

gelijk anders in zulke gevallen met uitstervende uitheemsche talen 't geval pleegt te zijn[1], als eene lagere, maar integendeel, als zijnde de k e r k taal (van Gereformeerden of Doopsgezinden), hooger dan de omringende landstaal geschat werd of soms nog heden wordt. Niet een ‘minderwaardigheidsbesef’, maar alleen de isoleering is dan oorzaak van den ondergang der inkomelingentaal, die ten slotte door de latere jongere geslachten niet meer thuis gehoord en vanzelf afgeluisterd, maar voor bepaalde, kerk- en schooldoeleinden buitenshuis kunstmatig aangeleerd moet worden. Zoo is 't met het Nederlandsch op vele plaatsen in Duitschland gegaan; en evenzoo - voeg ik er bij - is of was 't korter of langer geleden gesteld met het Nederlandsch in de kerkelijk bijeengebleven groepen Nederlanders in Noord-Amerika, en omgekeerd in de hedendaagsche Waalsche gemeenten hier te lande met het Fransch, dat door de kinderen bij of ten behoeve van de preek en het godsdienstonderwijs wordt aangeleerd.

Na deze en dergelijke algemeene opmerkingen neemt de heer Mitzka nu de verschillende kringen in oogenschouw, waarin het Nederlandsch in Duitschland, meestal als vak- of als groeptaal, gesproken is of wordt. Allereerst de t o o n e e l t a a l . Het is bekend dat van het eind der 16de tot het midden der 18de eeuw - het tijdperk van het overwicht der Nederlandsche op de Duitsche cultuur[2] - troepen Nederlandsche tooneelspelers (de eerste beroepsspelers!) in (Noord-) Duitschland gereisd en er Nederlandsche stukken vertoond hebben. En wel, voor zoover men dit kan nagaan, zoogoed als altijd in hun oorspronkelijken, Nederlandschen taalvorm; niet alleen in plaatsen, waar, als in Hamburg-Altona, eene groote, sedert de eerste inkomst ten tijde van Alva tot 1605, tot 130 familiën aangegroeide Nederlandsche kolonie gevestigd was - die echter toch slechts een klein deel van het zeer talrijke schouwburgpubliek kan hebben uitgemaakt -, maar ook elders, verder in Noord- of zelfs Midden-Duitschland, waar hunne Nederlandsche taal kennelijk voldoende verstaan

1) Zie o.a. mijn opstel ‘Verdrongen talen’ in Haagsch Maandblad XI (Febr. 1929) 177-84.
2) Zie o.a. Kossmann, Holland und Deutschland (1914) en Huizinga, Duitschlands invloed op de Nederlandsche beschaving, in Cultuurhist. Verkenningen, 117-55.

werd. Reeds in 1590 komt te Hamburg zulk een gezelschap, dat, naar 't schijnt, met opzet juist daar eene ommereis door Duitschland begon. Latere troepen gaan zelfs naar Riga (‘Rije’) en Stockholm, naar Frankfort en Munchen; maar meestal bezoeken zij toch de Noord- of Nederduitsche steden, 't eerst Hamburg, door scheepvaart en handel zoo nauw met de Nederlandsche Republiek verbonden. Terwijl de te gelijker tijd in Duitschland optredende ‘Englische Komödianten’ eerst Engelsch, doch later Hoogduitsch gesproken hebben, schijnen de Nederlanders dus althans te Hamburg hunne moedertaal gehandhaafd te hebben. Doch in 1740-1 worden zij ook daar niet goed meer verstaan: niet toevallig zeker juist het tijdstip van den ommezwaai in de cultureele betrekkingen, het keerpunt, waarop Holland zijn overwicht aan Duitschland moet afstaan.[1)]

K o o p m a n s t a a l . Sedert, ten gevolge der uitwijking, tijdens de troebelen, van Nederlandsche Calvinisten en Mennonieten en de vestiging van Gereformeerde en Doopsgezinde gemeenten, het Nederlandsch in Oost-Friesland als kerktaal was binnengedrongen - een invloed nog versterkt door de van 1595 tot 1744 te Emden en Leeroord gelegerde Nederlandsche bezettingen -, is onze taal in dat gewest, eerst en meest te Emden, ook in den handel zeer veel gebruikt; t.w. als schrijftaal, voor de briefwisseling, de boekhouding, advertenties enz., die ten deele nog tot in de eerste, enkele malen tot in de tweede helft der 19de eeuw in het Nederlandsch gesteld zijn gebleven. Doch hier, vlak aan de grens onzer Republiek, heeft het Nederlandsch niet alleen als handelstaal dienst gedaan, maar een veel breedere plaats bekleed[2)]. Het eerste was wel 't geval in de oostelijker gelegen streken. Sedert de heerschappij der Duitsche Orde vindt men in het eigenlijke Pruisen gewag van Hollandsche nederzettingen, in Koningsbergen en vooral in ‘Danswijk’ (Danzig). Van den geweldig snellen opgang en bloei onzer scheepvaart in dat wonderbaarlijke tijdvak van 't eind der 16de en 't begin der 17de eeuw leggen de getallen der Hollandsche schepen in de haven van Danzig een welsprekend getuigenis af. Tusschen 1525 en 1620 was de Hollandsche vlag er de verreweg meest geziene: in 1620 werd ze op 83 % (= 1086) der schepen

1) Vergl. over dit alles N. Taalg. XV 254-60.
2) Zie hierover verder ben., blz. 8-10.

gevoerd, terwijl de inheemsche vloot tot 60 schepen gedaald was! In Koningsbergen werd eveneens omtrent de helft der 16de eeuw de Hanseatische scheepvaart in korten tijd door de onze overvleugeld. Maar in de 18de eeuw gaat ook hier Engeland ons de loef afsteken. Toch handhaaft in 1791 in Danzig onze vlag, op 100 schepen, naast 274 Engelsche (84 Zweedsche, 44 Deensche en voorts Duitsche, Fransche en andere veel lagere getallen) zich nog met gemak op de tweede plaats. Een zóó druk handelsverkeer maakt ook de kennis en het mondeling en schriftelijk gebruik van het Hollandsch, als haven- en handelstaal, in deze Nederduitsche streken wel zeer waarschijnlijk. Inderdaad blijkt het schriftelijk gebruik uit eenige toevallig bewaarde, te Danzig gedrukte, Hollandsche beurs- en handelspapieren, prijscouranten enz., waaruit men bekendheid en zeker wel eenig mondeling gebruik, ook door de inheemschen, mag afleiden.

Geen der hier in aanmerking komende Nederlandsche vak- of beroepstalen is, dat spreekt vanzelf, zoo belangrijk als de z e e m a n s t a a l , de scheepstermen; waarnaast vanouds die van den molenbouw en van den waterstaat genoemd mogen worden. Gedurende de 17de en de 18de eeuw beheerschte de Nederlandsche scheepvaart, in wedijver trouwens met Zweden, de Duitsche Noord- en Oostzee. Welbekend is ook dat de pogingen van den Grooten Keurvorst om een Brandenburgsch-Pruisische vloot te scheppen, evenals de latere soortgelijke, beter geslaagde van Czaar Peter den Grooten, geheel steunde op de medewerking en hulp van Hollanders, hunne leermeesters en voorbeelden. Het type der gebouwde schepen was bijna uitsluitend Hollandsch; de scheepstimmerlieden, zeilmakers, smeden, matrozen, maar ook de gezagvoerders, admiraal en kapiteins, waren allen of meestendeels Hollanders, Zeeuwen of Friezen. Geen wonder, bij de toenmalige verhoudingen, dat het geheele zeevaartkundig onderwijs, aanvankelijk door enkele kapiteins privatim, later aan zeevaartscholen te Lubeck, Hamburg, Emden gegeven, tot op het eind der 18de eeuw of zelfs nog langer gebruik maakte van Hollandsche leerboeken, dat het niet zelden door in de ‘navigatie’ ervaren Hollandsche schippers gegeven werd; geen wonder ook dat, gelijk welbekend, de geheele oudere Duitsche zeemanstaal (vóór de verdringing der zeil- door de stoomvaart natuurlijk) voor het overgrootste deel niet slechts Nederd u i t s c h , maar bepaaldelijk van Nederl a n d s c h e (Hollandsch-Zeeuwsch-Friesche) herkomst is, die trouwens niet altijd even

duidelijk en stellig van de Nederd u i t s c h e is te onderscheiden[1].

Tusschen de Nederlanden en het eigenlijke Pruisen bestonden reeds in de 15de eeuw scheepvaartbetrekkingen: reeds toen werden op de scheepstimmerwerven te Danzig vele schepen voor Nederlandsche rekening gebouwd. En in de 18de eeuw behooren de groote schepen der Duitsche Oostzeevloot nog dikwijls aan Nederlanders. Eerst in diezelfde eeuw blijkt uit sommige getuigenissen hoe zéér verre het Nederlandsch als zeemanstaal ook daar was ingedrongen en heerschte. Nog in den aanvang der 19de eeuw waren er kapiteins die het Nederlandsch volkomen machtig waren (een hunner zong in zijn ouderdom nog Hollandsche liedjes!) Ook de officieele papieren zijn in sommige steden (als Emden) zeer lang in 't Nederlandsch gesteld geweest. Buitengewoon en opmerkelijk talrijk zijn nog in de 18de eeuw de Nederlandsche namen van schepen, die toch in Duitschland thuis hooren. Zeer vele voorbeelden, door den heer M. gegeven, zooals *De vrouw Elisabeth, De twe gesusters, De Hoop, De goede Verwagting*[2], klinken ons welbekend en vertrouwd. Te Danzig bestond trouwens sedert eeuwen een talrijke Nederlandsche koopmans- en reederskolonie. In 1793 zijn daar van de 43 schepen met duidelijk naar de nationaliteit te onderscheiden namen nog 19 Nederlandsch (tegen 12 Duitsch enz.). Waren de eigenaars dier schepen altijd zelf nog Nederlanders; of zou hier somtijds mede-eigendom van Hollandsche verwanten of zakenvrienden, of ook alleen (familie)traditie in 't spel zijn? In den loop der 19de eeuw, zeker wel vooral na de opkomst der stoomvaart en de stichting van het Duitsche Rijk en de Duitsche marine, verdringt ook hier het Hoogduitsch 't Nederlandsch, dat op dit terrein wel zeer lang standgehouden heeft.

Niet als vaktaal, maar als algemeene beschaafde (wereldlijke) s c h r i j f t a a l is het Nederlandsch zeer lang, tot in de tweede helft der 19de eeuw gebruikt in het graafschap Bentheim, ten deele

1) Hetgeen ook niet altijd in voldoende mate in 't oog is gehouden in Kluge's Seemannssprache.
2) Ten onrechte ziet M. (blz. 214) den scheepsnaam *All weer aen* aan voor een Hoogduitsche misschrijving van *al voor een* (d.i.: ?). Natuurlijk is hier bedoeld het oude (*al*) *weer a*(*e*)*n*, (al) wederom, ‘als maar’, vooral als aansporing: vooruit maar weer! ook (maar niet alleen) op schepen oulings veel gebruikt. Zie Tschr. v. Ned. t. en l. XXXVII 312-6, XLIV 264, en ook Vondel, Geboortklock (ed. 1626), vs. 63.

gelegen in den uitspringenden, tusschen Overijsel en Drente ingesloten hoek van Westfalen.[1] Maar een Nederlandsch gedicht voor een bruiloft te Soest (in den trant der talrijke Nederduitsche bruiloftsdichten), en ook aldaar in 1717 gedrukt, bewijst toch niet meer dan dat een misschien door een Hollander, voor de grap, in zijn taal geschreven stuk in die Nederduitsche stad wel verstaan werd.

In Oost-Friesland, met name te Emden, was de inheemsche, Nedersassische volkstaal eenerzijds sedert het midden der 16de eeuw door het Hoogduitsch, anderzijds sedert het midden der 17de eeuw meer en meer door het Nederlandsch verdrongen, niet alleen als kerk- en schooltaal, maar ook als ambtelijke en particuliere schrijftaal; deze beide talen stonden er als zoodanig vrij wel gelijkgerechtigd naast elkaar. De landsrechtstaal is eerst Nederduitsch, daarna uitsluitend Hoogduitsch. Maar de burgerij te Emden schrijft, ten deele tot ver in de 19de eeuw, hare brieven, ook aan de overheid, hare advertentiën en hare gildeboeken in 't Nederlandsch[2].

In West-Pruisen is de verwisseling van het Nederlandsch met het Hoogduitsch, als schrijftaal, bijzonder goed na te gaan in de familiepapieren van het koopmansgeslacht Dirksen te Elbing, afstammende van Mennonietische vluchtelingen, zeker wel uit de 16de eeuw. Hun Nederlandsche familiebijbel, te Leiden in 1641 gedrukt, bevat, naar oudvaderlijk gebruik, aanteekeningen over den levensloop der familieleden: van 1635 tot 1758 in het Nederlandsch, daarna in het Hoogduitsch, beide in over 't geheel zuiveren vorm. In het ‘huisboek’ eener boerenfamilie uit den omtrek van de Weichsel wordt daarentegen een wonderlijk mengsel van geschreven Hoog- en Nederduitsch met Nederlandschen inslag gevonden; het laatste (vooral in de ingelaschte recepten, maar ook in een stichtelijk lied) erfenis der voorvaderen en kerktaal, het voorlaatste de taal des lands, die later als spreektaal alleen zou overblijven, terwijl de hoogere stand daarnaast op school het Hoogduitsch, althans als schrijftaal, leerde.

1) Verg. N.T. XV 245-7. De schrijver der ‘Gesch. v.h. Graafschap B.’ (1820) heette niet *Wilsum*, maar *W.F. Visch* (predikant t e Wilsum). Zie over de taal van Bentheim verder Rakers, in Nd. Jahrb. LV 147-54 en, naar te hopen is, weldra zijn dissertatie.

2) Verg. boven, blz. 5, en zie over Oost-Friesland, inzonderheid Emden, uitvoeriger N.T. XV 173-93.

Als gewone o m g a n g s t a a l is het Nederlandsch in Duitschland alleen bij ingekomen familiën, in den eersten tijd hunner vestiging, gebruikelijk geweest; later was het voor hen meestal de deftige, plechtige, min of meer gewijde kerk-, bijbel- en schooltaal. Vandaar dat een onderwijzer uit Oost-Friesland, die het Hoogduitsch en het Nederlandsch machtig was, zekere ergernis gevoelde toen hij 't laatste te Amsterdam als gewone, alledaagsche taal hoorde spreken[1)]: dezelfde indruk, dien ook Afrikaners te onzent wel gekregen hebben. In 1804 mislukte de oprichting van een Hoogduitsch dagblad voor het graafschap Bentheim, daar de meeste boeren geen Hoogduitsch, alleen Hollandsch verstonden; hetgeen zeker wel aldus opgevat moet worden, dat zij onder elkaar alleen hunne Nedersassische streektaal (trouwens met tal van echt H o l landsche inmengsels) spraken, maar, als beschaafde taal, alleen Hollandsch, geen Hoogduitsch konden lezen en schrijven, Hetzelfde gold tot vóór betrekkelijk korten tijd van Oost-Friesland, waar het Nederlandsch altijd als de Gereformeerde (en Doopsgezinde) kerk- en school- en ten deele als officieele schrijftaal gebezigd is (die ook hier dikwijls door volwassenen aangeleerd moest worden), maar de eigenlijke spreektaal niet alleen van het lagere volk, maar ook van den deftigen burgerstand steeds een (met het Groningsch dialect ten nauwste verwant, schier eenzelvig) Nederd u i t s c h is geweest, dat bij de hoogere standen in den laatsten tijd voor het Hoogduitsch plaats heeft moeten maken.

Als s c h o o l t a a l heeft onze taal in Bentheim pas in het laatst van de vorige eeuw voor het Hoogduitsch moeten wijken. In Oost-Friesland was de schooltaal tot het midden der 17de eeuw overal Nederduitsch; daarna in de Luthersche scholen Hoogduitsch, in de Gereformeerde Nederlandsch (later met Hoogduitsch als leervak daarnevens). In 1807-10 door de Hollandsche regeering overal in de kerk en de school ingevoerd, doch na 1818 door de Hannoveraansche evenzeer tegengewerkt, is onze taal daar in 't laatste kwartaal der 19de eeuw geheel en al door het Hoogduitsch verdrongen.

1) Door M. ontleend aan een opstel van Juten in Neerlandia XII (1908) 188, dat zelf echter grootendeels ontleend is aan een ouder stuk van Mensinga, De Nederduitsche [bedoeld is: Nederlandsche] taal in Duitschland, hetwelk den heer M., gelijk meer andere, helaas onbekend gebleven is (zie eene opsomming in N.T. XV 173, noot).

Sedert de Hervorming zijn verscheidene Nederlandsche godsdienstige en godgeleerde boeken te Wittenberg, Rostock, Hamburg en vooral Emden gedrukt. Dit staat echter niet altijd in rechtstreeksch verband met de heerschappij van het Nederlandsch als k e r k t a a l buiten de grenzen onzer Republiek. Bij de Gereformeerden was dit alleen 't geval in de Protestantsche gebieden aan onze oostgrens: Oost-Friesland, Bentheim, Lingen en Kleef (niet in het Katholieke Munsterland); doch bij de Mennonieten ook in de oostelijker deelen van Noord-Duitschland. De door Prof. Mitzka medegedeelde bijzonderheden van den strijd, soms tot op heden of zéér kort geleden, tusschen Nederlandsch en Hoogduitsch in de preek, op de catechisatie, in grafschriften enz. bij de Gereformeerde gemeenten dezer streken ga ik voorbij, ook met verwijzing naar het vroeger door mij reeds daarover geschrevene[1]; om liever wat langer stil te staan bij hetgeen hij bericht over de lotgevallen onzer taal bij de M e n n o n i e t e n . Bij deze (Noord)duitsche Mennonieten is tot ver in de 19de eeuw het Nederlandsch in gebruik gebleven, t.w. als kerktaal; hun grootste groep is geruimen tijd ook de sterkste groep der Nederlandsch sprekenden in Duitschland geweest.

Sedert de 16de eeuw, vooral sedert Alva's komst in 1567, zijn een zeer groot aantal Mennonieten of Doopsgezinden (nog niet altijd van de Wederdoopers onderscheiden) uit de Nederlanden uitgeweken naar Oost-Friesland, naar Kleefsland en elders, vooral ook naar West-Pruisen. Allen hebben langeren of korteren tijd het Nederlandsch als kerktaal behouden. Het langst natuurlijk aan den westelijken rand van Duitschland, de Nederlandsche grensstrook. Te Norden is tot 1885 in 't Nederlandsch gepreekt (door uit Nederland gekomen, hier opgeleide predikanten); te Emden werd de eerste Hoogduitsche preek in 1860, de laatste Nederlandsche in 1879 gehouden; te Kleef hield men zich tot 1895, te Gronau zelfs tot 1922 aan het Nederlandsch, dat ook vele Hervormden naar de Menniste preek lokte; te Emmerik preeken sedert 1883 predikanten uit naburige Nederlandsche gemeenten. Te Hamburg - Altona zijn de kerkboeken tot ver in de 19de eeuw in onze taal gehouden, waarvan de ‘vermaner’ of predikant, Ds. Roosen (uit Hamburg), zich ook bediende in gedichten, o.a. over zijn bezoek aan de (straks te noemen) Oost- en Westpruisische gemeenten (1676); evenals

1) Zie N.T. XV 173-93, 245-7.

nog een eeuw later een zijner opvolgers, Ds. Rahusen, een geboren Hamburger, die een (te Leer gedrukt) strijdschrift in 't Hollandsch uitgaf, maar die toch in 1786 voor 't eerst ook in 't Hoogduitsch begon te preeken, voorshands echter alleen om de 14 dagen, in een weekgodsdienstoefening! Schoorvoetend werd daar in de 19de eeuw allengs meer plaats aan het Hoogduitsch, eene afwisseling tusschen beide talen toegestaan, totdat in 1839 het laatste de eenige preektaal werd, ofschoon kerkeraadsnotulen en kerkboeken nog lange jaren in 't Nederlandsch bijgehouden werden. Dit moest ten slotte ook hier, evenals b.v. te Frederikstad aan de Eider (waar nevens de Remonstrantsche ook een Doopsgezinde gemeente bestaan heeft), door de doopelingen vóór het godsdienstonderwijs aangeleerd worden.

De uitwijking der Mennonieten naar (West-)Pruisen (het lage land der Weichselstreek, Danzig, Elbing, Marienburg enz.) heeft in de 16de eeuw tientallen van jaren voortgeduurd[1)]. Van daar zijn velen hunner in 't eind der 18de eeuw (1787 en volgende jaren) - deels wellicht om den Pruisischen krijgsdienst te ontgaan, anderdeels ook misschien uit de hun, evenals den Afrikaners, aangeboren zucht om te ‘trekken’ - opnieuw uitgeweken naar Rusland en verschillende streken van Rusland; o.a. aan de Dnjepr en de Wolga en in Taurië en Siberië, waar hun door Katharina II vrijstelling van den krijgsdienst beloofd was, en ook meer dan eene eeuw lang verleend is. Totdat de ‘Russische toestanden’ eene derde landverhuizing noodig maakte, naar Noord-Amerika (1874 vlgg.), waarheen reeds tusschen 1683 en 1730 enkele duizenden Mennonieten uit Crefeld en de Paltz vertrokken waren), en in de allerlaatste jaren (1930 en volgg.) ook naar Zuid-Amerika, waarbij zij van hunne Nederlandsche geloofsgenooten krachtigen steun ondervonden hebben. Ook deze Mennonieten hebben tot diep in de 18de eeuw het

1) In 't gewag hiervan een vraag. Zou Vondel, toen hij zijn Grijsbrecht van Aemstel uit Amsterdam deed ‘trecken’ ‘na 'et vette land van Pruissen, Daer uit het Poolsch geberght de Wijsselstroom koomt ruisschen’ *enz.* (G.v.A. 1857-8), niet ook aan deze uitwijking zijner (voormalige?) geloofsgenooten gedacht hebben, waarvan hij in de kringen zijner ouders en zijner Amsterdamsche gemeente toch allicht nog dikwijls had hooren spreken? Het stadje Pruisisch-Holland, dat tot dusverre altijd als de eenige aanleiding tot de door V. zijnen held opgelegde verhuizing wordt genoemd, ligt inderdaad ten Z.O. van Elbing, doch heeft in dezen wellicht slechts bijkomstige beteekenis.

Nederlandsch als kerktaal bewaard. Maar daar zij, hoe talrijk ook, overal verspreid waren, nergens de meerderheid vormden, hebben zij in dat tijdsverloop reeds lang als spreektaal het Oost- of Westpruisische, Nederduitsche dialect overgenomen, dat zij dus bij hunne verhuizingen naar Rusland en Amerika als zoodanig meegevoerd hebben, terwijl hunne schrijftaal nu ook Hoogduitsch is. Maar zij hebben een sterk historisch besef bewaard van hunne Nederlandsche afkomst (die ook wel dikwijls uit hunne geslachtsnamen blijkt), en meenen veelal dat hun 'Platt' nog een erfenis uit het oude stamland, dus Nederlandsch, is. De betrekkingen tusschen het 'Wijsselgebied' en de Nederlanden zijn langen tijd levendig en druk gebleven. In de stedelijke stadsboekerijen van Elbing en Danzig, de archieven der Menniste gemeenten van Hamburg - Altona zijn vele Nederlandsche boeken, te 'Danswijck'[1] c.e. te koop, doch meest altijd in de Nederlanden gedrukt, te vinden. Voor apologetische doeleinden wordt al vroeg het Hoogduitsch gebruikt. In de tweede helft der 17de eeuw wordt de klacht vernomen, dat de kinderen beter (Hoog)-Duitsch dan Hollandsch kunnen lezen; te wier behoeve dan ook werken van Tieleman van Braght, Schyn en andere Doopsgezinde 'Vermahners' uit het Nederlandsch in (over 't algemeen zuiver) Hoogduitsch vertaald worden. En in de tweede helft der 18de eeuw moet het Nederlandsch ook hier, in preek, gezangboek en godsdienstonderwijs, schoon aanvankelijk niet zonder strijd, wijken voor het Hoogduitsch.

Prof. Mitzka, blijkbaar zelf een Pruisische Mennoniet, heeft dit deel van zijn onderwerp uitvoeriger behandeld in een klein geschrift, 'Die Sprache der deutschen Mennoniten' (Heimatblätter des Deutschen Heimatbundes Danzig. VIII 1 (Danzig 1930?), 23 blz.), met taalproeven der dialecten uit de Oekraine en uit Siberië, waarin misschien nog wel enkele schaarsche herinneringen aan 't Nederlandsch te vinden zijn, zooals *vondag* (vandaag), *frist, ferlist* (vriest, verliest), *doll, forts* (voorts), *all* (reeds), *twebak* (beschuit(bollen)), *junt* (u, dat. en acc.,; vgl. gron. wvl. poss. *joen*(*t*) enz. Men heeft zelfs de splitsing der Doopsgezinden, naar leer en leven, in Vlamingen en Friezen, in hunne verschillende dialecten willen terugvinden.

1) M. noemt dezen naamsvorm 'seltsam': zeker in den Nhd. zin (raar, vreemd, wonderlijk), t.w. voor hedendaagsche Duitschers; 'zeldzaam' (in Nederl. zin: zelden voorkomend) is hij, in de 16de, 17de eeuw te onzent in 't geheel niet!

Ten slotte bespreekt de schrijver enkele principieele vraagstukken. In den strijd tusschen streektaal en algemeene landstaal, de verschuiving van ‘streektaallandschappen’ en ‘landstaalgebieden’ verzekert, als gezegd, doorgaans het politieke, economische, sociale of cultureele ‘meerderheidsbesef’ de overwinning: de taal van wie zich in een of meer dezer opzichten de minderen gevoelen moet ten slotte voor die van de hooger staanden wijken. Toch kan in taaleilanden eene taal ondanks dit meerderheidsbesef het onderspit delven, ten gevolge harer beperking tot bepaalde gebieden, als groeptaal, hetzij ambtelijke taal, hetzij zeemanstaal, hetzij ook zelfs kerktaal: geen dezer bijzondere groeptalen is in onzen tijd, vooral zonder den steun der school, meer in staat zich op den duur te handhaven; men denke b.v. aan den toestand in de Dutch Reformed Church van Amerika en, nogmaals, die der Waalsche kerken hier te lande (welke laatste dan nog lang het groote voordeel hebben gehad van den machtigen steun der aan de Fransche wereld- en salontaal verslaafde aristocratie). Zoo doet zich hier het bijzondere geval voor, dat 1° niet de volkstaal der lagere standen allengs wijkt voor de omlaag zijgende, gecultiveerde schrijf- en spreektaal der hoogere standen (de ‘obere schicht’), maar dat deze laatste (trouwens slechts als bijzondere vak-, beroepstaal in gebruik) plaats maakt, niet voor de volkstaal, maar voor de gemeenlandsche schrijf- en spreektaal; en 2° hier de overgang van de eene taal tot de andere niet, als anders gewoonlijk (b.v. bij het uitsterven van talen) begint bij de hoogere, maar bij de lagere standen, en ook eer op 't platteland dan in de stad. De betrekkelijk lange levensduur van het Nederlandsch in Duitschland zal zeker voor een deel te danken zijn aan de lang nawerkende hoogachting, sedert den bloei onzer cultuur in de gouden eeuw, voor Nederland, maar bovenal aan de aanhankelijkheid aan het kerkelijke moederland of centrum. Bij al deze, soms misschien wat al te zeer theoretiseerende, bespiegelingen verliest de schrijver m.i. echter te veel de twee eenvoudige waarheden uit het oog: 1° dat in 't algemeen overal en altijd (maar thans nog meer, sneller dan vroeger) kleine kringen binnen een grooter milieu op den duur geen voldoenden weerstand kunnen bieden, opgezogen en versmolten worden in den ‘melting-pot’ (zooals de Amerikanen zeggen) van een groot volk; 2° dat de betrekkingen en verhoudingen tusschen Nederland en Duitschland sedert de 18de eeuw, en vooral sedert 1870, gansch en al veranderd, schier omgekeerd zijn.

Bovenstaand uittreksel bedoelt slechts een overzicht te geven van het opstel van Prof. Mitzka, wien wij allen dank verschuldigd zijn voor zijne belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der uitbreiding (expansie) onzer taal en cultuur. Wie nader bescheid verlangt neme den feestbundel voor Prof. Borchling zelf ter hand.

Oestgeest, Aug. 1932.
J.W. MULLER.

Boekbeoordelingen.

Dr. P.H. Schröder: *Parodieën in de Nederlandse Letterkunde*. (Haarlem - H.D. Tjeenk Willink - 1932). Amsterdams proefschrift.

De parodie verschijnt slechts zelden in onze ‘grote litteratuur’ - meestentijds is hij van zuiver anecdoties belang aan de rand van ons histories interesse. Toch toont deze samenvattende behandeling dat hij de litterair-historicus wel wat kan geven: ‘een nieuwe kijk op de populariteit van de auteur, op zijn verhouding tot tijdgenoten, zijn rol in het maatschappelik of litterair leven’. De parodie is voor ons vaak een spiegel van de ‘smaak op kunstgebied in een bepaalde periode, de godsdienstige of politieke opvattingen, de waardering voor letterkundig werk’.

Zo zien we in de ‘spiegel van de parodie’ bijvoorbeeld de strijd om Vondel's hekeldichten; we zien dat de ‘Aran en Titus’ ook in de 17e eeuw wel de lachlust opwekte; we zien de 18e eeuwse poëten-beuzelaars, de Bragianen en de botsingen in de jeugd van de Nieuwe Gids.

Uiteraard tracht de schr., alvorens in medias res te gaan, tot een definitie te komen. Hij verkrijgt die door vergelijking van enige bestaande definitie's en toetsing aan enkele ontwijfelbaar erkende parodieën. ‘Parodieën zijn letterkundige werken, die, min of meer nauwkeurig gevormd naar het voorbeeld van een ander - bekend verondersteld - letterkundig werk of groep van letterkundige werken, door de erin aangebrachte veranderingen een komies effect hebben’. Deze definitie onderscheidt de parodie terecht zeer scherp van de satire of de persiflage, door het (bekende) *litteraire voorbeeld* als doorslaggevend moment erin op te nemen. Het kenmerkende van de parodie ligt in de specifieke vormverhouding, de satire wordt gekarakteriseerd door zijn bedoeling.

Juist doordat het criterium voor de parodie in de vorm ligt, kan de bedoeling velerlei zijn - een hele scala is mogelik, van

de gemoedelikste scherts tot de felste hekeling toe. De schr. vervolgt nu zijn definitie met: ‘Voorzover ze door die veranderingen een hekelend karakter krijgen, noem ik ze satirieke parodieën; in andere gevallen: schertsende parodieën.’ Deze indeling is natuurlik zeer ruw, en doet aan de rijke verscheidenheid van parodieën die dit werk zelf ons toont, allerminst recht. Zonder moeite zijn er parodieën te onderscheiden, die de ideeën in 't geparodieerde werk hekelen, die alleen op grove wijze een werk willen neerhalen, die een nietige inhoud burlesk in een weids gewaad steken, die door overdrijving de zwakke zijden van een litterair werk willen tonen, of zich er enkel mee vermaken.

Hoewel schr. er zelf steeds op wijst hoe moeilik het is een bepaalde parodie als ‘schertsend’ of als ‘hekelend’ te definiéren - zo vaak is het karakter gemengd - legde hij toch deze tweedeling ten grondslag aan de indeling van zijn werk. Nu werd de stof overlangs in drieën gescheiden - de litterair-satirieke parodie krijgt namelik aan 't slot een aparte behandeling - en vinden we één periode vaak verspreid in drie gedeelten over 't boek. Het tijdverband is zo zeer los, terwijl ook bij een chronologiese behandeling van de hele stof het eigen karakter van een parodie of groep van parodieën telkens wel aangewezen had kunnen worden.

Het werk bestaat verder in een lange serie detailstudies. Interessant hiervan is o.a. de diepgaande bespreking van de Verkeerde Martijn. Schr. ziet er ‘een voor de Middeleeuwer wellicht geestige, voor ons gevoel ietwat naieve poging in, een ernstig werk op grappige wijze na te volgen.’

De Reinaertkwestie wordt besproken onder de ‘satirieke parodieën’. Hoewel schr. een scherp onderscheid maakt tussen de Reinaert als satire en de Reinaert als parodie, is hij zelf misschien wel enigszins het slachtoffer van de gebruikelike verwarring dienaangaande, wanneer hij hem hier plaatst, en meent dat ‘het onaannemelik is dat een zo felle satire tegelijk een schertsende parodie zou zijn.’

Schr. is sterk geneigd alle parodie in de R. te ontkennen. De door Enklaar, Kalff en Buitenrust-Hettema bijeengebrachte bewijsplaatsen van directe tekstparodie acht hij geheel zonder bewijskracht. Inderdaad is het enige wat ze absoluut bewijzen dit, dat Willem zeer goed bekend was met de romanlitteratuur, en er midden in stond. Nu bestaat er evenwel nog de mogelikheid dat men toch wel algemene genre-parodie moet aannemen. Dit is volgens schr. ‘zuiver een gevoelskwestie’. We kunnen hier op

de verschillende - o.i. vrij zwakke - argumenten natuurlik niet ingaan, maar menen toch dat de Rein. dichter, vol van luchtiger of donkerder satire, mèt Courtois en het gewichtigdoende hof, óók de hoofse airs van de ridderromans zeer wel kan aangrijpen en die op koddige wijze kan naäpen.[1)]

We wijzen verder nog op de bespreking van de Biëncorf, op die van Bilderdijk, Kinker en Bellamy en op de litterair-satirieke parodie in de 19e eeuw, die voor de litterair-historicus soms inderdaad zeer belangrijk wordt.

JC. SMIT.

Hadewijch. *Een bloemlezing uit haar poëzie en proza* door Dr. Joh. Snellen. - J. Ploegsma, Zeist, 1932.

De vakman die Hadewijch wat meer dan oppervlakkig kent, en het goed met zijn medemensen vóórheeft, zal er haast onvermijdelik van dromen om haar kunst te ‘brengen’ (gelijk dat tegenwoordig heet) aan een lekenpubliek. Het is die langgekoesterde wens, die voor Mej. Snellen met het verschijnen van dit boekje in vervulling is gegaan. Op bescheiden schaal weliswaar: tekst, vertaling en inleiding beslaan met elkaar weinig meer dan 100 kleine bladzijden. Toch is hier een felicitatie, èn een woord van dankbaarheid, zeker op z'n plaats; want had voor dezen een leek of een jong collega mij gevraagd: ‘Wat kan ik nu eens lezen om een beetje van Hadewijch op de hoogte te komen?’, dan had ik het werkelik niet geweten. De ijverigen en vakkundigen had ik dan waarschijnlik verwezen naar Van Mierlo's uitgave van de ‘Strophische Gedichten’, en naar Mej. Snellen's Tijdschriftartiekel Hadewijch Mystica, de meer terloopse belangstellenden naar.... Dirk Coster in de Honderd Verzen. Maar noch in het ene, noch in het andere geval zou ik mij erg verantwoord hebben gevoeld.

Voor zulke gelegenheden is nu het boekje van Mej. Snellen aangewezen. De keus bestaat uit acht van de mooiste strofiese gedichten (of ‘liederen’, zoals wij met Mej. Snellen gaarne willen zeggen, ook al om de Maerlant-associatie kwijt te raken), en enige welgekozen fragmenten uit de brieven; de liederen met een doorlopende vertaling ernaast, de prozafragmenten met vele verklaringen tussen haakjes, die bij het lezen wel wat hinderlik

1) De vermelding van de inspirérende vrouwe in de proloog, die schr. graag geheel serieus wil opvatten, kan wegens de bekende dubbele motivéring ook enkel als parodie begrepen worden.

zijn, maar voor de niet-filoloog natuurlik niet gemist konden worden. De keuze lijkt mij zeer goed; te treuren over het ontbreken van andere liederen die ‘toch óók zo prachtig zijn’, heeft geen nut, en Hadewijch als prozaïste is nu eenmaal niet per bloemlezing te benaderen. Hoe graag we ook in plaats van deze wat scheurkalender-achtige snippers een gaver en meer representatief geheel hadden gezien (de monumentale eerste brief bijv. of een zo zuiver specimen van haar kunst en haar denkwijze als de zevende, of het tweede visioen, dat toch nauwliks een enkele bladzij beslaat, en in dat kleine bestek zulke duizelende verschieten opent), de oplossing die Mej. Snellen gekozen heeft is waarschijnlik paedagogieser, en voor een ‘inleiding tot Hadewijch’ geschikter. - De inleiding in engere zin is uitstekend: leesbaar, overzichtelik, warm van toon, verheugend door fijne opmerkingen, en wetenschappelik up to date.

Als ik dan ondanks dat alles tòch nog met bezwaren kom, dan zijn dat eigenlik geen aanmerkingen op het werk van Mej. Snellen; dan wil ik daar alleen mee zeggen dat het bij de tegenwoordige stand van onze Hadewijch-kennis principieel onmogelik is om een werkelik *goede* popularisatie van haar werk te leveren. Want, met alle waardering voor het werk van Mej. Snellen, en het vèle werk van Dr. van Mierlo op dit gebied, we staan met Hadewijch pas aan het begin. Van haar kring weten we uiterst weinig, van haar persoon zo goed als niets; haar voorgangers, zowel theologies als literair, kennen wij niet dan zéér in 't vage; de hoofse lyriek waarop haar liederen geinspireerd zijn is op onze bodem zo goed als onbekend, voor haar latiniserend kunstproza zoeken we vergeefs naar voorgangers of parallellen[1)]; naar haar religieuse en artistieke ontwikkelingsgang kunnen wij nauwliks gissen. - Het soms zo compacte, geladen proza heeft nog nooit de aandacht gevonden waarop het recht had, - die aandacht die zich niet met een ten-naaste-bij verklaring tevreden stelt; de inderdaad zeer moeilike visioenen zijn door Van Mierlo wel theologies verklaard, maar bijna niet psychologies of literair beschouwd; het in détails zo uiterst subtiel en allusief karakter van de ingrote-trekken-zo-forse liederen, wie bekommerde er zich om? Zelfs over tekst en interpunctie van de liederen bestaan tussen Mej. Snellen en Van Mierlo nog vrij aanzienlike meningsverschillen, en als we 't gebied van de interpretatie betreden wordt er dat

1) Beatrijs van Nazareth is geen ‘verklaring’ van Hadewijch, maar slechts een raadsel te meer.

niet beter op.[1)] Het is dus duidelik dat ik dit uitgaafje niet onverdeeld bewonderen kan; maar aan ieder die het verlangen naar een bruikbare bloemlezing voor het ogenblik eens zwaarder wil laten wegen dan het verlangen naar wetenschappelike onberispelikheid, zij het gaarne en met warmte aanbevolen.

M.H. VAN DER ZEYDE.

L. Grootaers en J. Grauls, *Klankleer van het Hasseltsch dialect*. VIII en 196 bldz. - Leuven 1930.

Deze beschrijving van een limburgs dialect sluit zich aan bij de publicaties over verschillende zuidndl. dialecten, die vroeger in de *Leuvensche Bijdragen* zijn verschenen, in het biezonder bij die over het Tongers van Grootaers. Het werk is in 1914 door de Vlaamse Academie met goud bekroond, maar eerst in 1930 uitgegeven. Zo herinnert het boek in zijn opzet aan een vroegere periode in het dialectonderzoek, waarin men zich vooral op nauwkeurige phoneties-historiese beschrijving van plaatselike dialecten toelegde. Resultaten van meer geografies gericht onderzoek van na 1913 zijn in deze studie weinig meer verwerkt; meestal volstaan de schrijvers met in noten of aantekeningen van latere datum daarheen te verwijzen.

Zij bieden daarom hun werk met een soort verontschuldiging aan. Die verontschuldiging alleen al ontwapent de criticus, die de opmerking zou willen maken, dat het werk hier en daar wat ouderwets aandoet. Het valt hem te gemakkeliker die opmerking in de pen te houden, als hij in de inleiding ziet, dat de schrijvers tegenover de nieuwe koers reeds in 1913 niet vreemd en vooral niet afwijzend stonden, en bij hun beschrijving voortdurend omringende limburgse en ook rijnlandse dialectgegevens gebruiken en vergelijken. En dan is er de gelukkige keerzijde van die ‘ouderwets’-heid: de degelikheid en volledigheid van de beschrijving door kenners van het dialect.

Over het geheel is het boek ingericht naar het model van de zoëven genoemde reeks. Van dat model wijkt wat af de phonetiese beschrijving der hasseltse klanken, gegrond op eigen experimentele waarnemingen, en toegelicht door fotografieën in front en in profiel van enkele vocaliese mondstanden bij de proefpersoon J.G.(rauls).

Hierop volgt de bespreking van vocalen en diphthongen.

1) Het gelijk is hier m.i. in de meeste gevallen bij Van Mierlo; soms bij Snellen, soms bij beiden, soms.... bij geen van beiden.

Zoals we dat van voorgangers in de *Leuv. Bijdr.* gewoon zijn, gaan de schrijvers hierbij niet uit van de westgerm. klanken, maar van de klanken van het dialect, die dan met de alg.-ndl. en westgerm. worden vergeleken. Deze manier van doen leidt, streng volgehouden als ze is, een enkele maal tot zonderlinge dingen: zo wordt § 163 vermeld dat hass. *bloes*, verl. tijd van *blazen*, aan ndl. *ie* in *blies* beantwoordt, alsof dit een phoneties verloop was, wat de schrijvers natuurlik niet bedoelen. Ook wordt hierdoor wat histories bijeenhoort, soms over verschillende §§ verdeeld, maar een overzicht aan het eind, waarbij de westgerm. vocalen vooropstaan, maakt het gemakkelik de weg te vinden. Er is trouwens ook een register van alle behandelde woorden, dat de gebruiker in staat stelt zich over de klankvorm van een woord in het Hasselts gemakkelik in te lichten. Een afzonderlik hoofdstuk behandelt jongere wijzigingen in het vocaalsysteem, als: secundaire umlaut, verkortingen, rekkingen, waarbij de vocaalverlengingen vóór *r* een grote plaats innemen.

Aan de consonanten is ook een hoofdstuk gewijd. Voor een stelselmatig-historiese uiteenzetting was hier geen aanleiding; daarom komen alleen bepaalde eigenaardigheden van het dialect in bespreking, waaronder vooral de mouillering de aandacht van de vreemdeling zal trekken. Deze mouillering treft vooral *l* en *n*, onafhankelik van aangrenzende vocalen, in verbindingen als *lt* en *ld, nt* en *nd*, verder *d* en *t*, wanneer deze met *d* of *t* in onmiddellike aanraking komen in woorden als *kleedde, gekleed, grootte, leidde, fluitte*. De laatste mouillering moet dus dateren van de tijd toen ‘gegemineerde’ consonanten nog niet, zoals tegenwoordig in het Hasselts, waren vereenvoudigd. De consonanten *l* en *n* zijn verder gemouilleerd vóór volgende *i* of *j*. Hier komen ook de enkele woorden met hoogduits verschoven consonant ter sprake, die later onderzoek als import heeft bewezen. Overigens bestaat dit hoofdstuk uit een overzicht over afwijkingen, die het hasseltse consonantisme vertoont van het beschaafd nederlandse, waarbij van allerlei voorkomt, dat ook uit andere diall. bekend is.

Een vijfde hoofdstuk geeft dan een beschrijving van het eigenaardige syllabe-accent, dat de limburgsche diall. met de aangrenzende rijnlandse gemeen hebben. Het bestaat in een tegenstelling tussen wat de auteurs noemen ‘sleeptoon’ en ‘stoottoon’. Het laatste heet bij de rijnlandse dialectgeografen ‘schärfung’. De term ‘stoottoon’ is ook in gebruik voor een deens accent

(dat echter bezwaarlik tweetoppig kan heten, zoals de schrijvers § 332 naar een misleidende beschrijving van Sievers aannemen). De finesses van deze beide intonatiewijzen worden uiteraard de lezer, die geen hoorder kan zijn, niet volkomen duidelik, al is de beschrijving zo goed als men maar wensen kan.

Dat de bewerkers de term ‘klankleer’ niet te eng hebben opgevat, blijkt verder uit het 6e hoofdstuk, waarin over zinphonetiek wordt gehandeld. Ten slotte krijgt men het beeld van het dialect zo levend als op papier mogelik is door een tekst van Conscience in twee phonetiese transcripties, één overeenkomstig de gesproken rede, met aanduiding van zinphonetiese wijzigingen en één waarbij de woorden zijn afgebeeld zoals ze buiten samenhang worden gesproken.

Onjuistheden of leemten zal men in dit met zorg en kunde bewerkte boek weinig aantreffen. Een enkele onvolledigheid merkte ik op in het ‘historisch onderzoek van sleeptoon en stoottoon’ (§ 348 vlgg.), waar regels worden gegeven voor de ‘spontane’, d.w.z. onafhankelik van phonetiese condities in de omgeving optredende, stoottoon. Op die regels zijn meer uitzonderingen dan het ‘histories onderzoek’ vermeldt. Zo heeft *avond* volgens § 144 sleeptoon, maar het woord ontbreekt bij de uitzonderingen op de regel van § 349, dat de voortzetting van wgerm. *â* spontane stoottoon heeft. Dezelfde regel geldt volgens § 351 voor de umlaut van wgerm. *â* zonder uitzondering, maar in § 120*a* heeft het woord *brie.m* (vgl. ndl. *braam*) ‘brem’ sleeptoon. - In § 144 wordt *varen* (znw. of ww.?) ten onrechte bij wgm. *â* besproken. - Of in *strà.k* ‘straks’ een *-s* is weggevallen (§ 317), betwijfel ik. Hij zal er wel nooit geweest zijn. - Men zou kunnen verschillen met de schrijvers over de beoordeling van het finale accent in *Kanaaldijk, Kanaalbrug*. § 370 concludeert uit deze accentuering, dat zulke woorden als losse woordkoppelingen worden gevoeld, in tegenstelling met de eigenlike samenstellingen, die het accent op het bepalend woord hebben. Zijn niet veeleer zulke eigennamen zo sterk tot eenheid, tot formule geworden, dat het gevoel voor de afzonderlike delen begint te verflauwen?

Zulke kleine tâches de beauté doen niet af aan de verdienste van deze *Klankleer*, die rijk en goed doorwerkt materiaal ter beschikking stelt en zo een belangrijke aanwinst mag heten voor de nederlandse dialectliteratuur.

Den Haag, Augustus 1932.

C.B. VAN HAERINGEN.

Het Lied van schijn en weezen en Fechner's ‘Tagesansicht’.

Het Lied van Schijn en Weezen is nog weinig tot in details onderzocht. Een algemene karakteristiek hebben verschillende critici trachten te geven; ik noem o.a. Dr. J.D. Bierens de Haan[1)] en L.J.M. Feber[2)]. Het resultaat is echter onbevredigend. In abstracte wijsgerige formules als ‘monistisch-optimistisch’ is het door de filosoof zo weinig te vangen, terwijl de Katholieke beoordelaar licht gevaar loopt niet verantwoorde tendenties in het gedicht te vinden.[3)] De ingewikkelde structuur, de vaak grillige ideeëngang, de onvermoede diepten, maar ook de onachterhaalbare gemoedservaringen of stemmingen, en tenslotte de innerlike tegenspraak maken de arbeid van de toekomstige commentator bij uitstek zwaar.

> Mijn Leider, nooit tevreeden,
> verlangt dat ik mij rusteloos hervorm,

zegt de dichter in de 1e zang van het 3e boek, en zo laat deze moderne Proteus zich zijn geheimen te moeiliker ontwringen.

Bierens de Haan heeft er indertijd reeds op gewezen, dat Dante's Paradiso Van Eeden tot model heeft gediend. Het motto voor de slotzang van het 1e boek, aan Paradiso V ontleend, maakt dit te waarschijnliker. Maar welk een benijdenswaardige

1) *Onze Eeuw*, XVII, 4, pag. 153.
2) *Frederik van Eeden's ontwikkelingsgang*, pag. 27 en pag. 54.
3) Ibid. pag. 28: ‘Het kennende zelf en zijn gewaarwordingen en werkingen worden critisch onderzocht; onbewust wordt dus de scholastiek, in het bizonder hare criteriologie, uit de verte gevolgd.’
pag. 30: ‘het katholiek instinct, dat den dichter dat diepe vers ingaf, zal hun niet ontgaan.’ (‘Wat kennis kan ons God, de kenbron, rooven?’)
‘Bij al zijn philosofische feilen is het echter sterk synthetisch gedacht; het streeft uit de onrust der wereld omhoog en is derhalve katholiek gericht.’ (p. 30).

eenheid bij Dante! *Het Lied van Schijn en Weezen* weerspiegelt een geestelik verbrokkelde, anarchistiese, onevenwichtige tijd, en herhaalde uitingen als:

> Verneemt mijn woord, o menschen, en ontvangt
> mijn kostbre zeekerheid als goede gave (III, 2)

krijgen iets tragies, wanneer reeds in de vierde zang, onder de indruk van de uitgebroken wereldoorlog, vertwijfeling en ontzetting getuigen van de ineenstorting ener innerlike wereld.

Nauwkeurige kennis van 's dichters leven[1)] zal een eerste voorwaarde blijken voor het verstaan van dit poëem, waarin V.E. wel de essentie zijner ervaringen wilde neerleggen, maar ook 'toevallige', persoonlike elementen en tijdelik aangehangen overtuigingen of vlottende stemmingen zulk een belangrijk element vormen.[2)] De lectuur zijner *Studies* en *Brieven*, ook van zijn *Dagboek*, zal hierbij verder goede diensten kunnen bewijzen.

Van de eerste zegt hij zelf: 'Het is mijn wensch dat deze Studies vormen verbinding tusschen zooveel mogelijk mijner medemenschen. Het zijn laddertjes of brugjes of stellaadjes, waarmede ik verstandhouding tracht mogelijk te maken ook tusschen mij en hen, wier wijze van verstaan niet overeenkomt met de mij liefste en eigene wijze van uiting.'

Zo loopt zijn *Redekunstige grondslag van verstandhouding*

1) *Het Lied van Schijn en Weezen* omspant 30 jaar: I Juni 1892-Maart '95; II Maart '95-Mei 1910; III voltooid Maart 1922.
2) Eenige voorbeelden.

> Door meelij moe en door den schok van boersche
> bejeegening nog àl te diep ontsticht.... (I, 11).
> Wij derven vreugde, want wij derven helden
> die zonder vrees zich banen 't heldre spoor.... (II, 7)
> (In de Minnestral-periode, waarin de Held-Organisator
> de wereld moest redden).
> Onverhoord
> zonken mijn teerste, zuiverste gezangen,
> in 't zand van schamper ongeloof versmoord (III, 1).

Verder wijs ik op het Demonen-geloof (III, 2), de 'afgrond der melancholie' (III, 7 en II, I), de Lichtstad-periode (III, 8).

(*Studies III*, pag. 7-84) gedeeltelik parallel met I, 6 van *Het Lied van Schijn en Weezen*.[1)]

In de *Brieven*[2)] wordt 20 Oct. '92 het eerst melding gemaakt van het gedicht. ‘Het is heel stil, ik leef heel stil, ik zie niemand, ik maak verzen. Plechtige sobere statige verzen. Ik maak een boek vol. Langzaam dag na dag -’. Jan. '94 wordt ook de titel genoemd: ‘Gedicht van 't Wezen en den Schijn’, Nov. '95 aangeduid als ‘de witte verzen’.

Belangwekkender is in dit opzicht het *Dagboek*,[3)] wijl het ook de wisselende concepten vermeldt. Deel II noemt (Febr. '93) onder de projecten ‘een gedicht in terzinen, waarvan de compositie of eigenlijke inhoud mij onbekend is, maar alleen de toonaard is aangegeven. Mijn verder zielsleven moet den inhoud vormen’. En wat verder volgt is merkwaardig om zijn waardeschatting van Hollandse mede-dichters: ‘Verzen geschreven, eenigszins onzeker. Het accent is statig en 't geheel gedragen door serieuze en diepe gedachten. 't Rhythme heeft niet de gebroken fijnheid en gecompliceerdheid van Gorter en Van der Schalk. In enkele regels is “natural magic”. Maar de waarde van het gansche weet ik niet recht. Vergeleken bij Potgieter's Florence. Enkele regels daarvan zijn mooier, maar er is veel meer rhetoriek in’ (pag. 219).

Dagboek III, pag. 51: ‘Gedacht over het tweede boek van 't gouden lied, als een reeks van afwisselend vragende en antwoordende zangen, van leerling en meester’. Dit concept is niet verwerkelikt. Wel klinken verschillende zangen van het *derde* boek uit in een vraag.

pag. 252: Ik schrijf aan *Sch. en W. II*. Het 3e wou ik noemen: ‘De twaalf Schoonheden’. - Wat verder: ‘Het 3e boek van

1) Vgl. *Gr. v. Verst.*, § 28, die over het symbolies en het beeldend taalgebruik handelt, met de verzen:

> Der woorden zijn twee orden
> gerecht en goed, - d'een is het dood symbool, enz.

Eveneens *Gr. v. Verst.*, § 44 met de aanvang van I, 6:

> In 't waereldhuis, als kloosterlingen, woonen
> wij menschen, enz. (Hetzelfde beeld).

2) *Brieven van Frederik van Eeden. Fragmenten eener briefwisseling uit de jaren* 1889-1899 (Maas & Van Suchtelen. Amsterdam - Leipzig MCMVII).

3) Deel I-IV. Amsterdam, Van Munster's U.M.

Sch. en W. een sprookjesachtig verhaal vol reëel leven'. Dit is evenmin verwezenlikt als het volgende plan: Dan dacht ik 't derde boek van *Sch. en W.* als een episch gedicht - als Mei - maar in terzinen. Het verhaal van een engelenpaar, dat de menschen komt redden 'Zij stond op eenen heuvel en....' (*Dagboek IV*, 26 Jan. 1902).

Maar het is vooral op enige verder volgende dagboek-notities, dat ik in verband met het *Lied van Schijn en Weezen* de aandacht wil vestigen.

23 Aug. 1904.	Ik lees Dante en Fechner.[1)]
25 Aug.	Vervuld van Fechner's *Tagesansicht*.
28 Aug.	Zeer verheugd om Fechner's werk. Dat is wat onze tijd behoeft. Ik zal hem meer bekend trachten te maken.

Elders[2)] heb ik het vermoeden uitgesproken, dat nauwgezette studie van *Schijn en Weezen II* Fechner's invloed aan het licht zou brengen, zodat die woorden uit het *Dagboek* hierop zouden slaan. Nadere kennismaking met diens boek *Die Tagesansicht gegenueber der Nachtansicht*[3)] heeft dit bevestigd. Juist in 1904 was hiervan de 2e druk verschenen, en Van Eeden's immer waakzaam speurende geest zal hier een geestverwant ontdekt hebben, zoals dertien jaar later in Dèr Mouw.

In dit licht wil hier enkele gedeelten van *Het Lied van Schijn en Weezen* beschouwen.

> Alleen op basis, door 't gemoed gesteld,
> kan scherp verstand zijn zuivre bouwsels stichten (II, 11).

Deze woorden waren volmaakt toepasselik op Gustav Theodor Fechner (1811-'87),[4)] die behalve zijn antipathie tegenover de abstracte metaphysiese systeembouwers nog vele andere wezenstrekken met Van Eeden gemeen had, en in *Tagesansicht*,

1) Reeds in zijn *Grondslag van Verstandhouding*, dat van 1893-'97 dateert, noemt V.E. Fechner onder de mystici van onze tijd, die tevens wiskundigen zijn (*Studies III*, pag. 43).
2) *Den Gulden Winckel*, Oct. 1932: *Het dagboek van Frederik van Eeden* (pag. 184. Noot 2).
3) Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1e ed. 1879.
4) Zie *Frommanns Klassiker der Philosophie I: Gustav Theodor Fechner*, von Kurd Lasswitz. Stuttgart, 1896.

het boek van zijn ouderdom, een wereldbeeld had ontworpen,[1] dat ook aan zijn *gemoeds*behoeften voldeed. De geniale, minutieuse natuurvorser met zijn scherp-crities intellect (*Elemente der Psychophysik*) was een diep-religieuse, profetiese natuur, (*Ueber das höchste Gut*) vol fantasie en humor.[2] Zijn tijdgenoten, ook zij die hem als een groot empiries natuuronderzoeker eerden, hielden zijn *Nanna oder ueber das Seelenleben der Pflanzen*, zijn *Zend- Avesta oder ueber die Dinge des Himmels und des Jenseits* en zijn *Tagesansicht* voor werken van een fantast. Zijn neiging tot mystiek, zijn studie van occulte verschijnselen als somnabulisme en spiritisme gaf de overwegend materialisties georienteerde physici van zijn tijd, met hun mechanistiese wereldbeschouwing, veel aanstoot. Onmiskenbaar was zijn literaire aanleg; in zijn jeugd had hij geaarzeld tussen de studie der exacte wetenschappen en een letterkundige loopbaan[3] hij schreef sprookjes, parabelen[4], literaire essais over Rückert en Heine, een bundeltje lyriek. Verder kunstcritiek en een belangwekkend boek over experimentele schoonheidsleer (*Vorschule der Aesthetik*).

Zijn aanvankelike mediese studie bevredigde hem weinig; woorden als: ‘Der Materialismus, dem ich als Student der Medicin, wie heute noch fast jeder Student der Medicin verfallen war....’[5] herinneren aan soortgelijke uitingen van Van Eeden, twee generaties later geboren. Wijst dit alles reeds op wezensverwantschap (al was Fechner dan ook veel meer de evenwichtige geleerde en Van Eeden de emotionele dichter), Fechner's bezielde wereldbeeld, zijn optimisties vertrouwen in der wereld bestel[6] (Tendenz zur Harmonie), zijn onafhankelik standpunt tegenover

1) Beter gezegd: ‘voltooid’, daar in zijn *Nanna* en *Zend- Avesta* reeds verschillende elementen van dat wereldbeeld aanwezig zijn. Eerst later zou zijn psychies monisme of panpsychisme erkenning vinden, o.a. bij Friedrich Paulsen en Heymans, die er een kennis-theoretiese grondslag aan gaf.
2) Zie zijn *Vergleichende Anatomie der Engel* en zijn satire *Panegyrikus der jetzigen Medizin und Naturgeschichte*.
3) Vgl. Van Eeden's *Dagboek II*: ‘Ik gevoel evenmin roeping mijn leven aan de litteratuur te wijden, vooral door mijn overtuiging, die exacte wetenschappen veel hooger stelt.’
4) Zie o.a. *Tagesansicht* pag. 128.
5) *Tagesansicht*, pag. 161.
6) Ook de toenmalige V.E. geloofde in een geweldige opvaart der mensheid. Getuige nog in 1909 *De Nachtbruid*.

een dogmaties openbarings-Christendom, zijn autonome eudemonistiese moraal en geloof in de menselike wilsvrijheid[1] moesten V.E. wel vervullen. Hier was een modern mysticus[2] aan het woord, voorwaar geen duisterling, die ook het occulte, irrationele liet gelden.

Wat bedoelde Fechner met zijn '*Tagesansicht*'? Het geloof in een bezield, van God doorwoond Heelal. - God: het psychophysiese Alwezen, alomspannend Wereldbewustzijn en Wereldwet. Volgens 'die *Nachtansicht*', de door hem verworpen, toen algemeen gangbare beschouwing, zou alle bewustzijn slechts zijn gebonden aan de afzonderlike subjectieve centra (mensch, dier), terwijl buiten deze nietigheden alleen een duister, stom en dood heelal zou bestaan. - Mens, dier en plant zijn organen der levende aarde; ook de plant heeft bewustzijn, zij het op 'kindliche Seelenstufe'. Het zieleleven aller aardse creaturen wordt door het planetenbewustzijn der aarde omspannen, zoals dit weer opgaat in het hoger organisme: het bezielde zonnestelsel. Zo verschijnt dus 'im Lichte der Tagesansicht der Himmel nun wieder von himmlischen Geschöpfen bewohnt; nenne man sie Götter oder Engel;[3] man hat sie ehedem so und so genannt. Der Abstand zwischen uns und Gott ist gross; sie sind eine Zwischenstufe zwischen

1) Zie het motto vóór *Schijn en Weezen I*, 12, aan Dante ontleend: 'Lo maggior don....'.
2) Op V.E.'s betekenis als mysticus wijst de dichter-mysticus A. Roland Holst in *Liber Amicorum* pag. 147, in beeldende taal, aldus, dat zijn (verward) 'streven naar het Land van Hart's Begeerte op aarde van jongsaf aan steeds weer verlicht, soms bevleugeld, ten slotte zelfs overvleugeld werd door dat ontembaar Verlangen naar het Land van de Ziel en die daar wonen. Daarin moge het nageslacht zijn beteekenis zien, een diepere wellicht dan nu veelal vermoed wordt.'
Meermalen wordt in *Sch. en W.* op mystiese ervaringen gezinspeeld.
Ik wijs op II, 1:

> .... bereids
> te peilen waant, door berst van één seconde,
> 't rijk buiten u, 't onpeilbaar generzijds.

en II, 5:

> verstilt de tijdsvloed tot een zee van Nu.

Ook zal de aandachtige lezer meermalen reminiscenties ontmoeten (ideeën, beelden) aan mystici van vroeger en later tijd: Plato, Plotinus, Dante, Pascal, Spinoza.
3) Vgl.
Zij moogen Gooden heeten, doch wie schat hun aard, hun macht, hun willen, hun gezindheid? (*Sch. en W.* II, 9).

uns und Gott; auf einer Stufenleiter aber, in der die Stufen sich vielmehr ein- als ausschliessen' (*Tagesansicht*, pag. 31). Fechner zinspeelt hier waarschijnlik op de Demiurg van Plato, de Gnostici en sommige Kerkvaders. - Bij de dood betreedt de ziel het hoge herinneringsrijk[1)] en blijft deel uitmaken van het aardbewustzijn, dat zij gedurende haar leven heeft helpen opbouwen.

Dit alles is terug te vinden in *Het lied van Schijn en Weezen II* (twede helft),[2)] vooral in zang 8 en 12.

> Leert allereerst den hoogmoeds-waan versmaden
> dat er niets beeter denkt, dan 't kleine brein
> des menschen, die hier kruipt op d'aardsche paden
>
> en meent der waereld hoogst vernuft te zijn[3)].
> (Aanvang 8e zang).
>
> Hij herkent 't eigen leeve' in dier en kruid,
> verstaanbre schoonheidstaal spreekt hun gestalte,
> terwijl hun doen op 't zelfde willen duidt
>
> als wat hem drijft. En schoon hij aanvangs al te
> voorbarig sprak van leevenlooze stof,
> waar hem ontging dier stof gevoels-gehalte,
>
> erkenn' hij thans dat slechts zijn zin te grof,
> te zwak, te nietig is voor d'oopenbaring
> van 't leeven dat hem niet als als leeven trof.

1) Vgl.

> Zie! vastgelegd in fijne erinneringen
> is àl wat eens mijn zinnen wedervoer,
> wat ik nu niet willkeurig kan doordringen
>
> bewaart de ziel op hoogen voorraads-vloer.
> (*Sch. en W.* II, 6).

2) Ik vond zelfs een door Fechner gebruikt beeld bij V.E. terug. De aanhangers der 'Nachtansicht' trachten vergeefs het wezen der dingen te doorgronden: 'es ist ein suchen des Grundes des Spiegelbildes hinter dem Spiegel' (pag. 15).
Vgl. *Sch. en W. II*, 8, waarin sprake is van de materialistiese verwisseling van schijn en wezen:

> die als een aapje achter den spiegel schouwt
> en grijpt zijn schim,....

3) 'Die Menschen haben sich zu bescheiden, nicht obenan in der Welt zu stehn, sondern sind nur die höchsten individuellen Entwickelungsstufen des irdischen Reiches....' (*Tagesans*, pag. 65).

Ontgaat toch ook zijn leeven aan d'ontwaring
van wat er nietigs rond hem kruipt of vliegt,
daar 't is te ontzachlijk voor hun kleine ervaring.

Der steenen leevenlooze schijn bedriegt.
Al 't zijnde kan gevoel, gedachte heeten
en heeft tot oorsprong Leeven. Want hij liegt

die zegt dat wij iets zonder Leeven weeten,
waar nog des leevens uiting ons ontging.
Ook zee en bergen, zonnen en planeeten

zijn functieën van grootscher leevenskring.
Zin-leeg is 't woord dat leevenloos beteekent,
Dood is een schijn, een schijn vernietiging.
. . . . . .
Leevende weezens zijn 't, die ons omringen
aan alle kant, onmerkbaar, vèr en na,
leevend beschrijft de heemelbol haar kringen

en alles voelt, en denkt, en slaat ons ga.

Duidelik worden, in de volgende terzinen, *Tagesansicht* en *Nachtansicht* tegenover elkaar gesteld:

Een Al van warm, licht leeven doet zich oopen,
ook waar de schijn van doodsche nachtkou grimt,
wanneer wij aan der Reede hand beloopen

den weg der Liefde, die spiraalswijs klimt.
't Is geen onmeetelijke zwarte stilte
waarin ons luttel kennis-vonkjen glimt,

geen dood Heelal van weezenlooze kilte,
waarin niets dan ons schamel groepje leeft.
Al om ons heen tracht zich een leevenswil te

manifesteeren en de kosmos beeft
van 't kampen der gigantische geslachten,
wier opgroei de onze helpt of tegenstreeft.

De machtige wezens die het Heelal bevolken, heet het in de volgende zang, zijn wellicht de eeuwige oorzaak van het tragies

lijden der menselike geslachten, verbeeld als het Noodlot in der Ouden treurspel, en in de Prometheus- en Christusmythen.

't Kan zijn, dat wij als mollen blind doorwroeten
het slagveld van een hoogen Goodenstrijd,
en gansch onweetend met zwaar lijden boeten

wat ons niets baat noch aangaat.

In de voorlaatste zang van II wordt dan, wat Fechner het aardbewustzijn noemt, geïdentificeerd met de Christus, in de schone terzinen:

Hij is d'Onsterflijke, wiens godlijk Lijf

wij stervelingen sterken en doen groeyen,
als cellen, die in donker-rooden stroom
het lichaam, voedend en gevoed, door-vloeyen.

Hij is die eeuw'ge, schoon-bebloemde Boom
in de aarde wortlend, maar in 't Al vertwijgend,
koen stijgend tot den lichten Heemelzoom,

dien wij als blaad'ren, zelf ter aarde zijgend,
doen bloeyen en verheerlijken aldus.
Hij is 't ook die de ziel, van doodsangst hijgend,

in d'arm heft en met zachten liefde-kus
vertroost, waarom Hij Heiland wordt geheeten,
der zielen Ziel, der Menschheid Genius.

En dan rijst, in de slotzang, weer de Demiourgos-gedachte. De onvolmaakte, innerlik verscheurde natuur, het defecte menselik lichaam wijzen op de verheven, maar toch beperkte intelligentie van deze aardse, feilbare Schepper, wèl te onderscheiden van de Allerhoogste.

‘Wij zijn eens creaturen creatuur,’ onze Genius draagt

ons lijden mee, en wat wij voele' als zonde,
als wij onwetend doen wat hem mishaagt.[1)]

1) ‘Ist alles bewusste Dasein im göttlichen Dasein beschlossen, so ist auch alles Uebel, das wollende, wissende, fühlende Wesen treffen kann, ist Sünde, Irrthum, Schmerz darin mit beschlossen; nur kann keines Gottes Wesen in höchster Höhe treffen; es waltet blos in niederen endlichen Regionen seines Daseins, wo Eins noch wider das Andre ist.’ (*Tagesansicht*, pag. 50).

Wij zijn het bloed, dat zijn gruwzame wonde
door rustelooze werkzaamheid geneest,[1)]
doch blijven stom voor 't eeuwig ondoorgronde

geheim hoe uit de algoede Waereldgeest
ooit Weezens droef en leedvol zijn gebooren.
Hoe kwamen veel, waar Eén steeds is geweest?[2)]

Hoe kan beweeging en verandring stooren,
wat eeuwig stil is en zichzelf gelijk?
Hier voelt de mensch zich als een kind verlooren

in groote, donkre wouden, in een rijk
van statige geheimen, zwaar en zwijgend,
waarin hij zoekt als vreemd'ling weg en wijk

Hier baat geen reede, rustloos woorden rijgend,
geen diep ontleeden, geen wiskunstig spel
van allerfijnste abstracties.

Deze laatste regels zullen wel tegen de metafysiese systeem-bouwers en meer in 't bijzonder tegen Bolland gericht zijn, tegen wiens dialectiese methode van waarheidsontginning V. Eeden immers herhaaldelik polemiseert.[3)] Uit de laatste zangen van II blijkt ongetwijfeld meer dichterlike beelding dan streng wijsgeerig begrip en het verwondert ons dan ook niet, dat een beoordelaar als Feber aan dit slot aanstoot nam en het 'bepaald een inzinking' noemde.

Nog éénmaal, in het 3e deel van *Schijn en Weezen*, herkent men Fechner's invloed, n.l. diens 'Princip der Tendenz zur Stabilität', psychies genomen: zijn eudemonistiese 'Tendenz zur Harmonie': het streven Gods naar een (telkens verbroken, maar opnieuw bereikte) evenwichtstoestand van steeds hoger

1) Vgl. *De Nachtbruid* (in dezelfde tijd geschreven): 'dat de menschheid in zijn opvaart is, dat de wonde Gods geneest....' (pag. 425).
2) Vgl. *Tagesansicht* pag 52: 'Unter allen Wundern, die es giebt, ist das grösste, dass es überhaupt etwas giebt; ja wenn es nicht *wirklich* etwas gäbe, so würde man es für unmöglich halten, dass es etwas geben *könne*; denn woher, wie, durch welche Vermittelung sollte es zu stande kommen.'
3) Zie o.a. *Studies V*, pag. 152.

geluk, waarbij het kwaad echter als ‘Urnothwendigkeit des Seins’[1] wordt erkend.
In de 7e zang van III lezen we (na de smartelike Godgelatenheid van Zang 6)[2]:

hoe schijnbaar wreed
d'Almacht zichzelve dwingt tot steiler stijgen,
den prikkel zoekend die ellende heet.

Het eeuwig Weezen kwelt zich, tot verkrijgen
van nieuw geluk, en zondert zich nu af
in menschen-waan, met lang en angstig zwijgen,

berouwvol onder zelf-bedachte straf,
grimmig versmachtend door verbrooken Eenheid,
vrijheid misbruikend die 't zich zelve gaf,

dalend tot zonde, lafheid en gemeenheid,
om weer te stijgen in ontzachlijk spel,
tot waar het de eigen kluisters plots van één rijt,

en losbreekt uit de zelf-geschapen hel,
om juichend de eigen oorsprong weer te vinden,
als 't kind den Vader vindt, en het herstel

der Harmonieën, die het Al verbinden
tot één volkoomen zuiver Licht-concert.

1) vermöge deren das Sein selbst entweder überhaupt nicht sein könnte, ohne in zeitlichen Anfängen und endlichen Bezirken dem Uebel zu verfallen, und in neuen Ausgeburten immer wieder zu verfallen, oder dass wenigstens das Aufsteigen zu grösserm und höherem Guten nicht ohne Durchgang durch Uebel geschehen könnte (*Tagesansicht*, pag. 51).
2) Op het somber slot van de 6e zang:

en wat ik door mijn menschdom heb geleeden
weet, wie de bloedsmaak aan mijn woorden proeft

volgt in de aanvang van Zang 7, na een geforceerde overwinning op zijn melancholie:

Den sombren toon gedoog ik langer niet.

Dit vers wekte bij mij steeds associaties aan het recitatief uit Beethovens negende, vóór de slothymne: ‘O Freunde, nicht diese Töne! sondern lasst uns angenehmere anstimmen und freudenvollere.’ - Ik bedoel hier nogmaals te wijzen op de lyriese aard van dit, niet als gekristalliseerde, objectieve wijsheid te aanvaarden gedicht.

en deze zang besluit met de Fechneriaanse gedachte:

> 't Blijft al bewaard in eindloos magazijn.
> Zouden wij den geluks-wil niet vertrouwen
> die 't eenig Weezen is van alle Schijn?

De laatste zangen, met hun gelovige aanvaarding van Zondeval en Zoendood, Sacramenten en Oordeelsdag, culminerend in het Katholiek Credo, hebben met Fechner weinig meer gemeen.[1)] Na de intellectuele hoogmoed verdeemoediging; verwerping der autonome moraal (de innerlike Arbiter als hoogste instantie):

> Zondige hoogmoed wil op God gelijken
> en kent geen Rechter booven 't eigen brein. (III, II).

En wanneer men in de slotzang leest:

> en veel wat ik in deeze verzen sprak
> zou ik nu dwaling en verdwazing heeten,

dan zal men daarbij ook aan vele ideeën uit Fechner's *Tagesansicht* hebben te denken, die de dichter eens met zooveel vreugde had aanvaard.

Heerenveen.
S.M. NOACH.

1) ‘An eine Verderbniss des ganzen Menschengeschlechtes, ja der ganzen Natur als Folge von Adams Apfelbiss, an einen Gott, welcher des Kreuzestodes seines Sohnes bedurfte, um sich wegen der Schuld der von ihm selbst mit sündigen Trieben geschaffenen Menschen versöhnt zu finden, an eine ewige Barmherzigkeit und Gerechtigkeit, welche über zeitliche Sünden und mangelnde Gläubigkeit ewige Höllenstrafen verhängt, und an wie Vieles noch lässt sich nicht ewig glauben; der Orthodoxe täusche sich doch nicht.’ (*Tagesansicht*, pag. 63).

Duitse verlichting en preromantiek in Nederland.

De geschiedenis onzer XVIIIde eeuwse letteren telt zeker vele belangwekkende, maar weinig inderdaad belangrijke gestalten. Zien we naar de ons omringende litteraturen, dan is het aanstonds duidelik, dat een overvloed van uitheemse talenten, samengaande met een reeks van nieuwe verschijnselen onze kultuur heeft kunnen, ja, heeft moeten binnendringen.

Een vaderlandse letterkundige traditie bestond in het midden van de XVIIIde eeuw nog wel: 'Vondel - Antonides'. Hen na te volgen en te verbeteren(!) was de taak, die de dichtgenootschappers zich stelden. Maar wat presteerden deze rijmelaars tegenover de Fransen, die konden wijzen op een klassicist als Voltaire, op een romantikus als Rousseau. Daar was Engeland met Steele, Thomson, Richardson, Fielding, Young, Sterne, Percy en Ossian; daar was Duitsland, dat zich àl meer ging ontplooien langs de lijn van Haller, Geszner, Gellert, de Anakreontiker, Klopstock, Herder, Wieland en de grote klassici!

Van XVIIIde eeuwse stromingen en richtingen noemen we slechts de Verlichting, het natuuronderzoek, dat uit kon groeien tot natuurgevoel, de sentimentaliteit, en als reactie daarop: het streven naar realiteit en eenvoud.

Voor vormkwesties wijzen we op het stadig veldwinnen van het proza; ook op de anakreontiek, de afkeer van het rijm, en het aanwenden van nieuwe (= antieke) versmaten.

Deze opsomming streeft geenszins naar volledigheid, maar is voldoende om omvang en verwikkeldheid van het kompleks der Westeuropese letterkunde tussen 1750 en 1800 te doen uitkomen. Voor de Nederlandse letterkunde van dit tijdvak beschikten we al over een reeks van monografieën, waarin het verband met buitenlandse figuren en stromingen, hier minder, daar meer, behandeld werd. We denken aan de dissertaties van Kollewijn (1893) en J. Smit (1929) over *Bilderdijk*, van Hoeksma (1903) over *Bellamy*, van Ten Bruggencate (1911) over *Feith*, van Mejuffrouw Ghysen (1919) en De Vletter (1915) over *Betje Wolff*, van Pomes (1908) en Mejuffrouw De Koe (1910) over *Van Alphen*, van Opstelten (1916) en Jolmers (1918) over

Staring, van Wille (1924) over *Van Goens*. We denken aan Staverman's *Robinson Crusoe in Nederland* (1907), aan Zijderveld's *Romancepoëzie* (1915). De vergelijkende studies van Van Tieghem en de dissertaties van Stein: *Boileau en Hollande* (1929) en van Balk (1927) en Noordhoek (1928), die *Lessing* en *Gellert* in verband met onze letteren behandelden, brachten ons geheel op het gebied der invloedsvragen.

Over dit alles - er is méér, en artiekels, waaronder belangrijke, gaan we hier voorbij - kon mejuffrouw H.A.C. Spoelstra beschikken, toen zij het plan had opgevat als dissertatie een samenvattende studië te schrijven over *De Invloed der Duitsche Letterkunde op de Nederlandsche in de tweede helft van de 18e eeuw*[1)]. Vestigen wij tenslotte de aandacht op algemene werken als van Kalff, Te Winkel, Hettner, Karl Menne's *Einflusz*, en Prinsen's *Roman in de 18e eeuw*, die voor dit doel veel bruikbaars bieden, dan is het duidelik, dat een fundament van voorstudie in alle opzichten aanwezig was. Er vielen echter nog vele bouwstoffen te verzamelen, niet zoozeer, blijkens de hierboven opgesomde werken, uit Duitse of vaderlandse belletrie en wijsbegeerte, als wel uit de Nederlandse tijdschriften, waarbij zich de Bijdragen en prijsverhandelingen der verschillende dichtgenootschappen aansluiten, een litteratuur die in dit tijdvak reeds omvangrijk werd.

Èn de tekst, èn de bijlagen - 38 bladzijden, voornamelik tabellen - van haar proefschrift bewijzen, dat mejuffrouw Spoelstra met grote ijver gespeurd heeft naar aankondigingen, vertalingen en besprekingen. Zo kreeg zij een wel zéér uitgebreid materiaal.

Gaan wij nu na hoe zij hieruit haar boek heeft opgebouwd:

Na een tiental inleidende bladzijden geeft zij als eerste hoofdstuk ‘Godsdienst en Onderwijs - Wijsbegeerte’, ter grootte van 30 pagina's; hierin komt ook de vrouwenemancipatie ter sprake. Het tweede hoofdstuk, ruim half zo groot, behandelt ‘De Aesthetiek’. Hoofdstuk III brengt in 75 bladzijden ‘De Letterkunde’; schrijfster eindigt haar studie met een ‘Conclusie’ van een zestal pagina's.

Dat van de eerste twee hoofdstukken in verhouding tot de eigenlike letterkunde vrij veel werk is gemaakt, lijkt ons goed gezien. De schrijfster heeft niet allereerst een esthetiese, maar

1) Utrechts proefschrift. Amsterdam, H.J. Paris, 1931; VIII + 184 bl.

veeleer een kultuurhistoriese studie willen geven, een beschouwing waarin aan het esthetiese element wel de voornaamste, maar niet een alles overheersende plaats toekwam. Juist in het hier behandelde tijdvak zijn de grenzen tussen godsdienst en filosofie, evenmin als die tussen godsdienst en letteren of tussen filosofie en esthetiek, duidelik te geven. Voor het goed begrip van elk dezer kultuurfaktoren is kennis van de andere nodig. Heeft niet de 'Oosterse smaak', die in de XIXde eeuw, vooral door een Byron en een Hugo zo mode was, zich in de XVIIIde kunnen ontwikkelen, dank zij toenemende reislust en nieuwe Bijbelstudie? De Bijbel werd niet langer uitsluitend theologies, maar ook kultureel en estheties bekeken. Men kwam van Bijbelkunde tot Oosterse letterkunde; zoo Herder, die in het Oude Testament eenvoudige volkspoëzie ontdekte en liefdeslyriek. (Hooglied van Salomo). Meermalen ontmoeten we tijdens de preromantiek de trits: Oude Testament - Homerus - Ossian.

Vloeien godsdienst, wijsbegeerte, esthetiek en litteratuur in elkander over, door dat alles loopt, bij ons, als een rode draad: de moraal.

Zien we naar het zich ontwikkelende natuurgevoel: het bewonderen van de natuur maakt deugdzaam; wie deugdzaam is wordt godsdienstig. Zo was de opvatting tenminste. De moraal hechtte zich overal aan; wat zich niet liet grijpen - Goethe en Schiller b.v. als 'Klassiker' - kreeg hier geen kans.

Onmisbaar was in deze dissertatie een behandeling van de esthetiek. Van Alphen bracht zijn landgenoten in kontakt met Riedel en vooral met Sulzer. Hun theorieën trachtten die van de Fransen te verdringen; Feith zorgde voor popularisering, Bellamy en zijn aanhangers voor toepassing.

Ook de hoofdstukken van dit proefschrift konden niet scherp omlijnd worden: de rijmkwestie b.v. vond, na in II vermeld te zijn, bespreking in III, bij 'De Letterkunde'.

Was hier omstreeks 1770 een letterkunde? Van Alphen is verre van voldaan; Van Goens zegt scherp: 'De Dichtkunde bestaat bijna geheel in vertalen en navolgen' (1766), wat bescheidener klinkt dan de mannetaal van de dichtgenootschappers! Voor het volkslied mocht al op den duur de belangstelling groeien in theorie, Feith en zijn tijdgenoten bleken voor de praktijk te deftig: wat bestond, in talloze liederbundels van 'het volk', werd niet te voorschijn gehaald.

De schrijfster stelde haar derde hoofdstuk samen uit drie

afdelingen: 1. Het Proza; 2. Sal. Geszner: De Fabel; 3. De Dichtkunst.

1. Na enkele opmerkingen over de spectatoriale geschriften - een Duits (van 1725?) wordt reeds in 1732 vertaald - komt Gellert ter sprake, de moralist. Door hem staat de brief, maar vooral het dagboek, bij ons onder beslist Duitse invloed. Ook Lavater schreef zo'n dagboek; zijn *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnisz und Menschenliebe* (ratio en sentiment saam in de titel!) werden hier terstond vertaald.

Een merkwaardige prozagroep vormen de romans: de rationalistiese, o.a. van Gellert en Wieland, zijn het talrijkst; van de gevoelsromans kreeg de Werther Europese betekenis. Verder komen ridderromans en griezelhistories ter sprake[1)].

2. Voor Geszner, met zijn *Idyllen* in poëties proza, en de fabellitteratuur, al of niet berijmd, is een afzonderlike afdeling bestemd. Deze secondaire figuur, die zich op ‘bevallige’ wijze op de ‘verbetering van het hart’ toelegde, werd alom bewonderd en nagevolgd.

3. Tenslotte wordt in dit hoofdstuk besproken de invloed van Haller, Kleist (natuurgevoel), van de Anakreontiker (de strijd tegen het rijm) en vooral van Gellert en Klopstock (geestelike en stichtelike poëzie). Voor allerlei invloeden schijnt wel Rhijnvis Feith toegankelik geweest te zijn.

Hij volgt - om hier van Fransen en Engelsen te zwijgen - Geszner na, bestudeert Wieland en Herder, maar houdt bovenal van Klopstock. De *Messias*, tussen 1784 en 1805 viermaal vertaald, is ongetwijfeld veel verkocht, doch waarschijnlik slechts matig bewonderd. De afwezigheid van rijm, de ongewone maat: hexameters, maar vooral het gebrek aan plastiek zullen daarvan de oorzaak geweest zijn.

De dichters van de Hainbund werden vooral bekend door Bellamy's kring. In hun opvatting over de romance volgden de Nederlanders nog meest de Fransen: het was volkskunst, die ‘gezuiverd’ diende. Dit standpunt nam Bilderdijk ook in; de ware bewondering voor de middeleeuwen was hier, anders dan in Duitsland, nog niet te vinden. Staring alleen vormde een uitzondering.

Het vierde hoofdstuk brengt de verzamelde gegevens over

1) Voor niet-ingewijden klopt de indeling op blz. 79 niet met die op blz. 86 en 87.

het toneel. Na 1789, konstateert schrijfster, beginnen de vertalingen van Duitse stukken het te winnen van die der Franse; sinds 1790 triumfeert Kotzebue. In zoverre laat de oudere Franse richting zich niet verdringen, dat menige vertaling van Duits proza berijmd Nederlands wordt in versmaat! Zo gaat het met tientallen stukken, meest alle sentimenteel en, natuurlik, moraliserend. *Götz von Berlichingen* werd ongeschikt bevonden, *Die Räuber*, een 'schandelik stuk' bood evenmin zedelik nut. De kritiek, pro-Frans als ze was, mocht nog zo tegen Kotzebue razen, deze trok geweldig: het publiek gaf aan het drama de voorkeur boven het klassieke treurspel, voelde trouwens nog meer voor... balletten.

Dit laatste hoofdstuk toont in verhoogde mate een bezwaar, dat bij dit proefschrift op meer plaatsen aan den dag komt: het doet met zijn overvloed van feiten nog al eens aan een kroniek denken; het is soms te sterk katalogiserend. In de 'Conclusie', een verademing na het vorig hoofdstuk, komt schrijfster tot een overzicht van enige typiese verschijnselen der door haar onderzochte invloed, die wij als volgt zouden kunnen formuleren:

a. Door bemiddeling, vooral van Van Alphen, Bellamy en Feith worden bepaalde Duitse auteurs hier tegen 1780 modeschrijvers; zij blijven dat zeker een twintigtal jaren.

b. De hier bewonderde en nagevolgde werken dateren voor het overgrote deel uit het derde kwart der eeuw; wat later komt, trekt zeer weinig belangstelling.

De eerste opmerking roept terstond de vraag op: welke Duitse auteurs zijn dat? Maar ook: welke zijn het dus niet, en waarom? Veel van het beste der Duitse letteren was hier toch maar taboe. We noemen Lessing's *Laokoon*. Lessing's ideeën vonden hier weinig ingang; zelfs Gerrit Brender à Brandis was als promotor nog al gereserveerd. De 'voortreffelike' Wieland las men 'met smaak'; d.w.z. datgene van hem, dat voldoende moralisties geacht werd! Goethe's *Iphigenie*, zijn *Tasso* en *Wilhelm Meister* vinden we hier zo goed als niet genoemd; van Herder wordt alleen door Feith behoorlik notitie genomen; Leibnitz en Kant bleken te 'duister'.

Dergelijke belangrijke negatieve feiten worden door schrijfster bedolven onder onbelangrijke positieve; zo zien we door de bomen het bos niet. Hiernaast zouden wij een scherper beeld willen hebben van de Nederlandse auteurs. Vastgesteld moet worden niet alleen: welke schrijvers invloeden ondergaan, maar

ook waarom, hoe snel, en in hoeverre. Aangegeven had ook moeten worden, welke auteurs buiten de besproken invloeden bleven. Het onderwerp luidt immers: de invloed van de Duitse letterkunde op de Nederlandse, wat zeker niet hetzelfde is als de invloed van een aantal Duitse schrijvers op een aantal Nederlandse. Zo opgevat zou het werk meer perspektief getoond hebben. Het invloedsprobleem bleef te veel in het platte vlak; het is meer dan een optelsom. Maar wie beseft welke moeilikheden het onderzoek over de invloed van één enkele figuur reeds biedt, is zeker voorzichtig bij het vellen van een oordeel over het werk van mejuffrouw Spoelstra.

Het merkwaardig verschijnsel, dat de Franse taal bij uitheemse invloeden op onze litteratuur veelal als medium dienst doet, vertoont zich tijdens de XVIIIde eeuw in biezondere mate. De schrijfster noemt de *Bibliothèque des Sciences et des Beaux Arts* en geeft verschillende andere aanwijzingen: De eerste uitgave van Gellert's *Vorlesungen* in ons land was een Franse vertaling van 1772; de Nederlandse kwam een jaar later. Leonard's (Franse) navolgingen van Geszner worden hier eerder vertaald dan het origineel (blz. 148). Op Lessing wordt hier het eerst door een Frans tijdschrift gewezen (blz. 124). Van J.G. Zimmermann's *Ueber die Einsamkeit* verscheen hier eerst een verkorte Franse bewerking, later een volledige Nederlandse (blz. 71). De jonge Bilderdijk leerde Wolff's *Logica* in een Franse vertaling kennen (blz. 28). Schiller's *Räuber* tenslotte werd bij ons in de XVIIIde eeuw uitsluitend opgevoerd naar de Franse bewerking van Lamartelière; *Robert of de struikroovers* heette de vertaling van Witsen Geysbeek. De Duitse invloed begint zijn werking dus veelal via een Franse vorm, dat is niet zelden via een Franse visie: à travers un tempérament français. Middelerwijl doen hier Engelse auteurs hun invloed gelden. Als nu de Duitsers veld gaan winnen, krijgen we onwillekeurig sommige der Engelse verschijnselen uit de tweede hand, à travers un tempérament allemand. De schrijfster wijst op deze verwikkeldheid en stelt vast, dat ten onzent ‘de Engelse invloed de Duitse voorbereidt’ (blz. 7). Niet alleen echter is hier sprake van een voorafgaande werking, ook van een gelijktijdige: Feith stond rechtstreeks onder invloed van Young en Ossian, maar ook indirect via Cronegk en Creuz, die hij biezonder waardeerde. Allicht hebben de Duitse auteurs soms slechts stimulerend gewerkt; zo zullen sommige Bijbelse epiese gedichten wel uit

de traditie te verklaren zijn - Vondel's *Johannes de Boetgezant* vormt het begin van een lange reeks - maar Klopstock's *Messias* of Geszner's *Abels Tod* kunnen een stimulans geweest zijn.

Gedurig noemt de schrijfster invloeden, b.v. van Geszner op Staring, van Klopstock op Swildens' *Bardietjes*, van Lessing's *Nathan* op Kinker, van Kotzebue en Schiller op J.E. de Witte, maar een simpele konstatering kan ons niet bevredigen. Hoe vaag klinkt: 'Feith's *Thirsa* gaat misschien tegen *Nathan der Weise*' (blz. 138). Hier mogen we toelichting verlangen.

In de hoedanigheid der vertalingen krijgen we door kwalifikaties als 'slecht' en 'vrij goed' geen inzicht. Wanneer is een XVIIIde eeuwse vertaling goed te noemen? Met ettelike stalen had de schrijfster ons de geestelike kloof, die tussen menig bewonderaar en bewonderde gaapt, kunnen laten zien. Juist omdat zij vermeldt, dat de kennis van het Duits zo beperkt was, en ook nog lang gering gebleven is, bekruipt ons telkens het verlangen naar vergelijkingsmateriaal, naar 'illustratie'. Ook opmerkingen over de invloed der Duitse taal op die van onze schrijvers zouden welkom zijn geweest. Maar in deze dissertatie wordt, jammer genoeg, uitsluitend *over* de verschijnselen en *over* de schrijvers gesproken: de auteurs zelf komen niet aan het woord.

Moeilik blijft bij zulke omvangrijke onderwerpen de indeling van de stof. Mejuffrouw Spoelstra deelde in naar de genres. De historiese lijn, die zodoende vervaagde en telkens verbroken moest worden, heeft ze tenslotte in de 'Conclusie' opnieuw getrokken. Juist als konstruktie achten wij deze zes bladzijden belangrijker dan het hele hoofdstuk over de Letterkunde, zodat we ons afvragen of het werk er niet veel bij gewonnen zou hebben, als schrijfster de rollen van deze gedeelten verwisseld had: een uitvoerig histories hoofdstuk III zou dan gevolgd zijn door een beknopte beschouwing der genres.

Tenslotte is het jammer, dat niet een register, al was het er slechts een van auteursnamen, is toegevoegd. De bruikbaarheid van het werk zou er belangrijk door verhoogd zijn. Want het bevat een rijk materiaal in een beknopt bestek. En daarvoor zijn wij Dr. Spoelstra erkentelik.

U. SCHULTS.

Twee kleine fouten in de Bilderdijk-literatuur.

Bij een onderzoek naar de verhouding, waarin Bilderdijk gestaan heeft tot Duitschland en de Duitsche letterkunde, trof ik twee kleine, maar merkwaardige fouten aan, onder grootere onjuistheden of onjuiste voorstellingen, die ik evenwel liever tot later bewaar. Daar dergelijke kleine onnauwkeurigheden gemakkelijk van het eene boek in het andere overgenomen worden - ik trof ze beide reeds in een en dezelfde dissertatie aan - is het misschien niet ondienstig, ze even onder de aandacht te brengen.

De eerste onjuistheid betreft een opmerking in Dr. R.A. K o l l e w i j n , Bilderdijk, Zijn leven en zijn werken, deel I, blz. 313, waar de schrijver beweert, dat Gessner naar Bilderdijk's gevoelen ‘geen beter dichter dan Schiller’ zou zijn. Op de aangegeven plaats (DW. VI, 463) leest men evenwel: ‘Mijn Lezer wijte 't my niet, zoo de lafheden van Gesner tegenwoordig voor Poëzy doorgaan! Naar mijn gevoelen is hy geen beter Dichter dan Schilder’. Ook in de oorspronkelijke uitgave (‘Het Buitenleven’, aant. blz. 6) staat ‘Schilder’ en niet ‘Schiller’. Bovendien blijkt uit het vervolg van de aanteekening, dat inderdaad ‘Schilder’ bedoeld is. Als bewijs voor Bilderdijk's afkeer van Schiller kan deze plaats dus niet dienen.

De tweede fout vindt men in Mr. Pan's opgave van de dichters, die Bilderdijk nagevolgd heeft (DW. deel XV, blz. 317 vv.). Op blz. 362 en ook blz. 386 wordt als de dichter van het oorspronkelijke gedicht, dat Bilderdijk in zijn ‘De vloek’ nagevolgd heeft, opgegeven zekere G o t t o r p . Blijkbaar heeft nog nooit iemand de moeite genomen, deze opgave te controleeren, al is Mr. Pan's opgave hier en daar overgenomen. Een dichter G o t t o r p kon ik niet vinden, waarom ik naar aanleiding van Pan's aanteekening op blz. 451 v. eens De Navorscher (II, 279) opgeslagen heb. Hier deelt zekere M. mede, dat hij wel eens gehoord heeft, dat G o t t e r de dichter van het oorspronkelijke gedicht geweest is. Dit lijkt inderdaad het geval te zijn: het bedoelde stukje is te vinden in de ‘Gedichte’ van Friedrich Wilhelm Gotter (Gotha, 1787) deel I, blz. 150. Het heeft tot titel: ‘Sibylle oder die strenge Mutter. Romanze, 1770’.

Nu ik toch over dit gedicht schrijf, kan ik er bij voegen, dat Bilderdijk zeker niet Gotter's gedicht, maar dat in het ‘Taschenbuch für Dichter und Dichterfreunde’, deel I, blz. 128, Leipzig 1774 heeft nagevolgd, welke aanwijzing Pan ook geeft. Het is evenwel niet geteekend met een B, zooals Pan zegt, maar met een R. Tusschen Gotter's gedicht en dit laatstbedoelde vallen vrij groote verschillen op te merken; ook is dat van Gotter enkele strophen korter. Bij Gotter heet de jongeling *Robst*, bij R en Bilderdijk *Hildebrand*; bij Gotter is Kunigunde *goldgelb* von Haar, bij R *schwarz*, evenals bij Bilderdijk het meisje *zwarte hairen* heeft. De strophen, die wel bij R, maar niet bij Gotter voorkomen, heeft Bilderdijk ook, zoodat duidelijk blijkt, dat hij R gevolgd heeft.

Mr. Pan houdt staande, dat ‘beide stukken.... van dezelfde hand’ zijn. Het is duidelijk, dat deze bewering zonder meer niet veel zegt. Het zijn twee bewerkingen van dezelfde stof, dat is ongetwijfeld het geval. Gotter geeft als jaartal op 1770, maar de ‘Gedichte’ verschenen pas in 1787. Het ‘Taschenbuch’ verscheen in 1774. Bezwaarlijk zijn R en Gotter dezelfde persoon. Of er plagiaat gepleegd is, en wie dat dan op zijn geweten heeft, is niet uit te maken.

R. SCHOKKER.

De verhouding van gesproken tot geschreven taal.

Dat er tussen spellingvereenvoudiging en stijlverwaarlozing verband zou bestaan, ontken ik ten stelligste. Indien niet al onze aanhangers de lijn tussen gesproken en geschreven taal daar trekken waar anderen die zouden wensen, dan heeft dit met de vereenvoudiging niets te maken. Niet alleen sommigen onzer aanhangers verzuimen die juiste scheiding te maken, ook velen onzer tegenstanders, en het zou mij gemakkelik vallen uit onze prozaschrijvers en vooral -schrijfsters, zinnen aan te halen die de gedachte slechts zeer onvolmaakt weergeven. Is het omdat ik veel Frans heb gelezen en nog lees, dat ik aan de geschreven taal hoge eisen stel? Heb ik van de Fransen geleerd: de eerbied voor het schriftbeeld, de verzorging van de uitdrukking, het genot ook om te zoeken naar de term die volkomen weergeeft wat in mij leeft, de gewoonte om te luisteren naar wat ik neerschrijf? Mij hindert ontzaglik het gebrek aan zorg bij het zoeken van de juiste term, het herhalen van dezelfde woorden daar waar dit niet noodzakelik is, het op elkander rijmen in proza van opeenvolgende woorden, in het kort alle gebreken van de onverzorgde stijl, die mij doen denken aan iemand die in nachtgewaad op straat zou komen. Ik ga zelfs zóver dat afkortingen als

bijvoorbeeld door bijv., ten opzichte van door t.o.v., die, helaas, bij ons algemeen gangbaar zijn, mij tegen de borst stuiten. In één woord: ik houd van schrijven als een kunst die men beoefent met ernstig, geduldig zoeken; ik heb eerbied voor de lezer. En daarom hindert het mij dat men verband legt tussen vereenvoudiging van spelling en verwaarlozing van de stijl; dit verband - ik herhaal het - bestaat niet.

Verlang ik dan een deftige, schoolse, onnatuurlike geschreven taal, die vreemd is aan hen die mij lezen, die geheel verschillend is van de gesproken taal? Schrijven is een kwestie van tact: niet plat en niet hoogdravend. Wij moeten luisteren naar de stem, die in ons leeft, maar het stromende water van onze klanken moet, als wij schrijven, gaan door de filter van ons nadenken.

Eerbied en zorg voor de gesproken taal, die wij van onze ouders hebben geleerd, die de levende bron is waaruit de geschreven taal telkens nieuwe en frisse jeugd put; eerbied en zorg voor de taal die wij schrijven en die onmisbaar is om ons op te voeren tot een hoger leven.

Vergis ik mij niet, dan leidt een goed begrip van de verhouding die tussen beide bestaat langs twee wegen tot vereenvoudiging der spelling. Vooreerst overtuigt het ons dat taal in de eerste plaats klank is, een waarheid die onomstotelik blijft, hoe een der laatste tegenstanders van vereenvoudiging er ook aan heeft gemorreld, en dat de symboliese afbeelding van de klank door middel van letters op de taal en haar ontwikkeling geen, of een zeer vluchtige, invloed heeft. De klank is het eerst gegevene, en naar de klank moet zich de spelling regelen; niet omgekeerd. Het wanbegrip dat van den vader correcter is dan van de vader, omdat het geschreven wordt, kan geen stand houden in de geest van hem die weet hoe gesproken en geschreven taal zich tot elkander verhouden. Hoe juister het beeld de klank weergeeft, des te beter beantwoordt de spelling aan haar bedoeling.

En ziehier een tweede steun die een klaar inzicht in het probleem dat wij behandelen ons geeft: het doet ons beseffen dat het verschil tussen gesproken en geschreven taal in iets anders bestaat dan in het vasthouden, bij het schrijven, aan verouderde woorden en vormen en aan klanken uit een vroegere periode, waardoor men de afstand tussen beide kunstmatig vergroot, en waardoor men het volk van het geschrevene vervreemdt. Hoe meer men de kinderen - en de grote mensen - dwingt anders te spellen dan men spreekt, des te moeiliker zal men hun leren waarin het eigen karakter van het geschreven woord bestaat, en dat de geschreven taal, in haar oorsprong dezelfde als die welke wij spreken, daarvan alleen afwijkt omdat zij de uiting is van ander geesteswerk.

Fragmenten uit een Haarlemse rede.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Aankondigingen en mededelingen.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale. Deel VII (1932) van deze periodiek bevat weer verschillende bijdragen, die de aandacht verdienen ook van wie niet juist phoneties specialist is.

Branco van Dantzig maakt enige opmerkingen over svarabhakti in het Nederlands, bij *r*- en *l*-verbindingen als *hallef, arrem* e.d., een verschijnsel waarmee zich, zoals de schrijfster terecht opmerkt, de nederlandse phonetici nog weinig hebben bemoeid. Men herkent de spraakpaedagoge aan haar verklaring van het feit, dat de Nederlander zo'n sterke neiging voor deze 'sprossvokale' heeft. Mej. v.D. schrijft dat toe aan een 'unleugbare Nachlässigkeit beim Sprechen,.... ein völliges Fehlen von Freude an der Sprache', een toegeven dus aan laakbare gemakzucht. Van histories standpunt zou het juister zijn te zeggen, dat een in het oudere Germaans gewoon verschijnsel, dat blijkens spelling en metrum in het Middelnederlands en veel later nog zeer gangbaar was, langzamerhand als minder beschaafd is gaan gelden, omdat het in de latere spelling geen vaste aanduiding heeft gekregen en de correcte uitspraak in dezen is geworden een 'spreken op de letter', zoals onze Zuiderburen zeggen.

Een zeer belangrijk artikel is van de hand van Else en Willem Pée, die in het phoneties laboratorium van de Universiteit te Gent waarnemingen hebben gedaan over de toonbeweging bij een Zuidnederlandse en een Noordnederlandse, die beide vijf verschillende nederl. teksten hebben gesproken. Een eerste stap dus op de weg, zoals Prof. Blancquaert die in dit tijdschrift XXV, 197 vlgg. gewezen heeft, naar een beschrijving van de noordndl. en zuidndl. intonatie. Meer dan een eerste stap stellen de bewerkers zich ook niet voor te hebben gedaan. Het getuigt al van een tamelik optimistiese kijk op de eenheid van de beschaafde omgangstaal in het Zuiden, dat men zomaar van de zuidndl. intonatie durft spreken. En ook in het Noorden bestaan in dit opzicht grote verschillen. Bij een beschaafd sprekend Betuwnaar zal men heel wat meer toonmodulaties waarnemen dan bij een geboren Fries.

Het resultaat was in 't algemeen, dat de Zuidnederlandse aanmerkelik groter verschillen in toonhoogte vertoonde dan de Noordnederlandse. Een resultaat, dat ons niet verwondert: ons Noorderlingen treft gewoonlik de grotere ‘levendigheid’ in de voordracht van de Vlaming. Wel moet ik hierbij voegen, dat de noordnederlandse spreekster uit Franeker afkomstig was en daarom wellicht wat beneden het gemiddelde van noordnederlandse beweeglikheid bleef. Merkwaardig is echter, dat in een gewone conversatie, uit het leven opgetekend, maar bij deze gelegenheid door de beide dames nagesproken, de noordnederlandse meer genuanceerd was. Men zou geneigd zijn de oorzaak van het verschil daarin te zoeken, dat in de vlotte conversatie over alledaagse dingen de Zuidnederlander zich wat onzekerder voelt dan bij de voordracht van geschreven tekst. Ieder, die een vreemde taal phoneties behoorlik beheerst, kent het verschil tussen het gemak, waarmee hij in die taal een stuk voorleest en de meerdere aarzeling bij de gewone conversatietaal, waardoor zijn toonverschillen binnen engere grenzen blijven. Het is echter de vraag, of zulk een verklaring hier opgaat. Ten eerste mogen wij aannemen, dat aan de Zuidndl. dame in kwestie onrecht is gedaan door de vergelijking met iemand die een v r e e m d e taal spreekt. Ten tweede lag het gesprek dan toch afgedrukt voor de beide spreeksters klaar, en werd dus geen spontane conversatie, al zullen beiden zich beijverd hebben het zoveel mogelik daarop te doen lijken. Misschien is de spontaniteit voor de noorderpartij ook wel wat geschaad, doordat het gesprek duidelik Zuidnederlands van oorsprong is. Blijkens voetnoten heeft de dame uit Franeker hier en daar wat gewijzigd, maar toch heeft ze genoegen genomen met zuidelikheden als de volgende: *Hewel....; dat ze me nu niet meer spreken van (hun winters uit de oude tijd);.... dat een mensch aan geen kolen kan geraken; zo'n vorst heeft hij nog nooit geweten*.

Er zou dus over de waarneming van de gespreksintonatie - moeiliker trouwens dan van de voordracht - wellicht een en ander te zeggen zijn. Maar de aanstichters van de proeven beschouwen zelf hun resultaat geenszins als definitief, en wij wachten verder onderzoek met belangstelling af. Daarbij zullen zich stellig veel gewestelike en persoonlike nuances openbaren; misschien zal een gemiddelde noordndl. tegenover een gemiddelde zuidndl. intonatie wel nooit vast te stellen zijn. Hoe dat ook zijn, de Gentse proeven, op gemakkelik leesbare wijze weergegeven, getuigen

opnieuw van de frisse ondernemingsgeest, waarmee men de dingen in het Zuiden aanpakt.

Een derde artikel van meer algemeen-phonetiese strekking moge hier ook nog kort worden gerefereerd. Er is al meermalen op gewezen, dat men met een potlood tussen de tanden alle vocalen behoorlik spreken kan. Daaruit is terecht geconcludeerd, dat de kaakafstand bij de vorming van klinkers van zeer ondergeschikte betekenis is. Zwaardemaker en Eijkman evenwel werken in hun mooie phonetiese *Leerboek* steeds met een vóor- en achterresonantieruimte, waardoor het eigenlik karakter van de vocalen bepaald wordt. Stand van kaak en lippen is volgens hen dus wel degelik van belang. voor de vóor-resonantie. Zw.-E. rekenen echter ook met afwijkingen in de orgaanstand, die mogelik zijn doordat het ene orgaan het andere door ‘compensatie’ aanvult. Eelco Huizinga heeft nu iemand gevonden, die vijf vocalen goed kon spreken zowel met de tanden op elkaar als met wijd geopende mond. Van de mondstand bij die vijf vocalen heeft hij zijwaartse Röntgenfoto's genomen. Daarbij heeft hij kunnen vaststellen, dat er bij de compensatie, die in deze onnatuurlike standen optreedt, steeds naar wordt gestreefd de grootste vernauwing op dezelfde plaats en van dezelfde afmeting te maken. Die plaats van grootste vernauwing, naar de terminologie van Zw.-E. de overgang tussen de twee resonantieruimten, is nu niets anders dan wat men in de taalkundige practijk de ‘articulatieplaats’ van de klinker pleegt te noemen. Als soms iemand die term niet meer durfde gebruiken, omdat Zw.-E.'s compensatie alles op losse schroeven heeft gezet, dan kan hij na Huizinga's proeven gerust zijn: bij deze gedwongen mondstanden bleek overtuigend, dat de ‘articulatieplaats’ en de ‘graad van opening’ op die plaats het wezenlike van de vocaal vormen. En ook dat de stand van de tong de vocaal typeert, terwijl andere spraakorganen, als de lippen b.v., slechts bijwerk verrichten. En verreweg de meeste consonanten worden ook met de tong gevormd. Niet ten onrechte hebben allerlei volken de t a a l benoemd met het woord voor t o n g.

C.B. VAN HAERINGEN.

Nomina Geographica Neerlandica. Deel VIII (1932) begint met een overzicht, door Schönfeld, van buitenlandse toponymiese literatuur. Verder komt men in dit deel tot eenstemmigheid ten aanzien van het veelbesproken *Drecht* (zie N.T. XXV, 41). De mening van W. de Vries, dat het evenals *Dracht*, bij *dragen* be-

hoort, maar dan bij een vorm met *e* als stamklinker, is door de auteur nader toegelicht en wordt tans, nu hij ook voor nietfriese gebieden een *dregen* ‘trekken, slepen’ aannemelik maakt, ook door Muller aanvaard. - W. de Vries publiceert voorts studies over verschillende geogr. namen, studies waarin, zoals wij van deze geleerde gewoon zijn, zeer veel feitenmateriaal is verwerkt en vaak overtuigende of waarschijnlike verklaringen worden gegeven, maar die zich door de veelheid van biezonderheden voor korte weergeving niet lenen. In een van deze artikels, getiteld ‘Friese namen in 't Gorecht en over de Drentse Grens’ maakt De Vr. uit zijn materiaal van vooral persoonsnamen op, dat de plaats Groningen in de 12e-14e eeuw omgeven was door Fries sprekend land, ten Zuiden wellicht met Saksen vermengd. Dit leidt hem dan verder tot het vermoeden, dat Groningen zelf oorspronkelik een fries dorp zou geweest zijn. Mogelik is dit zeker, al ziet de oudste vorm van de plaatsnaam (*Groningi* ± 1000) er eerder saksies dan fries uit.

P.L. Tack verklaart ‘Walchersche Plaatsnamen’ op *-inge*, die men totnogtoe ten onrechte wel als benamingen van waterlopen beschouwde, als afleidingen van persoonsnamen, sommige overtuigend, andere niet onaannemelik. - H.J. Moerman handelt over verschillende naamelementen, o.a. over *-voet*, dat in Zuid-Nederland wel uit *-voorde* is vervormd en wijst op noordndl. *-voet*-namen, die echter lang niet alle deze verklaring toelaten. - B.H. Spijkerboer wil in het eerste lid van *Stuvesant* een persoonsnaam vinden. - P. Vincent v. Wijk bespreekt ‘nog enkele *Sint-* en *Maria*namen’.

De namen *Betuwe* en *Veluwe* worden nog eens door Muller behandeld. De eerste naam - veronderstelt M. met alle voorbehoud - is ontstaan uit germ.-lat. *Batavia*. Dit *Batavia* is òf de verlatijnsing van een germ. naam, waarvan *Bat-* verwant is met b a a t , b e t e r en b o e t e en ‘goed, vruchtbaar’ betekent, terwijl het tweede lid de afl. van het germ. woord voor ‘water’ is, die wij in verschillende vormen als *ei(land), -oog, -ooi(en), -ouw(en)* kennen. Òf wel *Batavia* is bij de - in dat geval oudere - volksnaam *Batavi* gemaakt, maar dan door de Germanen in de juist beschreven zin geïnterpreteerd. *Veluwe* is het bnw. v a a l , dat als oude *-wa-stam w*-vormen in de verbogen casus kon hebben; daar invloed van geogr. namen op elkaar zeer gewoon is mag men het uitsluitend gebruik van de verbogen vorm - en misschien ten dele ook het *e*-vocalisme, dat overigens bij het woord v a a l

niet onbekend was - aan invloed van de nabijgelegen *Betuwe* toeschrijven. In aansluiting hierop stelt M. in een afzonderlik opstel de vraag, wie op de gedachte kan zijn gekomen om dit lat. *Batavia*, dat in de aanvang van de 17e eeuw toch alleen in geleerde kringen bekend was, te hernieuwen in de Oost.

Ten slotte brengt dit deel een bijdrage, eveneens van Muller, over *Neude*, de naam van het plein te Utrecht, die met enige noordnederl. naamgenoten wordt herleid op een oudgerm. woord, dat 'groef, voeg, voor' betekende.

C.B. VAN HAERINGEN.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie VI (1932). Als zesde deel van deze reeks verscheen een bundel met verscheiden belangrijke bijdragen, waaruit wij voor het Vlaamse deel de volgende vermelden: J. Mansion deelt hier de tekst mede van *Drie lessen over de geschiedenis van het Nederlandsch naar de plaatsnamen*, die hij te Utrecht voordroeg; achtereenvolgens behandelde hij 'Het Engelsch, het Frankisch en het Friesch element'; in een aanhangsel bespreekt hij *De etymologie van laar*. - Jan Lindemans behandelt *Kat*, in plaatsnamen z.i. aarden opworp bij vestingwerken, en *Kade*, dat hij niet ontleend acht aan Fr. quai, maar een oorspronkelik Germaans woord, waarvan *kat* een bijvorm is. - H.J. van de Wijer geeft een overzicht van *De Vlaamsche Toponymie in 1931*. - Jan Grauls maakt *Een uitstapje naar het Walenland* om na te gaan welke Waalse woorden doordrongen in de Vlaamse dialekten. - Een dialekt-geografiese bijdrage, met bijbehorende kaart, leverde J.L. Pauwels, over *De hark in de Zuidnederlandsche dialecten*. - E. Blancquaert beschrijft *Een tentoonstelling voor Nederlandse Dialektologie te Gent op 1, 2 en 3 April 1932*, door foto's toegelicht. - L. Grootaers geeft een bibliografies overzicht van *De Nederlandsche Dialectstudie in 1931*.

C.D.V.

Essai de bibliographie de géographie linguistique générale, par Jos. Schrijnen (Nimègue - Dekker en Van de Vegt - 1933). Een nuttig werk verrichtte Prof. Schrijnen door, in opdracht van het permanente internationale Comité, een publicatie samen te stellen, waarin deskundigen uit allerlei landen een beknopt overzicht geven van al wat op dialektgeografies gebied in hun taal tot stand kwam.

Van S c h ö n f e l d 's *Historiese Grammatika van het Nederlands* is een derde druk verschenen. Het boek heeft zijn weg gevonden, constateert de schrijver met recht in het 'Voorbericht' van November 1932. Daarom is inrichting en indeling van het werk in het algemeen gelijk gebleven aan de 2e druk. Maar alleen de aanzienlik grotere omvang al toont, dat we geen onveranderde herdruk voor ons hebben. Die toeneming in volumen is voor een deel te danken aan de uitbreiding van het woordregister. Geheel volledig is het register ook nu nog niet: de talrijke voorbeeldwoorden uit het hoofdstuk Woordvorming zijn niet alle in het register opgenomen. Te oordelen echter naar enige proefnemingen is het woordmateriaal van klank- en vormleer geheel verwerkt. Veel gebruikers zullen Dr. S. dankbaar zijn voor het vervelende en tijdrovende werk, dat hij hieraan heeft besteed.

Maar ook in de tekst is veel gewijzigd en toegevoegd. In de acht jaren, die sedert de 2e druk zijn verlopen, zijn verschillende nieuwe wegen ingeslagen, waarop Sch. zijn lezers geleiden moet, heel wat nieuwe kwesties opgeworpen of oude opnieuw in bespreking gebracht, waarin hij zijn standpunt moet bepalen.

De geografiese methode heeft het beeld van de historiese ontwikkeling hier verscherpt, daar wat vloeiender gemaakt, maar overal verlevendigd. Grotendeels aanvaardend, soms door eigen onderzoek voortzettend of preciserend, heeft Dr. Sch. de resultaten van de dialectgeografie, die wij te onzent voornamelik aan Kloeke danken, in zijn nieuwe boek verwerkt. Men ziet het b.v. aan de goed geslaagde behandeling van de geschiedenis der germ. *î* en *û* op nederlands taalgebied.

Herhaaldelik is van verschillende zijden te berde gebracht de ingvaeoonse onderlaag in het westelike Nederlands. Hoe langer hoe meer onmiskenbare sporen daarvan zijn aan het licht gekomen en Sch. maakt een en ander nog wat aannemeliker door te veronderstellen, dat het niet bepaald Friezen behoeven geweest te zijn, die men vroeger tot in Vlaanderen placht te zoeken. Er kunnen ook andere ingvaeoonse stammen langs de Noordzeekust hebben gewoond. Met deze hypothese doet Sch. een scherpzinnige, hoewel onbewezen, verklaring aan de hand van de *oe*-relicten in Holland en Zeeland, die sedert Kloeke ze in dit tijdschrift XX, 184 vlgg. voor het eerst ter beoordeling voorzette, heel wat over de pen zijn gegaan en waaraan Schönfeld zelf zijn vooral op toponymiese gegevens steunende studie *Oe-relicten in Holland en Zeeland* (1932) heeft gewijd. Zijn re-

constructie van het verloop is als volgt. De Franken, zuidwaarts trekkend, assimileren eerst de ingvaeoonse bevolking van het tegenwoordige Holland en Zeeland maar oppervlakkig. Later komt het Frankies met *uu* van het Zuiden opdringen als de taal van een maatschappelike bovenlaag, terwijl de onderlaag voorlopig ingvaeoons blijft. Een heel oude beweging van Zuid naar Noord dus, zoals er later meer zullen volgen. Vreemd is, dat juist deze soort relicten zo talrijk blijven[1)], terwijl meer typiesingvaeoonse eigenaardigheden in Holland slechts schaars zijn.

Meer plaats dan in vorige drukken is gegund aan de toponymie en de naamkunde in het algemeen, een andere tak van studie die hier te lande in de laatste jaren is opgeleefd, maar die allang Schönfelds belangstelling had. De hernieuwde reeks *Nomina Geographica Neerlandica* is voor die studie het eigen orgaan geworden. Verder is ongeveer gelijk met Schönfelds 2e druk Mansions *Oudgentsche Naamkunde* verschenen, een werk dat op heel wat punten van klank- en vormleer aan deze historiese grammatica ten goede is gekomen, omdat het ons een blik laat slaan in een periode van het Nederlands, waarover geen literaire getuigenissen berichten.

In allerlei onderdelen is verder de neerslag van inmiddels verschenen literatuur te bespeuren. Uit de klankleer vermeld ik nog de omwerking van de § § over intervocaliese *d.*

De v o r m l e e r heeft profijt gehad van Royens diepgaande studieën over het grammaties geslacht. - Met meer overtuiging dan in de 2e druk wordt tans de germaanse herkomst van de meervouds-*s* gehandhaafd op grond van oudgentse gegevens. Ook hierin ziet Sch. een ‘ingvaeoonse’ eigenaardigheid. - Bij de pronomina is verwerkt de discussie over de aanspreekvormen, heropend naar aanleiding van Verdenius' theorie over het ontstaan van *je* en *jij*.

Op enkele punten is de vormleer ingekrompen: zo zijn sommige indogermaanse verbale formaties, die in de vorige druk een vrij ruime plaats vonden, hier beknopter behandeld. In deze en andere wijzigingen uit zich het loffelik streven van de schrijver om het praehistoriese in zijn historie zoveel mogelik te beperken en alleen te geven wat met behulp van het Goties als enig oudgerm.

1) Toch is W. de Vries, *Tijdschr.* 52 (1933), 18 vlgg. wel heel scepties, als hij geen van Schönfelds *oe*-relicten als zodanig laat gelden, behalve die in het oorspr. friese Noord-Holland. (*Noot bij correctie*).

dialect, en het Latijn als enige idg. taal buiten het Germ., kan worden gelezen met behoorlike kritiek.

Het hoofdstuk w o o r d v o r m i n g heeft in de behandeling van de nominale samenstellingen gewonnen bij de daaraan gewijde studie van Mej. v. Lessen. - Verder krijgen de suffixen -*ster, -egge* (-*ei*), waarvan men onlangs de latijns-romaanse oorsprong heeft herkend, een vernieuwde behandeling. - Bij de verkleinuitgang -*tje* is het meer een herdruk met toevoegingen dan een omwerking: eerst heeft Sch. de verklaring van Kloeke, zoals die hem kort voor het verschijnen van de 2e druk verrast en ingenomen had, weer overgenomen; daarna retireert hij voor de sedert geopperde bezwaren.

Weinig veranderd is alleen het 1e hoofdstuk, dat de oergermaanse grondslagen legt voor het gebouw van de nederlandse taal. Aan die grondslagen is niet geschud en het is de vraag of op deze praehistorie, gedegen resultaat van een afgesloten periode in het onderzoek, wel ooit veel nieuw licht zal vallen. Aan de scherpzinnige studieën van T.E. Karsten over de germaanse leenwoorden in het Fins heeft Sch. terecht maar een bescheiden plaats gegeven. Men mag daarvan enige illustratie van het verloop der klankverschuiving verwachten, maar moet zich toch niet te veel beloven van verdere historiese opheldering langs zulke vrij onzekere omwegen.

Veel nieuws brengt weer het uitstekend bijgewerkte literatuur-overzicht in de Aantekeningen, dat een paar maal zelfs vooruitloopt op publicaties, die nog niet zijn verschenen.

Zo getuigt deze derde druk opnieuw van de actieve en kritiese belangstelling, waarmede de auteur de nederlandse taalwetenschap volgt. Maar ook is het een verblijdend getuigenis van levendige werkzaamheid, die op dat terrein in de laatste jaren is ontwikkeld. Het is aardig op te merken, hoe die levendigheid zich ook in Schönfelds verhaal afspiegelt. De 2e druk was in grote hoofdzaak een rustige uiteenzetting, terwijl de literatuur waarop deze berustte, en eventuele andere inzichten in de aantekeningen tot hun recht kwamen. De derde druk is wat bewogener; herhaaldelik worden we midden in de discussie verplaatst: personen en beschouwingen staan tegenover elkaar in de tekst. Het boek is geen verslag van afgelopen werkzaamheden, het is de balans van een bedrijf in volle gang.

C.B. VAN HAERINGEN.

Boekbeoordelingen.

(*Humor in die algemeen en sy uiting in die Afrikaanse letterkunde*. Deur F.E.J. Malherbe. Twede, hersiene en vermeerderde druk. Swets en Zeitlinger. Amsterdam, 1932.

Het is voor een proefschrift geen geringe lof, wanneer er een twede druk van nodig blijkt. Nog groter wordt die lof, wanneer in die twede druk zo goed als geen veranderingen behoeven te worden aangebracht, behoudens de aanvullingen, die door het voortgaan van de tijd nodig geworden zijn. Dit is met het hierboven genoemde boek het geval en het heeft dus onze lof niet meer nodig. Toch willen we er even de aandacht op vestigen.

Het bestaat uit twee delen: eerst een beschouwing over ‘Humor in die algemeen’; daarna een toelichting door ‘Humor uit die Afrikaanse letterkunde’. Het eerste deel is het belangrijkste, omdat het de grondslag geeft voor het twede; men kan zeggen, dat het voor elk ander boek, dat bijv. vlaamse of nederlandse letterkunde geven wil, de grondslag vormen kan. De inhoud weer te geven, is hier niet nodig, omdat het (maar veel uitvoeriger) vrijwel overeenkomt met wat ik schreef in mijn stuk: *Humor en humoristen*, in de eerste aflevering van deze jaargang (zie p. 1 vlgg.). De schrijver heeft een grote belezenheid. Het schijnt me toe, dat hij vooral op Höffding steunt. Men kan geen oorspronkelik werk in dezen verwachten, maar met vaste hand trekt hij de hoofdlijnen en het is van belang, dat hij daarbij steeds de nederlandse letteren in het oog houdt. Daarbij treffen zijn bezonken oordeel en de gevoeligheid waarmee hij over vele zaken spreekt; de man der wetenschap is tevens gevoelsmens.

Een paar opmerkingen. De schr. heeft enig bezwaar tegen Höffdings indeling in ‘grote’ en ‘kleine’ humor, omdat het moeilik is, de grens te trekken. Dat erkent Höffding ook; en grenzen laten zich op gebieden als dit niet scherp trekken. Maar het verschil tussen beide opvattingen is niet zo groot als het schijnt. Malherbe zegt terecht: ‘Die onderskeid skyn my eerder te moet gesoek word in die diepte en breedte van die totaalgevoel, of in die meer of mindere mate van versoendheid met die lewe; in die aan- of afwesigheid van innerlike konflikte

en beangstigende lewensprobleme.... Die laere humor is sonder ernstige konflik in sy lewensbevestiging' (p. 113). Hiermee geeft hij toch wel een onderscheid toe; en als men het verschil maar niet dogmaties wil toepassen, is de onderscheiding in grote en kleine humor juist prakties.

Tegen Höffdings 'hele kleine' humor heeft de schr. meer bezwaar: 'Om met Höffding e.a. alhier 'n "ganz kleine Humor" aan te neem lyk my onverdedigbaar, omdat die essensiële van die begrip "humor" juis in die gevoel lê, wat hier nie aanwesig hoef te wees nie' (p. 63). Toch heeft Höffding gelijk; want wel is het gevoel een essentiële factor voor de grote humor, maar de ontaarde humor, dat wat in de volksmond humor heet, bestaat nu eenmaal ook en wie over humor licht verspreidt, moet daarmee rekening houden en kan de 'humoristiese' scheurkalenders e.d. niet uitschakelen; hij dient ze alleen in een afzonderlik hokje te plaatsen.

In de 2e druk zijn enkele aanvullingen en wijzigingen aangebracht. Groot is hun aantal niet, omdat de schr. bijna niets van wat hij in de eerste schreef behoefde te herroepen. Goed zijn de toevoegingen op blz. 20-21 en 33-40, waar een aantal nederlandse humoristen wordt genoemd. De schr. heeft vrijwel hetzelfde oordeel over deze als door mij in mijn bovengenoemd artiekel is uitgesproken[1)]. Ook hij stelt onze humor beneden die van het buitenland. De Schoolmeester bewondert ook hij niet; Multatuli is ook in zijn oog geen humorist. Voor Geel en Potgieter als humoristen heeft hij een matige bewondering. Nu is het zeker, dat bij beide het verstandelike element zo sterk was, dat het gevoelselement meer op de achtergrond raakte; bij Potgieter wees ik daarop reeds. Toch mag men m.i. aan Geel niet de erenaam van een goed humorist ontzeggen, omdat het gevoel niet de enige maatstaf mag zijn. Voor de schr. is het blijkbaar een belangrijk element (getuige ook zijn sympathie voor kinderen en kinderliteratuur), maar de humoristen zijn een zo zeer onderling verschillende groep, dat men ook voor de meer verstandelik

1) Hoewel het waarschijnlik overbodig is, wil ik ter voorkoming van misvatting zeggen, dat mijn oordeel over de nederlandse humoristen, zoals trouwens m'n gehele artiekel, van Malherbes boek volkomen onafhankelik is. De 2e druk is me eerst in handen gekomen, toen mijn artiekel al op de zetterij was. Door deze onderlinge onafhankelikheid verheugt me de overeenkomst in beoordeling des te meer.

aangelegden ruimte moet laten. Daarom kan ik me ook niet verenigen met de volgende uitspraak: Stel teenoor Potgieter se humor die mymerende stemming van 'n essay van Elia en u maak 'n onderskeid tussen 'n hoogstaande kunsvoortbrengsel en die gloedvolle ‘dithyrambe van die gemoed’. De persoonlike voorkeur van de schr. had hem niet tot deze waardebepaling mogen brengen. Dit zeg ik niet om Potgieter tot een humorist te maken; in mijn stuk heb ik hem ook niet daartoe gerekend; maar om aan te tonen, dat men z'n oordeel niet mag vertroebelen.

De schr. meent, dat Hildebrand ‘homself steeds die mooi rol bedeel’; dit oordeel is misschien een naklank van Busken Huets mening omtrent ‘Hildebrand's zich te vaak op den voorgrond stellende persoon’. Het zou wel niet veel moeite kosten om het onjuiste hiervan aan te tonen. Ook het ongunstige oordeel over Van Alphen als pedagoog (p. 84 vlg.) is histories niet te verdedigen; il faut juger les écrits d'après leur date en dan zal Van Alphen niet zo onverdienstelik blijken. Ook zou het kunnen zijn, dat de minder begaafde navolgers aan zijn naam kwaad hebben gedaan.

De schr. is vol bewondering voor Pallieter. Wel heeft hij in de 2e druk zijn geestdrift getemperd (zie bijv. bl. 71, 74, 91, 95 naast de overeenkomstige bladzijden uit de eerste druk), maar op p. 98 viert hij z'n bewondering de teugel. Nu lijkt mij *Pallieter* ten eerste geen humoristies werk; daarvoor is het veel te uitbundig en te absoluut. Maar ook als kunstwerk, afgezien van de humor, bezit het niet die waarde die de geestdrift, waarmee het in jaren na de oorlog is ontvangen, zou wettigen. De ruimte om dit aan te tonen, ontbreekt hier. Evenmin deel ik de bewondering voor de Meester; de tijd zal weldra aanbreken, dat men over deze niet veel meer zeggen zal. Maar deze mening is even persoonlik als die van de schrijver.

In het twede deel van zijn boek licht de schr. zijn theorie toe met de humoristiese werken der afrikaanse letterkunde. Het heeft geen doel, een korte inhoudsopgave te geven; ik wil er alleen op wijzen, dat de schr. soberder is geworden. Zo schreef hij in de eerste druk over Langenhoven: ‘*Ons weg deur die Wêreld* bring 'n skat van skerts en vrolikheid’; in de twede druk: ‘*Ons weg deur die Wêreld* bring skerts en vrolikheid’. Een paar blz. verder, over een bladzijde uit *Skemermymeringe*, in de eerste druk: ‘Die leser sal ver moet soek na wat suiwerder van tekening en stemming is’; later: ‘Dit is suiwer van tekening en stemming’.

Door zulk een, uit groter belezenheid en meer vergelijkings-materiaal voortkomende soberheid (waarvan meer voorbeelden zijn) wint het werk aan kracht.

Daar kortheid geboden is, wil ik niet meer noemen. De schr. zal wel overtuigd willen zijn, dat ik mijn mening, waar die van de zijne verschilt, niet als aanmerking heb te berde gebracht, maar als bewijs van belangstelling. Het is een heugelik ding, dat een Zuid-Afrikaner zulk een nauwe band tussen de letterkunde van zijn land en de onze ziet en daarvan op zo degelike wijze getuigt.

W.H. STAVERMAN.

Thijm en Vlaanderen, door Dr. F.A. Vercammen. Utrechts proefschrift 1932. Amsterdam - De Spieghel; Mechelen - Het Kompas.

Bezitten wij in A.J.'s onwaardeerbaar boek een schildering van Thijm in zijn huiselike omgeving en in vele andere studies een overzicht van zijn werkzaamheid als cultureel emancipator der Katholieken, deze dissertatie behandelt speciaal Thijms contact met het geestelike leven in Vlaanderen. Reeds bij zijn eerste optreden als auteur toont hij biezondere belangstelling voor Zuid-Nederland, wat te meer opvalt in een tijd dat de verhouding van België en Nederland vijandig of koel is door de scheiding van 1830. Als verklaring voor Thijms Vlaamse sympathieën noemt dr. Vercammen zijn familieomstandigheden en zijn ‘taal- en letterkundige aspiraties’. Deze laatste blijken inderdaad van veel invloed te zijn. Zo brengt zijn verering voor Bilderdijk hem in nauwe aanraking met de kritiekloze Zuidnederlandse bewonderaar van deze dichter, prof. David en eveneens met de Gentse arts Snellaert, die de volledige Bilderdijk gaat uitgeven, waarbij Thijm zijn medewerking gaarne verleent. Als dilettanties taalkundige ziet hij ook zijn autoriteiten in het Zuiden. Willems, David en Bormans moeten hem steunen bij zijn orthografiese studieën. Het meest echter drijft hem zijn romantiese verering van het Katholiek verleden naar Vlaanderen. Daar ziet hij levende resten van zijn geïdealiseerde middeleeuwen; Renaissance en Hervorming hebben er niet hun persoonlikheidscultuur gebracht. Uit ‘de volheid des volks’ bloeit er het Vlaamse leven op, waar het geestelike en wereldlike één zijn. Schamper stelt hij hiertegenover het individualisme, ‘de persoonlijke filosofie of geleerdheid’ der Hollanders. Zijn vereerde vriend wordt

Conscience, in wie Thijm bewondert dat hij de Katholieke schrijver voor het ganse volk zijn wil. Maar het zijn niet enkel persoonlike betrekkingen en litteraire verwantschap, die hem aan Vlaanderen binden. Er is reden genoeg om met dr. Vercammen te spreken van Thijms 'Grootnederlandse' theorieën. Graag wijst hij immers op de stamverwantschap van Hollanders en Vlamingen en voortdurend stelt hij tegenover politieke scheidslijnen de culturele en taalkundige eenheid der 'Dietsche' natie. Taal, letterkunde en kunst moeten de kloof overbruggen, die door de politiek ontstaan is. Ook in het verleden erkent Thijm niet een scheidslijn: in zijn litteratuurgeschiedenis neemt de Vlaamse en Brabantse letterkunde der Middeleeuwen een veel groter plaats in dan bij Jeronimo de Vries. Zelfs voor de letterkundige producten van Vlaanderen na de Middeleeuwen heeft hij belangstelling, speciaal voor het tijdperk der Aartshertogen en Pater Poirters wordt boven Cats gewaardeerd.

Uitvoerig beschrijft dr. Vercammen in de eerste 110 bladzijden van zijn boek Thijms verhouding tot intellektuelen en kunstenaars uit Vlaanderen, waarna in 'Op de bres' zijn praktiese werkzaamheid voor de verbroedering van Noord en Zuid nagegaan wordt. Een eerbiedwekkend monument hiervan vormen de vele jaargangen van de 'Volksalmanak' en 'De Dietsche Warande'. Ook de Taal- en Letterkundige Congressen, waarvan Thijm de ziel is, dienen om taal- en stameenheid waarde te geven boven politieke scheiding. Tegen alles wat de aanraking van Vlaanderen en Holland kan bemoeiliken keert hij zich; postverbindingen, tariefkwesties en reisgelegenheden hebben evenzeer zijn aandacht als de spellingseenheid van Noord en Zuid en het 'Nederlandsch Woordenboek'. Bijna komt hij zelfs in de politiek terecht, als de Belgiese regering een volkseenheid in België tracht te suggereren door het voorwenden van belangstelling in de Vlaamse beweging bij de viering van het 25-jarig koningschap van Leopold. Al deze veelzijdige werkzaamheid is te meer opmerkenswaard, omdat Thijm bij voortduring tegenwerking ondervindt van zijn geloofsgenoten. Dit wordt besproken tegen het einde van dr. Vercammens studie, waar hij ook vrij uitvoerig handelt over Thijms verhouding tot de Westvlaamse particularisten. Volgens de schrijver 'mag Gezelle met geen schijn van recht een Partikularist heten' (234) en hij poogt de sympathie, die Thijm en Gezelle voor elkander voelen, te verklaren door het feit, dat 'ook Gezelle Grootnederlands voelt' (235).

Dr. Vercammen heeft zijn studie kunnen baseren op de 'Bibliotheca Thijmiana', eigendom van dr. J.F.M. Sterck en berustend op het St. Ignatius college te Amsterdam. Doordat herhaaldelik geciteerd is uit de brieven van en aan Thijm, is dit proefschrift een goed leesbaar boek geworden, dat den lezer inderdaad volledig inlicht over Thijms verhouding tot Vlaanderen. Er zijn echter gevaren verbonden aan een studie, die zo uitsluitend op één zijde van het werk en de belangstelling van een auteur de aandacht vestigt; men kan de juiste verhoudingen uit het oog verliezen. Dit is hier werkelik het geval. De grootnederlandse idee van 'deze polygraaf, die bijna zooveel als Bilderdijk en meer dan Vondel schreef' (9, aanhaling Persijn) en van zijn Vlaamse vriendenkring heeft klaarblijkelik de onvoorwaardelike sympathie van de schrijver. Daardoor wordt de taal- en letterkundige werkzaamheid dezer Vlamingen te weinig krities en met zulke onverholen bewondering besproken, dat men wanen zou dat Vlaanderen in de 19e eeuw op een heerlik bloeiende cultuur bogen kon, indien niet de aanhalingen in dit boek reeds genoeg bewijs leverden voor het ongerijmde dier mening. Men krijgt niet de indruk dat 'de intellectueele kracht van Vlaanderen zich na de ramp van 1830 niet vrij ontplooien kon'[1)], maar de dilettanten worden in dit boek als deskundigen bij uitstek geëerd. Snellaert, wiens lof op Thijms 'de la Littérature néerlandaise' wordt vermeld, is iemand 'die deskundig mag heten als weinigen' (57) en van wie 'de wetenschappelike striktheid, waarmee de dilettant-filoloog zijn taak vervult' (57) geprezen wordt. En op blz. 149 stelt dr. Vercammen Thijm als 'dilettant-taalkundige' tegenover 'geleerden van naam als.... Snellaert....'[2)]. Het komt ons voor dat ook de letterkundige prestaties der enthousiaste Flaminganten al te ernstig worden genomen en dat de schrijver er te vaak op uit is Vlaanderens suprematie aan te tonen. Wanneer Thijm omstreeks 1850 meent dat niemand in Noord-Nederland Conscience 'ontbeerlijk kan maken' (omdat een prijsvraag voor een verhaal in de trant van Conscience was uitgeschreven!), dan zie men dat als een staaltje van zijn vooringenomenheid

1) Geyl, *Leiding* 1932, II 199.
2) Voor de verdiensten en tekorten dezer 'geleerden van naam' zie men de 'Geschiedenis v.d. Ned. taal' van prof. de Vooys, blz. 168. Hier wordt met meer waardering over hen gesproken dan in dr. de Bucks 'De Studie van het Mnl. tot in het midden der 19de eeuw'.

met de Vlaamse romanticus; een geschiedschrijver der letteren anno 1932 mag dit echter niet ongewraakt laten. Van Lenneps oordeel over de deelnemers aan een der Congressen: ‘Och, het zijn groote kinders’ wordt door dr. Vercammen wel als ‘bekrompen zelfgenoegzaamheid’ (164) veroordeeld, maar ook de lezer van deze dissertatie heeft bij de lectuur over al die opgewonden lieden wel eens neiging van Lennep de opmerking na te zeggen.

De stijl van de schrijver toont gelijkenis met de schrijftrant van sommige der beschreven personen. Ondoordacht speelt hij met woorden, die de bedoeling hebben te verfraaien, maar als nodeloze ballast hinderen. Als in een zin de naam Snellaert te vaak dreigt herhaald te worden, variëert dr. Vercammen met ‘de aktieve leider uit de stad der Artevelden’ (112); over David ‘uit het schone stedeke Lier’ (24) heet het, dat hij bij het ouder worden ‘enigszins somber het wereldaspekt bekijkt’ (97). Kan men machtelozer uitdrukking geven aan Thijms godsdienstigheid dan door hem ‘door en door gelovig’ (110) te noemen of te spreken van ‘de diep-christelike geest’ (38), waar het bij hem meer op aan komt dan op de vorm? We lezen (90) van Paul ‘die in Duitsland zijn historiese vorming haalde’ (graad?) en van de Warande, die ‘al de kunstuitingen in het schone land van Duinkerken tot aan Embden’ (123) wil bestuderen. Dit zijn voorbeelden van een tooststijl, die vermoeit en niet verheldert en waardoor de lezer al te zeer eraan herinnerd wordt, dat dit een boek is voor Flaminganten en Vlaamsgezinden. Reeds op de eerste bladzijde kondigt de auteur zijn werk aan als ‘een grootnederlandse apologie’. Daarmee heeft hij zich bij voorbaat immuun gemaakt voor veel kritiek; kan men het den propagandist kwalik nemen, dat hij afgeeft op ‘de benepen kleinnederlandse, ja Hollandse mentaliteit der 16e eeuw’ (48)?

Met bovengenoemde restricties, moet dit werk gewaardeerd worden als een zeer interessante en goed doorwerkte bijdrage tot de Geschiedenis der Grootnederlandse beweging in de 19e eeuw. Het zal ongetwijfeld veel lezers vinden en dat verdient het.

L.M. VAN DIS.

Dr. George Meir: *Pol de Mont. Een studie over zijn leven en zijn werk*. ‘De Sikkel’, Antwerpen - ‘De Spieghel’, Amsterdam - 1932.

Toen Pol de Mont begon te publiceeren (in 1877; hij was toen juist twintig) hadden nòch Conscience, nòch Jan van Beers hun

laatste woord in de literatuur gezegd -; twee jaar voor zijn overlijden (in 1931) kon hij nog ‘een laatste huldegroet’ schrijven voor ‘Dichter Karel van de Woestijne’. Deze simpele aanduiding volstaat, om vast te stellen dat de literaire activiteit van De Mont zich voltrok over een belangrijke ontwikkelingsperiode der Vlaamsche literatuur, begrensd eenerzijds door de romantiek, anderzijds door de laatste na-oorlogsche stroomingen, en waar middenin, ‘keerpunt’ tevens ‘in De Mont's geestelijke oriënteering’, de verschijning staat van ‘*Van Nu en Straks*’ (1893). Wanneer men vervolgens weet dat De Mont nimmer als laatste zich op de hoogte stelde van de diverse richtingen, en nog in zijn laatste levensjaren als journalist belangrijke vulgarisatiediensten aan de meest uiteenloopende kunstmanifestaties bewees (Dr. Meir deelt ons mede dat hij ook Van Ostayen wist te waardeeren); dat hij zelf evolueerde van romanticus tot Parnassien, en tenslotte zelfs eenigszins tot symbolist, (waarom van hem gezegd is dat zijn werk voor Vlaanderen het best de evolutie der hedendaagsche poëzie incarneert); dat er buiten de literatuur ten slotte bijna geen gebied is aan te wijzen waarop hij niet met vrucht werkzaam was (als folkorist, kunsthistoricus, flamingklant en niet het minst als paedagoog en volksopvoeder); - wanneer men dit alles weet -, dan is het duidelijk dat het belang van een monographie over deze persoon uitstijgt boven een eenvoudige persoonsbeschrijving, en tevens een informatie-bron voor het geheele cultuurhistorische leven wordt.

Terecht heeft Dr. Meir, de literator op de voorgrond houdend, aan al deze andere factoren aandacht geschonken. Zoo krijgen wij een duidelijk beeld van ‘de groote opvoedende kracht die van hem steeds is uitgegaan. Zijn optreden in alle omstandigheden was dat van den leider, den leeraar, den volksopvoeder, die in zich de behoefte voelt anderen deelachtig te maken in hetgeen hij weet en denkt’, en daarbij aangedreven wordt door één groote overtuiging: ‘hij bleef een Vlaming heel zijn leven door, een Vlaming, die het als zijn hoogsten plicht beschouwde al zijn gaven ten dienste te stellen van de ontvoogding en de geestelijke opleiding van zijn volk.’

Nauwkeurig heeft schr. De Mont's aandeel aan de Blauwvoeterie, de beweging uit diens jongelingsjaren, nagegaan; aandeel, zooals blijkt, wat al te zeer in verdrukking gekomen door de figuur van Rodenbach. Omtrent de oneenigheid tusschen deze beide kopstukken worden nieuwe bijzonderheden meegedeeld.

Bij de motiveering zoekt schr., o.i. terecht, ook naar de psychologische oorzaak. Wellicht had hij hierbij verder mogen gaan en er op wijzen dat Rodenbach, (in de opdracht: ‘ons scheidt een Drift, ons bindt een Deugd’) de Mont aanspreekt als ‘mijn Schiller’. Houdt dit niet in dat hij voor zichzelf de levenshouding van Goethe opeischte, d.w.z. zich los maken wilde van zijn omgeving wanneer hij meende dat noodig te hebben? Niet ten onrechte toch vergeleek Vermeylen hem bij de jonge Goethe...

Het volle accent valt natuurlijk op de literator. Het verschijnen van ‘*Lentesotternijen*’ in de duffe overgangstijd wordt naar zijn beteekenis geschat. In hoofdzaak springen ons echter twee merkwaardige trekken in het oog: 1°. dat De Mont, ook toen zijn eigenlijke ontwikkeling was afgeloopen, d.w.z. hij zijn ware wezen ontdekt had (in ‘*Lentesotternijen*’) nimmer opgehouden heeft open te staan voor invloeden (in ‘Claribella’. verschenen 1893, hoort men hier en daar Gorter!); 2°. dat zijn waardeeringsvermogen grooter was dan men, redelijkerwijze, mocht verwachten (Starkadd, waarin zijn werk rechtstreeks gepariodieerd werd, ‘vond hij een prachtwerk’). Uitingen van zwakte of van kracht?

Het is jammer dat schr. nergens een samenvattend psychologisch portret van De Mont geteekend heeft: nu maakt het zich pas los uit de feiten na een zeer nauwkeurig zich-rekenschapgeven. De juiste plaats om het aan te brengen was geweest, waar, in het centrum van De Mont's leven, op het hoogtepunt van zijn scheppingskracht, plotseling de peripetie inzet: de verschijning van ‘*Van Nu en Straks*’. Een close-up van de mensch-en-literator had hier tevens het onvermijdelijke van het conflict voor oogen gesteld.

Het zich-losmaken van de jongeren toch was niet ‘misschien wel’ noodig, of: ‘noodzakelijk wellicht’: het was *absoluut onvermijdelijk*. Terwijl men van ‘aangedaan onrecht’ niet kan spreken. Niet zoozeer een anders-gerichte levensbeschouwing was hier oorzaak: die van Gezelle stond aanvankelijk even ver, verder, van hen af dan die van De Mont (zie De Bom's beoordeeling van Kerkhofblommen in *De Toekomst* van 1889!). De diepste oorzaak lag (naast hun vrees voor De Mont's leiderschap) wellicht *in de wijze waarop hij zijn dichterlijke invallen realiseerde*: het mysterie der inspiratie ontbrak er aan. Hij weerkaatste een vluchtige indruk in veel woorden: de jongeren - uit Mallarmé's tijd - wenschten er een wereld in weinig. Er klonken geen ‘onderstemmen’ in zijn verzen, zooals in die van Gezelle.

Men zou zich overigens nog kunnen afvragen of de zin: ‘Een paar jaren vroeger dweepten Vermeylen en De Bom nog met hem’ zóo volstrekt opgaat als ze hier staat. Reeds in 1890 dichtte Vermeylen (in zíjn *Jong- Vlaanderen*) een parodie op De Mont's Parnassiaansche verzen....

Het licht aanstekelijk enthousiasme van De Mont heeft Dr. Meir nergens belet een zekere afstand tusschen zichzelf en zijn onderwerp te bewaren en het critisch te beschouwen: zoo houdt zijn werk bijna overal een zakelijke toon. (Het laatste zinnetje op p. 252 over Van de Woestijne, dat in verband lichtelijk insinueerend klinkt, daargelaten).

Het boek, in zijn eerste vorm Gentsch proefschrift, (het kreeg in 1931 de Pol de Mont-prijs) besluit met een zeer doorwerkte bibliographie van en over De Mont.

J. VAN DER WOUDE.

Erik Rooth, *Nordfriesische Streifzüge*. Ernst Löfstedt, *Nordfriesische Dialektstudien*. Dezelfde, *Zwei Beiträge zur friesischen Sprachgeschichte*: Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd. 25. Nr. 6 (1929); resp. Bd. 26. Nr. 4 (1931); resp. Bd. 28. Nr. 2 (1932).

De drie bovengenoemde geschriften tonen, dat de studie van het Fries - zolang verwaarloosd door de germanisten - ook buiten de grenzen van Nederland en Duitsland in de laatste jaren ijverig beoefend wordt. Het is niet de bedoeling, hier deze geschriften te bespreken, maar alleen er op te wijzen, dat zij hier en daar ook voor de studie van het Nederlands van belang zijn. Zo bespreekt R o o t h [1] uitvoerig het merkwaardige woord *mier* en de synoniemen ervan (ook kartografies materiaal is er aan toegevoegd), en in dit verband valt het volle licht op de ééns in 't mnl. voorkomende vorm *mure*, die dus met *mier* op ogm. **meuriōn*- moet berusten. Verder geeft hij een zeer uitvoerige ‘Exkurs uber den prozess des *i*-umlauts der velarvokale im germanischen’,[2] waarin hij o.a. V a n H a e r i n g e n 's opvatting aan een bespreking onderwerpt. Zijn eindkonklusie is, dat de mouilleringsteorie de juiste is, maar hoe weinig zekerheid hier is te bereiken, toont het twee jaar later verschenen werk van

1) Blz. 68 v.v.
2) Blz. 109 v.v.

B r i n k m a n n , Sprachwandel und Sprachbewegungen in althochdeutscher Zeit,[1] die R o o t h bestrijdt en weer voor de anticipatie-teorie opkomt. Wat L ö f s t e d t 's werk betreft, kan hier worden volstaan met een enkele opmerking over zijn eerste boek (eig. het vervolg op zijn dissertatie over 'Die nordfriesische Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen'). Daarin komt n.l. een hoofdstuk voor over de jongere ndd. en ndl. ontleningen,[2] dat interessant is voor ieder, die zich met vraagstukken als de ndl. expansie bezighoudt. De schrijver ondervond daarbij uiteraard dezelfde moeilikheden als b.v.M. V a l k h o f f ,[3] toen hij de ndl. van de ndd. woorden moest scheiden; alleen dat hier geografies ontlening aan 't ndd. meer voor de hand ligt. Juist bij de zeemanswoorden zijn er ongetwijfeld talrijke, die uit onze taal stammen (*lij* en *loef, roef, schoener* e.d.), maar ook andere als b.v. het adverbium met verkleiningsuitgang *zoetjes*[4]; ook noordfri. *kūtərə* 'vagabundieren', dat - hoewel de schr. de oorsprong duister vindt en de betekenis wat afwijkt - toch wel zal komen van ndl. *koeteren* (*oe*-relikt). Op een andere plaats[5] behandelt L. het diminutiefsuffix, dat zich op analoge wijze als in onze taal[6] ontwikkeld heeft van -*kīn* tot -*tjə*.

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

Anton van Duinkerken, *Dichters der Contra-reformatie*. Een bloemlezing met inleiding en bibliografische aanteekeningen (Utrecht - De Gemeenschap - 1932). (Prijs f 8,-, geb. f 10,50).

Het samenstellen van deze royaal uitgegeven bloemlezing uit Katholieke dichters was bij Anton van Duinkerken in goede handen. Als dichter en schrijver van letterkundige kritieken en essays, ook op het gebied van onze oudere letterkunde, toonde hij smaak en inzicht. Uit de bibliografie (blz. 107-126) blijkt dat hij vrijwat meer Katholieke dichters geraadpleegd heeft dan hij voor zijn bloemlezing kon of wilde gebruiken. Of hij

1) Blz. 77 v.v.
2) Blz. 157 v.v.
3) Les mots français d'origine néerlandaise (1931).
4) Blz. 165.
5) Blz. 263.
6) Naar de opvatting van K l o e k e Zs. f.d. Maa. 18, 217 v.v.

toch niet meer gedichten koos dan bij een strengere aestetiese maatstaf opneming zouden verdienen, in het midden latend, waarderen wij dat hij meermalen aardige vondsten deed, al hebben de belangrijkste figuren onder zijn geloofsgenoten ook bij Protestantse geschiedschrijvers van onze letterkunde erkenning van hun verdienste gevonden. Bovendien kon hij zijn voordeel doen met het jongste onderzoek van Zuid-Nederlanders, die voor bijna vergeten of onbekende poëten eerherstel bepleitten.

De gekozen titel acht ik niet gelukkig, al is die bij deze strijdlustige litterator begrijpelik. De naam 'Roomse Keur', die zijn voorganger De Jager voor een dergelijke bloemlezing koos, zou juister geweest zijn. Bij 'Contra-reformatie' denkt men immers aan de beweging die na het Concilie van Trente begon. Wel heeft Van Duinkerken het recht naast het strijdbare karakter vooral de nadruk te leggen op de 'positieve bezieling' die de Contra-reformatie wekte (blz. 12), maar alle Katholieke uitingen, van Anna Bijns tot Wellekens daar onder te rekenen, is toch wat vreemd, temeer daar hij moet toegeven dat bij sommige van zijn uitverkorenen - b.v. de rederijkers Everaert, Crul en Houwaert - de 'positieve bezieling' vrijwel ontbreekt. Dat bezwaar geldt niet alleen de titel, maar de gehele, breed-opgezette *Inleiding* (blz. 11-104), die een tweeslachtig karakter draagt. De schrijver volgt zijn bloemlezing op de voet, door een aaneengeregen reeks karakteristieken van de dichters, vaak treffend juist en met fijne, menskundige opmerkingen. Maar tevens bedoelt hij een historiese schildering van wat hij Contra-reformatie noemt: in opgang, bloei en ondergang, en als zodanig is dat essay mislukt. In de eerste plaats is hij te weinig geneigd om de tegenstanders recht te doen. Met Anna Bijns scheldt hij de eerste Lutheranen uit als 'landlopers en verschooierde idealisten' (blz. 16). Bij de plotselinge overgang naar de tijd toen het Calvinisme de overhand kreeg (blz. 27) - van de Doopsgezinden wordt nergens gesproken - moet de argeloze lezer de indruk krijgen dat de ketters nog altijd dergelijke maatschappelike schipbreukelingen waren.

Met bevreemding zagen wij ook een verdraagzaam dichter als de humanist Spieghel - veeleer geestverwant van Hugo de Groot dan van de strijdbare Vondel! - een plaats in dit kader toegewezen, terwijl felle vijanden van de ketters als Verstegen en Lambertus Vos voorbijgegaan worden.

Een compositiefout is ook, dat, na de scheiding, Noord- en

Zuid-Nederlandse stromingen niet uiteengehouden zijn. Het Protestantse Noorden vindt in Stalpaert van der Wielen en Vondel welgewapende strijders voor de Contra-reformatie; in het Zuiden herleven de Middeleeuwen in eenvoudig-vrome liederen als de poëzie van Bellemans, die ‘zingt alsof de Reformatie daar nooit was geweest’ (blz. 95). Ten gevolge van het dooreenmengen van zoveel heterogene bestanddelen is dus het histories perspektief achterwege gebleven. Voor de taalkundige aantekeningen, hier en daar wel wat spaarzaam aangebracht, heeft de verzamelaar zijn voordeel kunnen doen met de deskundige steun van

L.C. Michels.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januarie-Februarie).

De Gids. Jan. In deze aflevering, aan Willem van Oranje gewijd, betoogt H.T. Colenbrander, op grond van de stijl, dat *Het Wilhelmus* niet van Marnix kan zijn. - D.J.H. ter Horst geeft een bijdrage over *De ‘Auriacus’ van Daniël Heinsius* (1602), dat de moord op Prins Willem tot onderwerp heeft. Het was reeds voorafgegaan door *Princeps Auriacus sive Libertas defensa* van Caspar Casparius (1599), en werd gevolgd door de Nederlandse bewerking van Jacob Duym en de zelfstandige behandeling door G. van Hogendorp (1617).

Febr. M. Nijhoff schrijft een pessimisties gestemde *Kroniek der Nederlandsche letteren*: ondanks de goede schrijfkunst bleef de oogst van het vorige jaar schraal. - A. Cornette beoordeelt de biografie van Pol de Mont door George Meir en *Ons Volkskarakter* door Marnix Gijsen.

De Nieuwe Gids. Jan. W. Kloos publiceert enige *Nieuwe Gids-Correspondentie* van 1886 en bespreekt *Maria Lecina* van J.W.F. Werumeus Buning.

Febr. Deze aflevering bevat weer enige, weinig belangrijke *Nieuwe Gids-Correspondentie*. - W. Kloos schrijft over zich zelf en over de Dante-vertaling van B. van Oyen-Zeeman.

Groot-Nederland. Jan. J.A. Waldorp-Van der Togt geeft losse herinneringen *In memoriam Carry van Bruggen*. - In de rubriek *Literatuur* beoordeelt J. Greshoff *Het Wereldorgel* van Anton van Duinkerken en *De Bellenblazer* van Martien Beversluis.

Febr. S.E. van Praag geeft ‘een voorloopige karakteriseering’ van *Israël Querido*, waarin hij bewonderd, maar niet zonder kritiek de hoofdtrekken van Querido's karakter, zijn kunst, en zijn stijl nagaat.

De Stem. Jan. Anthonie Donker beoordeelt in zijn *Poëziekroniek* het gedicht Maria Lécina van Werumeus Buning.

Febr. In het *Kritisch Bulletin* beoordeelt Corn. Veth *Het euvel Gods* van Albert Helman.

Stemmen des tijds. Jan. A.B.W.M. Kok vond in de studie van Jos. J. Gielen aanleiding om in een uitvoerig opstel de gehele ontwikkeling der legende van *De Wandelende Jood* na te gaan. - In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt W.A.P. Smit Mej. Snellen's bloemlezing uit *Hadewijch* en zes moderne dichtbundels. - C. Tazelaar herdenkt *Carry van Bruggen*.

Febr. Als *Boeken van nieuwe zakelijkheid* beschouwt C. Tazelaar, wegens de stijl, romans van Eva Raedt-de Canter (*Geboorte* en *Huwelijk*), Net Houwink (*De verzwegen zonde*), B. Stroman (*Stad*, zelfs typografies ‘zakelik’!) en A. den Doolaard (*De Druivenplukkers*).

Opwaartsche Wegen. Jan. Een uitvoerig en interessant overzicht van toestanden en verhoudingen in de hedendaagse letterkundige wereld geeft de *Kroniek van het literaire leven in 1932* van K. Heeroma.

Febr. R. Houwink bespreekt de roman *Begin* van Diet Kramer; Van Ham een aantal Christelike romans en bundels (*De Stapel*). - Interessant is de *Vlaamsche Kroniek* van Jan H. Eekhout, die ‘de jongste jongeren en hun tijdschrift’, nl. *De Tijdstroom* behandelt, de *Kritiek* van Urbain van de Voorde prijst, en verder de gedichten van Du Perron en het proza van Willem Elsschot (*Lijmen*) on van Antoon Thiry beoordeelt. - R. Houwink wijdt een opstel aan *Hadewijch*.

Roeping. Jan. Anton van Duinkerken bespreekt, naar aanleiding van de uitgegeven auto-biografiese aantekeningen, het karakter en het weinig sympathieke optreden van *Hoogleeraar Schrant*, die te Leuven, en na 1830 te Leiden, Nederlands doceerde.

Febr. Franz von Oldenburg Ermke noemt *Afscheid* van Jos. Panhuysen ‘een machteloos boek’. Het jongste werk van

Antoon Coolen, *De Schoone Voleinding*, heeft hem teleurgesteld; daarentegen prijst hij *Maria en haar Timmerman* van Herman de Man.

Vondel Kroniek IV, afl. 1. H.F. Wijnman publiceert *Drie onbekende gedichten van Vondel op Mr. Lieven van Coppenol*. In een daarvan prijst Vondel het 'braef penceel' van Rembrant. Dat geeft B.H. Molkenboer aanleiding om *Nog eens Vondel en Rembrandt* te behandelen, en tegenover Schmidt-Degener te betogen dat Vondel zijn grote tijdgenoot niet miskend kan hebben. - B.J. Cramer von Baumgarten geeft uitvoerige aanvullingen bij *De bronnen van Vondels Maria Stuart*, door Mej. Van de Graft in de grote Vondel-uitgave behandeld. - Verder bevat de afl. nog een reeks *Kantteekeningen*.

Den Gulden Winckel. Jan. Onder het opschrift *De roep der verten* beoordeelt G. van Eckeren *Het verboden rijk* van J. Slauerhoff en *Jan Compagnie* van Arthur van Schendel.

Febr. In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren *De haven* van Leo Ott, een roman waarin hij een belofte ziet.

De Gemeenschap. Jan. Anton van Duinkerken beoordeelt het Vondel-proefschrift van Dr. Geerts, dat hij zwak van compositie vindt, en waarin hij de eerbied voor Vondel's kunstenaarschap mist.

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren. Febr. Joh. Heesterbeek begint een opstel over *Gedichten op Christus' Lijden in de 17de eeuw*. Het eerste gedeelte is gewijd aan Revius.

Boekenschouw. Jan. J. van Heugten wijdt een beschouwing aan Menno ter Braak's *Démasqué der Schoonheid*, en beoordeelt *De Schoone Voleinding* van Antoon Coolen.

Febr. In een hoofdartikel *De Dood van het Vitalisme*? trekt J. van Heugten te velde tegen het tijdschrift *Forum*, waarvan z.i. 'voor het schoone, het groote, het verruimende en bevrijdende in Nederland niets te verwachten is.'

De Vlaamsche Gids. Jan. Lode Monteyne gaat de betekenis na van *Cyriel Buysse als tooneelschrijver*. Een groot toneelschrijver

is hij niet geweest. Zijn meest evenwichtige werk blijft *Driekoningenavond*; zijn volledigste, breedste en levenskrachtigste *Het gezin Van Paemel*.

Febr. Frans Dirickx geeft in de rubriek *Vlaamsche Letteren* een reeks zeer beknopte boekaankondigingen. - Daan Boens beoordeelt de verzenbundel *Van Licht en Schaduw* door Adolf Herckenrath.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Aug. L. Willems geeft *Lexicografische sprokkelingen*, voornamelik moeielik verklaarbare woorden uit Hadewijch. - Omer Wattez beklaagt zich dat aan *De Vlaamsche Letterkundigen in het 'Modern Woordenboek'* te kort gedaan wordt. - Maurits Sabbe publiceert *Eenige kleinigheden op het gebied van taal- en letterkunde*. - Karel Peeters maakte een 'vergelijkende studie' van *De Wuustwezelsche Dorpskeuren* uit de 15de-17de eeuw, met bekendmaking van de betreffende teksten.

Dietsche Warande en Belfort. Jan. Herman de Man geeft persoonlike herinneringen aan zijn vroegste letterkundig werk en aan zijn latere bekering *Bij het verschijnen van mijn roman: Maria en haar Timmerman*, om daaruit de geest van dit werk te verklaren. - Marnix Gijsen beoordeelt in de rubriek *Vlaamsche Letteren* uitvoerig en met sympathie de roman *Moeder, waarom leven wij*? van Lode Zielen. - Pertinax schrijft een geestige mozaiek-rubriek *Ringsteken*.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Des. D.F. Malherbe vervolgt zijn beschouwingen over *Die spelling van vreemde woorde in Afrikaans*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LII, afl. 1. M. Schönfeld bespreekt *Een oudnederlandse zin uit de elfde eeuw*, aangetroffen in een Engels handschrift, die blijkens de taalvormen oud-Westvlaams geweest moet zijn. - J. de Vries gaat na, uit welke tekstredaktie *De Nederlandsche fragmenten van het Nibelungenlied* vertaald moeten zijn. - W. de Vries oppert bezwaren tegen Schönfeld's opvatting omtrent *Oe-relicten in Holland en Zeeland*. - D.C. Hesseling bespreekt uitvoerig *Een Spaans boek over het Papiaments*, door Dr. R. Lenz. - H.A. Höweler wijst op dokumenten waaruit blijkt hoe zeer *Lucretia Wilhelmina van Merken* George Washington vereerde. - G. Karsten leidt

geeps af van de visnaam *geep*. - G.A. Nauta wijst op *Enkele betrekkingen tusschen het Nederlandsch en het Spaansch*, nl. Nederlandse woorden in Spaanse teksten.

Levende talen. Febr. Deze aflevering is geheel gewijd aan het onderwijs in de moedertaal. Volledig zijn de drie voordrachten, op de jaarvergadering gehouden, hier afgedrukt, nl. *Het onderwijs in de moedertaal in Frankrijk*, door J.J. Salverda de Grave, *Het moedertaalonderwijs op de middelbare scholen in Duitsland* door H. Frings, en *The teaching of the mother tongue in English secondary schools* door W.A.G. Doyle-Davidson. Daarop volgt nog een voordracht van J. van Ham over *Modern taalonderwijs* (*grammatika*) en een artikel *Verdieping* van P.J. Stals, over de geest van het onderwijs in Frankrijk, om te betogen dat ook hier te lande filosofiese studie voor toekomstige moedertaalleraren noodzakelik is.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXI, afl. 1. Edward Rombauts beantwoordt in een kongresrede, grondig en goed gedokumenteerd, de vraag *Hoever staan we met de kennis onzer Zuid-Nederlandsche zeventiende-eeuwsche letterkundige geschiedenis*? Daartoe maakt hij een verdeling in drie tijdperken: 1°. van 1598-1640 Renaissance en groeiende Tegen-reformatie, 2°. van 1640-1675 Bloei der godsdienstige herleving (het tijdperk van Poirters) 3°. van 1675-1711 Navolgers. - P. Maximilianus polemiseert met Sterck *Over de H. Mis in den Gijsbrecht*. - H.H. Knippenburg besluit zijn studie over *Leven en Werken van Juliana, Cornelia Baronesse de Lannoy*. - G.B. geeft een aantekening over *Jeremias de Decker en de Moeder Gods*. - Jos. J. Gielen beoordeelt het proefschrift van J. Leest over *Duitsche invloed op het Nederlandsch* en dat van M. Valkhoff over Nederlandse woorden in het Frans.

Onze Taaltuin. Jan. Deze gehele aflevering wordt gevuld door een psychologies-taalkundig artikel van Jac. van Ginneken over *De telwoorden en hun ontstaan*.

Febr. Van Ginneken verklaart *Vlaming* en *Vlaanderen* uit Oud-fries flêma = wegvoeren. Vlaming zou dan eerst zeerover betekend hebben. - Garmt Stuiveling zet zijn vergelijkend- ritmies onderzoek voort, door een ontleding van Jacques Perk's *Sonnetten*. - G.S. Overdiep zet uiteen welk *Systeem der zinnen* aan zijn zeventiende-eeuwse syntaxis ten grondslag ligt. - Hendrik de Vries schrijft over het wezen van *Dichterlijke taal*,

in de goede zin van het woord. - D.J. Huizinga bespreekt De *conditioneele voegwoorden 'in' en 'ende'* en betoogt tegenover het Mnl. Wdb. en Stoett dat *in* niet gelijk aan ende is, maar ontstaan uit: in dat. - Het taalkaartje gaat over de anlaut van *schaap*. - G.S. Overdiep beoordeelt Malherbe's boek over *Humor in die algemeen en sy uiting in die Afrikaanse letterkunde*.

Neophilologus XVIII, afl. 2. B.H. 't Hooft wijst op overeenkomsten tussen *Der ewige Jude bei Goethe und August Vermeylen*. - J. de Vries behandelt *Ahasverus in volksoverlevering en literatuur*, om te betogen dat het ontstaan der legende nog steeds in het duister ligt. Hij verwijt Gielen zijn 'doctrinair standpunt', omdat deze aanneemt dat de redaktie van 1602 met boete en verzoening, de 'eenig juiste vorm van dit verhaal' is, en wijst hem op gegevens uit de Skandinaviese letterkunde.

Volkskunde XXXVII, afl. 4-6. Victor de Meyere vertelt *Vlaamsche Plantensprookjes*. - J. Beirens handelt over *Volksweerkunde in spreuken en rijmpjes*. - C. Lauryssen vervolgt zijn bijdrage: *De Folklore van een Kempisch dorp*, met een beschrijving van volkspelen. - Jules Frère ontleent gegevens omtrent *Volksgeneeskunde* aan een handschrift, dat reeds in 1640 begonnen werd. - Ph. de Winter en J. van Kershaver maken een begin met een opstel *De Folklore van de Provincie Antwerpen* met gegevens omtrent kapellen, kruis- of heiligbeelden. - V.d.M. geeft een bijdrage tot *De Folklore van de Schelde*. De afl. besluit met *Aanteekeningen* en een lange reeks *Boekbesprekingen*.

Museum. Jan. Gerlach Royen beoordeelt *The theory of Speech and Language* van de Engelse Egyptoloog A.H. Gardiner; A. Kluyver het proefschrift van J.G.M. Moormann over *De Geheimtalen*; J. Vercoullie de studie van R. van Sint-Jan over *Het West- Vlaamsch van Guido Gezelle*; G. Kazemier de herdruk van *De Regenboogkleuren van Nederlands Taal* door Van Ginneken en Endepols.

Febr. A. Beets beoordeelt *Taalschut* van Ch. F. Haje; W. Kramer het proefschrift van G. Kazemier over *Het vers van Hooft*; G. Brom het proefschrift van H.A.C. Spoelstra over *De invloed der Duitsche letterkunde op de Nederlandsche in de tweede helft van de achttiende eeuw*.

C.D.V.

Synthetiese literatuurbeschouwing. *Präludium zur Poesie*. Eine Einführung in die Deutung des dichterischen Kunstwerks von Dr. Th. Spoerri. Prof. f. rom. Lit. Univ. Zürich. Berlin 1929.

Evenals op het gehele gebied der wijsbegeerte wisselen op het meer beperkte terrein der aesthetiek de beschouwingen en daaruit opgebouwde systemen met de elkaar verdringende generaties.

Bepalen wij ons bij het tijdperk der laatste vijftig jaren, tijdperk met zo sterk gemarkeerd rythme, dan treffen drie hoogtepunten onmiddellik het oog.

Omstreeks *1880* staan de kunst en zijn beschouwing onder de allesbeheersende ban van het positivisme. *Taine*'s milieutheorie en *Zola*'s naturalistiese roman zijn de typiese vertegenwoordigers van deze geestesrichting op het gebied der literatuur. De physiologiese psychologie, door Wundt toegepast in een nieuwere taalbeschouwing, wordt ook het onfeilbare experiment in de literatuurwetenschap. Het naspeuren der bronnen waaruit de stof en de motieven van het kunstwerk zijn af te leiden, der invloeden waaronder de kunstenaar heeft gewerkt, zijn afkomst, milieu, zijn persoonlik leven, nemen zo geheel de aandacht in beslag, dat voor het kunstwerk, zoals het daar staat als zelfstandig levend organisme met een eigen karakteristieke structuur, geen belangstelling over is.

Een krachtig protest tegen deze eenzijdig historiese en intellectualistiese beschouwing en z'n causaliteitsleer verhief *Croce* in zijn verhandeling voor de Pontaniaanse academie te Napels in het jaar *1900*: ‘Fundamentele stellingen ener aesthetiek als wetenschap der uitdrukking en der algemene linguistiek’, die de grondslag is geworden voor zijn verhelderend werk ‘*Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale*’ en voor zijn verdere theoretiese geschriften.[1)]

Tegenover de opvatting van het kunstwerk als de passende vorm voor een ‘schone gedachte’ of andere ‘werkelikheid’, waaruit de misleidende onderscheiding ‘vorm’ en ‘inhoud’

1) *Palermo 1902*. Duitse vert. v. Karl Federn. Leipzig z.j. *B. Croce, Kleine Schriften zur Ästhetik*, ausgew. u. übertr. v. Jul. v. Schlosser I, II. Tübingen 1929.

ontstond, stelde Croce zijn leer van het organies ontstaan van de vorm: de expressie van een intuïtie, de dichterlike uitdrukking van een dichterlike visie, die beide tegelijk ontstaan. Wat nog vaag, in kiem, in de kunstenaar naar uitdrukking dringt, klaart en groeit tot z'n noodwendige vorm. Het dichterlik schouwen is niet een passief opnemen en afbeelden van wat reeds pasklaar bestaat, maar een actief persoonlik vormen. Aanschouwing en uitdrukking zijn identiek. De intuïtie (aanschouwing) of voorstelling onderscheidt zich van het bewogen sensorium, van de psychiese materie, als *vorm*, en deze vorm, dit in bezit nemen, is *uitdrukking*. De uitdrukking is niet iets bijkomstigs, dat even goed had kunnen wegblijven, maar het extensieve kenteken der intuïtie: 'Lo spirito non intuisce se non facendo, formando, esprimendo. Tanto intuisce quanto esprime'.

Zo stelde Croce het lyries karakter der intuïtie tegenover alle imitatie-theorieën der vroegere aesthetiek, verplaatste het zwaartepunt van de stof naar de zelfstandig vormende, scheppende geest. De vorm als uitdrukking van het subjectieve ervaren, van de ziel, staat in het middelpunt: niet *wat* de kunstenaar aanschouwt, maar *hoe* hij het ziet is de vraag.

Het is opmerkelik, dat deze keer in de aesthetiese beschouwingen parallel loopt met een gelijktijdige wending in de kunst: van de naturalistiese roman, waarin het milieu, de 'werkelikheid' met z'n wetten en grenzen alles is, naar de lyriek, die z'n hoogtepunt bereikt in de poëzie der symbolisten, waar de werkelikheid verijlt tot reflectie der zielsbewogenheid.

Heilzame reactie tegen het positivisme in de kunstbeschouwing, dat het leven van de geest meende te kunnen vatten in zijn strakke formules en categorieën, het scheppend genie van de kunstenaar meende te verklaren door z'n mechaniese wetten, verviel Croce's individualisme in een andere eenzijdigheid. Alle nadruk leggende op het strikt persoonlike, het spontane der artistieke schepping, ontkende hij het bestaan van zekere wetten of algemene tendenties, waaraan alle kunstenaars zijn onderworpen; de onmiskenbare affiniteit tussen de scheppingen van eenzelfde kunstenaar, van een tijd, van een geestesrichting, die noodwendig tot groepvorming leidt. Croce noemt het absurd te spreken van algemene aesthetiese vormen, soorten, ontwikkelingen. Daarmee houdt de aesthetiek op wetenschap te zijn, omdat zij nog slechts het biezondere zoekt. De literatuurgeschiedenis lost zich op in op zichzelf staande monografieën.

Een typies voorbeeld daarvan is Croce's eigen boek over Dante, waar de Divina Comedia, het machtig synthetiese ‘drama der werkelikheid’, uiteenvalt in onsamenhangende tonelen.

Tegen deze anarchie richtte zich *Ernest Bovet* in zijn ‘Lyrisme, épique, drame’ (1911). ‘L'élément essentiel, générateur est dans le tempérament, dans la vision individuelle’ erkent hij met Croce. Maar ‘quelle que soit l'infinie variété des tempéraments, on peut les ramener sans effort, en littérature, à ces trois visions: lyrique, épique et dramatique, ou à des combinaisons de ces visions. Sans doute le lyrique se mêle souvent à l'épique ou au dramatique, et il y a tout dans tout, mais il y a aussi un élément qui domine’. Zo handhaaft hij op psychologiese grond de literaire genres als manifestatie der leidende principes, beleefd door de individuen en verbonden met de temperamenten. En de historiese methode wettigt hij met de woorden: ‘Je crois donc que chaque individualité est une combinaison particuliere, unique en son genre et passagère, de certains éléments généraux et durables; les deux éléments principaux sont l'esprit de l'époque (principe directeur) et le tempérament personnel, tel qu'il est produit par l'héritage, par les expériences, par le milieu spécial, par la culture intellectuelle, etc. Chaque être étant unique de son espèce, son expression adéquate devait être unique aussi; elle l'est jusqu'à un certain point et le serait bien davantage, si la tradition (troisième facteur important) n'imposait pas certaines idées et certaines formes à la majorité des esprits’.

Het is een ‘liberté disciplinée’ tegenover het onbeperkte individualisties lyrisme van Croce.

De critiek van Bovet werd voortgezet en verdiept door zijn leerling *Theophil Spoerri* in een reeks lezingen over Croce's ‘Estetica’, in de winter van 1923/24 gehouden aan de Universiteit te Zürich, en samengevat in zijn werkje ‘*Von der dreifachen Wurzel der Poesie*’[1)].

‘Ein philosophierender Geist, dem es gegeben ist, die Härte des Gedankens mit der Geschmiegsamkeit einfühlender Kunstauffassung zu versöhnen, der gleicherweise Dichtung zu hören und zu ihr hin zu denken vermag’, zo is Spoerri gekarakteriseerd[2)].

In zijn kunstbeschouwing staat hij aan de zijde van Croce.

1) Zürich-Leipzig 1925.
2) *Junghaus*. Zft. f. Ästh. XXIV. S 169.

Ook hem is het kunstwerk levend organisme, gegroeid uit mysterieuse diepten, als zodanig niet te verklaren door verstandelike ontleding, maar slechts te benaderen in een intuïtief verstaan van zijn concrete verschijningsvorm, dat klaart uit een gevoelig naspeuren van zijn kenmerken in hun organiese groei en samenwerking.

Daarom is ook zijn werkwijze de synthetiese: hij speurt in de kenmerken van het kunstwerk het gelijke, dat heenwijst naar het scheppende midden; samenwerkende functies, waardoor het scheppende beginsel zich ontwikkelt en gestalte verkrijgt. Hij maakt de biezonderheden niet los uit hun verband, maar ziet hoe zij zich ontvouwen uit de schone, organiese structuur, gedreven door de ene vormkracht, de spanning die het geheel doorvaart. Hij zoekt geen abstractie, maar integratie, te verstaan in een objectieve, concrete maar liefdevolle beschouwing.

Spoerri wil poëzie niet ‘erklären’, maar ‘deuten’. Wat hij daaronder verstaat, zet hij uiteen in het eerste hoofdstuk van zijn ‘*Präludium*’. ‘Deutung’, zo zegt hij, ‘ist ein Hinschauen nach einer geheimnisvollen Mitte, ein Erfassen des Zusammenhangs von ihr aus, ein Verknüpfen der einzelnen Teile unter sich, so dass sie zuletzt auf diese hinweisen. Deuten ist synthetisches Verstehen: Verstehen vom Ganzen aus, auf das Ganze hin’. Hij vraagt niet hoe een motief of een verschijnsel in het gedicht is ontstaan, welke invloeden van buiten zijn op te merken, maar wat z'n functie, z'n organiese werking is: ‘Deutung ist finales Verstehen, nicht kausales Erklären’.

Dat wil niet zeggen, - en hier wijkt hij van Croce af -, dat hij alle biografiese en historiese gegevens geringschat, integendeel, hoe meer kennis hij omtrent het gedicht en zijn dichter heeft, hoe rijker zijn inzicht kan worden; maar zij zijn hem slechts dienstig tot versterking van het licht op het concrete kunstwerk. In tegenstelling met de zuiver aesthetiese beschouwing van Croce wil hij de psychologies-aesthetiese en de filologies-historiese methode doen samenwerken tot het hoofddoel der literatuurstudie: het verstaan van het literaire kunstwerk. Als proeve daarvan gaf hij zijn studie ‘*Renaissance und Barock bei Ariost und Tasso. Versuch einer Anwendung Wölfflin'scher Kunstbetrachtung*’[1].

Strenger en breder dan Croce voert hij het syntheties beginsel door. Een treffend voorbeeld daarvan is zijn ‘Deutung’ van

1) Bern 1922.

het motief der bergbestijging in de aanvang van Dante's Divina Comedia, grondmotief, waarin de ontwikkelingslijn van het geheel reeds zichtbaar wordt:

> Op 't midden van de levensweg gekomen,
> Vond ik mij door een donker bosch omgeven,
> Omdat de rechte weg mij was benomen.
>
> Hoe moeilijk wordt dit woud door mij beschreven,
> Het wilde en woeste, 't ondoorworstelbare,
> Dat, als ik denk, mijn vrees weer op doet leven.
>
> Zoo bitter is 't dat dood haast liever ware.
>
> . . . . . .
>
> Maar daar waar hellingen dat dal behangen
> Dat mij van vrees het hart zoo had doen lijden,
> Voelde ik mijn oogen naar een heuvel langen.
>
> Ik blikte omhoog en zag alreeds zijn zijden
> Door stralen van die vaste ster betogen
> Die met zijn licht ons oovral pleegt te leiden.[1)]

Dante geeft dit verhaal der bergbestijging als een werkelike ervaring. Maar door z'n plaats aan de aanvang van het gedicht krijgt het paradigmatiese betekenis en symboliese zin. In het onrustige rythme spreekt de vertwijfeling van de verdoolde en de machtige drang naar het licht, de drijfkracht die de gehele goddelike komedie doorvaart. Zo wordt de bergbestijging zinnebeeld, grondmotief, waaruit de gehele symfonie zich ontwikkelt: het de profundis van het Inferno, de stijgende zang van het Purgatorio, de jubel uit de hoogte van het Paradiso. Zo klinken in iedere zang de grondtonen der drie rijken door. In ieder punt is de spanning, die het diepste met het hoogste verbindt, voelbaar. Zo trilt in ieder accent, zo licht door ieder beeld het leven van de dichter, zijn smart en zijn vreugde, zijn ellende en zijn geloof. Maar ook in individuele verschijning het leven van zijn tijd, het worstelen en hopen van de mens: ‘Nur wenn wir ihn so verstehen, als eine typische Urgebärde menschlichen Wesens, dann haben wir ihn ganz verstanden, dann haben wir ihn von innen her erfasst, dann sind wir von ihm innerlich erfasst worden’.

Maar hier worden ook de moeielikheden der synthetiese be-

1) Vert. v. Verwey. Haarlem 1923.

schouwingswijze,van dit innerlik verstaan, duidelik. Zal het kunstwerk ons als zodanig treffen, zo moeten wij ons in 's dichters geesteswereld verplaatsen, die niet alleen histories verstaan. Daartoe moet *zijn* uitdrukkingswijze in de *onze, zijn* levensvorm in de *onze* omgezet worden. De theocratiese gedachte der dertiende eeuw, gebonden in de tijdsvorm der scholastiek, moet ons tegenlichten als eeuwigheidsprobleem, het astrologies geloof dat het gehele werk doortrekt zich verruimen tot kosmies gevoel, zal het eeuwig menselike in Dante's schepping ons roeren. Dan eerst wordt ons verstaan een innerlik schouwen, wat Spoerri noemt ‘ein dynamisches, intensives, intuïtives Verstchen’.

Hier nu openbaart zich de macht van de dichterlike vorm: de spanning van het dichterlik schouwen, die zijn rythme drijft, zijn rijmen schikt, zijn beelden en woorden bezielt, zijn zinsbeweging intensiveert, deelt zich juist door die van leven geladen ‘schone’ vormen aan de toegewijde lezer mee. In die spanning vat hij de structuur van het kunstwerk, de noodwendige plaats en verbinding van zijn delen, geheimzinnig gegroeid uit de levenskrachtige kern. Zo ziet hij het gehele kunstwerk als ‘ein kleiner, leuchtender Kosmos, von der einen lebendigen Idee wie von einer Zentralsonne allseitig erhellt’.

Aan dit temperamentvol inleven in het kunstwerk danken de ‘Einzeldeutungen’, die het praktiese gedeelte van Spoerri's ‘Präludium’ vormen, hun suggestieve kracht: het fijnzinnig duiden van de karakteristiek der vormen, waardoor hij onze beschouwing weet te leiden naar het centrale punt, waaruit de scheppende kracht zijn leven door het kunstwerk straalt.

Is in zoverre Spoerri's kunstbeschouwing een verrijkte uitwerking van Croce's syntheties beginsel, in andere opzichten gaat zij geheel nieuwe wegen. Hier komen wij aan wat ik noemde het derde hoogtepunt.

De critiek van Spoerri in zijn Züricher lezingen richtte zich voornamelik tegen Croce's inconsequentie: ‘Wir beleben an ihm die Tragik des Führers, der einen Weg gewiesen den er nicht selber zu Ende gehen kann. - Dass ist der verhängnisvolle Fehler, den Croce begangen hat, dass er, nachdem er so überzeugend die Zusammengehörigkeit von Intuition und Ausdruck dargelegt hat, nun selber die Wirklichkeit durchschneidet: den Ausdruck, das Erfassende, die persönliche Brechung weist er dem Gebiet der Ästhetik zu; der Inhalt, das Erfasste, die objektive

Erkenntnis gehört für ihn einzig und allein dem Gebiet der Philosophie, der Wissenschaft an. Und die königliche Intuition, wohin wird sie verschlagen bei dieser Aufteilung der Reiche? Sie muss beim logischen Begriffe Mägdedienste verrichten. Der logische Begriff ist das Höchste, was menschliche Erkenntnis erreichen kann. Die Intuition ist da, ihm Rohmaterial herbeizuschaffen. - Also nach der einen Seite dürfen wir bis zum logischen Begriff, auf der andern bis zur ästhetischen Vibration gehen? Zwischen diesen zwei Punkten soll sich das ganze Drama unseres Geisteslebens abspielen!'[1)]

Het is hierom, dat Croce niet de leider kon zijn voor een nieuw geslacht, dat noch in overgave aan de 'werkelikheid', noch in het koesteren van onbestemde zielestemmingen vrede kan vinden, maar naar zin en waarde van het leven, naar *richting* vraagt. Spoerri denkt, wat de literatuur betreft, aan uitingen als Massis' '*Jugements*' tegen de symbolisten en tegen André Gide in het biezonder, een critiek die als achtergrond heeft het nieuwthomisme van *Maritain*, uiteengezet in diens magistraal essay 'Art et Scolastique' (1920), aan de geschriften van *Papini* en *Guiliotti* in Italië, van *Hermann Hefele* en *Ludwig Landsberg* in Duitsland, metaphysici die terugdringen naar de katholieke idee der Middeleeuwen; maar ook aan anderen, die langs nieuwe wegen zoeken naar samenhang, wezen, richting, vastheid, als *Martin Buber* en *Ferdinand Ebner*.

In deze lijn gaat ook Spoerri's levens- en kunstbeschouwing, ontwikkeld in het genoemde werkje en breder uitgewerkt in zijn 'Präludium der Poesie', als zodanig meer een boek van filosofiese bezinning dan een wetenschappelike behandeling van detailkwesties. Een krachtige overtuiging trekt de forse lijnen van zijn inzicht, die in het oog van de vakman soms al te gewaagd mogen lijken doorgetrokken, maar door hun vaste doelbewustheid suggestieve leiding geven.

Spoerri is overtuigd, dat de literatuurwetenschap slechts op één weg zichzelf en het geheimenis van het kunstwerk getrouw kan blijven: indien zij de objectieve beschouwing en de subjectieve ontroering opheft en verenigt in de beweging naar het object; indien zij begrippen opstelt, die niet van de werkelikheid af, maar er heen leiden. Begrippen, die geen abstractie geven voor het concreet levende, maar licht werpen over de veelvuldige

1) *Von der dreifachen Wurzel der Poesie*, S. 9.

verschijningsvormen der werkelikheid en van het Ik: wegwijzers tot ‘Deutung der Wirklichkeit’ (Kap. 2).

Zulke begrippen zijn hem die van ‘rust’, ‘beweging’ en ‘richting’. Daarmee duidt hij aan drieërlei levenshouding, die in alle uitdrukkingsvormen en in de kunst in het biezonder tot uiting komen. Zij vormen de pijlers van zijn gehele systeem.

Rust en beweging zijn de oertoestanden der ziel, welker polariteit ook de zichtbare vormen bepaalt. In de rustige beschouwing staan de dingen in helderheid en vastheid van lijn; het ontroerd gemoed lost de vormen op in een bewogen spel van licht en schaduw. Hier wortelen ook Wölfflin's ‘Grundbegriffe’[1], die voor alle kunsten golden.

De eerste is de houding van de ‘*statiese mens*’ (K. 4), voornamelik geleid door het intellect. Zijn oog richt zich op het onveranderlike in de wereld, de altijd gelijkblijvende vormen, de naar vaste wetten zich immer herhalende bewegingen, die hij tracht vast te leggen in het systeem der wetenschap. De meest verbreide vertegenwoordiger van deze levenshouding is de burgerlike mens, met zijn streven naar verzekering van het leven, zijn angst voor het onvoorziene en onberekenbare. Zijn beeld vindt men in de realistiese roman (*Madame Bovary*). Hogere, heroïese typen zijn de veroveraar, de ontdekker, de positivist in de wetenschap. Als hoogste verschijningsvorm van het statiese leven tekende Valéry[2] de Europese wetenschap, stoelend op de Griekse geometrie met z'n machtigst monument, de Griekse tempel. De donkere keerzijde wordt zichtbaar in de moderne mens, verdrukt onder de machten van het milieu (de naturalistiese roman!), de toenemende mechanisering van het leven.

Het karakter van de ‘*dynamiese mens*’ (K. 5) komt het sterkst uit in zijn reactie tegen een tijdgeest met overheersend staties accent: op Voltaire, de monumentale burger der 18de eeuw, volgt Rousseau, het type van de dynamiese mens, op de Aufklärung de Sturm und Drang, op de Grieks gedrapeerde burgerlikheid van het Klassicisme de romantiese bohémien. Zo luisterde het vermechaniseerde Westen met verlangen naar het evangelie van de Indiese profeet van het dynamiese leven, Tagore, dat spreekt van onbegrensdheid, eenheid, vrijheid door innerlike kracht. (*Sadhana*). Het intensief gevoel beleeft de wereld als een aestheties

1) *H. Wölfflin, Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. Das Problem der Stilentwicklung in den neueren Zeiten. München 1915.*

2) *Variété*, p. 47 vlg.

schouwspel. Het Ik en zijn gevoelsreactie op de immer wisselende verschijningen is de enige norm: een Narcissisme, dat in ijdele zelfbespiegeling ondergaat (*Narcisse* van Valéry).

Staan de statiese en de dynamiese levenshouding in polaire verhouding tot elkaar, in de '*normatieve*' (K. 6) wordt die polariteit opgeheven, worden de tegenstellingen verzoend in de richting naar een vast doel.

De normatieve mens ziet de onvolmaakte werkelikheid met haar onoplosbare duistere problemen, gevoelt de onrust, de verdeeldheid van eigen wezen. Zij drijven hem uit om de eenheid, de norm, buiten het Ik, in God, te zoeken. Dit gevoelt hij als levensnoodzaak, als levenseis, want het tegengestelde van dit zoeken, de rust in het onvolmaakte, is vijandschap tegen de norm, tegen God, is het demoniese, het kwaad. Aan de ene zijde ziet de normatieve mens de wereld met zijn nood, aan de andere zijde God met zijn helende kracht, in het midden de mens, die door zijn zelfzin alle orde verstoort. De orde, de eenheid, is slechts te vinden in de richting naar God, 'ja' te zeggen tegen het absolute: 'Und alles Dringen, alles Ringen ist ewige Ruhe in Gott dem Herrn' (Goethe).

Zo is de normatieve mens de religieuse. Zijn strijd is het scherpst getekend in *Pascal*'s '*Misère et Grandeur de l'homme*', zijn tegenstelling met de statiese (de burgerlike) en met de dynamiese (de aethetiese) mens in *Kierkegaard*'s '*Die Krankheit zum Tode*'; in het medium der poëzie verschijnt hij ons in Dante's '*Divina Comedia*'.

Voor de normatieve mens is de hoogste kunst religieuse daad: 'Wie das einzelne Gedicht, so weist die Dichtung als Ganzes, das Ästhetische als Gesammtphänomen, über sich hinaus, auf den, dessen volle wirkende Wirklichkeit sich uns erst ganz offenbart, wenn wir ihn nicht nur im ahnenden Gefühl, im symbolischen Schauen, sondern in der entscheidenden Tat suchen. Dann stehen wir nicht mehr auf dem Boden der Kunst, sondern in der eigentlichen Heimat des Geistes, der Religion'[1)].

Op deze uiteenzetting der drie fundamenteel verscheiden verhoudingen tot de werkelikheid baseert Spoerri de onderscheiding van de drie literaire grondvormen *epiek, lyriek* en *dramatiek*. 'Les trois visions' van Bovet, aan wie hij zijn boek ook opdroeg, verkrijgen hier dieper, filosofiese achtergrond.

'Gewisse Urzustände, Grundeinstellungen zur Wirklichkeit, schimmern durch alle individuelle Erlebnisse hindurch. Ihnen

1) *Von der dreifachen Wurzel*, S. 30.

müssen auch gewisse fundamentale Strukturen - Grundformen - entsprechen'. Dit is de grondstelling die Spoerri, na een verhelderende beschouwing van wezen en werking der kunstvormen, tracht te bewijzen in de drie hoofdstukken, gewijd aan het epiese, het lyriese en het dramatiese kunstwerk, en die hij op suggestieve wijze toepast in zijn meesterlike 'Einzeldeutungen'.

Het kunstwerk accentueert óf de uiterlike samenhang der dingen (staties), óf de zielsontroering (dynamies), óf de geestesrichting (normatief). De dichterlike uitdrukking in statiese vorm is epiek, in dynamiese vorm lyriek, in normatieve vorm dramatiek. In alle drie gevallen is het aestheties beleven verschillend.

In het eerste geval is het een rustig beschouwen van de rijkdom der verschijnselen, samengevat in de streng gecomponeerde concentratie van het epos, of vervloeiend in de ruime dimensies van de roman. Voor de rustige 'objectiviteit' is het proza de aangewezen taalvorm. Als typen van het epiese kunstwerk behandelt Spoerri Goethe's '*Hermann und Dorothea*', het plastiese, afgeronde beeld van het burgerlike leven, naast de met pathologiese hypergevoeligheid experimenterende romankunst van *Proust*: 'ein magisch irrisierendes Zersetzungsphänomen, in dem die letzten Ressourcen des abendländischen Romans sich zu erschöpfen scheinen'.

Tegenover de rust en de extensieve zakelikheid der epiek treft de bewogenheid en de intensieve concentratie der lyriek. De 'inhoud' van een lyries gedicht is meestal terug te brengen tot een vage gemeenplaats: lente, morgenstemming, liefde, of herfst, avond, afscheid, vergankelikheid...., maar zijn wezen is gevoelsintensiteit, waarin de visie verdiept tot 'Sinn des Lebens nach seiner hellen oder dunkeln Seite'. Die verdiepte visie is de kracht waarin het lyriese kunstwerk vibreert. Daarom leeft het meer dan enig kunstwerk uit de genade van het rythme, de hartslag van het kunstwerk, waaruit z'n beeld- en taalvorm hun lichtend leven ontvangen: 'Nur wer die Welt selbst als Rhythmus fühlt, kann sie als Vers ausdrücken.... nur dies macht den echten Dichter: in der eigenen Seele die Welt unter einem unwiderstehlichen Zwang bewegt fühlen.... der Dichter ist der schlechthin erschütterte Mensch, dem seine Erschütterung zur Bewegung der Welt selbst wird' (Gundolf). Is het orgaan van de epicus het oog, dat van de lyricus is het oor; alles wordt klank, stromende melodie, waarin de werkelikheidsverschijnselen hun vaste vormen verliezen; slechts hun gevoelstoon wordt geïntensiveerd om te stemmen in de harmonie van het geheel.

‘*Werthers Leiden*’ is de lyriese pendant van de epiese ‘Hermann und Dorothea’, de kristalklare lyriek van *Valéry* die van Proust's romankunst.

Hoogste kunst is voor Spoerri het drama, het normatieve kunstwerk bij uitnemendheid. Hier wordt de richtingszin, die ondergronds in ieder kunstwerk stroomt, tot centrale, allesbeheersende kracht: ‘In der epischen Poesie herscht die Klarheit der intellektuellen Anschauung, in der lyrischen das dunkle Drängen der Stimmung, in der dramatischen aber ist Anschauung und Stimmung eingebettet in die alles mitreissende Gewalt des Richtungswillens’. Vandaar z'n sterke activiteit, de activiteit van de beslissende daad.

Vooral daar wordt de werkelikheid der richting bewust, waar de held ze verloren heeft en gebondenheid, duisternis, chaos, verscheurdheid het heimwee naar het verloren paradijs van vrijheid, licht, harmonie en eenheid te sterker doen opleven; daar wordt ons bewust, dat alle leed uit de afdwaling voortkomt.

Zo ziet Spoerri de religieuse zin als het wezen van het drama: ‘Am Ursprung des Dramas steht der religiöse Kult, und bis in die fernsten Ausläufer bleibt es noch umwittert von göttlichen oder dämonischen Mächten. Es wohnt so nah an der letzten Grenze der Kunst, es wird so stark von der anderen Seite her bestimmt, dass glaubenslose Zeiten immer dadurch gezeignet sind, dass sie keine Kraft zum Drama aufbringen’.

Goethe's ‘*Faust*’ is hem allereerst als ‘dämonische Trauerspiel der Neuzeit’ tegenhanger van Dante's ‘Goddelike Komedie’: ‘Nicht weil er eine hohe philosophische Idee verkörpert, ist Faust das grösste Gedicht der modernen Zeit, sondern weil er am erschütterndsten das Grunderlebnis des modernen Menschen zum Ausdruck bringt: Gottentfremdung, Weltvergöttlichung, Enttäuschung. Enttäuschung des Denkens, des Gefühls, des sozialen Wirkens’.

En waar het leven zijn zin verliest, heeft het ook geen uitdrukkingsvorm meer. Dit vindt hij treffend verbeeld in *Pirandello's* ‘Zes personen op zoek naar een auteur’, waar de uitdrukkingsvorm leeg en zinloos geworden is, typies getuigenis van onze tijd: ‘Aber das ist zugleich das bittere Verhängnis unserer Zeit. Wir denken an alle andern Formen, die so sinnlos würden, dass man nur noch mit ihnen spielen kann und sie spielend zerbricht. Wir können uns nicht mehr ausdrücken. Wir sind auch wie die sechs Personen, solche, die einen Autor suchen, der

ihrem Dasein Ausdruck und Sinn und Wirklichkeit geben kann...'.

Niet alleen omdat het drama de meest geconcentreerde vorm is, is het hem de hoogste kunstverschijning, maar ook om z'n hoge geestelike waarde, omdat het, in tegenstelling met de intellectuele beschouwing en de lyriese extase, die altijd nog een schijn van harmonie geven, het leven in z'n verdeeldheid, z'n tegenstrijdigheid, z'n tragiek toont. Hoe dieper de poëzie, des te tragieser zijn wezen. Want de poëzie is in zijn aard tragies: zij woelt het leven in al zijn raadselachtigheid om en brengt toch geen oplossing der levensraadselen. Alle ware kunst is zich bewust van haar grenzen, weet dat zij slechts harmonies gevormde steen, beschilderd doek, bedrukt papier, een trillende snaar is. Daarom: 'Nicht das Werk am Kunstwerk ist wichtig, sondern die Wirkung. Schöner Schein entzündet in uns den Sinn für Harmonie und Ganzheit. Das ist die heilige Mission der Kunst, dass sie immer wieder im engen Horizont des Daseins den Sinn für die ewige Bestimmung der Seele weckt.'

Zo monden al Spoerri's beschouwingen tenslotte uit in een persoonlik getuigenis. Dat is het geheim der suggestieve kracht van dit boek, waarvan de rijke inhoud in dit overzicht niet is uitgeput, dat het berust op een vaste wereldbeschouwing en gevoed wordt door een overtuigd geloof, wars van beginselloze objectiviteit.

Dit neemt niet weg, dat er hier en daar vraagtekens te plaatsen zijn. Zo moge de parallelliteit epies-staties, lyries-dynamies, dramaties-normatief in de behandelde 'Einzeldeutungen' treffend licht spreiden, ze in alle gevallen door te voeren leidt tot een schematisering, die vaak strijdt met de werkelikheid der ervaring.

Het wezen der dichtsoorten is met Spoerri's typologie niet in z'n rijke aesthetiese verscheidenheid gegrepen. Het duidelikst blijkt dit, waar men zijn gelijkstelling dramaties-normatief over het gehele gebied van het drama tracht toe te passen. Hier vervalt Spoerri in dezelfde fout der veralgemening, die Bovet's doorgetrokken evolutie der dichtsoorten kenmerkt.

Ook treffen zijn begripsbepalingen vaak meer door diepte van zin dan door helderheid en scherpte van belijning. Maar daartegenover staat de telkens weer verrassende fijnzinnigheid waarmee hij indringt in 'die innerste Werkstatt des Dichters', de gevoelige doorlichting van zijn synthetiese werkwijze, waardoor het kunstwerk ons tegelijk 'vertrauter und geheimnisvoller' wordt.

W. KRAMER.

Vervanging en aanduiding.

‘Er zijn een aantal woorden die in de plaats staan van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden. Ze duiden iets aan zonder het te noemen of vragen er naar. Zulke woorden heeten voornaamwoorden.’ Aldus Dr. F.C. Dominicus blz. 47 van De Onderbouw, een ‘practische Nederlandsche spraakkunst’ uit 1933. Alleen de spatiëring is van mij.

Zou ‘in de plaats staan van’ wel hèt algemene kenmerk zijn van de voornaamwoorden? Wanneer iemand zegt: *ik* doe *mijn* best; *jij* doet *je* plicht - dan vervangen noch de persoonlike, noch de bezittelike voornaamwoorden enig substantief of adjektief. Wel funktioneren *ik, jij* zelfstandig, en *mijn, je* bijvoeglik; maar uit die zelfstandige en bijvoeglike funktie volgt nog niet, dat die aanduidende woordjes zelfstandige en bijvoeglike naamwoorden vervangen. De term voor-naamwoorden moge zo'n averechtse gedachte al suggereren, een verkeerde of mislukte spraakkunstterm mag nooit als uitgangspunt dienen om een taalverschijnsel te verklaren.

Jullie blijven thuis. Daar komt *hij* ook. Kijk *haar* eens pronken. Ze zijn aan *elkaar* gewaagd. *Zijn* vader bedankte er feestelik voor. Ze waren met *hun* achten. Is *dat* boek wel geschikt? Het is mij *hetzelfde. Zo'n* uilskuiken. *Wie* was die mijnheer? *Wat voor een* dwaasheid haal je nu weer uit? Aan *welke* kant zaten jullie? Zeg eens *wat* je van plan bent. Hier is de jongen, *die* je de weg zal wijzen. Heb je *wat* lekkers meegebracht? Als je *deze en gene* zo hoort, nou! *Men* kan er misschien *iets* mee doen. *Iedereen* was opgetogen. Als nu eens *niemand* kwam! *Het* regende geweldig. Woont hier niet *ene* Jansen? - Enz., enz.

Wie ook maar vluchtig nagaat, welke dienst de verschillende pronomina verrichten, zal moeten erkennen dat de meeste zeker geen nomina vervangen. Meestal duiden ze rechtstreeks aan buiten elk naamwoord om. Zulke rechtstreekse aanduiders vindt men ook bij de pronominaalachtige bijwoorden: Kom jij eens *hier. Ginds* staan ze. Kijk, ik doe het *zo*. Het was maar *zus of zo*. Dat gebeurt *nooit*. Enz.

Naast de noemende substantieven, adjektieven, adverben staan dus zelfstandige, bijvoeglike, bijwoordelike

a a n d u i d e r s . Toch kunnen pronomina en pronominalen, ook een noem-woord of een groep van woorden v e r v a n g e n .

In de 18de druk van Terwey's Nederlandsche Spraakkunst, herzien door R. Kuitert, lezen we § 148: ‘De voornaamwoorden hebben tweeërlei zeer verschillende diensten te verrichten. Zij *duiden* z e l f s t a n d i g h e d e n *aan* - in tegenoverstelling van de zelfstandige naamwoorden, die zelfstandigheden noemen - of zij *bepalen* de z e l f s t a n d i g h e d e n . In 't eerste geval dragen zij den naam van zelfstandige, in 't laatste dien van bijvoeglijke voornaamwoorden.’

Gelijk men ziet worden de voornaamwoorden hier uitsluitend voorgesteld als rechtstreekse aanduiders (en bepalers) van z e l f s t a n d i g h e d e n . Alleen is deze term niet synoniem met z e l f s t a n d i g e n a a m w o o r d e n ! Intussen blijkt uit § 223, dat de auteur sommige pronomina ook een vervangende funktie toekent.

Handelend over het geslacht der substantieven, zegt Terwey-Kuitert: ‘De z e l f s t a n d i g e n a a m w o o r d e n kunnen door *hij, zij* of *het* worden aangeduid.’ En iets verder: ‘De z e l f s t a n d i g e n a a m w o o r d e n kunnen door *die* of *dat* (*dit*) worden aangeduid.’

Gelijk we boven ‘zelfstandigheden’ spatieerden, spatieerden we hier ‘zelfstandige naamwoorden’. En we herhalen met nadruk, dat in een moderne mentaliteit de namen der dingen niet hetzelfde zijn als de dingen zelf. Het maakt daarom wel degelik verschil, of een pronomen rechtstreeks het d i n g (de zelfstandigheid) a a n d u i d t , of dat een pronomen de n a a m van het ding (het zelfstandig naamwoord) v e r v a n g t . Sommige voornaamwoorden kunnen alleen rechtstreeks aanduiden, andere kunnen ook als vervangers funktioneren.

Terwey-Kuitert illustreert zijn leer met verschillende voorbeelden, waarvan er enkele hier mogen volgen:

Dat lieve kind, *hij* speelt altijd zoo zoet: Dat lieve kind, *ze* speelt altijd zoo zoet: Dat lieve kind, *het* speelt altijd zoo zoet. - We hebben een nieuwe kat gekregen, kijk daar heb je *hem*: Heb je de kat ook gezien? *Ze* is al sinds vanmorgen weg. - Kookt de melk al? Nee *hij* staat pas op: Kookt de melk al? Nee, *ze* staat pas op: Kookt de melk al? Nee *het* staat pas op. - Die meneer De Geus, nou *dat* is een komiekeling. - Heb je wel eens op het paard van de Overste gereden? *Die* geeft je ook de beide handen vol.

Op deze en andere gevallen volgt dan § 224 het besluit: ‘Wanneer we bovenstaande voorbeelden goed hebben nagegaan, zijn we tot de conclusie gekomen, dat er bij de [nominale G.R.] geslachtsaanduiding bijna geen regelmaat heerscht. We duiden h e t z e l f d e z e l f s t a n d i g n a a m w o o r d met *hij, zij* of *het* aan. Alleen bij persoonsn a m e n heerscht eenheid. Mannelijke p e r s o n e n duiden we met *hij*, vrouwelijke met *zij* aan. (Maar b e i d e weer met *het*). Bovendien staat de *hij*-aanduiding bij andere w o o r d e n zeer dikwijls in verband met een voorstelling van kracht, energie, moed, de *zij*-aanduiding met liefde, toewijding, troost, zachtheid.’

Jammer genoeg bleven de voorbeelden van deze laatste, ietwat romantiese tegenstelling bij *hij*: *zij* achterwege. De gegeven voorbeelden komen hiervoor niet in aanmerking. Immers niet het w o o r d ‘paard’ wordt door *die* (eventueel *hij*) vervangen, maar buiten het woord om wordt het d i n g ‘paard’ door *die* (*hij*) aangeduid. Evenmin vervangt *dat* de n a a m ‘meneer De Geus’. Ook lijkt het niet waarschijnlik, dat de *hij*: *ze*-wisseling bij ‘de kat’ de tegenstelling kracht: zachtheid moet weergeven. In alle geval maakt de auteur bij het w o o r d ‘kat’ in beide zinnen geen genusverschil. ‘De melk’ kunnen we gerust laten opstaan; deze kan ons nog minder uit den droom helpen.

Toen we boven bij Terwey-Kuitert wederom enige woorden spatieerden, wilden we daarmee doen uitkomen, dat de auteur niet voldoende onderscheid maakt tussen de n a m e n der dingen of personen, en de d i n g e n - p e r s o n e n zelf. Als deze grammatikus krities onderscheiden had tussen de rechtstreeks-aanduidende en de vervangende funktie der genoemde pronomina, dan zou hij zeker niet tot de konklusie zijn gekomen, dat bij de geslachtsaanduiding der substantieven bijna geen regelmaat heerst.

Wanneer men van ‘dat lieve kind’ achtereenvolgens zegt: *hij* speelt en *ze* speelt, dan wordt niet h e t z e l f d e z e l f s t a n d i g n a a m w o o r d ‘kind’ door *hij* en *ze* vervangen - het woord *kind* is en blijft onzijdig - maar wel worden achtereenvolgens twee verschillende menselike wezens, onafhankelik van het gebezigde naamwoord ‘kind’ rechtstreeks aangeduid met *hij* en *ze*: het ene lieve kind van wege zijn jongetje-zijn door *hij*, het andere lieve kind vanwege de meisjesheid door *ze*. Alleen in het derde geval: ‘Dat lieve kind, *het* speelt altijd zoo zoet’ is de rol van het voornaamwoord vervangend. Want men zou

niet kunnen zeggen: ‘Die lieve jongen, *het* speelt altijd zoo zoet’, of: ‘Die lieve meid, *het* speelt altijd zoo zoet’.

Uit de ‘geslachts’-kongruentie van het zelfstandige voornaamwoord met het zelfstandige naamwoord, volgt nochtans niet per se, dat het kongruerende pronomen het gebezigde nomen vervangt. Men zegt bijv. zowel ‘*dat* arme *mens, ze* moet zo tobben’, als ‘*die* arme *vrouw, ze* moet zo tobben’. In het eerste geval kan *ze* onmogelik het onzijdige ‘mens’ rechtstreeks vervangen. Daarom konkluderen we: in het tweede geval k a n *ze* insgelijks rechtstreeks aanduiden, buiten het vrouwelike woord ‘vrouw’ om[1)]. Als Ina Bakker schrijft: ‘*Het kind* werd haar leven. Ze speelde met *hem* alle spelletjes, die *hij* verkoos, den heelen langen dag’, is *hem-hij* zonder twijfel rechtstreeks aanduidend. Zou ze geschreven hebben: ‘*De jongen* werd haar leven’ enz., dan kon men niet zo pertinent zijn in de funktie-beoordeling van de voornaamwoorden.

Dit kunnen we weer wel in de volgende gevallen. Neem bijv. dat een jongen languit in het gras ligt. Wanneer een belangstellende voorbijganger zegt: ‘kijk me *dat* daar eens liggen’, dan duidt *dat* onmiddellik het aangewezene aan, c.q. de jongen. Mocht een tweede wandelaar zijn verbazing uitspreken door: ‘kijk me *die* daar eens liggen’, dan funktioneert *die* eveneens rechtstreeks aanduidend. Wel komt door *die* een andere waardering, een andere kijk op het geval-jongen tot uiting, dan door *dat*, maar noch het ene noch het andere pronomen vervangt hier een naamwoord.... dat er helemaal niet is. Was niet een jongen, maar een meisje het voorwerp van die dubbele belangstelling geweest, dan zou *dat* in: ‘kijk me *dat* daar eens liggen’, en *die* in: ‘kijk me *die* daar eens liggen’ funktioneel hetzelfde zijn als boven: ze vervangen ook hier geen naam, maar doelen rechtstreeks op de persoon-zaak.

Terloops zij nog op de mogelikheid gewezen, een mannelike persoon met *zij* aan te duiden, en een vrouwelike met *hij*. Van een verwijfde man zou men kunnen zeggen: ‘Daar komt *zij* ook

1) Bij zaaknamen kan de kongruentie van het pronomen en het onmiddellik voorafgaand naamwoord moeilik anders dan vervangend zijn. Zo bijv. zeker wanneer Limburgers zeggen: ‘Waar is de *tafel? Ze* staat buiten. Waar is mijn *stoel? Hij* staat in de gang.’ - Het kongruentie-voorbeeld ‘*Dat* lieve *kind, het* speelt altijd zo zoet’ is niet identiek met ‘*die* arme *vrouw, ze* moet zo tobben’. Het pronomen *ze* immers k a n ook rechtstreeks het vrouwelike wezen aanduiden.

aan’; en omgekeerd van een virago: ‘Kijk *hem* eens stappen’.

Maar afgezien van zulke niet-onbegrijpelike exceptionele gevallen, hebben mannelike personen recht op *hij*, en vrouwelike op *zij*, als men zonder meer de persoon als persoon bedoelt. Toch kan *dat wat* objektief een persoon is, in de voorstelling ontpersoond worden: ‘*Wie* is *dat*? - *Wie* bedoel je? - *Die* daar naast je zus. - O, *dat* is een neef uit Indië’. Men heeft in deze wisseling van *die*: *dat* enz. wel een kwestie gezien van perspektief. Toch zal voor de meeste sprekers-tans zo'n afwisselend gebruik van ‘persoons’-pronomen: zaakpronomen, enkel traditioneel spraakgebruik zijn, zonder psychiese perspektiefwisseling; gelijk men ook enkel-traditioneel zegt *de* kazerne: *het* kasteel, *de* revolver: *het* geweer, enz.

Niet zelden evenwel zal uit de wisseling van voornaamwoorden nog een springlevende waardering, of een andere emotionele faktor spreken. Zo bijv. wanneer Heijermans over een uit de gevangenis ontslagen boef laat zeggen: ‘Ik laat me niet den eersten den beste opdringen!.... *Dat* het hier gezeten! *Dat* het hier gevreten! *Dat* het de brani met z'n nieuwe pak en z'n schoenen uitgehangen! *Dat* wist waarom-*ie* z'n zoon den dood aandee!’ - ‘*Dat, dat, dat* heeft gezworven, *dat* heeft den eenzamen zwerver uitgehangen, omdat-*ie* zich nergens veilig voelde, omdat z'n geweten *'m* niet met rust liet’ (dez.) - ‘*Hij* voelt 't niet eens, de sufkop, - *hij* voelt 't niet eens. God, wat 'n lammeling, wat 'n.... En *dat* moet nou later aan 't hoofd staan van 'n handelshuis, *dat* moet nou 'n goed voorbeeld geven’ (Eline van Stuwe).

Het spreekt vanzelf, dat zulke en andere rechtstreeks aanduidende pronomina in het hedendaagse Nederlands niet te maken hebben met de klassifikatie der naamwoorden. Wanneer Carry van Bruggen schrijft: ‘en de.... *de dominee*, of hoe noem jullie *dat*’, raakt het genus van *dat* niet het genus van ‘dominee’. In de zin van W. Kloos: ‘Tegen *dit mensch, die* heel dit tijd-perk vóór-zag’, heeft het niet-kongruerende relatief niets uit te staan met de klasse van het onzijdige substantief - al komt dat substantief meestal voor met *de*.

Maar we hebben een ander geval in deze woorden van Hél. Lapidoth-Swarth: ‘Als *het* vroolijke *meisje* in *haar* zonnige lent', *Dat* enkel van 't leven den glimlach kent’. Ofschoon hier het possessivum *haar* niet op het woord ‘meisje’, maar rechtstreeks op de vrouwelike persoon doelt, sluit het volgende relativum *dat* weer rechtstreeks aan bij het genoemde onzijdige substantief.

Het is bekend, dat bij het spreken over een persoon in de voorstelling van de spreker het gebruikte n a a m w o o r d meestal op de achtergrond raakt, waarna het mannelike of vrouwelike w e z e n verder de keuze der voornaamwoorden bepaalt: '*Het mensch* was zoo verschrikt dat *ze* op een loop schoot, zooveel *haar* dikkigheid het *haar* toeliet' (F. Timmermans) - 'gebroken *schepsel, dat zij* was. Hij had *haar* ook niet mogen liefkrijgen, maar nu was het misschien te laat' (L. Couperus) - '*'t kind* sliep, waar-*i*' stond, zoo moei was-*i*' (Fr. Coenen) - '*dat mensch* van d'r over, *dat* eeuwig op de loer lag, trok *d'r* luije kop net boven 't gordijntje vandaan' (Fr. Coenen).

Wanneer Stijn Streuvels achtereenvolgens schrijft: '*'t Meisje* rechtte in *zijn* volle lengte' en '*'t meisje* met *haar* wakkere stem', zal *zijn* van de eerste zin opvallen aan een Hollander; minder of niet aan een Brabander of Limburger. Immers ook daar is de genuskongruentie van bezittelike voornaamwoorden met een onzijdige persoonsnaam heel gewoon. Zo schrijft bijv. Antoon Coolen: '....snuit een *kwezelke* luidruchtig *zijnen* neus' - 'Zoo'n *durske* heeft *zijn* verstand nie' - 'Toen weer 'nen lente kwam den tijd, dat *Marieke* op *zijn* klompkes dagelijks naar de school ging'.

Daar echter in sommige brabantse dialekten, ook in de Meierij, vrouwelike personen soms met *hij* enz. worden aangeduid - bij gebrek aan gegevens kan ik niet zeggen, waar, wanneer en waarom dit gebeurt - moeten de voorbeelden van Coolen misschien anders beoordeeld worden. Immers hij gebruikt *zijn*[1)] ook wel bij het niet-onzijdige 'Marie(je)' e.a. bijv.: 'Dan helpt hij *Marieje, die*.... den stevigen houvast van Giele zijn hand grijpt, zoodat *ze* niet valt en *zijn eigen* overeind gehouden voelt' - 'Zijn *vrouw* was op en *ze* liep *zijn eigen* aan te kleejen' - 'Dan stond *Marie* in de kou te bibberen en kleedde *zijn eigen* aan' - '*Ze* dee de deur dicht en kleedde *zijn eigen* uit' - 'Marie liet *zijn eigen* naar den trein brengen' - '(hij) hoorde de rinkeling van de *zuster zijnen* paternoster'.

Meestal laat Coolen evenwel het possessivum kongrueren: 'boven *Marieje d'r* hoofd is de lucht nou heelemaal helder' - 'keek op *Marieje d'ren* gang' - 'Giel kijkt *Marieje* in *d'r* oogen'. Enz. enz.

Maar ook bij deze auteur wisselen de genera der pronomina

1) Vgl. Ons Eigen Blad XVII, 1929, blz. 79 en 528.

vaak in eenzelfde zin: (over Marieke) ‘en als '*t zijn* scherf verkeerd schupte, dan begon *ze* eerlijk overnieuwd’ - ‘*Marieke* mee *d'r* zwarte muts mee lange zwarte linten en *zijn* kerkboekske in de grijze gebreide handschoenen, *zij* stond en wachtte me’ - ‘*Ze* gooide *zijn eigen* soms neer op eenen stoel, zóó koud, dat uit *haar* kleeren de kou *haar* omgeving tegensloeg’.

Dialektonderzoekers kunnen op dit gebied, en op het gebied der nominale klassifikatie, nog veel achterstand inhalen. Dat men ook bij de beoordeling van bijv.: ‘*Leontientje, wiens* zieltje om hem kleurde’ (F. Timmermans), niet voorbarig mag zijn, moge blijken uit parallellen als: ‘een weinig kleurend bezag hij *Magda, wiens* wezen schaamte en verlegenheid te kennen gaf’ (Edward Vermeulen) - ‘Zij zijn de kleine *nietelingen* die werken kunnen en zorgen maar *wiens* leven in eene hoogere macht besloten ligt’ (Streuvels) - ‘Bij lachende *meiden*, verder, *wiens* wezen glanst’ (dez.).

Ik herinner even aan het Middelnederlands: ‘Bider puurster *maget, wies* simpelheit haer best behaget’ - ‘Die jonge *kinder, wies* gheslacht te Romen bleven’ - en aan Vondel die dit ‘wiens’ passim gebruikt bij feminina[1].

Door deze vlaamse en brabantse voorbeelden zijn we even afgedwaald, maar deze afdwaling leerde ons toch, dat ook bij personen en namen van personen het gebruik der aanduidende en vervagende voornaamwoorden niet overal eender is. Voor de *hij*-aanduiding van vrouwen moge ik verwijzen naar O n s E i g e n B l a d[2].

In een taal of dialekt waarin personen van de mannelike: vrouwelike sekse rechtstreeks uitsluitend door de pronominale tegenstelling *hij*: *zij* worden aangeduid - bij het onverbogen *wie: wat* en andere pronomina kunnen wel personen: zaken, maar niet mannen: vrouwen onderscheiden worden - kan het niet verwonderen, dat ook na het gebruik van onzijdige namen (het kind, het mens), de rechtstreekse aanduiding door *hij*: *zij* overheerst. Maar daaruit volgt nog niet, dat deze pronomina

1) W.E. v a n H e l t e n , Vondel's taal § 126 (blz. 132); F.A. S t o e t t , Middelnederlandsche Spraakkunst[3] § 50 (blz. 32 v.).

2) Jg. XVII, 1929, blz. 526-530; vgl. XV, 1927, blz. 554 v.; De N. Taalgids XXIII, 1929, blz. 187 (= Nederlandse Spelling, Geslacht en Verbuiging, Een bundel opstellen van J.H. van den Bosch, enz., blz. 180); Tschr. voor Taal en Letteren XI, 1923, blz. 289 v.

altijd - dus ook bij dieren en dingen, of bij de namen hiervan - een seksuele noot zouden hebben. Dit is zeker niet het geval bij proklities en enklities gebruik van deze personalia[1].

Het bekende 'is het een *hij* of een *zij*' wordt beter buiten het geding gelaten. Immers in het Middelnederlands bestond een nomen *hîe*, dat later homoniem werd met het pronomen *hî*. De meest voorkomende betekenis van *hie* was 'het mannetje, de man', maar het kon ook 'het wijfje, de vrouw' betekenen (vgl. ohd. *hîwo* 'echtgenoot': *hîwa* 'echtgenote'). Nadat er kontakt gekomen was tussen *hie* en *hi*, ontwikkelde zich (naast het pronomen *si*) een nomen *sie* voor 'het wijfje van dieren'. En zo werd *hie ende sie* de gebruikelike verbinding voor 'mannetje en wijfje'. Toen het nomen *hie* als zodanig uit de taal verdween, veranderde hie ende sie in *hi ende si* 'hij en zij'[2].

Als is in onze opmerkingen over de vervangende en rechtstreeks aanduidende funktie van pronomina slechts op enige hoofdpunten gewezen, uit een en ander moge reeds voldoende zijn gebleken, dat bij de beoordeling van de nominale klassifikatie in het Nederlands, alleen de vervangende en de adnominale pronomina in aanmerking komen.

Wie uit het hedendaagse spel en de grillige verscheidenheid van de voornaamwoorden - wij beperkten ons zelfs opzettelik tot personen en hun namen - wie daaruit konklusies wil trekken nopens de tegenwoordige klassifikatie der naamwoorden; erger nog: wie daaruit het ontstaan wil verklaren van de indogermaanse nominale klassen, ziet het genusvraagstuk waarlik te simplisties.

Wanneer de pronomina nog springlevende klassifikatoren zijn, dan geldt die springlevendheid alleen de voornaamwoorden, voor zover deze rechtstreeks de zelfstandigheden aanduiden. Voor zover de pronomina de zelfstandige naamwoorden d.w.z. de namen van die zelfstandigheden vervangen of attributief begeleiden, is het pronominale genusverschil even 'morsdood', als de klassifikatie der substantieven zelf.... die ook niet meer is dan een survival of savagery.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Men zie o.m. Ons Eigen Blad XXI, 1933, blz. 10-16, 68-72. Voor persoonspronomina: zaakpronomina en nog andere voornaamwoordelike 'Funktieverschillen', zij verwezen naar een volgend artikel.

2) Zie Tschr. voor Taal en Letteren XII, 1924, blz. 206 v.; en het Woordenboek der Nederl. Taal VI, kol. 745.

Enkele notities bij de syntakties-stylistiese methode. I.

De *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*[1] van Professor *Overdiep* bewijst wel overtuigend de vruchtbaarheid der syntakties-stylistiese methode, door hem in de studie der nederlandse grammatica ingevoerd en gevolgd. Opnieuw de strenge bewijsvoering die zijn *Inleiding* op de *Ferguut*[2], zijn *Stilistische Studiën*[3], zijn *Moderne Nederlandsche Grammatica*[4] kenmerkten, opnieuw de volkomen consequentie waarmee de eenmaal gekozen verdeling naar vorm en functie wordt volgehouden, opnieuw tenslotte de uiterste nauwkeurigheid der analyse en de scherp omlijnde interpretatie van het afzonderlike geval. Slechts een te verwaarlozen, uiterst klein, aantal der constateringen laten een mogelikheid van redelike twijfel aan de juistheid der interpretatie. De schrijver verzamelt, ordent en verklaart op deze wijze een rijkdom van materiaal, dat voor de studie der Nederlandse grammatica van niet te schatten belang is.

De *Grammatica* is gebouwd op *John Ries*' vierdeling: Laut, Wort, Gruppe, Satz.[5] Echter, en dit is de kenmerkende wending die aan *Ries*' grammatiese opvattingen werd gegeven: de syntaktiese beschouwing domineert het geheel. Klank- en woord-leer zijn geen ‘eigenlijke’ grammatica: ‘de beschrijving, 1e van de *functies*, die ontstaan door de verbuiging en de verbinding der verschillende soorten van woorden, 2e van de *zinnen*, die

1) Door Dr. G.S. Overdiep. *Eerste stuk*. (Wolters, Groningen etc. 1931); *Tweede stuk*. id. 1932.
2) Opnieuw bewerkt en uitgegeven door Dr. G.S. Overdiep. (Sijthoff, Leiden. z.j.).
3) I. *De zinsvormen in Vondel's Pascha en Lucifer*, door Dr. G.S. Overdiep. (Brill, Leiden. 1926).
   II. *Over woordschikking in Modern Proza*. id., 1927.
4) Door Dr. G.S. Overdiep. (Tjeenk-Willink, Zwolle. 1928).
5) Beiträge zur Grundlegung der Syntax: I. *Was ist Syntax*? (Prag. 1927^2). p. 51, 52; p. 84. (vgl. *Dr. G.S. Overdiep*: De Studie der Nederlandsche Syntaxis N.T. XIX, p. 187, 188). id. II. *Zur Wortgruppenlehre*, id., 1928. id. III. *Was ist ein Satz*? id.. 1931.

door die verbuiging en verbinding ontstaan.... is de eigenlijke grammatica.' Al het overige 'is niets meer dan *een demonstratie van de materialen en de werktuigen, waaruit en waarmee een gebouw wordt opgetrokken*.' (Grammatica § 3, p. 7). De studie der eigen wettelikheid van klank en woord wordt niet als grammatica beschouwd. Grammatiese beschouwing vangt pas aan bij de bestudering der woord-*functies* die op woord-samenhang wijzen. Zo identificeert Prof. *Overdiep* 'eigenlijke' grammatica en syntaxis. In de 17e eeuwse *syntaxis* zullen tot slot behandeld worden: 'de functies der woordvormen in den zin.' (I, p. 6). Dit zijn alle woordvormen in zover zij op samenhang wijzen. (vgl. *Grammatica* § 343 vlg.). Hij is van mening dat hun behandeling, als die van formele middelen om woordgroepen en zinnen bijeen te houden, onder de syntaxis hoort te vallen.[1)] Onder de behandeling der materialen worden ze alleen ge- en be-noemd. In *Was ist Syntax*? heeft *Ries* zich tegen deze opvatting in drie hoofdstukken, 'Syntax und Formenlehre', 'Syntax und Bedeutungslehre' en 'Syntax und Wortlehre', schrap gezet. *Blümel*[2)] maakt niet de indruk het probleem ten einde toe te hebben bewerkt.

Mede ontstaan uit het verlangen de bruikbaarheid van het syntakties systeem der *Moderne Nederlandsche Grammatica* te toetsen aan het oudere nederlands, vertoont de *Syntaxis* toch ook belangrijke afwijkingen van het schema der *Grammatica*: ging daar de behandeling van vragende, gebiedende en wensende zinnen aan die der mededelende vooraf, in de *Syntaxis* is dit omgekeerd, en zijn zij samengevat in een 'Derde deel', handelend over 'zinnen gekenmerkt door den synt. phonetischen vorm.' Hieronder verstaat de schrijver 'zinnen die, behalve door een of meer grammaticale vormen, primair worden gekenmerkt door den niet-mededeelenden vorm van synthese van accent, toon en tempo, kortweg den intonatievorm, den synt. phonetischen vorm.' (II, p. 206). In dit derde deel komen o o k reeds zinnen zonder verbum finitum aan de orde, omdat immers de scheidbaarheid van Subject en verbum finitum in deze zinnen geen primair kenmerk is (zoals in de daar vóór behandelde), doch secundair; primair is de intonatie-vorm.

1) *De Studie der Nederlandsche Syntaxis*, N.T. XIX, p. 188.
2) *Einführung in die Syntax* von Rudolf Blümel. (Heidelberg, 1914). § 154, 155, 158; § 176-182.

Het belangrijkste verschil met de *Grammatica* ligt wel in het feit dat de behandeling der woord-groepen in de zin tans zal gaan *volgen* op de behandeling der zinsvormen. De schrijver trekt hiermee de consequentie van zijn woord-beschouwing voor zover we die kennen uit zijn *Grammatica*: de onderscheiding van *woorden* in de zin berust op afspraak tussen schrijver en lezer. Het 'woord' op zichzelf heeft geen vaste 'betekenis', het wordt herkend aan zijn klankvorm. De betekenis van een 'woord' buiten de zin vaststellen is onmogelik. Het 'woord' is als middel voor grammaticale beschrijving dus zeer onvolmaakt, het is, ook nog om andere redenen, in verschillende opzichten een 'bedenksel' van geleerde en ongeleerde taalkundigen. (§ 3, p. 6-7)[1)]

Het is duidelik dat zo het woord geen enkele vaste grondslag biedt voor grammaticale beschrijving, en, daaraan kunnen we toevoegen: verklaring. Deze opvatting echter impliceerde een principieel syntaktiese grammatica-beschouwing.

* * *

Het primaat van de zin is de hoeksteen van het systeem door Prof. *Overdiep* ontworpen. *Hermann Ammann*, die reeds in het eerste deel van *Die menschliche Rede*[2)] tegen deze stelling positie nam en hem in zijn tweede deel[3)] als 'fable convenue' kwalificeert, vindt in *John Ries* een medestander die, scherper dan hij, critiseert.[4)] De syntakties-stylistiese methode werd gebouwd nadat *Ries* onmiskenbare richtlijnen had gegeven (I, p. 93 en passim onder *Wortlehre*) en *van Ginneken* hem bijviel, de eigen wettelikheid

1) De syntakties-stylistiese methode kan zich voor deze opvatting beroepen op geen mindere autoriteit dan *Karl Brugmann*: Kurze Vergl. Gramm. der Indogerm. Sprachen, Berlin und Leipzig, 1922. p. VII, waar hij met *Ries* polemiseert. Vgl. echter diens antwoord (I, p. 188, 189).
2) I. Teil: *Die Idee der Sprache und das Wesen der Wortbedeutung.* (Lahr. i.B. 1925). p. 33. p. 44, 45.
3) II. Teil: *Der Satz.* id. 1928. p. 91.
4) III. passim. 'Soweit also jene Frage bei der Indifferenziertheit der ursprachlichen Gebilde überhaupt einen Sinn hat, kann man nur sagen: die ältesten Sprachgebilde, die Wort- und Satznatur in sich vereinten, d i e n t e n als Sätze; das konnten sie aber nur auf Grund ihrer W o r t n a t u r ; auf ihr beruht notwendig, aus ihr allein fliesst ihre Satzfunktion: ohne jene ist diese überhaupt nicht denkbar.' (p. 42).

van het woord aanvaardde[1] en in zijn *adhésion* een unifiërende psychologiese motivering daarvan gaf.[2] Ook *Morris*, met *Ries*, geciteerd in Prof. *Overdiep's* methodiese verantwoording[3] huldigt meningen die tegen de uitwerking der methode zouden kunnen worden aangevoerd[4]; toch is het diens *functie*-begrip dat de structuur der methode meest beïnvloedde.[5] Zullen in de *Syntaxis* verder nog behandeld worden 'de functies der woordvormen in den zin', dan lijkt er geen enkele reden aan te wijzen waarom bij de *woord*vorm zou moeten worden halt gehouden; immers noch kategoriaal woord-deel, buigingsuitgang e.g. of zelfs meervoudssuffix, tijds-aanduiding of adverbiaalsuffix, noch phonologies klankmoment als kenmerk der oppositionele functie van phonemen (d*a*k - d*o*k) is vrij van hetgeen Prof. *Overdiep* 'functie' noemt.

Functies zijn: 'de voornaamste *beteekenissen die de woorden door hun groepeering in den zin kunnen krijgen*.' (Gr. § 3, p. 7). 'Een woord krijgt *in den zin* zijn *feitelijke, eigenlijke* beteekenis. Deze feitelijke beteekenis geldt alleen voor het gebruik van het woord in dien éénen zin. Deze beteekenis is ten deele afhankelijk van de woorden, waarmee het woord is verbonden, ten deele

1) *Principes de Linguistique psychologique*. (Paris, etc. 1907). 'R i e s dans la conception parallèle de "Wort" et de "Wortgefüge", *tous deux* comme des unités grammaticales et psychologiques, *a raison*, tout à fait *raison*, malgré tous les idolâtres de la phrase que personne, linguistes et psychologues ensemble, ne peut definir'. § 149. p. 120).
2) Id. § 54 vlg. en biezonder § 65.
3) N.T. XIX, p. 188.
4) *On Principles and methods in Latin Syntax* by E.P. Morris. (New-York-London. 1902). p. 68 vlg.
5) Voor een juiste waardering van het standpunt, ingenomen door de syntakties-stylistiese methode, is het noodzakelik te bedenken, dat dit standpunt een consequente uitwerking is van de theoriën van *Wundt*. De constatering van *Wundt*: 'Die alte Vorstellung, der Satz werde aus ursprünglich selbständig existierenden Wörtern zusammengesetzt kann heute wohl in der wissenschaftlichen Grammatik als beseitigt gelten'. (*Die Sprache*^{3}. I, p. 609) moest, aangezien hij daarnaast naliet de plaats van het woord tegenover de zin definiërend vast te leggen, (vgl. *L. Sütterlin*: Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Heidelberg 1902. p. 59) tot de consequentie van een onbeperkt zinsprimaat leiden. Ook *Richard Hönigswald*, al tracht hij, evenals *Wundt*, de theorie 'prakties' te modificeren, verdedigt opnieuw deze stelling. (*Die Grundlagen der Denkpsychologie*. Leipzig, Berlin 1925^2. p. 34, 35, en passim).

van de *zinsbeteekenis*, d.w.z. van *de gedachte* of *het gevoel* dat in dien zin wordt omgezet in taalvorm. (vgl. § 3)'. (Gr. § 28, p. 22). Naast d i e 'eigenlijke beteekenis' staat de 'gewone beteekenis, d.i. die beteekenis, die de spreker, of wij, in de omgangstaal op de gis, aan het woord toekennen.... het gemeenschappelijke deel van alle geschakeerde beteekenissen, waarvan wij ons, sprekende, bewust zijn.' (§ 28, p. 23). De 'gewone beteekenis' is blijkbaar *syntakties* ook, want ook daarvan zijn wij ons 'sprekende' bewust. Als 'norm' voor grammaties onderzoek is deze 'gewone beteekenis' niet bruikbaar omdat zij wisselt met de taal-soorten. Vandaar dat de *Grammatica* zal uitgaan van 'de *eigen* of *etymologische* beteekenis van het woord. Dat is de beteekenis die we vinden door *taalkundig overleg*.' (Gr. § 29, p. 23).

Deze 'eigen beteekenis' van het woord is 'geen functie', maar, 'in zoo verre zij afhankelijk is van den etymologischen vorm van het woord, is zij werkelijk een formeel middel'[1] om woordgroepen en zinnen bijeen te houden en hoort zij zo toch weer in de syntaxis, al is haar naam ook niet 'syntactische beteekenis.'

Maar zij is toch wel weer *syntactisch* ook - en dit is nu een duidelike vastlegging der theorie ontwikkeld in de N.T. XIX - want 'de *keuze van het woord* hangt af van de gedachte (het gevoel) die in den zin moeten worden uitgedrukt. En de *syntactische beteekenis* van het gekozen woord is *een der middelen om de gedachte* (het gevoel) *in den vorm van een zin uit te drukken*, is een *functie*.' (Gr. § 31, p. 24).

De 'etymologische' beteekenis van het woord is dus 'syntactisch' geworden, omdat zij gebruikt is als een middel om de gedachte in de vorm van een zin uit te drukken. En aangezien elk woord als middel gebruikt wordt om de gedachte (het gevoel) in de vorm van een zin uit te drukken, is dus de etymologiese betekenis van *elk* woord ook 'een functie', als en wanneer, dat woord in de zin wordt gebruikt. De *Grammatica* zegt dat niet, maar de consequentie is dwingend.

Deze uitbreidng van het begrip *functie* is een logies gevolg van het voortdurend primeren van het zinsverband; het niet-syntaktiese in de taal wordt er door op de achtergrond geschoven.[2]

1) N.T. XIX. *De Studie* etc. p. 188.
2) Vgl. *Blümel* § 3 vlg., die zeer goed ziet, dat er in de zin van een *meer* aan betekenis kan worden gesproken, vergeleken met de betekenis der gebruikte woorden geïsoleerd beschouwd, doch die dat 'meer' niet *alleen* op het *verband* der woorden *in de zin* wil terugvoeren.

Zoals gezegd, scherp heeft *Ries* daartegen stelling genomen: ‘Es beruht der ganze Schluss auf einer schiefen Grundauffassung.’ (I, p. 93). En deze ‘schiefe Grundauffassung’ bestaat daarin dat men alles wat ‘über den Bezirk des Einzelwortes hinausgeht’ (I, p. 92) als *syntakties* beschouwt[1)].

Over bijwoorden, voorzetsels en voegwoorden zegt de *Grammatica*: ‘De onderscheiding van deze drie woordsoorten berust natuurlijk alleen op hun gebruik in de zin. Er zijn woorden die in alle drie functies voorkomen.’ (§ 24, p. 19). *Ries* meent hiervan, adverbiale voorbeelden ter vergelijking naast adjectiviese plaatsend: ‘Wie man sich auch zu (dieser Frage) stellen mag, immer ist es in erster Linie eine Eigentümlichkeit der W o r t bedeutung, um die es sich handelt, die syntaktische Frage ist erst sekundär, ist nur Folge davon.’ (I, p. 103). ‘Der Mann sprach stehend’, en ‘Der Mann sprach fliessend’. ‘stehend’ heeft adjectiviese, ‘fliessend’ adverbiale functie. ‘Das heisst doch nichts anderes als: die Bedeutungssphäre von *stehend* ist enger als die von *fliessend*. Dieses hat eben mehrere Bedeutungen, besser Bedeutungsarten; es drückt sowohl eine einem Dinge anhaftende Eigenschaft als die Art und Weise einer Handlung aus, während *stehend* auf die erstere Bedeutungssphäre beschränkt ist.’ (I, p. 104). En, tot welke woord-soort *in een bepaald geval* zulk een woord hoort, dat is natuurlik alleen te zien als 't *gebruikt* wordt, dus in de zin.

Of *staart* substantief of persoonsvorm is, blijkt alleen uit de context. De woordspeling in: ‘Staart door het venster’, als oorzaak van een bedenkelike vergissing tot besluit van een dilettanten-uitvoering berust hier op! En toch wordt hieruit, ook door de *Grammatica* niet, geconcludeerd, dat *hun* woord-soort op hun gebruik in de zin berust.

Zelfs het latijn met z'n talrijke flexie-vormen ontkomt aan deze z.g. ‘dubbelzinnigheden’ volstrekt niet. *Ries* concludeert terecht ad hominem: ‘Fliesst die Bedeutungsa r t eines Wortes ausschliesslich aus seiner syntaktischen Funktion, so hat es keinen Sinn mehr von Wortarten zu reden.’ (I, p. 105). De

1) *Leonard Bloomfield*: An Introduction to the study of language (London. 1914) p. 167 is in zijn formulering niet scherp: ‘Syntax studies the interrelations of words,....’ ‘To the extent in which the words of a language include relational content, to that extent the morphology of a language involves questions of syntax’.

'schiefe Grundauffassung' berust op een niet geheel volledige analyse van de betekenis der woorden, ook in de zin. 'Weist man aus der Lautlehre in die Wortlehre, aus dieser in die Syntax alles, was über den Bezirk des Einzellautes, des Einzelwortes hinausgeht, so bleibt einerseits von Laut- und Wortlehre nichts als ein ziemlich wertloser Torso übrig, andererseits zerstört man gerade dadurch die Einheitlichkeit der Wortlehre und der Syntax, denen man ihren Mittelpunkt raubt, um den sich alles drehen sollte.' (I, p. 95, Vgl. nog p. 102-104).

Deze waarschuwing is nuttig, het woord komt anders met z'n hebben en houden in de syntaxis terecht. Men bestudeert er verschijnselen die met *feitelike* verbinding niets te maken hebben, of liever, die de feitelike verbinding mogelik maken. Een pronomen b.v. wordt 'verbindend' *gebruikt*, omdat zijn aard tevens 'verbinden' is. De *Grammatica* (§ 342 vlg.) behandelt dit als een syntakties verschijnsel. We onderscheiden daar 'terugwijzende' en 'vooruitwijzende' functie. En natuurlik, *of* het woord terugwijzend of vooruitwijzend gebruikt wordt, is alleen in de zin en in de context te zien. Doch die verbindende functie wordt *enkel* als *syntakties* beschouwd: we vinden geen woord er over, noch in § 32, noch in § 132-135. (Vgl. *Ries* I, p. 24).

Wie, na een uur stilzwijgen, wandelend langs een weiland met koeien, zegt: 'Die zien d'r ook stevig uit!', 'verbindt', drukt een relatie van deze zin tot iets anders uit, nl. tot de 'perceptional context'[1]. Deze functie is geen syntaktiese omdat zij volkomen onafhankelik is van de zin waarin *die* gebruikt wordt, noch de structuur van die zin beïnvloedt; zij is aan het woord *die* eigen. *Die* heeft in 't voorbeeld duidelike syntaktiese functie ook: het is 'subject', het heeft bovendien de 'plaats' van 't subject in een bepaalde groep mededelende zinnen; het 'functioneert' als moment van een bepaalde woord-orde. *Die* in het eerste voorbeeld van de *grammatica* (§ 343, p. 233 bovenaan): 'Stel dat de k a t t e b e i e r 'm hoort, dan komt *die* er op af, en dan zegt *ie* (Bru.)', vertoont evenmin een *syntakties* bepaalde terug-

1) De gegevens van *Grace Andrus de Laguna* in *Speech*. Its function and development. (New-Haven & London. 1927) p. 108, 109, en passim, en van *Walter Pillsbury* & *Clarence Meader* in *The Psychology of Language* (New-York & London 1928) p. 14, 15, en passim, leiden tot de onderscheiding van een drie-voudige context: 'perceptual', 'mental' en 'verbal'. Vgl. ook *Paul*: Prinzipien^5, p. 79 en *Morris*, p. 79 en 87.

wijzende functie als *Die* in de vorige zin. Wel wijst *die* hier terug op 'n woord in de vorige zin[1)], maar het kan even goed betrekking hebben op 'n woord-groep, op 'n hele zin, op 'n periode, op 'n heel boek, en.... *waarop* het betrekking heeft kunnen we natuurlik alleen *in* de zin zien, en *dat* het betrekking heeft kunnen we voor elk concreet geval alleen *uit* de zin ervaren, maar hoe het in de zin *betrekking* hebben *kan*, en hoe het uit de zin zou kunnen worden ervaren als het niet zelf *van te voren* dit gebruik toeliet moeten we, helaas, met *Ries* als 'nicht denkbar' verklaren. Vóór dat de zin *kan* zijn of invloed *kan* uitoefenen, moet er iets anders zijn geweest: het moment van symbolisering, de *woord*making (om niet 'woord-vorming' te gebruiken, dat nu eenmaal een techniese term geworden is.)[2)]

Geen enkel woord *kan* 'terugwijzend' of hoe dan ook, gebruikt worden als het niet 'terugwijzend' *is*. Deze eigenschappen zijn geen syntaktiese functies, het zijn woord-functies. Tenslotte: alle taal-momenten in de 'Lebendige Rede' (= 'Sprache in ihrer wirklichen Verwendung.' *Ries* III, p. 60), staan in betrekking tot elkaar of tot iets dat buiten de *taal* gelegen is, buiten de 'verbal context', maar de vraag is juist waar de eerste grond voor de betrekkingen te zoeken is, in de delen of in het geheel, of misschien, voor sommige gevallen, soms in de delen soms in 't geheel, of zelfs in de delen *en* het geheel.

Spraken we tot nog toe alleen over *functies* in 't algemeen en *functies* die de woorden tot een bepaalde soort zouden stempelen, er zijn er ook, die de 'soort' veronderstellen, doch als een nieuwe *functie* de soortelik reeds gedifferentieerde woorden, andere, opnieuw enkel uit de verbinding te verklaren, eigenschappen

1) Vgl. *Blümel*, die, nadat hij heeft opgemerkt: 'Die Eigenbedeutung der P r o n o m i n a hat nicht die Bedeutung eines Verbindungswortes,' (§ 179, p. 53.), in een gelijksoortig voorbeeld (*Karl....*; *er wird....*) van het pronomen *er* zegt: '*Er* vertritt einfach die Bedeutung *Karl* und heisst somit *Der eben erwähnte*, darin liegt keine Bedeutung eines Verbindungswortes.' De *betekenis* is volgens hem niet *syntakties*, wel de 'congruentie'. Ook deze meer beperkte opvatting, die, in tegenstelling met de opvatting van Prof. *Overdiep*, het *syntaktiese* der *betekenis* loochent, lijkt niet zonder meer aanvaardbaar. Ongetwijfeld is in haar opvatting de syntakties-stylistiese methode consequenter.

2) Het is misschien nuttig op te merken, dat deze opvatting volstrekt niet impliceert dat het wezen van de 'zin' uit ineenlegging van 'woorden' zou kunnen worden verklaard.

zouden toevoegen: we naderen de leer der rededelen, der naamvals-functies en hun gevolgen voor het woord.

Voor het overheersen der *zins*functie-verschijnselen in de syntakties-stilistiese methode is het wel tekenend dat reeds vóór *Ries*' 'Wortgruppenlehre' verscheen, Prof. *Overdiep* daarvan een kostbaar hoofdstuk had geschreven, waarvan *Ries* de uitwerking niet in zijn boek opnam. Het is de syntaxis der 'Verbalgruppen' als onderafdeling van de 'Angliedergruppen'. (II, p. 18). Zij worden door *Ries* als de meest *satzartige* beschouwd: 'So geht ein Teil der Lehre von den Verbalgruppen in die Satzlehre über: die Gebiete der Wortgruppen- und der Satzlehre überschneiden sich.' (II, p. 19, vgl. ook p. 8).

De *Grammatica* behandelt hierbij uitvoerig de 'naamvals-functies', b.v. verbum + substantief in de 'accusatief'-functie (§ 227 vlg.). Weliswaar wordt de 'etymologiese' betekenis ook als middel genoemd om in het Nederlands, de 'naamvals-functie' te herkennen (Gr. § 93 p. 70), maar praktiese gevolgen heeft dat niet. In § 229 wordt de functie van de verbinding wel degelik aan 'alle woorden te zamen' toegeschreven en heet een transitief werkwoord alleen 'transitief', omdat het 'meestal *in een transitieve verbinding gebruikt wordt*.'

Morris' opvattingen in diens hoofdstuk 'The grouping of Concepts' (p. 36 vlg.) zijn toegepast op een wijze die uitgaat buiten de sfeer waarin ze zijn gedacht en ook geuit. Wel zegt *Morris*: 'The meaning of words has much to do with syntactical expression' (p. 47), maar vlak daaraan vooraf gaat de constatering: 'The relations between the concepts are dependent upon the association between them, *and these*, when they are not purely accidental, *depend upon the nature of the concepts themselves*.' (curs. v.d. schr.).

Deze uitingen van *Morris* staan in de eerste helft van zijn boek. In de tweede helft wordt de natuur dier concepten (uitgedrukt in een woord) nader beschouwd. Hij noemt dan de 'stem-meaning' 'content', en de 'meaning of the case-form' 'function' (vgl. N.T. XIX, p. 188).

Hij schrijft over latijnse syntaxis en het is geen wonder dat deze onderscheiding door hem werd aangebracht, doch het treft dan te meer dat ook hij, andere woorden dan geflecteerde behandelend, een correctie aanbrengt die aan het geheel van zijn beschouwing een opmerkelike wending geeft. 'In all these cases (nl. wanneer *conjuncties* nog een "stem-meaning" vertonen),

where // single words have been transferred to the expression of relation, the use of the term function is somewhat inexact' (p. 200, 201). Dan gaat hij verder: op het eerste gezicht lijkt het gebruik van deze term voor geflecteerde woorden meer precies: 'The meaning of mensā is "table", the function is, *e.g.*, locative.' Doch toegepast op andere woorden is dit niet meer zo duidelik: 'It is rather to be assumed that the word-meaning is the determining element in making *die* an expression of temporal relation, *humi* a locative and *gladio* an instrumental. The function is in part, certainly, limited and fixed by the meaning of the stem and, in so far as this is the case, the separation of word-meaning and function is impossible. With reference, therefore, to some inflected words - and probably to the greater number - the term function is liable to lead to confusion of thought and can safely be used only in a general way.' (p. 201). En minder duidelik nog wordt het dit begrip 'function' toe te passen op woordgroepen: 'It must be said in general of function that its clearness is in inverse ratio to the degree to which it can be seperated from word-meaning.' (p. 202). Niet alleen de zin, niet alleen het groep-verband, maar ook, en misschien het meest en primair, is de 'stem-meaning' de grondslag van de, in de zin uitgedrukte, betrekkingen.

De grammatiese beschouwingen der syntakties-stylistiese methode maakten deze wending niet mee. Integendeel: we zagen dat het begrip *functie* nog aanmerkelik werd uitgebreid: 'woorden los van hun syntaktische functie, zijn niets meer dan complexen van klinkers en medeklinkers dus klanken.'[1)] Van het woord als taal-element met eigen wettelikheid is weinig meer over: betekenis is syntaktiese functie zonder meer. De methode zie zelf toe hoe zij ontkomt aan de conclusie: heeft de zin geen betekenis dan hebben de woorden die ook niet: 'hoe permutatie zingt als kanaal op'.

Beschouwen we nu een ogenblik de transitieve werkwoorden, die alleen zo heten omdat zij 'meestal in een transitieve verbinding gebruikt word(en).' De *Grammatica* geeft er, met haar gewone rijkdom en accurate verantwoording van het materiaal, talloze voorbeelden van. Al deze werkwoorden drukken een *handeling* uit die uitteraard gericht is op een modificeren, op het

1) *De Stilistische Methode in de Nederlandsche Taal -en Letterkunde* door *Dr. G.S. Overdiep*. (Wolters, Groningen-den Haag. 1929) p. 13.

in een toestand brengen of houden van het voorwerp waarop ze zijn gericht. Deze modificatie, deze toestand, hoeft niet te bestaan in een inwendige of uitwendig waarneembare verandering van dat voorwerp: de verhouding van het voorwerp tot andere voorwerpen of van gedachte tot gedachte (en de combinaties voorwerp: gedachte) kan er door worden bewerkt.

Hoeden veronderstelt b.v. *vee*, dat daardoor in een verhouding van veiligheid wordt gebracht. *Vergeten* veronderstelt een voorwerp, een gedachte, een iets, dat daardoor b.v. in een verhouding van onopgemerktheid *is* of *was* gekomen.

Wanneer wij een naam willen geven aan het construeren van, laten we zeggen, autogyro-vliegtuigen, en we noemen die groep van handelingen ‘lapen’, dan hebben we een werkwoord gemaakt dat ‘transitief’ *is* vóór we 't ooit in een ‘zin’ hebben gebruikt.

Natuurlik: we *kunnen* deze vorm intransitief ‘gebruiken’, wanneer we enkel letten op de handeling, abstraherend van drager en van voorwerp dat door de handeling wordtgemodificeerd, doch deze mogelikheden liggen in de ‘etymologische’ betekenis zelf. De studie van het *gebruik* dier vormen *voor zover zij* groepof zinsvorm beïnvloeden, die studie is een syntaktiese, doch het feit *dat* zij deze invloed uitoefenen is weliswaar een feit dat zich *in* de zin afspeelt, doch dat volstrekt niet te verklaren is *uit* de zin: een transitief werkwoord hoort besproken te worden én in de woordleer, én, voor zover het groep of zin beinvloedt, in de syntaxis. En hetgeen de woordleer daaromtrent zal leren is de grondslag voor de verklaring der syntaktiese verschijnselen.

De *woordleer* verklaart *waarom* in ‘apen eten olienootjes’, *apen* subject is en *olienootjes* object. (*Dat* er een subject en object in deze zin zijn, en hun plaats, zijn syntaktiese verschijnselen). De zins-vorm zegt hier slechts secundair iets omtrent die functies. Wel staat in een bepaalde groep mededelende zinnen het subject voorop, doch *apen, eten* en *olienootjes* kunnen in al de zes mogelike permutaties, met verschillend ‘psychologies subject’ ook werkelik voorkomen, zonder dat de subject- of object-functie er door veranderen. De betekenissen van de drie woorden geven hier de verklaring van het *waarom*: bij *eten* e.g. kan niet het woord *tangens* voorkomen als object of subject. *Morris* zegt: ‘The relation of cause and effect can exist only between objects in the same sphere of causation, not, for instance, between a cloud and a house; purpose implies personality, a time-relation implies

a time-word. In other words the meaning of words has much to do with syntactical expression.' (p. 47).

De *Grammatica* echter schrijft over de 'naamvalsfuncties': 'We kunnen de functies alleen begrijpen, wanneer we de *verbinding met andere woorden* nagaan.' (§ 223. p. 148). Wij zagen dat de *verbinding met andere woorden* niet 'per se' iets aan dat 'begrijpen' afdoet. Alleen wanneer de betekenis der substantieven zich 'neutraal' verhoudt tegenover het verbum is de syntaktiese structuur: woord-orde en intonatie-vorm of context voor 'herkenning' en 'verklaring' *mede* noodzakelik.

In 'de leeuwin doodt de tijgerin' is dat het geval. *Doodt* is een transitieve werkwoordsvorm. Wat is het object? Er zijn twee manieren om dat te achterhalen: woord-orde en intonatievorm of context, in allerwijdste zin genomen: 'perceptual', 'mental', 'verbal'. Zij kunnen allereerst de oplossing geven *welke* taalvorm objectsfunctie heeft. De functie zelf is weer mede afhankelik van de betekenis van *doodt*. De betekenissen van *de leeuwin* en *de tijgerin* zijn echter, wat betreft de subject- of objectsfunctie, in dit geval tegenover *doodt* 'neutraal'. Alleen de zinsvorm kan de objectsfunctie hier vormelik uitdrukken en van de subjects-functie onderscheiden: deze concrete functies zijn hier dus syntakties bepaald. En daarmee leert de syntaxis dat de woord-orde één der middelen is om de objectsfunctie vormelik uit te drukken, als de betekenis der gebruikte woorden zich daartegenover neutraal verhoudt.

Een ander geval doet zich voor wanneer een uitteraard intransitief werkwoord transitief wordt gebruikt. Daar is de voorwaarde voor betekenisverandering zonder twijfel allereerst in de *te verbinden* elementen te zoeken, doch deze zijn daarom nog niet de *oorzaak* ook. Die blijft, bij betekenisverandering niet minder dan bij naamgeving en het 'leren' van woorden, de symbolisering: de *woord*-making.

De *Grammatica* (§ 229, p. 155) geeft het voorbeeld: 'De nazaat wiens voet de kiezels onzer groeven knerpt.' (Perk). *Kiezels* kunnen niet 'geknerpt' worden. De objects-functie van *kiezels* en de daarmee gepaard gaande betekenis-verandering van *knerpen* schijnen alleen door de *verbinding* te worden veroorzaakt.[1)]

1) Natuurlik leert alleen *vergelijking van verbindingen* het *feit* der verandering.

Is dat zo? Het woord kan inderdaad *door* en v*oor* (finaal bedoeld) de zin een bepaalde betekenisverandering ondergaan.

Dat het woord *door* de zin beteekenisverandering ondergaat wil echter zeggen, dat *de hoorder* uit de vergezellende woorden (vgl. *werkzaam*, § 32, p. 25) de nieuwe betekenis, vaag of precies, 'opmaakt' (= herkent), en dan daardoor en daarna de zin 'begrijpt' i.e. dat nieuw-herkende *woord* bij de vorming van dit begrip 'gebruikt'. Dat 'opmaken', dat 'herkennen' is het voltrekken van een nieuwe symbolisatie, een secundaire woord-making, voltrokken aan een reeds bestaand woord. M.a.w. de vergezellende woorden 'geven' de betekenis niet, zij zijn de conditio sine qua non voor het begrijpen door de hoorder van wat zich bij de spreker voltrok.

Dat een woord *voor* de zin betekenisverandering ondergaat wil zeggen, dat *de spreker, om* een bepaalde bewustzijns-inhoud te uiten, aan een, daarvoor nog niet nader bepaald woord (*knerpt*), een nieuwe symbolisatie voltrekt waardoor het aan de, voor die uiting reeds volledig berekende elementen, in casu *voet* en *kiezels*, wordt aangepast. Opnieuw zijn de 'te-vergezellen' woorden de conditio sine qua non geweest. Een bepaalde zin kan 'onbegrijpelik' worden omdat de hoorder hierin de spreker niet kan volgen. Tussen te uiten 'gedachte' en 'zin', of, zo men geformuleerde gedachte en zin zou willen doen samenvallen, vóór de zin als taaluiting, ligt het stadium waarin die uiting 'gevormd' wordt, waarin ook de symbolisatie van een eventuele nieuwe betekenis wordt voltrokken.

Is een dergelike symbolisatie voltrokken, hetzij geconditioneerd door het bestaande verband (hoorder), hetzij geconditioneerd door het te vormen verband (spreker), dan *heeft* dat woord zijn nieuwe betekenis. We kunnen meteen gaan schrijven: 'Jantje had een reuze-pret. Met z'n kleine voetjes stampte hij en knerpte de sneeuw, dat Corrie het boven kon horen; en hij stoof een waaier van wit langs de ruiten der eetkamer.' Deze betekenis is geen *syntaktiese*, want zij blijkt niet alleen te gelden 'voor het gebruik van het woord in dien éenen zin.' Deze betekenis moet de syntakties-stylistiese methode een 'etymologische' noemen.

Wat er van zij: voor iemand die dit gebruik van *knerpen* kent is de object-functie van *sneeuw* niet primair syntakties bepaald. *Syntakties* is het verschijnsel der samenhorigheid van *knerpte de sneeuw*; het is een 'Verbalgruppe' met substantivies 'Anglied' in objects-functie. De *mogelikheid* der groep-vorming

ligt in de betekenissen van kern en ‘Anglied’, de groep zelf heeft praedicaats-functie.

Het ware ongetwijfeld onjuist de methodiese onvolledigheden van deze grammatiese opvattingen aan de syntakties-stylistiese methode alleen te wijten. De wetenschap der grammatica werkt, helaas, met grondbegrippen die vrijwel zonder uitzondering, nog op een, zij het dan ook maar prakties bruikbare, beschrijvende definitie wachten. *Ries* ondervond dezelfde moeilikheid bij zijn bepaling van het begrip ‘woordgroep’, en hij schreef de regels die, mutatis mutandis, voor alle grammatiese onderscheidingen gelden: ‘Wortgruppe ist also jedes Gebilde, das weder Einzelwort (Kompositum) noch Satz ist: zunächst eine negative Definition, die wohl den Begriffsumfang sicher abgrenzt, vorausgesetzt freilich, dass jene Nachbarbegriffe selbst scharf und richtig definiert sind. Beide Definitionen begegnen aber bekanntlich so erheblichen Schwierigkeiten, dasz es bisher noch nicht gelungen ist, eine einwandfreie und allgemein anerkannte Lösung dieser Aufgabe zu finden, die aber nicht der Wortgruppenlehre, sondern der Wort- und der Satzlehre zufällt.’ (II, p. 5). Elke grammaticus die, zoals Prof. *Overdiep*, een alzijdige en gefundeerde grammatiese totaalbeschouwing levert, wordt gehandicapt door het ontbreken dier definities.

De vruchtbaarheid van de syntakties-stylistiese methode voor het verklaren van het concreet gebruik der beschikbare taalmiddelen, een vruchtbaarheid waarvan alle publicaties, ook de meest recente in *Onze Taaltuin*, sprekend getuigen, drong het besef der onvolledigheid dezer methode, in haar tegenwoordige vorm, op de achtergrond.

Al verklaart haar ontwerper dat ‘in de leer der *syntaxis* bij de analyseerende classificatie de eigen (d.i. etymologische) beteekenis van het woord weer een onmisbaar kenmiddel is,’ (N.T. XIX, p. 188) toch houdt zij te weinig rekening met de eigen wettelikheid van het woord en de gevolgen daarvan op de structuur van woordgroep en zin. Anderzijds leert zij overtuigend de dwingende noodzakelikheid, om bij de bestudering van geen enkel taal-verschijnsel het begrip der context buiten beschouwing te laten.

(*Wordt vervolgd*).

A'dam.

ANTON REICHLING S.J.

Boekbeoordelingen.

J.G.M. Moormann, *De Geheimtalen*. Een studie over de geheimtalen in Nederland, Vlaamsch-België, Breyell en Mettingen. Met een inleiding van Prof. Dr. Jac. v. Ginneken. - Zutfen 1932 - XI en 435 blz.

Uit verschillende artikelsgewijze publicaties, verschenen vooral in het *Tijdschr. v. Taal en Letteren*, wisten wij dat Dr. Moormann gestadig doende was met Bargoens en dergelijke verscholen taalhoeken. Tans heeft hij over ‘geheimtalen’ een samenvattend werk geschreven, waarop hij aan de Universiteit te Nijmegen de doctorstitel heeft behaald. Een proefschrift dat meer is dan de eerste proeve van een beginnende, eerder de bekroning van een groot stuk levenswerk.

Onder ‘geheimtalen’ verstaat de schrijver talen, die welbewust ten doel hebben voor niet-ingewijden onverstaanbaar te zijn. Daarmee zijn dus vaktalen van loodgieters of juristen, van monteurs of letterzetters van zijn onderzoek uitgesloten: veel termen daaruit mogen voor buitenstaanders onbegrijpelik zijn - niemand die ze gebruikt doet dat met de bedoeling iets voor anderen te verheimeliken.

Een 1e hoofdstuk met ‘Algemeene beschouwingen’ toont ons enkele aardige trekken van de geheimtalen: ongebonden spel van klankassociaties, rasse begripsontwikkeling en welige woordenwoekering. Jammer, dat Dr. M. het bij enkele korte beschouwingen laat. Dat weinige doet de lezer het gemis gevoelen van een hoofdstuk - wellicht beter passend als besluit dan als begin - over woordvorming en betekenisontwikkeling in de geheimtalen in vergelijking met het meestal trager tempo van de tammere cultuurtaal. Niet zonder enige teleurstelling zien wij de schrijver in datzelfde algemene hoofdstuk vrij abrupt overgaan tot het biezondere, als hij in een kritiese bespreking treedt van oudere woordenlijsten, waarin veel drukfouten voorkomen, die door naschrijvers grif zijn overgenomen. Bij de ‘algemene beschouwingen’ is ook ondergebracht een overzicht van franse, duitse en engelse invloed op de geheimtalen, waarover M.'s onderzoek zich heeft uitgestrekt.

Daarin onderscheidt Dr. M., in het 2e hoofdstuk, vijf soorten:

1. B a r g o e n s , dat gesproken wordt door zwervers;

2. d i e v e n t a a l , geheimtaal van dieven in de grote steden, uit Bargoens ontstaan;
3. J a r g o n , een geheime vaktaal door handelaren op veemarkten gebruikt; de middelpunten zijn Goor en Houthem, maar op alle belangrijke veemarkten in Nederland wordt het verstaan;
2. k r a m e r t a l e n , vooral in het Z. vroeger door reizende kooplieden gesproken;
5. l e t t e r t a l e n , zoals de vrij bekende *p*-taal, die hoofdzakelik tot de kinderwereld beperkt zijn.

Voor de eerste vier is de benaming ‘taal’ wat weids, omdat ze slechts bestaan uit een - soms zeer beperkt - aantal geheime woorden, die de spreker tussen zijn gewone dialectvocabularium door gebruikt. De ‘lettertalen’, die immers alle woorden vervormen, zouden hierop meer aanspraak kunnen maken. Intussen zijn deze gewoonlik niet meer dan spel.

Voornamelik komen dus de groepen 1 tot 4 in bespreking. De onderscheiding tussen die vier berust niet op principiële verschillen. Het is slechts een groepering van de op nederlands taalgebied (en een paar aangrenzende duitse streken) voorkomende geheimtalen naar de kringen die ze spreken en de herkomst van de bestanddelen. Wanneer Dr. M. van elk een ‘definitie’ tracht te geven, dan zijn die definities niet meer dan opsommingen van een aantal kenmerken, die maar zelden in een andere groep geheel ontbreken. En meestal is de ‘definitie’ van één groep niet mogelik zonder vooruit te lopen op een andere, die nog niet is gedefiniëerd en op biezonderheden, die later uitvoeriger worden besproken, wat niet ten goede komt aan de compositie van het hoofdstuk.

De grenzen tussen de vier groepen zijn dus zeer vloeiend. Zo is een hoofdkenmerk van wat Moormann Jargon noemt, dat het veel joodse elementen bevat, terwijl het oudere Bargoens daarvan vrij was. Maar in latere tijd dringen steeds meer joodse woorden door in het Bargoens. Daar nu de dieventaal niets anders is als een speciale ontwikkeling van het Bargoens, is het min of meer geijkte spraakgebruik, dat al dergelijke geheimtalen als Bargoens aanduidt, niet zo ver mis. En er is ternauwernood reden voor iemand, die met deze taalkringen bij gelegenheid te doen krijgt, dat spraakgebruik te laten varen voor Moormann's scherpe vakmans-onderscheiding. Nog daargelaten dat de term Jargon de door het gebruik gewettigde betekenis heeft van

‘vaktaal, die buitenstaanders vreemd aandoet’, maar niet die van ‘geheimtaal’ in M.'s zin.

De joodse bestanddelen in de geheimtalen geven Dr. Moormann aanleiding tot een uitvoerig hoofdstuk over ‘de Joden en hun taal’, waarin hij de geschiedenis van de Joden in Europa en meer in het biezonder in de Nederlanden beschrijft. Wij zien het Jiddies, de eigenaardige duits-joodse taal, zich vormen vooral in Zuid-Duitsland. Uit Duitsland verjaagd, is een groot deel van de Jiddies-sprekenden naar Polen en Litauen getrokken. Zoals meer op taal-eilanden geschiedt, die het contact met de vroegere taalgenoten hebben verloren, is dit Jiddies in zijn isolement tamelik conservatief gebleven. Van Polen en ook van de Rijnstreken komen de Joden de Noordelike Nederlanden binnen, waar sedert het begin van de opstand en vooral sedert 1648 hun maatschappelike kansen redelik werden. Eerst vestigen de immigranten zich in Amsterdam, daarna verbreiden ze zich langzamerhand over de kleine steden en het platteland.

Daarop volgt een afzonderlik hoofdstuk over ‘Joodsche elementen in de geheimtalen’. De geleidelike toeneming van de joodse bestanddelen wordt geografies en zoveel mogelik chronologies nagegaan. Chronologies kan dat alleen in streken, waarvoor we berichten uit vroegere perioden hebben. Maar die gegevens, verkregen zijdelings uit een blijspel waarin bargoens-sprekenden optreden, of rechtstreeks uit opzettelik aangelegde verzamelingen, vloeien niet gelijkmatig en zijn ook niet alle betrouwbaar. Na de bespreking van de afzonderlike geheimtaalkringen volgt een lijst van alle jiddiese woorden, die hierin voorkomen. Men vindt er heel wat bekenden in terug, die zich uit de lagere regionen opgewerkt hebben tot een bescheiden en min of meer verholen plaatsje in de algemene taal, zoals *bajes, emmes, gannef*, (volgens Moormann's niet onaannemelike verklaring ook:) *gappen, gesjochte*(*n*), *gochem, gokken, gozer, heibel, jatten* ‘stelen’ (denominatief van een jiddies woord voor ‘hand’), *kaffer* ‘boer’, *kapoeres* (dat in secundaire associatie met *kapot* getreden is), *lau* ‘niet(s), nee’, *lef, massel*(*tje*), *Mokum, schorem, sikker, sjacheren, sjofel, smeris, smoes* en *smoezen, tof*. Bij sommige kan men met vrij grote zekerheid Amsterdam met zijn groot percentage Joden als punt van uitgang aanwijzen.

Het laatste hoofdstuk, getiteld ‘De Zigeuners en de geheimtalen’ geeft opnieuw een verhaal van omzwervingen en de geschiedenis van het vreemde, romantiese Zigeunervolk in onze

streken, daarna de zigeuner-elementen in de geheimtalen. Ook al moge men een enkele afleiding in twijfel trekken, Dr. Moormann heeft een opmerkelik groot aantal woorden (meer dan 100) van ontwijfelachtige zigeunerse oorsprong aangewezen. In de algemene taal is bekend *mollen*. Verder leidt Moormann aannemelik *pooien* uit een zig. *piâva* 'drinken' af. Wellicht kan men binnenkort aan de algemeen bekende toevoegen het woord *bink* 'man, persoon, vriend', dat sedert enkele jaren onder de haagse jeugd een gewoon woord is voor 'politieagent'.

Met dit overzicht van de zeer rijke inhoud moet ik volstaan. Werkelike deskundige kritiek zal wel niemand kunnen geven op het werk in al zijn onderdelen. De schrijver heeft zich met veel opoffering een onbestreden monopolie in deze stof verworven. En de degelike nauwkeurigheid en kritiese zin, die op elke bladzijde de lezer tegenkomt, is een waarborg dat zijn voorlichting betrouwbaar is.

'Als blijkt, dat er bij het publiek voldoende belangstelling voor deze studie bestaat', deelt de schrijver mede in zijn 'woord vooraf', kan spoedig als vervolg op dit werk een 'Bronnenboek' verschijnen. Moge deze aankondiging meehelpen om die belangstelling te wekken. Een 'Woordenboek der Geheimtalen', dat nog vele jaren werk vereist, zal het derde deel vormen. Wij mogen met reden verwachten, dat daarin tot zijn recht zal komen de zo biezonder belangwekkende woordgeschiedenis, de dynamiek van de geheimtalen, het 'génie de l'argot', waarvan we in het eerste hoofdstuk in dit boek reeds enkele proeven hebben gezien.

Wie werk wil verrichten als Dr. Moormann gedaan heeft, moet meer zijn dan studeerkamer- en bibliotheekmens. Hij moet iets in zich hebben van romantiese zwerflust, om met de meest onsociale mensen in aanraking te komen. Hij moet de tact hebben om zwervers en schooiers aan het praten te krijgen en nog wel over dingen die tot het intiemste van hun 'vak' behoren. En daarbij moet hij zelfkritiek genoeg bezitten om niet met wat interessantig dilettantenwerk tevreden te zijn. Blijkens zijn mooie resultaten combineert Dr. M. deze eigenschappen op gelukkige wijze.

Den Haag, Jan. 1933.
C.B. VAN HAERINGEN.

Dr. Maurits Sabbe: *Brabant in 't verweer. Bijdrage tot de studie der Zuid-Nederlandsche strijdliteratuur in de eerste helft der* 17*e eeuw* (Antwerpen - V. Resseler - 1933).

Reeds verscheiden jaren bestudeerde Maurits Sabbe de Brabantse en Vlaamse strijdpoëzie van Rooms-Spaanse zijde (1585-1648), die de toenemende verwijdering van de Noorden Zuid-Nederlandse gewesten treffend weerspiegelen. Deze studies zijn nu samengevat en uitgebreid in een statig boekdeel, rijk versierd met gelijktijdige prenten. Tot nu toe kende men eigenlik alleen uit de *Nederlandsche Geschiedzangen*, zoals Van Vloten die verzamelde, de strijdpoëzie van de zijde der opstandelingen. Sabbe heeft nu, in een reeks hoofdstukken, het histories verband van deze gedichten aangewezen, met goed gekozen aanhalingen, terwijl in de *Bijlagen* enige teksten volledig afgedrukt zijn. Het eerste hoofdstuk geeft *Antwerpsche Echo's van den strijd tusschen Arminianen en Gommaristen* (1618-1621). Dan volgen in bonte rij nog zestien hoofdstukken met spotzangen op de tegenstanders, verbitterde uitingen over de brandstichtingen en plunderingen door de Staatse troepen, lof van Katholieke strijders, schimpdichten tegen Frederik Hendrik enz. Merkwaardig is b.v. de pennestrijd van de Deventer dichter Jan van der Veen met de Antwerpse, en later ook met de Brugse rederijkers. Aan de rijke inhoud van dit boek kan een beknopte bespreking geen recht doen; ook om de boeiende inkleding verdient het gelezen te worden. Voor de beoefenaars van onze vaderlandse geschiedenis is het belangrijk, omdat de volksstemming in de Zuidelike gewesten er zo duidelik uit blijkt; de letterkundigen en taalkundigen zullen er veel uit leren, omdat dit terrein nog vrijwel onbewerkt was, en de religieus-didaktiese letterkunde van dit tijdvak een politieke tegenhanger krijgt. Uiteraard is er veel rijmelarij onder deze tijdzangen, maar waar het gemoed spreekt, hoort men vaak ook echte dichterlike welsprekendheid. Sabbe heeft dus de kennis van de Zuidelike letterkunde in dit tijdperk met een waardevolle bijdrage verrijkt.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Middelnederlandsch Handwoordenboek. Vóór de voltooiing van het *Middelnederlandsch Woordenboek* bewerkte Verdam zijn bekend *Handwoordenboek*, met het gevolg dat het laatste gedeelte, van het woord *sterne* af, 'stiefmoederlijk bedeeld werd'. Verdam troostte zich met de belofte van de uitgever, dat dit laatste gedeelte na de voltooiing van het grote werk herdrukt zou worden. Deze belofte is nu vervuld, door de ijver van Dr. C.H. Ebbinge Wubben. Dat hij geen overbodig werk deed, blijkt uit het feit dat het laatste gedeelte, door de firma Nijhoff afzonderlik verkrijgbaar gesteld (prijs f 6,-) van 123 tot 234 bladzijden uitgedijd is.

Beknopte Woordenlijst. Volgens de beginselen van de Vereniging tot vereenvoudiging van onze spelling samengesteld door Dr. J.J.B. Elzinga, Dr. D.C. Hesseling en Dr. J.J. Salverda de Grave (Zwolle - Tjeenk Willink - 1933; prijs f 0,40).

De schrijvers, die in opdracht van de Vereniging handelden, wijzen er op, dat 'in elk spellingstelsel de orthografie der overgenomen woorden een gevaarlike klip is, die zij getracht hebben te omzeilen. Aan het *Voorbericht* ontlenen wij de volgende zinsnede: 'Wij zijn conservatiever geweest dan de schrijvers der "Nederlandse Woordelijst"; het voordeel van een unificatie die toch nooit volkomen zal zijn - men denke aan de *k* in plaats van de *c* - weegt, naar ons schijnt, niet op tegen het gevaar dat personen die het met ons streven eens zijn, worden afgeschrikt door het uiterlik dat wij aan de vreemdelingen in onze taal geven. Toch zal men hier verscheidene woorden aantreffen waarvan de spelling is vernederlandst. Anderen dan wij zouden zonder twijfel een andere keus hebben gedaan en aan andere wijzigingen de voorkeur hebben gegeven; het gebruik van vreemde woorden is nu eenmaal iets zeer persoonliks en hangt samen met iemands smaak en milieu.'

Deze lijst is een vrucht van nauwgezette overweging. Aan de bevoegdheid van de auteurs zal wel niemand twijfelen, zodat wij de hoop mogen koesteren dat bij de invoering van de Vereenvoudigde Spelling deze lijst als grondslag zal kunnen dienen voor een compromis-regeling die aan een ouder en een

jonger geslacht bevrediging zal schenken en dus prakties invoerbaar zal blijken.'

De Werken van Vondel: zesde deel (1932). Dit omvangrijke deel van de W.B.-uitgave bevat het grootste deel van de Virgilius-vertalingen: de *Herderszangen*, de *Lantgedichten* en negen boeken van de *Eneis*. Het was een gelukkige gedachte, de prozavertalingen van 1646 en de bewerking in verzen van 1660 parallel af te drukken, al wordt daarmede de chronologie verbroken. Voor de vergelijkende studie van de beide bewerkingen, zowel als voor de toelichting levert dit grote voordelen op. Met grote zorgvuldigheid en kennis en met bewonderenswaardige werkkracht heeft Dr. A.A. Verdenius zich van deze tijdrovende en moeilike taak gekweten. Doorlopend zijn de teksten met het Latijnse origineel vergeleken. In tegenstelling met Kalff's oordeel toont hij aan dat Vondel Vergilius dikwijls verkeerd of maar ten halve begrepen heeft. Maar hij voegt er aan toe: 'Dit behoeft natuurlik aan de waarde van zijn vertaling als geheel niet zo heel veel af te doen. Men kan Vondels proza blijven bewonderen, ook al geeft hij dikwijls Vergilius' bedoeling niet of onnauwkeurig weer.'

De uiterlike verzorging van dit deel laat niets te wensen: daarvoor geeft de schr. aan C.R. de Klerk, de ziel van de onderneming, gerechtvaardigde lof.

Vondel's Jeptha. In de reeks 'Van alle tijden' (Groningen - J.B. Wolters) verscheen een zesde druk van de *Jeptha*, waarbij de bekende *Inleiding* van J. Koopmans behouden bleef, maar waarin de Aantekeningen opnieuw bewerkt en aangevuld werden door Dr. C.G.N. de Vooys.

Guido Gezelle's Volledige Werken. Deze mooi uitgevoerde en uitstekend verzorgde Jubileumuitgave wordt met grote ijver voortgezet. In 1932 verscheen reeds het elfde deel: *Van den Kleenen Hertog*, bezorgd door Prof. Dr. Fr. Baur met een inleiding over Guido Gezelle door Dirk Coster. Wij komen op de gehele reeks terug.

Vereeniging Het Bilderdijk-Museum.

Het 24ste jaarverslag van deze Vereniging (1933) bevat twee kleine bijdragen tot de Bilderdijk-litteratuur: het *Verzoekschrift van Bilderdijk en Dirk van der Linden aan het Hof van Holland*, uitgegeven door Prof. Dr. A. Goslinga en *Bilderdijks tweede vrouw en haar moeder* door Dr. J.C. van der Does.

Die impressionisme in die Nederlandse letterkunde. Rede uitgespreek deur Dr. G. Dekker by die aanvaarding van die hoogleraarsamp aan die Potchefstroomse Universiteitskollege op Vrydag 13 Febr. 1931 (Pretoria - J.H. de Bussy - 1933).

In deze rede wordt met nadruk gewezen op het verband tussen schilderkunst en litteratuur, vooral in het Nederlandse impressionisme van omstreeks 1880. Met een reeks van goed gekozen aanhalingen wordt aan de Afrikaanse hoorders getoond dat het impressionisme 'die kunstenaar weer ontvanklik gemaak het vir die uiterlike skoonheid van die dinge, dit het sy sintuie verskerp en verfyn, dit het die woordkuns verryk met tal van stylmiddele om te getuig van die heerlikheid van die sinnelike wêreld.'

De studie van de woordbetekenis. Rede, uitgesproken ter herdenking van de 297ste verjaardag der Utrechtse Universiteit.

Deze rede is door de firma J.B. Wolters te Groningen in de handel gebracht.

Belangrijke letterkundige werken I en II. Het letterkundig opstel. Als 'leidraad bij de studie der Nederlandse literatuur', voor hoofdakte-candidaten, verschenen bij de firma J. Muusses te Purmerend een drietal delen. Het eerste, bewerkt door Dr. Jos. J. Gielen ontleedt en bespreekt een aantal letterkundige werken uit de Middeleeuwen en Vroeg-renaissance; het tweede, door dezelfde auteur met medewerking van P.A. Eggermont, doet hetzelfde voor de Renaissance en de Romantiek. In het derde deel, door J.H.J. Willems worden wenken en voorbeelden gegeven voor het samenstellen van letterkundige opstellen.

Justus de Harduyn's Goddelicke Lof-sanghen. Voor de Seven Sinjoren bezorgde Dr. O. Dambre, de onvermoeide pleitbezorger voor Justus de Harduyn, een keurige uitgave van deze dichtbundel (Antwerpen - De Sikkel - 1933), hier en daar met de bijbehorende muziek. Aan het einde vindt men een reeks Tekstverklaringen en een Woordregister.

Fransch- Vlaanderen. Letterkundige betrekkingen met Vlaanderen. Herleving van het nationaliteitsgevoel door Dr. V. Celen (Antwerpen - De Sikkel - 1933).

De titel drukt reeds uit, wat Dr. Celen, bekend als uitgever van De Swaen's werken, bedoelde met deze uitvoerige studie van 113 blz., met een taalgrenskaart, die de taaltoestand in

1932 in Frans-Vlaanderen weergeeft. Het bevat een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van onze taal in dit uiterste grensgebied.

Simon Stevin. Taalstrijd-Taalzuivering door Dr. J. Rombouts (Brussel - Standaard-Boekhandel - 1933).

Een verhandeling van 36 bladzijden, No. 309 van de reeks *Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding* (Prijs fr. 2.50), bestemd voor een groot publiek, maar met een duidelike uiteenzetting van Stevin's bemoeiingen ten bate van de moedertaal en zijn eigenaardige taalbeschouwing.

Dietse Letteren. Bibliotheek voor de Dietse landen. De firma J.M. Meulenhoff te Amsterdam deed onlangs in deze reeks twee nieuwe deeltjes, smakelik van uiterlik, verschijnen, nl. een verkorte uitgave van Jacob van Lennep's *Ferdinand Huyck*, met inleiding en aantekeningen van W. Polman Tuin Jzn. en een onverkorte uitgave van het zeer aantrekkelike en boeiende verhaal van Arthur van Schendel: *Het fregatschip Johanna Maria*. Deze uitgave zal menigeen te meer welkom zijn, nu de schrijver er verklaringen van de zeemanstermen aan toevoegde.

Te voren waren in dezelfde reeks al drie nummers verschenen, nl. de *Reizen van Bontekoe* door Dr. W.H. Staverman, *Een bundel Falkland-Schetsen*, verzameld en toegelicht door Dr. A.C. Bouman, en Vondel's *Joseph in Dothan*, ingeleid en toegelicht door Dr. C.G.N. de Vooys.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Maart. A. Cornette beoordeelt de roman *Moeder waarom leven wij*? van Lode Zielens.

April. Theun de Vries schrijft een artikel over *Dirk Coster. Pro en contra*. - A. Cornette beoordeelt het boek van F. de Pillecijn over *Stijn streuvels en zijn werk*.

De Nieuwe Gids. Maart. W. Kloos publiceert opnieuw enige, weinig belangrijke *Nieuwe Gids-correspondentie*.

April. Ook deze aflevering bevat enige brieven.

Groot-Nederland. April. J. Greshoff beoordeelt de dichtbundel *Het Verzaken* van M. Roelants en *Het Brandglas* van Aimé de Marest. - F. Coenen schrijft over *Het Demasqué der Schoonheid* van Menno ter Braak.

De Stem. Maart. In de Poëziekroniek beoordeelt A. Donker uitvoerig de bloemlezing *Dichters der Contra Reformatie* van Anton van Duinkerken.

Stemmen des tijds. Maart-April. In deze dubbele aflevering, gewijd aan Willem van Oranje, geeft C. Tazelaar een uitvoerig opstel over *De figuur van Prins Willem in de literatuur van zijn tijd*, geput uit twee verzamelingen tijd-poëzie, namelik de Katholieke Zuid-Nederlandse 'Politieke Balladen' en de Noord-Nederlandse Geuzenliederen, uitingen dus van vijanden en bondgenoten.

Opwaartsche Wegen. Maart. J. Haantjes schrijft, naar aanleiding van 'Maria en haar timmerman', over *Herman de Man als Katholiek schrijver*. - J. van Ham beoordeelt in een artikel *Toevallige konfrontatie* een zestal dichtbundels van 1932. - K. Fokkema geeft een *Friese kroniek 1931 en 1932*.

April. J. Haantjes geeft een overzicht van de letterkunde in *Het jaar 1932 in Zuid-Afrika*. Hij betreurt het heengaan van de voortreffelike prozaschrijver Langenhoven, en bespreekt voornamelik de 'Kortverhale' van een aantal jonge auteurs, en de letterkundige kritieken en studieën van Kritzinger.

Roeping. Maart. H. Marsman bespreekt *Jan Engelman's 'Tuin van Eros'*.

Boekenschouw. Maart. Jos. Panhuysen beoordeelt de bloemlezing *Dichters der Contra-Reformatie* van Anton van Duinkerken.

Den Gulden Winckel. Maart. Onder het opschrift *Balans*? bespreekt J.C. Bloem een zestal dichtbundels, in 1932 verschenen, van J. Greshoff, S. Vestdijk, Eric van der Steen en A.J.D. van Oosten. - Gerard van Eckeren beoordeelt de roman *Naakte Waarheid* van Alie van Wije-Smeding, waarin hij 'gesluierde waarheid' ziet.

April. G. Stuiveling herdenkt *Troelstra als romanties dichter*. - G.H. 's Gravesande publiceert *Een onderhoud met S. Vestdijk*. - G. van Eckeren's Kroniek van het proza bevat een bespreking van *Melodie der verten* van Johan Fabricius, die zich 'in dit boek een onzer belangrijkste vertellers toont.'

De Vlaamsche Gids. Maart. Deze aflevering bevat de toespraken bij de huldiging van *Maurits Sabbe*. - Julius Pée wijdt een uitvoerige letterkundige studie aan het leven en de werken van

Mevrouw Courtmans, die na haar vijftigste jaar een reeks sociale romans over het Vlaamse leven schreef.

April. Carmen Maerten herdenkt *Julius Sabbe*. - J. Pée vervolgt bovengenoemde studie. Hij beschrijft Mevr. Courtmans' leven te Maldeghem en geeft een overzicht van haar vroegste werk. - Omer van Audenhaege eert *Lambrecht-Lambrechts*, naar aanleiding van de voorgenomen huldiging te Hoeselt. - Rob. Roemans bespreekt drie auteurs over het literaire kunstwerk: Ev. Verachtert, W. Kramer en Alb. Verwey (*Ritme en Metrum*).

Dietsche Warande en Belfort. Maart. Urbain van de Voorde schrijft een waarderend artikel over *Maurits Sabbe*. - Th. de Ronde bespreekt Vercammen's proefschrift over *Thijm en Vlaanderen*.

Leuvensche Bijdragen XXIV, afl. 3-4. Raph. Kreemers schrijft, naar aanleiding van Engelse publicaties, een opstel over *Slang en Cant*. - J. Gessler publiceert een soldatenbrief van 1693, interessant *Voor de geschiedenis van het Limburgsch dialect*. - W. de Vries eindigt zijn polemiek tegen Kloeke met een *Slotwoord over oe-uu, enz*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Sept. Rob. Roemans geeft een zeer breed opgezette *Analytische Bibliographie over Prof. Dr. Maurits Sabbe*. - J. van Mierlo betoogt in een uitvoerig artikel *Om het Veldeke-probleem* tegenover J. van Dam, dat de kunst van Veldeke een Limburgse taal- en literatuurtraditie onderstelt, waarbij een Rijnlandse volslagen overbodig is. De verwante kunst in het Rijnland is z.i. afhankelik van Veldeke.

Okt. Behalve de reeds vermelde voordracht van H. Roland Holst over Gorter bevat deze aflevering een bijdrage van Lode Baekelmans over *Willem van der Elst*, de pastoor-dichter, die in 1622 zijn ‘Gheestelycke Dichten’ deed verschijnen, waaruit de schrijver aanhalingen geeft, o.a. ‘een reeks kleurige zeventiende-eeuwsche tafereeltjes met de noodige zedelessen.’

Nov. Onder het opschrift *Schrijf weer Nederlandsch* prijst Omer Wattez Dr. Haje's ‘Taalschut’. - Emmanuel de Bom bespreekt *De Vlaamsche Letterkunde in den vreemde*, in 't biezonder in Duitsland, waarbij Mone, Hoffmann von Fallersleben, J.W. Wolf en Louise von Ploennies ter sprake komen.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. April. Jos. J. Gielen publiceert een van grote belezenheid getuigende voordracht over *Volkskunst en Kultuurkunst*, waarin hij de definities, door tal van geleerden van deze begrippen gegeven, krities beschouwt. Z.i. ligt het verschil ‘in een verschil tussen twee manieren van scheppen, waarbij het akcent nu eens op het meer bewuste, het intellektualistiese (kultuurkunst), dan weer eens op het irrationele, het onbewuste valt (volkskunst).’ - Een artikel van Ed. A. Serrarens handelt over *Vondel en de Barok*, naar aanleiding van Edg. van der Velde's studie ‘Vondel en de plastische kunsten’. Volgens de schr. heeft Van de Velde de betekenis van de barok onderschat: al leidde deze bij Vos en Swaanenburg tot smakeloze buitensporigheid, Vondel's Lucifer kan gelden als een ‘majestueus barokmonument.’ - Als aanvulling van Sabbe's boek ‘Brabant in 't verweer’ levert J.F. Vanderheyden een bijdrage over De plundering van Tienen en het ontzet van Leuven in 1635, geput uit Vlaamse, Latijnse en Franse pamfletten. - L.C. Michels schrijft *Over Brandt's Leven van Vondel*, opnieuw door Leendertz uitgegeven, en beoordeelt Kossmann's uitgave van *De Spelen van Gijsbrecht van Hogendorp*, met een détail-kritiek op de verklarende aantekeningen. - H.H. Knippenberg beoordeelt L. Simons: Het drama en het tooneel in hun ontwikkeling IV en V, waarin hij veronachtzaming van de Katholieke litteratuur bespeurt. - W.H. Beuken beoordeelt de *Beatrijs*-uitgave van Jos. J. Gielen. - Jos. J. Gielen begroet met ingenomenheid *Het voortgezet onderwijs in de moedertaal* van J. Leest.

Paedagogische Studiën. Maart. G. van Veen publiceert een Gentse rede over *Het stil-lezen*.

Onze Taaltuin. Maart. G.S. Overdiep behandelt verschillende gevallen van *Taalverkorting in de krant*. - Een opstel van J. van Ginneken is getiteld *Het jonge geslacht, als keerpunt in de geschiedenis der letterkunde*. - W. Francissen beoordeelt *De harp van Sint Franciscus door Felix Timmermans*. - J. Wils geeft een semantiese studie over het werkwoord *zitten*. - J. van Ginneken schrijft over *Germanismen en tweetaligheid*. Zijn taalkaartje behandelt het woord *Knecht*.

April. Een statistiese studie van J. van Ginneken, getiteld *De dichters en hunne zintuigen*, bevat een onderzoek naar de zintuigelike gewaarwordingen in de taal der dichters, waarbij Nederlandse gegevens vergeleken worden met overeenkomstige

resultaten van Duitse en Franse psychologen. - P. Peters geeft een korte bijdrage over *Rust en beweging in de denkvormen van Jac. van Looy en Augusta de Wit*. - G.S. Overdiep behandelt *De samenstelling als korte taalvorm in de krant*, in 't biezonder in samenvattende opschriften. - G. Stuiveling vervolgt zijn *Vergelijkende rythmiese onderzoekingen in Nederlandse poëzie* met een afdeling over *De zegetocht van het sonnet*. Hij vergelijkt de beschouwing daaromtrent van E.J. Irving, A.S. Kok en A. Verwey en ontleedt dan de eerste sonnetten van H. Swarth. - W. Janssen beschouwt *Peel* als een Romeins leenwoord (pedele **<** padule **<** palude). - Het taalkaartje, over het verdwijnen van *h* in houden, is vergezeld van een betoog dat '*h* phoneem is'.

Levende Talen. Maart. In een bijdrage *Concentratie in ons moedertaal-onderwijs* bepleit W. Kramer de waarde van het stijlonderwijs, dat vooral in de hogere klassen te zeer verwaarloosd wordt, ook omdat het 'de weg baant tot een werkelik vormend literatuuronderwijs'. - A.J. Schneiders schrijft een artikel *Ter voorbereiding van 'sinteties' grammatica-onderwijs*; dat 'beoogt een samenwerking, een onderwijsharmonie' van alle taalleraren. - A.C. de Jong beoordeelt het proefschrift van De Buck over *De Studie van het Middelnederlandsch*; A.J. de Jong het proefschrift van Schregel: *Stilistische en syntactische beschouwingen over de Camera Obscura van Hildebrand*.

Vondelkronick IV, nummer 2. M.S.B. Kritzinger zond een bijdrage over *Vondel in Suid-Afrika*. - J. Wille stelde een onderzoek in naar het 'Moortpasquil' dat door Vondel's vijanden aan hem toegeschreven werd. - H.A. Höweler schrijft over *Een copie* (*door Jacob Baeck*?) *van twee gedichten betreffende Scheybeeck*. - Een lange reeks *Kantteekeningen*, van verschillende schrijvers, besluit de aflevering.

Neophilologus XVIII, afl. 3. Hermann Tiemann behandelt *Gilles van Staveren als Uebersetzer spanischer Comedias*. - G.W. Wolthuis besluit zijn artikel over *De legende van Mariken van Nieumeghen in Duitschland en Italië*. Hij betoogt dat de oorsprong der legende in Maastricht te zoeken is. - S.A. Krijn wijst op de overeenkomst van *Van Lennep's* Klaasje Zevenster met een verhaal van *H.C. Andersen*. - Marie Ramondt publiceert een kongresvoordracht over *Maerlant en het Vagantisme*. Zij betwijfelt of Maerlant 'scepenclerc' of coster geweest zou zijn,

en is geneigd hem, in verband met zijn betrekkingen tot het Hollandse hof, onder de zogenaamde vaganten te rekenen. De gangbare chronologie van zijn werk acht zij onjuist: de *Alexander* zou eerst lang na de hoofse periode geschreven zijn.

Ons Eigen Blad. Maart. Gerlach Royen bracht in zijn *Spraakkunstige varia XIV* een rijke voorraad doubletten bijeen; in No. XV toont hij aan, van welke gezond spellingbegrip L.A. te Winkel uitging, toen hij zijn *Grondbeginselen* schreef. Grotendeels kunnen deze onveranderd door voorstanders van de vereenvoudigde spelling aanvaard worden.

Die Nuwe Brandwag. Febr. G. Dekker begint een artikel over *Leipoldt as Digter*. - F. Malherbe beoordeelt de proza-bundel *Simson* van C.M. van den Heever; G. Dekker de *Gedichten* van Jac. van Looy; C.M. van den Heever het *Handboek der Poëtiek* van P.N. Dezaire.

Wörter und Sachen XV. Pessler geeft een uitvoerig, samenvattend artikel over *Deutsche Wortgeographie. Wesen und Werden, Wollen und Weg*. - Weissgerber, met deze jaargang in de redaktie opgenomen, gaat diep in op *Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur*. - Porzig's behandeling van het woord *Boden* is uit semanties oogpunt belangrijk.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache LVI, afl. 3. Een artikel van J.H. Kern levert een belangrijke bijdrage *Zu einigen niederländischen feminin-suffixen*. Hij geeft aanvullingen en ten dele bestrijding van een voorafgaand artikel van Prof. Frings, die o.a. de uitgang -*inne* als ontlening aan het Duits beschouwt.

Museum. Maart. G. Brom beoordeelt de Gentse dissertatie van Jos. J. Gielen over *De Wandelende Jood*; J.W. Muller de reproduktieuitgave van het Engelse volksboek *Mary of Nimmegen*, bezorgd door H.M. Ayres en A.J. Barnouw.

April. G. Kazemier beoordeelt N. van der Laan's uitgave van een bundel *Rederijkersspelen*; G. Brom Een bundel *Falklandschetsen*, uitgegeven door A.C. Bouman; J. van Dam een boek van J. Trier: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, dat ook voor de betekenisleer in 't algemeen van belang is.

C.D.V.

Noord en zuid in de jaren '90. Opmerkingen van een Tijdgenoot.[1)]

Het verschijnsel waarvoor ik uw aandacht vraag is het volgende.

In de beginjaren van de Nieuwe Gids, zelfs nog in 1891, als Cyriel Buysse al begonnen is meetewerken, is de toon van de Noordnederlandsche tegen de Zuidnederlandsche schrijvers onveranderlijk hooghartig. 't Zij ze prijzen of laken, het gebeurt altijd in een toon van meerderheid. Aan het eind evenwel van de jaren '90 ziet men in het Tweemaandelijksch Tijdschrift, dat de regelrechte voortzetting van de Nieuwe Gids was, niet alleen nog altijd Cyriel Buysse, maar tevens Guido Gezelle, Aug. Vermeylen, Stijn Streuvels, Karel van de Woestijne, en, even later, ook Prosper van Langendonck, als medewerkers, aan wie een in 't oog vallend groote ruimte wordt toegestaan, - er is een nummer waar vier van de genoemden tegelijk aan bijdragen, - en als hun werk besproken wordt, geschiedt dat, de kritiek moge zacht of scherp zijn, altijd met ernst, eerbied, bewondering. De hooghartigheid van Noord tegen Zuid heeft afgedaan, en zal niet meer opkomen.

Het is mijn bedoeling dit kontrast duidelijk in 't licht te stellen en meteen te doen zien onder welke omstandigheden de omkeer heeft plaats gehad en hoe die in zijn werk is gegaan. Laat ik nu alvast als de eigenlijke datum van die omkeering het jaar 1893 aanwijzen, en als de plaats waar een nieuwe vermenging van Noord en Zuid, een vermenging op voet van gelijkheid, zich afspeelde, de eerste reeks van het tijdschrift Van Nu en Straks.

* * *

De Zuidnederlandsche dichter die in de kring van de Tachtigers al spoedig na zijn eerste verschijnen werd opgemerkt is Pol de Mont geweest. Ik herinner me namelijk dat Dr. Doorenbos, mijn leermeester, hem ontmoet had en op een van onze Zondag-

1) Voordracht, gehouden op het vijftiende Nederlandsche Philologen-Congres te Leiden, 21 April 1933.

avondbijeenkomsten met groote ingenomenheid sprak van zijn levendigheid, zijn geestdrift, zijn belangstelling. Zijn eerste bundels, waaronder de Lentesotternijen, werden door ons gelezen en we waardeerden daarin de kleurig- en fleurigheid van een vrijmoedige zinnelijkheid. Maar niet lang daarna voelden we ons teleurgesteld. Zijn volgende gedichten, de liederen van Loreley, de verhalen van Idyllen, voldeden minder dan de vorige. Zijn weer latere, de Fladderende Vlinders van 1885, droegen al te duidelijk de teekens van een onkritische vruchtbaarheid en van een virtuoziteit die ons niet behaagde. De Nieuwe Gids was inmiddels opgericht, en daar schreef Kloos met spottende nauwkeurigheid: 'De heer Pol de Mont heeft zoo pas zijn tienden bundel uitgegeven. Er staan 22 regels in, die het aantal goede verzen in onze literatuur met het hunne vermeerderen.' Overigens - zei hij - vele lieve gedichtjes die voor eenmaal met genoegen kunnen gelezen worden. Het eindoordeel luidde: Geen zelfkritiek. En, onmiddelijk daarop, heette het: 'Wij zouden daarom den heer De Mont, in het belang van zijn eigen toekomst en die van de Nederlandsche kunst, gaarne eenige raadgevingen willen doen.'[1)]

In het Juni-nr. van hetzelfde jaar (1886) besprak ik twee boeken van Wazenaar (Dr. Amand de Vos): Een Vlaamsche Jongen en In de Natuur. Ik deed dit nog onder de naam Homunculus, mijn pseudoniem van het Amsterdammer Weekblad, en het stukje is nooit heruitgegeven. De hooghartigheid was hier vriendelijk en minzaam, maar ze was er toch. Het precies-geziene, het gevoeld-gezegde in de besproken werken werd geprezen. Afgewezen daarentegen werden 'al die onnoodige,

1) Op Pol de Mont - dit ter aanvulling - werd in het December-nummer van het volgende jaar (1887) nog eens teruggekomen naar aanleiding van zijn bundel Noord en Zuid. 'Pol de Mont gaat hoe langer hoe meer achteruit. Veelbelovend beginner met breede schetsen (in zijn Gedichten) en naieve brokjes zang (in de Lente-sotternijen) en holderdebolder-hartstochtelijk doen (in de Lorelei), waar onder alles een heeleboel Vlaamsch gerijmel lag; - onverschillig voortzetter met kleurloozer bundels van allerlei stof en maat - die door alle fazen heen opflikkeringen hebben van een aardig artistiek talent, is hij thans op zijn letterkundige zwerftochten, in zijn jongsten en minstens elfden bundel, aangeland bij een sentimenteele boerenverzameling die haars gelijken op aarde niet heeft.' - 'Wie zoo onwaar is kan geen goede verzen schrijven, en deze zijn dan daarom ook affreus.'

onvolkomene personificaties van natuurmachten en begrippen’ waar de schrijver blijkbaar zijn eer in stelde.

Het duurde meer dan een jaar voordat weer een Vlaamsche uitgaaf de aandacht trok van de kroniekschrijver. In het Aug. nr. van 1887 schreef hij: ‘Er liggen nog vóór mij drie deeltjes met verzen van 'n menheer Julius Vuylsteke. Die boekjes zijn curieuser dan ik 't zeggen kan. 't Was me of er een doodkist openging, toen ik ze las, en daaruit stapte, nobel en fier, een staalgravure van 't jaar '50. Met bezield oog en klassieke neus blikt een gebarette jongeling naar de sterren, terwijl de harp in zijn handen op de elegant gebogen heuplijn rust.’

Er was alle reden om deze oudere vlaamsche dichter te betrekken in de aanval die sedert enkele jaren tegen Beets en Bilderdijk was ingezet. De Gids namelijk had, bij monde van Mr. I.N. van Hall, zijn werk door een klinkende lofrede aanbevolen. ‘Het moest eindelijk eens uit zijn’ - meende Kloos - ‘met de fictie dat er in België een heusche waarachtige Vlaamsche literatuur bestaat, een literatuur die vooral zooveel frisscher en eenvoudiger dan de onze zijn zou.’ Het is onnoodig hierbij op te merken dat het bestaan van Gezelle's poëzie nog niet tot de Nieuwe Gidsers was doorgedrongen.

Ruim een maand nadat dit opstel verschenen was, werd te Amsterdam het twintigste taal- en letterkundig Congres gehouden. Het lag niet in de lijn van de jonge redacteuren dit Congres bij te wonen. Het was de uitdrukking van een verbroedering die voorloopig niet de hunne was en waaraan zij niet wilden deelnemen. Dat tenminste drie van hen zich nochtans als leden lieten inschrijven, gebeurde dan ook niet zonder voorafgaande besprekingen en niet zonder meeningsverschil. Het voorstel ertoe werd gedaan door Frank van der Goes en de hevigste tegenstand kwam juist van hem die door het publiek voor de minst revolutionaire werd aangezien. Frederik van Eeden, die tot zijn wanhoop - zooals hij mij schreef - verhinderd was de uitgeschreven vergadering bij te wonen, vond geen woorden sterk genoeg om zijn afkeuring van het plan uittedrukken. Hij achtte het Congres een menagerie en zou zich dood schamen als er een van ons mee ging brullen. Dit meebrullen lag nu niet in Van der Goes' voornemen. Maar wel vond hij het wenschelijk dat, nu het Congres in onze eigen stad gehouden werd, de redactie, als vertegenwoordigster van een nieuwe letterkundige beweging, persoonlijk aanwezig zou zijn, en uit eigen waarneming

oordeelen. Dit was de opvatting waarmee de overige redacteuren zich vereenigden en waaraan zij gevolg gaven.

Hun Congres-verslag, door mij opgesteld, vindt men in de Nieuwe Gids van October 1887. Het is scherp, hatelijk, soms persoonlijk. Het is duidelijk dat de felheid van de strijd sinds het vorige jaar is toegenomen, en die felheid keert zich ook tegen de Vlamingen. Een jonger geslacht, dat dan door Pol de Mont zou worden vertegenwoordigd, is geheel uit het gezicht geraakt. Er is alleen een ouder geslacht, verbonden met het oudere geslacht in het noorden, en op dat oogenblik vertegenwoordigd door Max Rooses.

Max Rooses had al in 1883, in de Gids aan de strijd tegen de nieuwe dichters deelgenomen, waarop ik in een eerste uitvoerige studie over Potgieter schertsend geantwoord had. Maar nu, vier jaar later, was het weer Max Rooses die zich, in hetzelfde tijdschrift, beklaagde over Kloos' geringschatting van Vuylsteke. Dit beklag en Rooses' optreden op het Congres gaf aanleiding tot de plagende spot waarmee we ons, in ons Congres-verslag, ten opzichte van de Vlamingen uitlieten. De echte noordnederlandsche hooghartigheid was aan het woord gekomen, niet een persoonlijke, maar een nationale of, als men wil, een provinciale hooghartigheid: het aanmatigende zelfgevoel van het hollandsche middenvolk tegen het vlaamsche grensvolk. ‘Wij vinden de Vlamingen een grensvolk. Zij missen voor ons een element van maatschappelijkheid en wereldwijsheid dat wij heel hoog aanslaan. Wij kunnen niet anders doen dan beleefd zijn en ons goedhouden.’

Dit is de toon die in de volgende jaren werd voortgezet en die zelfs nog in 1891 Van Deyssel aansloeg toen hij over Hilda Ram en Eugeen van Oye schreef. ‘Het is abominabel onheusch’ - riep hij uit - ‘om menschen die zooveel avances doen, niet een beetje vriendelijk te ontvangen. Maar 't kan niet, 't is godsonmogelijk. De hoofdzaak is die volkomen afwezigheid van eenige fijnheid, hoe en waarin ook. Dit maakt het ook ondoenlijk hun te beduiden wat hun ontbreekt. Je had net zoo goed aan een boom gaan uitleggen hoe hij een buiging moet maken. Die menschen zijn allemaal goed, rein, lief, braaf, trouwhartig, edelaardig, geestdriftig (nou!), gemoedelijk, minzaam, lichtgeroerd, medelijdend, verliefd en arbeidzaam. Maar ze zijn in alles even grof, en er is geen gesprek met hen te voeren.’

Toch waren er teekenen dat er onder die spot nog wel iets anders school.

Reeds in 1888 had ik over Hilda Ram geschreven, naar aanleiding van haar gedicht Verhuizen, en tegelijk over J. de Geyters Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden. Met beide werd de draak gestoken: hyperbolische vaderlandslievendheid-literatuur heette het eene en als ‘speksteenen poppetjes van onze trumeaux en chiffonières’ werd het andere gedoodverfd; maar tegelijk kwam er ernst, kwam er zelfs pathos boven in de bezwering niet langer te fantaseeren over onze dóóde grootheid, maar te werken aan het nieuwe werk van een nieuwe tijd. ‘Zult gij dat doen’ - zoo luidde het - ‘wilt gij daarnaar streven, dan zullen wij met broederlijke handen vóór aan onze grenzen komen en de grenspalen voorbij, die spotternijen zullen lijken midden in óns land.’

Toen Van Deyssel de oude toon voortzette had dan ook de redactie van de Nieuwe Gids al voeling gezocht en gevonden met een nieuw geslacht van Zuidnederlanders. In het April-nr. van 1890 verscheen Cyriel Buysse's De Biezenstekker, en in December 1890 bericht Vermeylen aan Emmanuel de Bom dat hij twee brieven van Willem Kloos ontvangen heeft. De eerste was vragend en uitlokkend. De tweede, na Vermeylens uitvoerige antwoord, bevatte de zinsneden: ‘Wij zijn hier te lande - ik bedoel de heusche artisten - niet erg ingenomen met de letterkundige voortbrengselen uwer landgenooten.... De Vlamingen hebben altijd geteerd van den literairen afval der broeders in het Noorden. Terwijl toch het eenige heil van Vlaanderen daarin bestaat, dat het zich een eigen, onafhankelijke, oorspronkelijke kunst creëert, evenals wij dit in het Noorden hebben gedaan.’[1)]

Kloos' toenadering werd niet beantwoord door medewerking. Zelfs Buysse gaf in de jaargangen 1890-1894 nog slechts één bijdrage, de Trouwpartij, in het Juni-nr. van 1893. Maar in het najaar van 1892 verscheen het prospectus van Van Nu en Straks.

* * *

Het prospectus van het nieuwe tijdschrift was uiterst bondig. ‘Van Nu en Straks heeft een tweeledig doel. Het wil vooral wezen: het tot nu toe ontbrekende tijdschrift der jongeren uit Zuid-Nederland, eene uiting van het willen en denken der laatstgekomenen, - zonder aesthetische dogmata, zonder schoolstrekking, - een vrij voorhoede-orgaan gewijd aan de kunst

1) Zie Em. de Bom in het Vermeylen-album.

van Nu, nieuwsgierig naar de kunst nog in wording - die van Straks - hier en in 't buitenland.' Tegelijk evenwel zou het door druk, versiering en oorspronkelijke platen een uiting zijn van de toen allerwege opkomende kunst van het boek.

Het plan van deze tweede bedoeling bevatte nu iets opmerkelijks: er was medewerking toegezegd door kunstenaars van verschillende nationaliteiten, en er waren onder hen vijf Noordnederlanders: A.J. Derkinderen, R.N. Roland Holst, J. Thorn Prikker, Jan Toorop en Jan Veth.

Het eerste nummer verscheen drie maanden later dan het verwacht werd, dus in April '93, en ik ontving dit nummer van Vermeylen persoonlijk, met een begeleidend schrijven, het eerste dat ik van hem ontvangen heb. Hij beklaagde zich over de buitengewoon hardnekkige tegenkanting die hij en zijn vrienden in hun land ontmoet hadden. Hij legde er nadruk op dat het tijdschrift een poging was, dat het geen gemakkelijk werk was een tijdschrift te stichten in Vlaanderen, en dat hij hoopte te kunnen rekenen op steun uit Noord-Nederland. Reeds voor het eerstvolgende nummer verzocht hij mij om een bijdrage.

Dit schrijven is het begin geweest van die vermenging op voet van gelijkheid, waarvan ik in mijn aanhef gesproken heb. Niet alleen aan het tweede, maar ook aan het vierde en het zesde nummer heb ik naar vermogen bijgedragen. Tegelijkertijd en even veelvuldig deed André Jolles het, terwijl verder de namen van Frederik van Eeden, Henri Borel, J.D. Bierens de Haan in de jaargang voorkomen.

Het is van belang, voor we verder gaan, de geestelijke sfeer te omschrijven, van het tijdstip waarop die vermenging plaats vond. De beweging van '80 had op dat oogenblik al een heele ontwikkeling achter zich. Eenerzijds idealistisch, anderzijds naturalistisch, was ze, tot 1888 toe, niet vervallen in de excessen die haar later in gevaar brachten. Een jaar daarna veranderde dat: de gewaarwording, sensitivistisch verenkeld, verloor het verband met de geest; de ideële verheffing, tot ikheidsverheerlijking toegespitst, verloor het verband met de samenleving. Een ongebreidelde overgave, eensdeels aan de zintuigelijke gewaarwording, anderdeels aan de individueele emotie, wekte hoe langer hoe meer de tegenstand op van hen die verlangden naar een geestelijke synthese, waarin emotie en gewaarwording onderworpen werden aan een idee die bovenpersoonlijke waarde had. Een hartstochtelijk zoeken naar zulk een synthese - naar

tal van zulke synthesen, want de een zocht het hier, de ander elders, de een meer in het mystische, de ander meer in het dogmatische, - vervulde tegen '92 jongeren en ouderen. En het zoeken sloot vanzelf de verwachting van het vinden in.

Zoo was het in 't Noorden, en de Nieuwe Gids van dat jaar bevat er de bewijzen voor.

Wie gelet heeft op de namen van hen die uit het Noorden aan Van Nu en Straks deelnamen - kunstenaars en schrijvers - zal bemerkt hebben dat zij allen tot deze opstandige groep behoorden. Zij juist werden door de redactie van het vlaamsche tijdschrift om medewerking aangezocht.

En met reden. Want leest men nu p. 58 van Vermeylens boekje Van Gezelle tot Timmermans, dan vindt men daar aangetoond dat wanneer men drie van de belangrijkste artikelen van Van Nu en Straks nagaat, namelijk Van Langendoncks Herleving der Vlaansche Poëzy, Hegenscheidts Rhythmus en Vermeylens eigen stuk Over de kunst in de vrije gemeenschap, ‘alle drie een nieuwe groote “golving van het leven”’ blijken aan te kondigen, ‘waarbij de bestaande orde in het niet verzinken en een nieuwe synthesis dagen zou.’ Juist als in 't Noorden dus. Alleen met dit onderscheid dat wat in 't Noorden moest opkomen als worstelende strooming in een tijdschrift dat aan de tegenovergestelde strooming te gronde ging, in het Zuiden een nieuw en eigen tijdschrift kreeg.

Ook als Vermeylen uit de genoemde opstellen de gedachtekern ontwikkelt, en zegt: ‘De grondslag van die beschouwingen was de alomvattende idee van het Leven (met een hoofdletter!) als immanente beweging van zelf-organisatie,’ dan moet ik nu nog glimlachen als ik denk hoe nauwkeurig daarmee de gedachte werd uitgedrukt, waarvoor ikzelf sedert 1888 gestreden had.

Dergelijke plaatsen geven mij dan ook het recht, meen ik, eer dan van verbinding, van vermenging te spreken. Zelfs - wanneer Vermeylen verschil wil aanwijzen, en, onder meer, opmerkt dat een term als gemeenschapskunst in het Zuiden minder vreemd klonk dan in het Noorden, dan twijfel ik. Gezien, namelijk, dat de groep van Van Nu en Straks inderdaad een zeer *intellectueele* groep was, die zich eerst later, en toen nog onvolkomen, haar samenhang met het volk zou bewust maken.

Het eenige verschil tusschen Noord en Zuid dat ik in 1893/'94 opmerkte, was dat in 't Zuiden meer gevoelsanarchie, in 't Noorden al meer georganiseerd socialisme heerschte.

* * *

Toen de laatste nummers van de eerste reeks van Van Nu en Straks uitkwamen (Sept. 1894), lag te Amsterdam reeds de eerste aflevering van een nieuw noordnederlandsch orgaan gereed om te worden afgedrukt. Het was Het Tweemaandelijksch Tijdschrift, dat onder Van Deyssels redactie en de mijne de gestaakte Nieuwe Gids zou voortzetten.

Als men de Inleiding tot dit tijdschrift leest, merkt men dadelijk op, dat daar - ondanks de mede-aanwezigheid van Van Deyssel - juist die groep uit de Nieuwe Gids zich hooren liet, die sedert '89 was opgekomen, en die zich verzette tegen de excessen van individualisme en impressionisme. Dezelfde groep dus die voor een geestelijke kunst opkwam, en waartoe zich de redactie van Van Nu en Straks om steun had gewend. Vergelijkt men de opstellen uit Van Nu en Straks die ik zooeven noemde en die Vermeylen karakteriseerde - de opstellen van Van Langendonck, Hegenscheidt en hemzelf - met deze Inleiding, dan vindt men in beide dezelfde trekken. Diezelfde toekomstverwachting, datzelfde besef dat een nieuwe groote ‘golving van het leven’ aanstaande was, diezelfde hoop op een nieuwe synthese, en als grondslag van alle beschouwingen, daar als hier, de omvattende idee van het Leven (met een hoofdletter!) als immanente beweging van zelf-organisatie. Hoe men de parallel ook doortrekt, telkens weer staat men verbaasd over de gelijkheid van geest tusschen het vlaamsche tijdschrift en dit noord-nederlandsche.

Laat ik hier aan toevoegen dat de overeenstemming met de Kroniek van Tak, die twee maanden later begon, en oorspronkelijk dezelfde strekking had als het Tweemaandelijksch, weinig minder groot was. Tijdschrift en weekblad hadden dan ook vrijwel dezelfde medewerkers.

Doorbladert men nu echter de eerste vier jaargangen van het Tweemaandelijksch - en met de Kroniek is het nog treffender -, dan kan het schijnen of er heel geen nieuw verbond tusschen Noord en Zuid had plaatsgehad. Men vindt immers niet anders dan drie bijdragen van Buysse, zooals er ook al in De Nieuwe Gids voorkwamen. Toch waren reeds in Juli, toen het plan van oprichting gemaakt was, alle drie de overige redactieleden van Van Nu en Straks hartelijk tot het Tweemaandelijksch Tijdschrift toegetreden: Vermeylen, Prosper van Langendonck en Emmanuel de Bom. Hun namen staan dan ook op het titelblad in de lijst van medewerkers. De zaak was dat in Vlaanderen de moeilijkheden niet van de lucht waren en Van Nu en Straks zelf eerst

Januari 1896 opnieuw verschijnen kon. De bedoeling was dat oorspronkelijk niet geweest, want in dezelfde brief waarin Vermeylen mij de medewerking van De Bom en Langendonck toezegde, berichtte hij dat het tijdschrift ‘toekomend jaar’ in andere vorm weer zou worden uitgegeven. Maar toen reeds begon hijzelf aan zijn Van der Noot-studie, studeerde in Berlijn en Weenen en had werk genoeg om, met behulp van zijn vriend G. Schamelhout, die daaromtrent onlangs het een en ander in het Vermeylen-album heeft meegedeeld, zijn orgaan op de been te houden.

Die Van der Noot-studie, die ik daar noemde, was overigens wel de fraaiste vrucht van het nader verkeer waarin ik met hem getreden was. Toen ze gereed was verscheen ze geheel in het Tweemaandelijksch Tijdschrift van 1899. Dit was nu meteen het jaar waarin blijken zou dat het verbond tusschen Noord en Zuid werkelijk gesloten was. In het Januari-nummer schreef ik over Gezelle, voor het Mei-nr. zond Gezelle zijn Groeningen's Grootheid of de Slag van de Guldene Spooren in. In het Juli-nr. schreef ik over Hegenscheidts Starkadd, in dat van November verschenen Stijn Streuvels Groeikracht en Karel van de Woestijne's Interludus. Toen de jaren '90 juist waren afgeloopen, Sept. 1900, kon het Tweemaandelijksch Tijdschrift een aflevering het licht doen zien, waarin tegelijkertijd Sint Jans Vier van de zoo juist overleden Gezelle, Het Koren van Prosper van Langendonck, Kronos van Karel van de Woestijne en Een Speeldag van Stijn Streuvels voorkwamen.

Sterker bewijs kon wel niet geleverd worden dat de grenspalen tusschen Noord en Zuid spotternijen geworden waren en dat er nu, in het literaire tenminste, broederschap was ontstaan.

De geschiedenis van het letterkundig verkeer tusschen Noord en Zuid neemt in de volgende jaren afmetingen aan, die alle beschrijving tarten, omdat niet alleen alle tijdschriften, weekbladen, zelfs dagbladen hier te lande erin betrokken werden, maar in niet mindere mate uitgeverij en boekhandel. Altijd zal evenwel van belang blijven dat eerste tiental jaren, waarin door de eerste reeks van Van Nu en Straks en eenige jaargangen van Het Tweemaandelijksch Tijdschrift heen, de gelijkheid van de twee volksgroepen beleefd en bevestigd werd.

ALBERT VERWEY.

Funktieverschillen.

In ‘Vervanging en aanduiding’ werd er biezondere nadruk op gelegd, dat voornaamwoorden nu eens dienst doen als v e r v a n g e r s van een gebezigd woord, dan weer als rechtstreekse a a n d u i d e r s van een persoon of zaak.

Bij de beoordeling van de naamwoordelike groepering komen alleen de vervangende pronomina in aanmerking; en vanzelf de a t t r i b u t i e f-gebruikte, onverschillig of deze laatste overigens vervangend of aanduidend fungeren. Hiermee is nochtans niet gezegd, dat elk adnominaal voornaamwoord altijd een afdoende aanwijzing geeft omtrent de klasse van het bepaalde substantief. In de tegenstelling ‘*deze* stoel: *dit* bed’, blijkt uit *dit* positief de neutrale klas van *bed*. Maar uit *deze* blijkt alleen negatief, dat *stoel* niet onzijdig is; de pronominale vorm laat hier onbeslist, of het naamwoord tot het mannelike, dan wel tot het vrouwelike genus behoort.

In zuidlimburgse en andere dialekten is de formele trits *deze*: *dees*: *dit*, of een variatie hiervan, telkens afdoende bij het onderzoek naar de nominale klasse.

Er zijn ook attributieve pronomina die in het geheel niets aanwijzen betreffende de indeling der naamwoorden, bijv. ‘*mijn* stoel: *mijn* bed, *zo'n* stoel: *zo'n* bed’. - Daarentegen zijn ook deze attributen weer in het Zuidlimburgs onderscheidend: ‘*mîne* sjtool: *mîn* taofel: *mî* bid; *zo'ne* sjtool: *zô'n* taofel: *zô'e* bid’.

Bij pluralizering ‘*deze* stoelen: *deze* bedden’, verdwijnt elke naamwoordelike klassifikatie. In het meervoud toch worden de naamwoorden altijd en overal, zowel adnominaal als vervangend, precies eender behandeld. De gewoonte der leksikografen, om bij pluralia tantum de vermeende klasse aan te geven, bijv. *onkosten* m. mv., *mazelen* v. mv., *prullaria* o. mv., heeft geen zin (tenzij voor ‘haar’ bij feminina!). Evenmin, als het zin zou hebben, om het tegenwoordige genus v a s t t e s t e l l e n van geïsoleerde nomina, bijv. tegen *heug* en meug, te *loor* gaan, in *zwijm* vallen, buiten *kijf*, te *berde* brengen, met *Sint-Juttemis*.

Door zich niet voldoende rekenschap te geven van de funktionele tegenstelling vervangend: aanduidend, is reeds menig grammatikus ontspoord bij de bespreking van het nominale genus in verband met de pronominale vormen. Nog verder dwaalt de taalkundige

af, die het ‘geslacht’ tot de voornaamwoorden beperkt, en ‘het geslacht in de naamwoorden.... een fiktie’ noemt[1)].

Wij zullen daar tans niet op ingaan, omdat we ons tot taak stelden, de onderscheiden funkties der pronominale woordjes ietwat nader te beschouwen.

De tegenstelling z e l f s t a n d i g : b i j v o e g l i k -gebruikte voornaamwoorden komt in elke spraakkunst voldoende tot z'n recht.

Sommige pronomina doen uitsluitend zelfstandige dienst: ‘*Hij* vond *het* best. Laten *we elkaar* nu goed verstaan. *Wie* gaat er mee? *Men* weet *e r niets v a n*. Er waren *er* drie.’ Daarentegen kunnen bijvoeglike voornaamwoorden in bepaalde gevallen ook zelfstandig gebruikt worden: ‘*De onzen* gingen met de overwinning strijken. Jij bent *de mijne*. Men moet iedereen *het zijne* geven. Ik sprak er zo *deze en gene* over. Wacht je voor ‘*den dieje*’. Schrijver *dezes* houdt *dit* voor *hetzelfde. Aller* wensen gingen in vervulling.’

Pronomina kunnen als alle andere woordsoorten ook nog op een andere manier gesubstantiveerd worden: ‘De alwetende *men*. Zijn betere *ik*. Hij altijd met zijn familiare *jij* en *jou*! Moet dat tweede *die* geen -n hebben?’

Naast de zelfstandige: bijvoeglike funktie moeten we als Dritte im Bunde de b i j w o o r d e l i k e dienst van sommige pronominalen vermelden. Want er bestaan ook bijwoordelike voornaamwoorden, al heten ze bij voorkeur voornaamwoordelike bijwoorden: ‘*Waarom* kan dat niet? Daar heb je nu die school, *waarin* Esperanto onderwezen wordt. *Daar* had Kees geen ogenblik *aan* gedacht. *Hierbij* moest je het nu maar laten. Hij wist heus *nergens van*.’

Terwijl de grammatici dit soort ‘bijwoorden’ gemeenlik bij de voornaamwoorden behandelen - *waarom* betekent immers *om wat, hierbij* staat voor *bij dit*! - rangschikken ze een ander soort aanduidende bijwoorden, alias bijwoordelike pronominalen, geregeld bij de (noemende) bijwoorden. Toch is het volgende parallelisme niet toevallig:

> zelfstandige voornaamwoorden: zelfstandige naamwoorden = bijvoeglike voornaamwoorden: bijvoeglike naamwoorden = bijwoordelike voornaamwoorden: bijwoordelike noemwoorden.

1) P h . J . S i m o n s in zijn scherpzinnige uiteenzettingen omtrent aanduiding en geslacht in ‘Een bundel opstellen’, blz. 262, 284 v.

De pronominale aard van talrijke bijwoorden kan moeilik betwist worden: ‘Woon je *hier*? Het boek was *nergens* te vinden. Jan was er *toen* ook. Wie had dat *ooit* gedacht? Daar komt ie *telkens* op terug. *Wanneer* vertrek je? Je moet *soms* al wat door de vingers zien. *Hoe* kon je dat nou denken? Alsof dat *zo maar* gaat! Vader voelde zich *niets* fris. Je deed *ietwat* luidruchtig. Hij is er *wàt* blij mee. Ga toch *wat* wandelen.’ (Vgl. Ze zakte *in elkaar*. Alles lag *door mekaar*).

Juist gelijk andere bijwoorden fungeren sommige van deze bijwoordelike pronominalen ook als p o s t p o s i t i e v e a t t r i b u t e n : ‘Ken je die kerel *daar*? Wacht even in de kamer *hiernaast*. Herinner je je nog die fuif *toen*?’ (Vgl. de kamer *links*, het raam *boven*, de trap *voorlangs*).

Een enkel pronominaal adverb komt p r e d i k a t i e f voor: ‘Dat is *zo* en niet *anders*. Het tentamen was maar *zo zo*.’

Zulke taalgebeurlikheden geven mogelik enige moeite aan de katalogizerende spraakkunstenaar. Maar zo zijn er wel meer taalfeiten en taalfeitjes, die de taalkundige rubricist in verlegenheid kunnen brengen.

Het multifunktionele karakter van verschillende pronomina blijkt overduidelik, wanneer men allerhande voornaamwoorden in meer dan één groep van het traditionele zestal ziet prijken: persoonlike, bezittelike, aanwijzende, vragende, betrekkelike, onbepaalde.

We kunnen wederom volstaan met aan bekende feiten te herinneren.

Dat verschillende bezittelike voornaamwoorden i d e n t i e k , of altans h o m o n i e m zijn met persoonlike, kan niet verwonderen: histories-geneties hangen de possessieven nauw samen met de casus obliqui der personalia. Het bezittelike *haar* is bijv. van oorsprong de genitiefvorm bij het persoonlike *zij*; het possessieve *hun* evenzo een datief-meervoudvorm bij het derde-persoons personale.

Daarentegen mag men *me* in ‘*me*vrouw, *me*heer, waar is *me* broer’, geneties niet zo maar identificeren met het gelijkluidende personale *me*. Het possessieve *me* is klaarblijkelik ontstaan uit het proklitiese *m'n*. Bij het scheiden van de markt is het dubbelfungerende *me* evenwel niet meer te onderscheiden van *ons, je, jullie, u*(*w*), *jou*(*w*), *haar, 'r, hun*, die ook zowel substantivies als adjektivies optreden. Maar al zijn deze dubbel-funktionarissen diachronies niet volkomen gelijk, in een synchroniese spraakkunst

moeten '*je* boek, *hun* huis, *me* pet' (afgezien van stijlverschil) pronominaal op één lijn worden gesteld.

De betrekkelike voornaamwoorden *die, dat, wie, wat, welke* zijn van komaf demonstratieven en interrogatieven. De vraag, hoe de relatieve funktie ontstond, is hier niet aan de orde. Voor ons is het voldoende te erkennen, dat de vragende dienst van *wie* niet hetzelfde meer is als de relatieve: '*Wie* vertelde die onzin: Hij wist niet *wie* er was.' Zo werd ook het bezittelike *haar* tenslotte iets anders dan het persoonlike, al kan men zich de overgang van de attributieve genetief *haar* (persoonlik) naar het adjektiviese gebruik daarvan nog goed voorstellen.

De onbepaalde voornaamwoorden zijn ongetwijfeld de meest heterogene groep. De personalia mogen al verschillen vertonen van persoon, genus en nog meer, ze vormen toch een systematies geheel. Daar tegenover zijn de indefinita een bont allegaartje van diversen huize. Wat van o n b e p a a l d e n wel enigszins te verwachten was!

Het onbepaalde *wat* - 'Neem nog *wat. Wat* ze *ook* zeggen' - is een funktievariant van het interrogatief. Dit laatste vraagt trouwens ook reeds naar iets onbekends. Toch zijn ze gedifferentieerd. Ze verschillen niet enkel in dienst maar bovendien in t o o n ; juist zoals het griekse *tis* en *ti* in toon verschilden, naar gelang deze pronomina vragend of onbepaald waren.

Soms zal men bij de rubricering van deze onbepaalde vragers weifelen. In de zin: '*Wie* zou dat niet leuk vinden?' verschilt *wie* semanties niet van *iedereen.* Zegt iemand: '*Wie* had zo iets kunnen vermoeden!' dan is de zin klaarblijkelik *niemand*. Maar toon en zinsbouw zijn nog interrogatief.

Enkele onbepaalde voornaamwoorden zijn van herkomst substantieven, of bevatten een onkenbaar geworden substantief: *men, iemand, iets*. De overgang van nomen tot pronomen kan niet verwonderen, als men bedenkt dat er telkens tussen de woordsoorten geen scherpe grenzen te trekken zijn[1)]. Okkasionele of blijvende verschuivingen zijn zeer gewoon. Als iemand in winkel of herberg roept: '*Volk*', dan fungeert het substantief volslagen pronominaal. Zo deed ook eenmaal *man* in 'ie man', terwijl de *-d* ten slotte de overgang van nomen tot pronomen afsloot: *iemand*.

1) Voor een nieuwe indeling der woordsoorten vergelijke men o.a. L o u i s H j e l m s l e v , Principes de grammaire générale, 1928, blz. 296 v.v.

Van *iedereen, elkeen* laten we de doopceel maar liever ongelicht. Het tweede lid -*een* is overigens makkelik te identificeren. Ook buiten samenstellingen werd dit telwoord wel tot indefinitum: ‘Het was er *een*(*tje*) van de post. Woont hier niet *ene* Pietersen?’

Enkele, sommige, vele, alle, beide zijn feitelik adjektieven, die ook substantivies kunnen fungeren. In spraakkunsten vinden ze een dubbel onderdak: bij de onbepaalde hoofdtelwoorden en bij de onbepaalde voornaamwoorden.

Intussen zou men de vraag willen stellen, of het niet beter zou zijn, deze ‘tellers’ - eventueel met alle ‘andere’ telwoorden - maar zonder meer tot de nomina te rekenen. Want al zijn *menigte, boel, hoeveelheid - menigerlei, velerlei, allerhande - somwijlen, enigermate, geenszins* enz., semanties onbepaald, men lijft ze daarom nog niet in bij de pronominalen.

Anderzijds evenwel is *Jan en alleman* in betekenis gelijk aan *iedereen*: ‘Je moet het niet aan *Jan en alleman* vertellen’. ‘*Een zekere* Pieterse’ verschilt niet van ‘*ene* Pieterse’; maar ‘uit *zekere* bron’ bevat niets pronominaals. Niemand zal ‘je zag er *geen mens*’ semanties onderscheiden van ‘je zag er *niemand*’. ‘*Een mens* moet wat hebben’ is ‘*men* moet wat hebben’. En zo raken we ook hier weer vast.

Geen wonder ook. In de taalwerkelikheid zijn b e t e k e n i s en v o r m en f u n k t i e nu eenmaal niet te scheiden. Toch moet men deze drie goed onderscheiden. De grammatikus die bij zijn beschouwingen nu eens uitgaat van het ene, dan van het andere, stoot noodzakelik op ‘onoplosbare’ moeilikheden, en inkonsekwenties. Wij voor ons vermoeden, dat alleen de g r a m m a t i e s e f u n k t i e een veilig uitgangspunt biedt voor grammatiese theorieën en beschouwingen.

Ook personalia kunnen dienst doen als onbepaalde voornaamwoorden. Iedereen kan afwisselend *ik* en *jij* en *hij* of *zij* zijn. Bij zo weinig stabiliteit is het geen wonder, dat zelfs het ‘bepaalde’ onbepaald kan worden: ‘Ik denk maar zo, als '*k* kan, dan moet '*k* 't ook doen. Och ja, *je* moet als eens schipperen. *Ze* zeggen van niet. Als *we* maar echt willen, dan kunnen *we* veel.’

In andere gevallen verbleekt de betekenis van personalia zò, dat ze semanties het, nulpunt naderen of zelfs bereiken: ‘*Het* regent. Maf *ze* lekker. Hij heeft *ze* achter de mouw. Hij had '*m* om. Ze smeerden '*m*.’ Men noemt ze wel l o z e voornaamwoorden.

Soms worden personalia tot louter g e v o e l s e x p o n e n t e n : ‘Het is *je me* wat. Jij bent *me* ook een lekkere druif. Het lijkt

je daar wel een huishouden van Jan Steen.' Een enkel van de 'loze' voorbeelden bevat mogelik enig gevoelselement. Ook demonstratieven treden wel op als gevoelspartikels: '*Die* Frans toch! Het is toch *zo'n* schat.'

De personalia in onbepaalde, loze en affektieve funktie hebben ons op een andere tegenstelling gebracht, nl. e i g e n b e t o o n d h e i d : p r o k l i s i s - e n k l i s i s ; een tegenstelling die bij allerlei pronominale variaties een biezondere rol speelt. Men zou kunnen zeggen: hoe minder het klankgehalte wordt van pronomina, hoe meer ze winnen in funktionele potentie.

Terwijl *jij* uitsluitend de vertrouwelike subjektvorm bleef van het tweede-persoons personale enkelvoud, raakte *je* van alle markten thuis. Als persoonlik voornaamwoord kan het zowel subjektieve als objektieve dienst doen: '*Je* weet er niets van. Had hij *je* uitgenodigd?' - En dat niet alleen singularies maar ook pluralies: 'Heb *je* het leesboek bij *je*, jongens? Jullie daar, ik waarschuw *je*.' - Bovendien kan het als possessief fungeren, alweer enkelvoudig en meervoudig: 'Jan, waar zijn *je* handschoenen? Jullie moeten *je* schaatsen maar meenemen.' - Op het onbepaalde en affektieve gebruik van *je* werd reeds gewezen. - Bij klemtoon deserteert *je* uit de pronominale groep: 'Karel I is *jè* merk', al is die desertie mogelik nog niet volkomen. Men heeft dit *jè* wel graadpartikel genoemd.[1)]

In dit verband zij eraan herinnerd, dat de pronomina *die*: *dat* proklities tot lidwoorden werden *de*: '*t*. Dit 'nieuwe' woordsoort van bepaaldheid kreeg een onbepaalde pendant in '*n*, dat een foneties en semanties verzwakte faze is van het telwoord *een*. Men weet dat in de lagere omgangstaal *die*: *dat* vaak 'lidwoord' zijn: 'Ik ben in 't wit - wees ie trots op z'n borstrok - dan ziene *die* haze je niet in *dat* maanlicht.' 'Maar in 't witte zand van 't duin kan je geen haas vangen met 'n strik aan 'n paaltje, want *dat* zand knijpt 't paaltje niet vast' (M.J. Brusse). 'We zijn gegaan al langs *die* Maliebaan.'

Maar met dat alles zijn we nog niet aan het einde van de funktievariaties der personalia. Sommige spelen wel eens stuivertje wisselen: 'Mag ik mee vader? *Ik* zou nu maar eens thuis blijven (= jij). *We* komen hierop terug (= ik). *We* moeten kalm blijven (= jij of jullie). Kijk kijk, *hij* is gepikeerd, en *zij* ook al! (= jij). Hier is *ie* (= ik).'

1) Vgl. voor uitvoeriger bespreking der enklitika Ons Eigen Blad, XX, 1932, blz. 621-626, 688-694; XXI, 1933, blz. 10-16, 68-72.

Het zal onnodig zijn, na de uitstekende uiteenzetting van J.L. Horsten[1)] de psychologiese verklaring te beproeven van zulke persoonswisselingen. Het leven is overal een geven en nemen, een zich voegen en aanpassen. Psychiese verwijdering kan een jij tot een hij maken; bij psychiese toenadering kan de inleving of assimilatie in tweeërlei richting gaan. De bescheidenheid kan het ik op de achtergrond houden. Enz.

Behalve de klassifikatie mannelik: vrouwelik: onzijdig *hij*: *zij*: *het*, komt pronominaal nog een andere groepering tot uiting, nl. die van p e r s o o n : n i e t - p e r s o o n . Wel wordt dat onderscheid grafies dikwels verdoezeld, maar desniettemin gelden sommige derde-persoons v o r m e n uitsluitend van personen. Andere zijn indifferent, d.w.z. gelden van personen èn zaken.

Trouwens toen Carel Scharten zich indertijd tegen de 'Kollewijnse' enklitika keerde, erkende hij toch dat er verschil bestaat - stilisties verschil of hoe men het noemen wil - tussen de ongerepte volbetoonde, en de verminkte onbetoonde pronomina *hij*: *ie, zijn*: *z'n* e.a. Hij schreef:

'Men zal, verder speurend, nog opletten, hoe, wie smaak heeft, de op voorwerpsnamen betrekking hebbende vormen *hij* en *zij, zijn* en *haar*, zoodra die niet geheel vanzelf zich aanbieden, intuïtief vermijdt door eene andere stelling zijner volzinnen; of hij neemt, voor zoover zijn stijlgevoel dit op die plek gedoogt, zijn toevlucht tot de minder als mannelijk z i c h g e l d e n d o e n d e vormen *ie, 'm* en *z'n*; graag zal hij echter *die* aanwenden als persoonlijk voornaamwoord, en het bezittelijke door het lidwoord vervangen.'[2)]

Al is de interpunktie bij het begin geen kwaliteit; al is taal-en-stijl van deze zin geen model; al is de grammatiese formulering niet prima, Scharten's bedoeling is toch te begrijpen: bij z a a k n a m e n zal men de e n k l i t i e s e vormen der pronomina kiezen, of wel zijn toevlucht nemen tot het (minder persoonlike) d e m o n s t r a t i e f , eventueel de voorkeur geven aan het (proklitiese) l i d w o o r d . Deze opmerking is zeer juist.

Als voorbeeld van een te 'persoonlik' possessief moge dienen: 'Ongetwijfeld moet erkend worden, dat '*Onder één dak*' geenszins

1) Enige belangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandse taal[3], blz. 141 v.v.

2) Het spellingvraagstuk[2], blz. 28.

tot de z.g. moderne w e r k e n behoort. *Zijn* stijl is hier en daar wat scherp, *zijn* contrasten zijn soms wat al te hard aangegeven, maar dat neemt niet weg, dat het publiek van dergelijke s t u k k e n smult. Men leeft *er in* mee. *Het* boeit van het begin tot einde' (Limb. Dagblad).

De volbetoonde personalia *hij, zij, hem, haar, hun* (*hen*) gelden eerst en vooral van p e r s o n e n en hun namen. Bij z a k e n en hun namen geeft men de voorkeur aan *ie, ze, 'm, 'r* (*d'r*), *ze*. Gaat het over *stoelen*, dan zal men zeggen: 'Zet *ze* even buiten', nooit *hun* of *hen*. Evenmin zal men van een of meer *tafels* ooit zeggen: 'zet *haar* even buiten', maar enkel '*m* of *ze* gebruiken. 'Wie smaak heeft' vermijdt een sterkbetoond *hij, zij, hem*, als een zaak de inzet is. Bij gebrek aan een proklities *ie*, bezigt men in die positie een zwakbetoond *hij: 'hij* staat in de gang' (van een stoel), of *die*.

Het spreekt intussen vanzelf, dat bij personifikaties, en over het algemeen ook in plechtstatiger taal, het klankgehalte der pronomina wordt versterkt. Men heeft daar zelfs een kultuurkwestie van gemaakt, en van de weeromstuit de enklitiese vormen tot iets vulgairs geproklameerd[1].

De onderscheiding personen: zaken, of juister personen: nietpersonen, treedt ook nog bij andere pronomina aan den dag.

Het vragende (en onbepaalde) *wie* betreft uitsluitend personen. Zelfs bij een veelheid dingen zal men niet vragen: '*wie* zijn dat', maar: '*wat* is dat, *hoe* heet dat?' Ook het relatieve *wie* fungeert alleen als persoons-pronomen: 'Zijn dat de jongens *met wie* je uitgaat?' tegenover: 'Zijn dat nu de fietsen *waarmee* jullie van Amsterdam bent gekomen?'

Verbindt men *wie* als relatief met dingnamen, dan valt dit ongewone gebruik min of meer op: 'hij kent *Roermond, wiens* historische en aesthetische merkwaardigheden hij met weidsch gebaar en geestdriftig woord verheerlijkte....' (Msb. 17 III '33). 'Kalm en met groote gelatenheid is hij uit dit leven heengegaan een p l a a t s .... openlatende, *wien* het weinigen gegeven zal zijn op gelijke lichtende wijze te bezetten' (Utr. Cour. 9 I '33). 'Gij droegt die ongeweten *lach*, In *wiens* ontroerde lichternis Ik deze simple wijsheid zag' (P.N. van Eyck). 'Hij peinst, ontroerd, aan '*t* ongemeten *koren, Wier* gouden golf onze aarde wijd bestroomt' (J.C. Bloem). 'onder *het* roode *lampje, dat*

1) J a c . v a n G i n n e k e n passim in zijn Grondbeginselen.

aldoor brandt en *wiens* vlam gelijkt op 't bevend lichtje van uw leven' (Br. Destrée O.S.B.).

Wanneer Annie Salomons schrijft: 'Maar *het kind*, voor *wien* zooveel werd opgeofferd, spint er geen zijde bij; *hij* vindt...', dan heeft wel de *-n* even onze aandacht, maar niet het persoonsrelatief *wie*. Men vergelijke bijv. nog: '*Anne* Boers, een achtjarig *meisje* uit De Lier, *wier* opsporing door de politie wordt verzocht' (Msb. 4 V '32).

Kan men persoonspronomina behoudens in gevallen van personifikatie, normaal niet bij zaken toepassen, de 'zaak'-pronomina kunnen wel met personen verbonden worden. Wanneer en in hoeverre men dan kan of moet spreken van 'reïfikatie', is een netelige kwestie.

Laat me op één punt wijzen. De enklitiese personalia *je, me, ze, we* enz. zijn evengoed persoonsvoornaamwoorden als *jij, mij, zij, wij*. Al worden zulke onbetoonde pronomina multifunktioneel, ze blijven toch ook wat ze waren: persoonspronomina. Welnu, past men de enklitika *ie, ze, 'm, 'n* toe op niet-personen en hun namen, dan verbeuren ze daarmee allerminst hun recht op hun persoonsfunktie. Verliest men dit dragen op twee schouders uit het oog, dan stelt men deze vormen in een verkeerd licht. Wij betwijfelen zeer, of Ph. J. Simons een en ander steeds voldoende beseft heeft.

Jac. van Ginneken ziet nog weer andere dingen over het hoofd. Wanneer personen met 'zaak'-pronomina of met pronominalen worden aangeduid, dan moet men daarin niet aanstonds waarderingsverschillen willen zien in malam partem. Een paar voorbeelden mogen dit toelichten.

Van Ginneken verdeelt de pronominaalachtige woorden in zes kategorieën. Hij rekent o.a. *zo, zus, anders* tot de 5de of hoedanigheden-klasse; *daar, ergens, nooit* enz. tot de 6de of omstandigheden-kategorie. Sprekend over het gebruik van zulke pronominalen 'voor de subjectieve en momenteele geringschatting en hoogachting', zegt hij blz. 143 van zijn Grondbeginselen: 'En nog sterker dédain spreekt uit het gebruik van een vijfde of zesde klas vormwoord voor een persoon der tweede: Die man, *daar* moet ik niets van hebben. Die vrouw, *daar* hoor ik niet veel goeds van.' Enz.

Dat de auteur te gauw is met zijn dédain of 'bewuste kleineering van den besprokene', blijkt uit tegenhangers als: 'Die man, *daar* heb ik respekt voor. Die vrouw, *daar* kun je op vertrouwen.'

Iets verder schrijft hij: ‘Van kinderen hoort men vaak een oudere zus klagen: *Zoo'n* koppig ding. *Zoo'n* ijdel *stuk*, waarin dan het onzijdig geslacht met het zoo-geslacht wedijvert in kleineering. *Zoo'n kerel! Zoo'n bedrieger*.’

Maar ook hier konkludeert de hoogleraar weer iets te voorbarig en te algemeen. Er is immers geen spoor van kleinering, zelfs niet bij onzijdige naamwoorden, wanneer iemand zegt: ‘*Zo'n* schat. *Zo'n* lieve engel. *Zo'n* schattig *meisje. Zo'n* hups *ding*(*etje*). Ja, *zo'n* k e r e l daar heb je wat aan! *Zo'n* werker, *zo'n* kracht moesten wij ook hebben.’

De vermeende kleinering zit niet in *daar, zo'n*, maar in de woorden, die er op volgen, of aan voorafgaan: ‘T e u t *daar* je bent. Teut, *dat* je bent. Teut, *die* je bent.’ ‘S c h a t , *daar* (*dat*) (*die*) je bent.’

Ten slotte wijzen we nog op de onbepaalde voornaamwoorden. Terwijl o.a. *men, iemand, niemand, elkeen* uitsluitend op personen doelen, hebben *iets, niets, wat, alles* e.a. gemeenlik betrekking op zaken. Maar ook hier kunnen voornaamwoorden die primair voor zaken gelden, sekundair op personen worden toegepast: ‘Vooruit, *alles* naar buiten! Daar komt nog *wat*!’ Iemand die nog gaarne binnen wil in een coupee vraagt: ‘Gaat er nog *iets* bij?’ ‘Ik ben *een niets*’ (subst.). Meermalen doet de affektiviteit ook een duit in het zakje, zoals bijv. bij het tweede voorbeeld: ‘Daar komt nog *wat*!’

Wanneer men let op de appretiatieve of andere schommelingen van persoon: zaak, zaak: persoon, dan is het alleszins begrijpelik, dat ook bij de aanduidende en vervangende voornaamwoorden metamorfozerende wisselingen voorkomen, waarbij nu eens het werkelike of het voorgestelde persoon-zijn, dan weer het werkelike of het voorgestelde zaak-zijn meer op de voorgrond treedt.

Voegt men hier nog bij, dat in het (vooral schriftelike) spraakgebruik er gaarne naar gestreefd wordt, de g r a m m a t i k a l e voorschriften recht te laten wedervaren - al is de natuur zeer dikwels sterker dan de leer -; bedenkt men bovendien dat d i a l e k tsprekers hun dialekties taalgevoel niet zo maar kunnen uitschakelen bij het ‘Hollands’ spreken - dan kan men reeds a priori verwachten, dat het onbegonnen werk is, het gebruik der pronomina, die luchtige manusjes-van-alles, in één sluitend systeem te vangen.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Enkele notities bij de syntakties-stylistiese methode. II.

Behandelden we tot nog toe de betekenis van enkele grammatiese begrippen in hun syntakties-stylistiese interpretatie, de biezondere methode om de stof voor syntakties onderzoek te verzamelen en te waarderen is niet minder belangrijk.

Verschillende malen heeft Prof. *Overdiep* deze methode uiteengezet. In de *Syntaxis* noemt hij zelf de *Inleiding* op de *Ferguut, Stilistische Studiën* I en *De Stilistische methode in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, vooral p. 13 vlg. Het Taalgids-artikel *De Studie der Nederlandsche Syntaxis* blijft onvermeld. Dit laat zich volkomen begrijpen. De schrijver heeft op deze beschouwingen een ingrijpende correctie aangebracht.

In *De Studie* wordt de beschrijving der syntaxis van het individu voorgesteld als verlopend in twee phasen: eerst de beschrijving der *vormen*, syntaktiese woordgroepen, zinnen en verbindingsmiddelen; dan de beschrijving der voorstellingen, gedachten en gevoelens, die door de vormen en formele middelen worden uitgedrukt; deze beschrijving volgens logiese en psychologiese categoriën (p. 185). Het zou echter *moeten* blijken dat het systeem der vormen op deze wijze uiteenviel in zo vele heterogene constructies, dat de tweede beschouwing met de eerste weinig of niets meer gemeen kon hebben, ook al zouden *logiese* categorieën alleen, worden toegepast.[1)] De twee systemen dekken elkaar niet.

De correctie die de schrijver, in al zijn prakties werk, heeft aangebracht bestaat hierin dat hij de functies beschrijft, zeer consequent en op de letter af, volgens de verdelingen die hij in de beschrijving der *vormen* heeft aangebracht, verdelingen die echter.... op '*functies*' berusten: subject, verbum finitum, andere delen; datief, accusatief; substantief etc.; mededelende

1) Vgl. *P. Gerlach Royen O.F.M.*: Vorm en Functie. N.T. XXIII, p. 134.

zin, vragende, wensende, bevelende zin. Vervolgens worden hierop weer *functies* toegepast als 'vergelijkend', 'conditionaal', 'temporaal', 'finaal', 'dubitatief', 'objectsfunctie', etc.

Hoe zeer de schrijver met recht betoont dat het uitsluiten der logiese classificatie tot 'wanhopige consequenties' (*De Studie*, p. 191) leidt, de aard der logiese functies is ook door hem, naar mijn weten, niet tot klaarheid gebracht. Toch berust terecht zijn verdeling van de vormen reeds op *functies*, want de taal-*vorm* alleen kan nooit grondslag zijn voor taal-kundige classificatie om de eenvoudige reden dat de taal-*vorm*, onafhankelik van haar betekenis beschouwd, waargenomen geluid is en gedruis of optiese 'Gestalt', geen 'taal'. Het paragraafje *Syntax* uit *Jespersens* 'Philosophy of Grammar' (p. 45, 46) is in staat ook de meest overtuigde voorstander van een zuiver vormelike verdeling te bekeren tot het omgekeerde van hetgeen de schrijver daarin betoogt. Toch is ook in de syntakties-stylistiese methode de parallel met de eerste twee zinnen van deze paragraaf duidelik aan te wijzen: 'The second main division of grammar, as we have said, is occupied with the same phenomena as the first, but from a different point of view, from the interior or meaning, (I → O). We call this syntax.'

De principepen waarvan Prof. *Overdiep*, ook blijkens zijn jongste uitspraak, uitging en blijft uitgaan zijn dan deze:

1°. 'Voor werkelijk vruchtbaar taalpsychologisch onderzoek is.... strenge isoleering der persoonlijke individueele taal een allereerste eisch.' (*De Studie*, p. 184, vgl. *Stil. Studiën* I, p. 1).

2°. Vervolgens 'verlangen wij van den taalkundige dat hij allereerst volgens de psychologische methode de talen van zooveel mogelijk individuen beschrijft.' (*De Stilistische Methode*, p. 5).

3°. 'Deze talen vergelijkt hij volgens de sociologische methode [(waardoor) "de aandacht geconcentreerd (wordt) op den invloed dien de taalformatie van den enkelen mensch als lid van maatschappelijke groepen ondergaat" (id. p. 4)] naar het milieu der sprekers, naar den aard van spreker of schrijver en naar het doel dat spreker of schrijver zich stelt' (id. p. 5).

4°. 'Beschrijving en vergelijking der individueele talen met elkaar leidt tot kennis der *gemiddelden of normen* in het gebruik der taalvormen.' (curs. v.d. schr.). Deze normen karakteriseren vervolgens het individuele taalgebruik; normverandering al naar milieu, aard of doel van spreker of schrijver, leert de

drijvende krachten der taalontwikkeling kennen (id. p. 5)[1)]

5°. 'Verhouding tot een of meer normen is stijl.' (id. p. 5) '(De schrijver) meent, dat de "stijlleer", geheel ten onrechte aan de "grammatica" was ontfutseld' (*Grammatica*, p. 3, vgl *Ries* I, p. 121 vlg.).

In *De Studie* (p. 192) maakt de schrijver tenslotte *nog* een opmerking die inderdaad essentieel is voor de beoordeling van alle taalonderzoek, niet enkel van de syntaxis: Wanneer we de syntaxis van oudere tijdvakken onderzoeken zullen we ons nooit geheel kunnen losmaken van de normen onzer eigen taal van wat men het eigen taalgevoel noemt, bij het determineeren van vormen zoowel als van functies. *Blümel* (I.F. 32. Anz. 74 zegt dienaangaande terecht: 'Alle Spracherkenntnis beruht auf der Kenntnis der Muttersprache.' En ook de interpretatie van de moedertaal zelf berust op '*overwegen* met zijn verstand (De onderzoeker) kan niet automatisch en objectief te werk gaan.' De logiese consequentie hieruit is ongetwijfeld dat alle grammaties onderzoek dient uit te gaan van de hedendaagse taal dat aan de principen er nog een dient te worden toegevoegd Alle taalgewoonten ener vroegere periode zijn te meten aan de normen der moedertaal van de onderzoeker, in haar hedendaagse vorm.

Deze principen zijn als 'ideaal' te verstaan. De proever die Prof. *Overdiep* er in zijn *Ferguut, Stilistische Studiën* er *Taal-tuin*-artikelen van gaf benaderen het onder vele opzichten doch er zijn afwijkingen ook: de *Grammatica* behandelt onder scheidingen niet die essentieel zijn: de omgangstaal vertoont belangrijke schakeringen, die, als schakering, niet tot hun recht komen,[2)] de *Syntaxis* beperkt het materiaal van een zelfde schrijver èn kwantitatief èn kwalitatief: twaalf beperkte, doch inderdaad geschakeerde, fragmenten. Maar: geen didactiek van Vondel, nauweliks pamfletten-literatuur, geen eenvoudig, niet literair, vertellend proza van Leeghwater, geen wetenschappelik proza van Hugo de Groot, geen pleidooi-taal van Simon van Middelgeest, geen volkse en gespierde taal van Paschier de Fyne, waar vaak het gesproken woord, niet als bij Bredero *in*

1) Vgl. de bewerking van deze stof bij *Wilhelm Havers*: Handbuel der erklärenden Syntax. (Heidelberg, 1931).
2) Vgl. *C.G.N. de Vooys*: Nieuwe Nederlandse Spraakkunsten N.T. XXIII, p. 49.

verzen wordt ‘benaderd’, doch in z'n eigen structuur vlakaf neergeschreven.

Bovendien: als er onzekerheden in het determineren der functies zijn voorgekomen, wordt dan, bij deze beperkte fragmenten, voldaan aan de eis die de schrijver formuleerde in de woorden: ‘De bestudeering der verschillende functies voor één vorm, *bij steeds denzelfden auteur*, vermijding dus van syntactische ratjetoe, zal, en dit is een groote troost, de onzekerheden in het determineren der functies heel vaak doen verdwijnen.’? (*De Studie*, p. 194).

De opmerking van Prof. *de Vooys* over de stiefmoederlike behandeling der gesproken taal geldt ook hier opnieuw. De schrijver scheen wel optimisties toen hij, zelfs met de noodzakelike restrictie tot de geschreven taal, van de stof zijner *Syntaxis* meende: ‘Hier hebben we in een nog overzichtelijk materiaal van, laat ons schatten, 400 bladzijden druks de geheele zeventiende-eeuwsche taal in volle schittering der schakeeringen naar milieu, psychologische gesteldheid, doel en genre van het schrijven, bijeen.’ (*De Stilistische Methode*, p. 14). En toch, wie zich dwingt ‘den ietwat loggen vorm dezer inductieve methode’ voorbij te zien, ontdekt werkelik een rijkdom en geschakeerdheid van vormen, die, waren de principen geheel juist, niet zouden zijn te verwachten. Zonderen wij de gesproken taal uit, dan is de schittering der schakeringen groot, doch.... dat zij ook de geheimen der niét bestudeerde zeventiende-eeuwse taal bergen, kunnen wij, gedachtig de principen, alleen *geloven*. Tenzij!

De syntakties-stylistiese methode eist van de studie der syntaxis wat zij niet hoeft en niet kan zijn.

Prof. *Overdiep* citeert met instemming *Pauls* uitspraak in de *Prinzipien*[5], p. 24: ‘Das wahre Objekt für den Sprachforscher sind vielmehr sämtliche Äusserungen der Sprechtätigkeit an sämtlichen Individuen in ihrer Wechselwirkung auf einander.’ *Paul* laat er op volgen: ‘Alle Lautkomplexe, die irgend ein Einzelner je gesprochen, gehört oder vorgestellt hat mit den damit assoziierten Vorstellungen, deren Symbole sie gewesen sind, alle mannichfachen Beziehungen, welche die Sprach-elemente in den Seelen der Einzelnen eingegangen sind, fallen in die Sprachgeschichte, müssten eigentlich alle bekannt sein, um ein vollständiges Verständnis der Entwicklung zu ermöglichen.’ *Paul* geeft de onmogelikheid hiervan toe. Zijn eis is ‘das Idealbild einer *Wissenschaft*’ (curs. v.d. schr.), Prof. *Overdiep* acht

de verwezenliking geen ‘onbegonnen werk’, doch ‘een zware maar aanlokkelijke taak’ (*De Stil. Methode*, p. 6).

Een oude, maar al te veel vergeten onderscheiding, geeft de oplossing van de schijnbare antinomie: de onderzoeker moet een objectum materiale en een objectum formale zijner wetenschap onderscheiden. Het objectum materiale zijn alle verschijningsvormen waarvan zijn wetenschap een verklaring moet kunnen geven, het objectum formale zijn de normen ter verklaring in zover hij die uit de verschijningsvormen kan opmaken.[1)] De electriciteitsleer heeft tot objectum materiale alle electriese verschijnselen, alle verschijnselen in gloeilampjes, bliksemende wolken, rechtopstaande kattenharen, radio-toestellen, strijkijzers, accu's, dynamo's en St. Elmsvuren. Maar goddank heeft de natuurkunde geen *Paul* gehad, die meende dat zijn kennis zich had uit te strekken tot elk feitelik spannings-verschil tussen wolk en bliksemafleider, tot de kennis van alle weerstanden in alle gloeidraden ter wereld, in hun onderlinge betrekkingen bovendien en de functies daarvan in de doorslaande zekeringen! Het enige wat de electriciteitsleer van zich moet eisen is: het individuele geval te verklaren, kan zij dat niet: zich te herzien volgens de gezichtspunten die dit ene geval opent. Haar formeel object zijn de normen, de wetten, en deze komen in de natuurkunde op een andere wijze dan in de taalkunde, doch niet zonder ‘overwegende’ geesteswerkzaamheid van de onderzoeker tot stand. De beoefenaar der positieve wetenschappen heeft 't recht, te verwachten dat zijn onderzoek wèl kan stoten op verschijnselen die hij nog niet *kent*, doch niet op verschijnselen die nog niet, altans in hun oorzaken, bestonden, de taalkundige moet rekening houden met de mogelikheid, dat de geesteswerkzaamheid, die steeds weer opnieuw ook het materiele object zijner wetenschap moet voortbrengen, een nieuwe vorm schept, een oude vernietigt: *haar* normen zijn uitteraard aan beweging onderhevig. Het ongeanalyseerde bewustzijn dezer veranderlikheid door afhankelikheid gaf het leven aan een ‘Zerrbild’, niet een ‘Idealbild einer Wissenschaft’, Wat *Paul* voorzweefde toen hij de geciteerde woorden schreef, was geen wetenschap doch beredeneerde cataloog, hoogstens techniek, toegepaste wetenschap. En inderdaad het veld der taal-techniese beschouwingen, als we dat woord

1) Het is de schrijver bekend dat deze onderscheiding soms ook op een enigszins andere wijze wordt verstaan.

hier een ogenblik in deze zin mogen gebruiken, is zonder andere grens, dan de tijd; ook het woordenboek wordt steeds dikker, omdat het altijd *anders* moet worden; een syntaktiese constructieverzameling kan niet in dat tempo groeien en verouderen, maar groeien en verouderen doet ze.

De normen ener wetenschap ontstaan door bewerking, overweging, der objecten. En zowel het object als de overweging heeft haar wetmatigheid. De wetenschappelike norm is het product van beide. De normen die Prof. *Overdiep* voor de syntaxis eist zijn: de gemiddelden in het gebruik der taalvormen. Zijn zij, zooals het 4e princiep veronderstelt, verklaard (uit hun eigen aard als taal-verschijnsel en de aard van gebruiker en gebruiksdoel) dan karakteriseren zij het individuele geval.[1)]

Alleen: ook de norm zelf verandert; het feit valt niet te loochenen. De *taalkundige* verklaring zal dus kunnen wisselen met de norm. Niet echter wisselen, zover onze kennis der geschiedenis reikt, de wetmatigheden van de menselike geest zelf of van de, door haar gevormde, *stof*. Dat klank of klankwaarneming, denken of gedachten-expressie in wezen anders zouden zijn dan zij het, tot zover onze historiese kennis terugreikt, waren, daarvoor is geen bewijs, evenmin als voor 't feit dat de electriciteit, die de ouden aan het barnsteen constateerden, een andere aard zou hebben gehad dan *wij* er nu nog aan vinden.

Nederlandse syntaxis is geen wetenschap die al haar grondbegrippen nog geheel aan nieuw ontdekte feiten moet ontlenen. Zij gaat integendeel uit van grammatiese begrippen, die haar, als wetenschap, ten dele uit andere gebieden der grammatica ook, ten dienste staan, ten dele worden geleverd door een traditie,

1) Het is hiermee duidelik dat de syntakties-stylistiese methode zich blijkbaar niet beroept op de theorie van *Karl Vossler*, die haar praegnante uitdrukking vond in de woorden: 'Von der Syntax hinüber zur Stilistik führt keine wissenschaftliche Brücke. Der einzig mögliche Weg läuft umgekehrt von der Stilistik zur Syntax.' (*Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*. Heidelberg, 1904, p. 37). Zijn woorden 'Also erst Stilistik dann Syntax!' (p. 16) betekenen iets geheel anders dan Prof. *Overdiep* bedoelt. *Zijn* conclusie is: 'Eine Sprache als Konvention und Regel betrachten, heisst also, sie unwissenschaftlich betrachten. Ergo ist Syntax überhaupt keine Wissenschaft - so wenig als Flexionslehre und Lautlehre.' (p. 38). Ondanks de kracht van *Vosslers* overtuiging voelen we volstrekt geen neiging de *Zeventiende-Eeuwsche Syntaxis* als onwetenschappelik te beschouwen.

waarvan zij een afwijking als voerende tot ‘wanhopige consequenties’ erkent. De toepassing van de mogelikheden der formules, die de onderscheiding verbum finitum (Vf.), nominale werkwoordsvorm (V.), subject (S.), andere delen (A.) en hun combinaties, geeft, vormt een leiddraad, die de eenvoudigste observatie van welke gesproken of geschreven taal ook, reeds als juist doet erkennen. De *taalgewoonten* van de onderzoeker, zijn toepassing der schemata bij het voortbrengen van taal, en daarenboven en meer nog zijn interpretatie-gewoonten, de toepassing der schemata bij het begrijpen van gehoorde en gelezen taal, vormen een complex van interpretatie-normen, die volstrekt niet ‘fictief’ of van ‘beperkende wetmatigheid’ zijn, doch enkel ‘beperkt’. Deze normen alle èn zijn inzicht, dat hem altans doet herkennen wat *kan*, vormen het a priori zijner syntaktiese wetenschap. De syntaktiese ervaringsgegevens moeten dit ‘a priori’ vullen. Hier ligt dan het moment voor toepassing van de principepen ener syntakties-stylistiese methode.

Het doel van de syntakticus is het vinden, beschrijven en verklaren der normen, niet het kennen en verklaren van alle taalfeiten, bij alle individuen, in al hun werkelike combinaties; zijn doel is die verklaring mogelik te maken. Zou de norm enkel uit constaterende vergelijking te vinden zijn, dan was inderdaad de enige weg die hem overbleef zich, op hoop van zegen, aan de collationering van ‘alle taalfeiten bij etc.’ te zetten. Doch, de wetenschap wordt beoefend door een verstand en door dit verstand is de onderzoeker in staat tot een redelike *keuze*. Hij doet, zoals Prof. *Overdiep* deed: hij *kiest*, en wel taal uit verschillende milieus, taal van verschillend doel, van verschillend genre. Hij *kent* dié onderscheidingen en andere: de logiese en gevoelsmodaliteiten. Zijn taak is, uit dat, door *keuze* beperkte, materiaal de normen te vinden. Deze taal is niet alleen door keuze kwalitatief bepaald, doch ook kwantitatief beperkt. Hij bestudeert om zijn normen te vinden niet de gehele taal van de schrijvers die hij kiest, hij is altans in zoverre linguist en literator, dat hij uit het werk dat hij ten dele kent, representatieve passages mede onderzoekt. Het gevaar dat, bij die beperking zijner stof, het biezondere, persoonlike, zal gaan overheersen heeft hij door de juiste *keuze* reeds verkleind. (Prof. *Overdiep* geeft daarvan voorbeelden. Vgl. *Synt.* I, p. 61). Het gevaar bestaat bovendien voor een *wetenschappelike* beschouwing niet, want 1°. hij heeft in de keuze een criterium dat zijn, eventueel in cijfers uitgedrukte resultaten,

reeds een noemer geeft, en 2°. hij ontdekt *overeenkomsten* die, omdat hij er voor zorgde zijn materiaal in velerlei schakering te kiezen, niet toevallig *kunnen* zijn. Hij achterhaalt daardoor werkelik *normen*, omdat die overeenkomsten in de verbiezondering, die hij door de keuze reeds aanbracht, gemeenschappelik zijn. 3°. Hij gebruikt zijn eigen, beperkte, maar niettemin zuivere en, bij kritiese aanwending, betrouwbare taalgewoonten: 'scheiding van Subject en Verbum in den door subject ingeleiden hoofdzin *is in het Alg. Beschaafd, ondenkbaar* (curs. v.d. schr.), wanneer niet tevens die scheiding *onderbreking* is, d.w.z. wanneer niet het scheidend deel door pauzen van subject en verbum is gescheiden.' (*Stil. Studiën* II, p. 5). Hoe kent Prof. *Overdiep* deze 'ondenkbaarheid', tenzij uit zijn *eigen overwogen normen*?

Ondertussen misdeden wij in deze theorie, zoals de syntaktiesstylistiese methode in de praktijk, op allerlei wijzen zwaar tegen de principepen. We isoleerden weliswaar streng de persoonlike individuele taal, doch wij pasten, gelijk ook Prof. *Overdiep* prakties deed, reeds onmiddellik door *keuze* èn kwalitatief èn kwantitatief een inderdaad geweldige beperking toe. We achtten het voor syntakties onderzoek niet nodig 'allereerst' de talen van 'zooveel mogelijk individuen' te beschrijven. We vergeleken inderdaad volgens de sociologiese methode, doch die vergelijking lag reeds in de keuze opgesloten, de detaillering volgt automaties. 'Beschrijving en vergelijking der individueele talen met elkaar' leidt inderdaad tot de kennis der normen, doch deze beschrijving en vergelijking zijn door de a priori-principepen wel zeer beperkt. We vonden zo dan de stijl-normen in zover zij in de syntaxis noodzakelik thuis horen, *niet de gemiddelden der individuele talen als zodanig*. Er blijkt een gebied van onderzoek open gebleven te zijn dat wij - indien een ogenblik het gebruik dier psychologiese termen hier past - als differentiele syntaxis tegenover algemene syntaxis kunnen zetten, als persoonlike stijlleer, naast, niet tegenover, de algemene stijlleer, die de normen der milieus, genres, soorten en algemene psychiese typen van 'gedrag' vond, zonder de realisatie van *deze* normen in het totale taal-gedrag van het individu te hebben beschreven. Dit laatste is voorbehouden aan de stijl-leer in engere zin, die niets anders is dan de woord-, woordgroep- en zinsleer van het individu *als individu*. Deze veronderstelt, is pas mogelik na, het vinden van de algemene normen: 'Die Aufgabe, den Stil d.h. die Sprachliche Eigenart eines Individuums darzustellen, ist eigentlich

unlösbar, solange eine vollständige Darstellung der Gemeinsprache seiner Zeit- und Volksgenossen noch nicht vorhanden ist. Diese ist die Voraussetzung, ohne welche der Stil des Individuums gar nicht erkannbar ist.' (*Ries* I, p. 132).

Het zou een ogenblik kunnen lijken dat deze onderscheiding meer prakties dan theoreties gefundeerd is, dat zij m.a.w. wordt aangewend omdat de syntaktiese *normen* buiten de differentiele syntaxis om te verkrijgen zijn, niet omdat er enig theoreties bezwaar zou bestaan, haar zonder meer in het tot nog toe beschreven syntakties onderzoek te betrekken. Ook Prof. *Overdiep* voelde een verschil toen hij schreef: 'Ons hoofddoel is niet, een verklaring te zoeken voor de, weinig talrijke, bizarre zinsvormen. We stellen ze tegenover de *normen*, die we volledig beschrijven.' (*Stil. Studiën* II, p. 3). En, ook in zijn *Syntaxis* komt dit woord 'bizar' voor.

Doch, er is meer dan 'bizarre' vormen. Er is elk persoonlik woordgebruik dat stijl uitmaakt, er is elk persoonlik gebruik der zinsvormen, dat stijl uitmaakt. En het onderzoek van dit laatste is 'differentiele syntaxis'. Alle communicatief taalgebruik is primair gericht op sociale behoeften, wordt ontwikkeld volgens sociale gewoonten, berust op *overeenkomst* van uiting *tussen de individuen*. Taalvorm en functie staan onder de dwingende ban van het groepsverband. Op uniforme wijze bestudeert de algemene syntaxis deze groepsverschijnselen en brengt ze tot *normen*. Taal is echter veel meer dan een sociaal bepaald communicatiemiddel, zij staat ook rechtstreeks onder de vrije, differentierende invloed van de geest. Behalve de uniformerende sociale invloed, die mogelik is door de overeenkomst der psychiese gesteltenis van de individuen, ondergaat zij de invloed van het afwijkende in de individuele psychiese verschijnselen, het buiten-normale daarin, het zuiver persoonlike, het 'einmalige' vaak en het abnormale. De verklaring hiervan berust in laatste instantie niet langer op de vergelijking van taal met taal, onder 'Rückschlüsse' op het gemeenschappelike in de psyche der individuen, de verklaring berust op de confrontatie van het persoonlike taal-geval (of de groep van persoonlike taal-gevallen) bij één individu, met de eigen psychiese verschijnselen van datzelfde éne individu. Ook hier zijn *normen* te vinden, doch het zijn de normen *van het persoonlike. Het begrip* 'norm', zoals dat tot nog toe werd ontwikkeld, en door Prof. *Overdiep* toegepast, zou worden verschoven als men het op dezelfde wijze meende te kunnen behandelen als de *norm* der algemene syntaxis. Onder

dit licht wordt het normale a-normaal en de algemene syntaxis staat onderste boven. (Ary Prins). Stilistiek als onderzoek der individuele verschijnselen aan de taal is ‘wesentlich verschieden’ (*Ries* I, p. 135) van stilistiek als onderzoek der milieu-, groep-, genre- en type-verschijnselen. De uitkomsten van dat eerste onderzoek, omdat het zich over woord-groepen en zin uitstrekt, zijn ‘syntakties’, kunnen als corrolarium aan de algemene norm-verschijnselen worden toegevoegd. Met volle recht kan Prof. *Overdiep* hiervan schrijven: ‘Het gewichtigste middel tot isoleering is de beperking van het détail-onderzoek tot de individueele taal; zonder deze beperking is geen psychologische verklaring der feiten mogelijk.’ (*Stil. Studiën* I, p. 1).

Stijl-leer als studie van de verhoudingen der syntaktiese groepsverschijnselen tot een of meer normen, blijkt wel een zeer vruchtbare en noodzakelike vorm van syntakties - en niet minder van algemeen grammatiés - onderzoek.

Stijl-leer als complete woord en syntaktiese constructie-leer van het individu tot het scheppen van een grondslag voor werkelik wetenschappelik, ook algemeen taal-psychologies, onderzoek, bleek een minder juiste uitbreiding van het juiste princiep der noodzakelike isolering van de individuele taal.

Voor de algemene syntaktiese studie is de isolering van de individuele taal in wezen: een *noodzakelike* voorwaarde voor de *keuze*, en het geven van een, niet aan schommelingen onderhevige, brede en soliede basis aan het proefondervindelik onderzoek. De syntakties-stylistiese methode stelt hierin een methodiese eis die essentieel is. Bovendien: Wat *Ries* in 1894 reeds betoogde: stijl-leer, als studie der verhoudingen van groepsverschijnselen tot een of meer normen, is een integrerend deel der grammatica, van woord- zowel als woord-groep en zinsleer, heeft Prof. *Overdiep*, altans voor het syntaktiese deel der grammatica, overtuigend bewezen.

Tenslotte: aan de rechtmatige eis: de moedertaal van de onderzoeker in haar hedendaagse vorm vóór, wordt door de *Syntaxis* niet voldaan. De *Grammatica* behandelt inderdaad het *moderne* nederlands, doch op een wijze, die, vanzelfsprekend, niet kan worden vergeleken met de wetenschappelike volledigheid en diepgang van de *Syntaxis*. We geraken zo in de eigenaardige impasse dat we moderne nederlandse syntaxis, voor een belangrijk deel, zullen moeten gaan studeren uit een 17e eeuwse syntaxis, en dat dus de 17e eeuwse *Syntaxis* voor een belangrijk deel modern nederlandse blijkt te zijn. Bij de 48 dat-zinnen in objectsfunctie,

voorbeelden van deze constructie bij Maria van Reigersberch, zal het moeilik zijn er één aan te wijzen, waarvan de constructie in het moderne Nederlands geheel ongebruikelik zou zijn. Onder de voorafgaande praedicaten zijn er zeker verschillende die niet nieuw-nederlands zijn. Doch wat hun onderscheiding *op deze plaats* in de *Syntaxis* doet lijkt weinig duidelik: voor 'n deel horen ze onder de 17e eeuwse woord-leer, voor 'n deel onder de woordgroepen-leer. Functioneel zijn ze volkomen gekarakteriseerd in de korte inleiding, die de schrijver er aan doet voorafgaan. Dit verschijnsel doet zich bij de bestudering dezer rijke *Syntaxis* te vaak voor, dan dat men het niet zou betreuren dat aan deze 17e eeuwse syntaxis, geen, nog breder opgezette, nieuw-nederlandse syntaxis is voorafgegaan. Daardoor zou deze omkering der verhoudingen zijn vermeden (Vgl. *Ries* I, p. 130 bovenaan). Als er tenslotte nog een wens is dan zal die zijn, dat de *Zeventiendeeeuwsche Syntaxis*, moge worden besloten met een uitvoerig register, dat zelfs in de *Moderne Nederlandsche Grammatica* zo node wordt gemist.

De syntakties-stylistiese methode zou, afgezien van elke theoretiese overweging, reeds haar voortreffelikheid hebben bewezen door het verschijnen van deze *Synraxis* alleen. De eventuele correcties die zij, als elke nieuwe werkwijze en wetenschappelike systeemschepping, zal behoeven, zijn aan haar ontwerper en uitvoerder zelf het best toevertrouwd.

A'dam.

ANTON REICHLING S.J.

Vrij = zeer?

De bekende regel uit het Wilhelmus: ‘Ben ick vrij onverveert’ geeft aanleiding tot verschillende uitleg. Dr. P. Leendertz verklaarde *vrij* als ‘zeer’; Dr. P.N. van Eyck (*Het Wilhelmus* blz. 229) betwist dit, en keert terug tot de oudere opvatting: ‘onafhankelijk’, dus als adjektief. Hij beroept zich op de Franse vertaling (*franc*), en op het gezag van Dr. J.A.N. Knuttel, die in het materiaal van het Ned. Wdb. geen spoor van *vrij* in de betekenis van ‘zeer’ aangetroffen heeft, en durft zeggen ‘dat dit gebruik nooit bestaan heeft.’ Hoewel dus overtuigende bewijsplaatsen ontbreken doet het tegenwoordige *vrij* = tamelik, dat al bij Halma voorkomt, een ouder versterkend bijwoord *vrij* onderstellen. Mogelik is een eerste spoor te vinden in de Mnl. koppelingen *vri-edel* en *vri-eigen*, waarin uit de verbinding van synoniemen een versterkend lid kon ontstaan. Een ander spoor levert de door Van Eyck aangehaalde plaats uit Van der Noot, waar *vry onverdroten* voorkomt. Maar om te beslissen of dit gebruik reeds in 1568 gangbaar was, en om dus stellig uit te maken wat de dichter van het Wilhelmus bedoelde, zouden meer bewijsplaatsen nodig zijn. Weet wellicht een van onze lezers die in zestiende-eeuwsche teksten aan te wijzen?

C.D.V.

Perspectieven en grenzen der motievenkunde.

In de laatste jaren is de belangstelling voor de motievenkunde belangrik toegenomen. We zien dit onmiddellik als we even het artikel van L.A. Willoughby opslaan in het derde jaarboek van de Modern Humanities Research Association[1)]. Willoughby noemt een hele reeks boeken en artikelen die op deze metode gebaseerd zijn, alle uit de laatste paar jaar. Hij vermeldt deze studies onder het opschrift Motivgeschichte. Deze benaming is wel wat te begrensd voor het genre dat hij wil aanduiden; ze heeft alleen betrekking op de motievenkunde, voor zover deze een vergelijking tussen de ene tijd en de andere mogelik maakt, en zoals we weldra zien zullen, is dat slechts een van de mogelikheden, hoewel zeker niet de minst belangrike, die deze onderzoekingsmetode in zich besluit. Motievenkunde is een ruimer begrip, en is om zijn wijdere begrenzing te verkiezen boven Motivgeschichte; toch voldoet ook dit woord ons niet; het klinkt ons te Duits in de oren! Maar wie weet er een betere benaming? Litterair onderzoek naar motieven, dat zou zeker een betere omschrijving zijn, maar deze omschrijving kan toch moeilik als benaming gelden; daarvoor is ze te uitvoerig.

Ondertusschen is het ook weer niet zo erg dat de naam motievenkunde ons wat Duits aandoet, want zo worden we meteen gevoerd naar het land waar deze motievenkunde het weligst tiert. Hoezeer Duitschland op dit gebied de overige landen vooruit is, blijkt wel wanneer we in hetzelfde jaarboek dat ik zo even noemde, eens het gedeelte over de Franse letterkunde doorlezen; we kunnen dan wel hier en daar een boek of een artikel aanstrepen dat we tot de motievenkunde mogen rekenen, maar van deze studies werd er één geschreven door een Amerikaan, alle overige - door Duitsers!

Een boek als A year's work kan hier echter zeer gemakkelik een verkeerde indruk wekken. Het kan ons in de waan brengen dat de motievenkunde iets geheel nieuws is, dat zij eerst uit

1) German literature from 1740 to the Present Day, in: W.J. Entwistle, A year's work in modern language studies III. Oxford University Press, London. 1933.

de laatste paar jaar dateert, en dit is toch niet het geval. Ook vroeger werden er reeds boeken en artikelen gepubliceerd die op deze bepaalde metode gebaseerd waren. Vooral het onderzoek naar sprookjes, sagen en legenden gaf tot motiefkundige studies aanleiding. Bij de naamloosheid van het materiaal dat er te bewerken viel, moest dit onderzoek zich wel laten leiden door de onderwerpen die er in deze stof behandeld werden. Als vanzelf bood zich daarbij de gelegenheid aan, hetzelfde onderwerp ook in de jongere, niet meer naamloze litteratuur te vervolgen. In ons land heeft o.a. Schrijnen op deze wijze naam gemaakt[1)].

Waarom het dan tans gewenst is, aan deze motievenkunde een artikel te wijden. Het antwoord ligt voor de hand: omdat de motievenkunde tans niet meer te hooi en te gras beoefend wordt, maar eerst nu, in de allerlaatste tijd, tot haar volle ontplooiïng schijnt gekomen te zijn. Paul Merker en Gerhard Lüdtke gaven bij de firma De Gruyter een reeks Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur uit; deze reeks was al spoedig enkele delen rijk over de meest uiteenlopende onderwerpen; ook werd er een bibliografie in opgenomen van wat er op dit gebied reeds tot stand werd gebracht[2)].

De toevallige toepassing schijnt plaats te hebben gemaakt voor systematiese opbouw. Onder deze omstandigheden is het zeker niet ongewenst, zowel de perspectieven als ook de grenzen van deze onderzoekingsmetode nader te bepalen.

Voordat we daartoe overgaan, moeten we echter nog één vraag stellen. Hoe komt het dat vooral in de laatste jaren de motievenkunde zozeer op de voorgrond kwam te staan?

Deze vraag is gemakkeliker gesteld dan beantwoord. We moeten ons hier beperken tot een paar veronderstellingen.

In de eerste plaats kunnen we dan opmerken dat in de laatste jaren bij het litteratuuronderzoek het onderwerp weer meer belangstelling geniet, tegenover de vorm waarin dit onderwerp is gevat. Dit is een verschijnsel dat niet enkel tot het wetenschappelik onderzoek beperkt blijft, maar zich ook over de

1) Zie zijn bundel Essays en Studiën, W.J. Thieme en Cie, Zutphen. Vgl. ook J.J. Gielen, De wandelende Jood in volkskunde en letterkunde. De Spiegel, Amsterdam. 1931.
2) Kurt Bauerhorst, Bibliographie der Motive und Stoffe der deutschen Literatur. De Gruyter & Co., Berlin. 1933.

letterkundige kritiek en essay uitstrekt[1]. Wat heeft een schrijver ons te zeggen, dat is de vraag die tans algemeen gesteld wordt; de andere vraag: hoe zegt hij het? raakt daarbij wel eens te veel op de achtergrond. Hoe meer nu de aandacht op het wat geconcentreerd wordt, des te duideliker treedt het onderwerp dat in het kunstwerk behandeld werd, binnen onze gezichtskring.

We moeten hier wel zeer voorzichtig zijn met onze wijze van uitdrukken. Het hoe en het wat zijn nu eenmaal niet te scheiden; worden ze wel gescheiden, dan schaadt dit het onderzoek; het belemmert het vermogen, tot de kern van het kunstwerk door te dringen. We mogen hier dus geen absolute scheidingen en vooral geen tegenstellingen scheppen. Maar het gaat hier ook niet om een scheiding; het gaat hier om de vraag: waar ligt het accent? Ligt dit accent links of ligt het rechts, ligt het op het hoe of op het wat? Het kan op het wat liggen, zonder dat het hoe wordt losgelaten; het kan ook op het hoe liggen, zonder dat het wat wordt prijsgegeven. In onze tijd ligt het accent weer meer op het wat, en dit is vermoedelik wel een der factoren geweest die de opkomst van de motievenkunde hebben bevorderd.

Een twede factor is van geheel andere aard; ik bedoel hier de opkomst en de grote verbreiding van de psychanalyse. Freud trachtte het menselike zieleleven te herleiden tot enkele formules, tot enkele grondprocessen; deze grondvormen noemde hij motieven. Ook de litteratuur wordt volgens hem door deze grondprocessen beheerst. Ieder litteratuurproduct, zo leerde hij, heeft zijn ontstaan te danken aan verdrongen energie; de vorm waarin deze energie tenslotte zich ontlaadt, is door een van de zielkundige grondprocessen bepaald.

Het is misschien niet ongewenst er reeds hier op te wijzen dat de psychanalyse het woord motief gebruikt in een enigszins andere zin dan wij er aan hechtten. Wij stelden ons met de naam motief op een meer pragmaties standpunt; wij gingen uit van wat er in het kunstwerk zelf aan onderwerp gegeven is. De psychanalyse daarentegen gaat uit van enkele in het menselike zieleleven gevonden, en daarna als algemeen geldig aangenomen grondmotieven, die dan echter in zeer verschillende en niet zelden tot onherkenbaarwordens toe veranderde gedaante kunnen optreden.

1) Een analoge ontwikkeling valt te constateren in de scheppende litteratuur.

Maar toch is het wel duidelik dat ook de psychanalyse, met haar voorliefde voor motieven, de opkomst van de motievenkunde zeer bevorderd heeft. Een boek als Das Inzestmotiv van Rank[1], hoewel bijna onleesbaar door de gedrongen zinsbouw en het overstelpende feitenmateriaal, heeft in dit opzicht 'anregend' gewerkt; trouwens het werk van de meeste bekende psychanalytici, van Freud zelf, van Sachs, Jung, Jones, Hitschmann, bevat aansporingen te over voor een onderzoek naar de motieven die in een bepaald kunstwerk of in een gehele reeks kunstwerken behandeld werden.

Misschien dat we uit deze psychanalytiese invloed voor een deel altans ook verklaren kunnen hoe het komt dat juist Duitschland in de motievenkunde zulk een vooraanstaande plaats inneemt. Immers, ook de psychanalyse heeft op Duitschland meer invloed uitgeoefend dan op enig ander land ter wereld. Toch zou ik niet graag de voorliefde die juist Duitschland voor de motievenkunde blijkt te bezitten, geheel en al uit de sterke psychanalytiese inslag in het Duitse geestesleven willen verklaren. Er werkten hier ook algemener oorzaken. De aard van het Duitse volk, het karakter van de Duitse beschaving, zij maakten dat zowel een psychologie als de psychanalyse als ook een litteraire onderzoekingsmetode als de motievenkunde invloed konden verkrijgen. In dit opzicht staan psychanalyse en motievenkunde dus eerder op één lijn. Echter mogen we daarnaast toch ook wel invloed van de een op de ander aannemen; juist de sterke psychanalytiese inslag in het Duitse geestesleven maakte de geleerden voor onderzoekingsmetodes zoals de motievenkunde er een is, meer ontvankelik.

Uit een opsomming als Willoughby geeft in A year's work III krijgen we reeds enigermate een indruk van de uitgestrektheid van het terrein dat de motievenkunde bestrijkt. We kunnen daarbij dan opmerken dat de motievenkunde blijkbaar betekenis heeft, zowel voor de kennis van het kulturele leven als voor het verstaan van de persoonlikheid van de schrijver.

Allereerst dan de waarde die de motievenkunde bezit voor de kennis van het kulturele leven. Het nagaan van één bepaald motief, in het werk van één schrijver, in de werken uit één be-

1) O. Rank, Das Inzestmotiv in Sage und Dichtung. Deuticke, Leipzig und Wien. Twede druk, 1926.

sloten tijdvak, kan ons soms een verrassende kijk geven op de tijd waarin deze schrijver leefde, waarin deze werken ontstonden. Als zodanig mag de studie van Wais gelden, over het verleden in de nieuwere litteratuur, of die van Selver, over de opvatting van de burger in het achttiende-eeuwse drama[1]. Maar in hoeverre is de nieuwere litteratuur, is de achttiende eeuw hier inderdaad als een besloten tijdvak gezien? Is het niet mogelik dat de houding tegenover het verleden in de aanvang van de nieuwere litteratuur - en waar ligt deze aanvang? - anders is dan in de allerlaatste uitingen? Is het niet mogelik dat de opvatting van de burger in het Duitse drama van de achttiende eeuw anders was aan het begin van de eeuw dan aan het einde?

Zo komt er vanzelf een histories element in ons onderzoek. Hoe groter, hoe bewogener het tijdvak waarover ons onderzoek zich uitstrekt, des te duideliker zal in plaats van de overeenstemming het verschil tot ons spreken gaan, des te meer zal tegenover het louter-beschrijvende het historiese element onze aandacht gaan opeisen. En nu noem ik maar weer even een paar studies waarbij dit historiese element, ook in de titel reeds duidelik ligt uitgedrukt, het artikel van Flemming over het natuurgevoel van de vijftiende tot de achttiende eeuw, het boek van Wais over het vader-zoonmotief[2].

Het is niet onmogelik om ook daar, waar het onderzoek slechts het werk van één bepaalde schrijver geldt, toch het historiese element te handhaven. Een dichter als Willem de Merode behandelde in het begin van zijn dichterlike loopbaan het verloren-zoonmotief anders dan hij het nu zou doen[3]. Een dichteres als Jacqueline van der Waals schreef andere verzen over de dood, toen deze nog ver af leek, dan toen deze vlak voor haar stond.

Maar dit is nog slechts ene zijde van het onderzoek naar de motieven die één bepaald schrijver gebruikt. Er komen, juist

1) K.K.T. Wais, Das Motiv des Vergangenen in der neueren Literatur. Deutsche Vierteljahrschrift X, 270. 1932. H. Selver, Die Auffassung des Bürgers im deutschen bürgerlichen Drama des 18. Jhtrs. Vogel, Engelsdorf-Leipzig. 1931.

2) W. Flemming, Der Wandel des deutschen Naturgefühls vom 15. zum 18. Jahrhundert. Deutsche Vierteljahrschrift, Buchreihe XVIII. Niemeyer, Halle. 1931. Kurt K.T. Wais, Das Vater-Sohn Motiv in der Dichtung. I. Bis 1880. II. 1880-1930. De Gruyter & Co., Berlin. 1931.

3) Zie mijn studie: Uit de poëzie van Willem de Merode, Opwaartsche Wegen, X, 7.

bij dit onderdeel van de motievenkunde, veel en veel meer vragen los. Waarom gebruikt een schrijver bepaalde motieven wel, andere weer niet? Wat is het dat deze schrijver in zijn motieven aantrekt? Waarom wordt hij op bepaalde tijden van zijn leven door een zeker motief aangetrokken, waarom heeft hij op andere tijden voor ditzelfde motief zo goed als geen belangstelling? Welke eisen stelt een bepaald motief aan zijn vormkracht? Is zijn vormkracht in staat om aan deze eisen ook werkelik te voldoen? In hoeverre blijft deze vormkracht in gebreke, en schiet de schrijver dus bij zijn zelfgekozen opgave tekort? In hoeverre wordt de behandeling van een motief bepaald door de levensovertuiging van de schrijver? Is er, op grond van een andere levenshouding, nog een andere behandeling mogelik van ditzelfde motief?

Moeten we uit al deze vragen, die even zovele onderzoekings-mogelikheden voorstellen, nu een keuze doen? Laten we het niet doen. Het is prachtig wanneer alle mogelikheden die er in deze metode van onderzoek verscholen liggen, op eenmaal worden uitgestald, maar laten we nu deze uitstalling niet misbruiken, door ons bij ons onderzoek tot een paar der aangegeven mogelikheden te beperken. Laten we liever alle mogelikheden paraat houden. Dit is ook meer dan noodzakelik, omdat we te maken hebben met levend materiaal. Zulk materiaal bepaalt zelf wel, welke zijden van het motiefkundig onderzoek op zich van toepassing zijn. Soms zijn dit geheel andere kanten dan we op het eerste gezicht vermoeden zouden. Wie zou b.v. onmiddellik kunnen inzien dat bij een onderzoek naar de plaats van de bekering in de moderne protestants-christelike letterkunde - bedoeld wordt de letterkunde na 1900 - zich historiese perspectieven zouden openen? Toch is dit inderdaad het geval. En zo is er meer!

Over de psychologiese zijde van de motievenkunde nog een paar losse opmerkingen.

In de eerste plaats dan wel, dat we bij de hier beschreven metode dienen uit te gaan van de veronderstelling dat iedere menselike uiting psychies bepaald is. Er moet voor iedere menselike uiting een oorzakelike kracht zijn; heel dikwijls kunnen we in het menselike zieleleven die kracht niet nawijzen, maar daarom is ze er nog wel.

Deze veronderstelling wordt onmiddellik gekruist door een

andere. Uit het kunstwerk, als menselike uiting opgevat, spreekt nooit de gehele mens. Al te duidelik mogen we ons hier niet uitdrukken daar het wordingsproces van een kunstwerk ons slechts ten dele bekend is. Maar het schijnt wel alsof in de wisselwerking tussen vorm en inhoud, zoals deze zich in het scheppingsproces manifesteert, slechts bepaalde zijden van het zieleleven hun vorm vinden kunnen, en andere zijden vormloos blijven. Deze andere zijden trachten zich nu op niet-aesthetiese wijze te verwerkeliken; het spreekt vanzelf dat ze, dit doende, nogal eens belemmerend inwerken op het aesthetiese vormvermogen.

Een kunstwerk geeft dus nooit de gehele mens! Dat is een belangrike waarheid die vooral de motievenkunde niet uit het oog verliezen mag. Immers, deze motievenkunde richt haar aandacht voornamelik op de stof die er in het kunstwerk behandeld wordt; ze tracht de keuze, de behandeling van deze stof terug te voeren op de persoon die het kunstwerk schiep. Hierin bezit ze een prachtig middel om door te dringen tot diep in de ziel van de schrijver, en in de vreugde om de ontdekkingen die ze daarbij doet, loopt ze gevaar de bescheidenheid en de eerbied uit het oog te verliezen die juist hier, waar het gaat om het psychiese leven, zeer grote deugden zijn. Wie een beeld van de mens ontwerpt, alleen op grond van wat er van deze mens in zijn werk blijkt, is noodzakelik eenzijdig. De Vondel die ons uit de Lucifer tegenstraalt, behoeft completering in de Vondel die een kousenwinkel hield, en zich gestreeld voelde wanneer een van de rijke Amsterdammers zijn zaak begunstigde. En wat blijkt er uit de poëzie van Geerten Gossaert van de sterke nationale tendenzen die er in C. Gerretson leven en werken?

Tot nu toe hebben we enkel gesproken over de perspectieven die de motievenkunde ons opende. Deze zelfde motievenkunde heeft echter ook haar grenzen.

Nu zouden we kunnen zeggen: ieder perspectief heeft zijn grenzen. Waarom dan de perspectieven niet die de motievenkunde ons opende? En we gaan al aan het opsommen: aan de ene kant mondt de motievenkunde uit in de kultuurgeschiedenis, aan de andere kant in de psychologie, aan weer een andere kant in de filosofie.

Dat is natuurlik allemaal waar, en eerst een dergelike ‘begrenzing’ duidt goed aan hoe veelzijdig het onderzoek naar motieven zijn kan. Er is echter nog een andere begrenzing;

deze vindt haar grond in de persoon, de levenshouding van de onderzoeker. Naar gelang van deze levenshouding zullen de perspectieven, ja ook wel meer of minder wijd zijn misschien, maar in ieder geval toch anders gericht zijn!

Laten we een voorbeeld nemen; één biezonder geval kan hier meer duidelik maken dan veel theoretiese bespiegelingen en omschrijvingen. Wais schrijft een boek in twee delen over het vader-zoonmotief. Dit motief is eerst door de psychanalyse voldoende onder onze aandacht gekomen. Maar de psychanalyse meent dit motief terug te vinden, niet enkel in die werken waarin werkelik van een strijd tussen vader en zoon sprake is; ze neemt het bestaan van dit motief aan, ook daar waar de vader door een oom of een grootvader vervangen is, of de zoon de vader bestrijdt zonder dat hij weet dat het zijn vader is (Oedipus) Wanneer we het vader-zoonmotief nu nagaan op psychanalytiese grondslag, dan hebben we daarbij dus te maken met een oervorm die meer of minder ongerept aan de dag treedt. Vooral deze vraag komt zo op de voorgrond te staan: in hoeverre is deze oervorm ongerept gebleven, in hoeverre is het oorspronkelike motief al of niet verdrongen? De mate van verdringing wordt een zeer voorname factor in het onderzoek; van haar hangt voor een groot deel de typering af van de tijd waarin de schrijven leefde, van zijn persoonlikheid.

Wais doet het anders. Die bepaalt zich uitsluitend tot die gevallen waarin werkelik van een strijd tussen vader en zoon sprake is; de andere laat hij geheel buiten beschouwing. Nu komt het onderzoek er ineens heel anders voor te staan. Van een oervorm is nu geen sprake meer; de vorm zelf is oervorm geworden. De betrekking tot de oervorm kan nu dus ook buiten beschouwing blijven. Daarmee verliest Wais' behandeling mis schien aan diepte, maar zo ontzeilt hij ook het gevaar van een dogmatiese binding, en komt hij dus vrijer te staan tegenover zijn stof. Vooral daar, waar het gaat, niet om het vaststellen van kultuurhistoriese verschijningsvormen, maar om het peilen van de persoonlikheid van de schrijver heeft dit zijn voordeel Kultuurhistoriese verschijningsvormen kunnen ook op andere wijze dan uit de motievenkunde benaderd worden, en deze andere onderzoekingsmetodes zorgen voor een heilzame kontrole op de resultaten die de motievenkunde ons opleverde. De persoonlikheid van de schrijver echter moet vaak in veel sterkere mate alleen uit zijn werk verstaan worden - hoe eenzijdig zulk een

verstaan dan ook zij -; hier ontbreekt niet zelden geheel of gedeeltelik de kontrole die langs andere weg zou moeten worden verkregen. Bovendien, een misgreep tegenover de kultuurhistorie is niet zo ernstig als een misgreep tegenover het zieleleven van een reeds gestorven of nog levend persoon; dit laatste brengt onmiddellik schennis mee van nagedachtenis of goede naam. Ook de litteratuurstudie heeft zijn verantwoordelike zijde!

Toch is de keuze van Wais - en zeer terecht! - niet bepaald door taktiese overwegingen. Wais gelooft niet in het bestaan van zulk een grondmotief, in het voor de dag treden van dit grondmotief in meer of minder gehavende vorm. Hij gelooft er altans niet voldoende aan, om er een metode op te grondvesten. Geloofde hij er wel aan, maar dan heel zeker, dan zou hij niet anders kunnen; dan zou hij er zijn onderzoek wel op moeten baseren. Nu doet hij dit niet.

Blijkt hier niet duidelik dat de wijze van behandeling, in dit geval altans, werd bepaald door redenen van geestelike overtuiging, door de levenshouding van de onderzoeker? En het vader-zoonmotief is werkelik niet het enige motief waarvan de behandeling door de levenshouding van de onderzoeker bepaald wordt. Zou ook bij het onderzoek naar de beleving van de dood - van doodsvrees, doodshuivering, doodsschrik, doodsverlangen, doodsovergave - de godsdienstige overtuiging van de onderzoeker niet meespreken? Zou deze ook niet onmiddellik aan de dag treden bij een behandeling b.v. van de doodsverzen van Jacqueline van der Waals? En hangt bij de behandeling van het bekeringsmotief niet alles af van de vraag of de onderzoeker gelooft dat de bekering door een directe of indirecte inwerking van God tot stand komt, of geheel haar verklaring vinden kan in het actief worden van onbewuste zielekrachten?

Het zijn maar een paar voorbeelden die we hier aanhaalden, en nog wel een paar zeer sterk sprekende voorbeelden. Bij andere motieven - ik denk hier b.v. aan een onderwerp als Frederik de Grote in de litteratuur[1] - zal de levenshouding van de onderzoeker niet zo duidelik of misschien zelfs in het geheel niet aan de dag treden. Maar bij de motieven die het diepst in het menselike

1) Hierover schreven: H. Marcus (Friedrich der Grosse in der englischen Literatur, Mayer und Müller, Leipzig. 1930) en E. Lembke (Friedrich der Grosse im deutschen Drama der Gegenwart). Heyer, Berlin. 1932).

leven ingrijpen zal deze levenshouding wel degelik haar invloed laten gelden. Bij de behandeling van zulke motieven is het daarom een eerste vereiste dat de onderzoeker zich duidelik uitspreekt over zijn waardering van het gegeven, op grond van eigen levenshouding. Dat voorkomt verwarring en bevordert het verstaan.

Verscheidenheid in perspectief, verscheidenheid in begrenzing, de motievenkunde is wel zeer rijk geschakeerd. Deze rijke schakering is eerder een voor- dan een nadeel. Een bekwaam onderzoeker vindt in de vele mogelikheden die de motievenkunde hem biedt, de gelegenheid om een al te systematiese behandeling van zijn stof te vermijden. Hij beperkt zich niet bij voorbaat reeds, maar hij benut alle kansen. Hij zoekt nu eens langs deze, dan weer langs een andere weg. Hij tast waar en hoe tasten kan. Alleen zo kan de verscheidenheid die deze metode biedt, volledigheid in het resultaat bevorderen.

J. HAANTJES.

Boekbeoordelingen.

Dr. Jos. J. Gielen, *De Wandelende Jood in volkskunde en letterkunde* (Amsterdam, De Spieghel - Mechelen, Het Kompas, 1931).

Deze studie, waarop de schr. aan de universiteit van Gent tot doctor in de Germaanse filologie is gepromoveerd, is zoals de titel reeds aangeeft tweeledig van aard: zij beschouwt het bekende Ahasverusverhaal als thema in de volkskunde en als letterkundig motief. In een korte inleiding verdedigt de schr. het standpunt ten opzichte van elk dezer onderzoekingen, die overigens telkens op elkaars terrein kwamen, aangenomen. Voor de letterkunde is dit de thematologiese, voor de volkskunde de histories-geografiese methode der Finse school.

De beschouwing van de Wandelende Jood in de volkskunde gaat vooraf. Aan de hand van een schetskaart gaat de schr. de verbreiding van het Ahasverusverhaal in Klein-Azië en Europa na; hij komt daarbij tot de gevolgtrekking dat de in 1602 te Leiden verschenen ‘Kurtze Beschreibung und Erzehlung, von einem Juden mit Namen Ahasverus’ tenslotte de Ahasverus-

gestalte zoals deze in talloze literaire werken is verwerkt, heeft vastgelegd. Met een blijkbaar grote volledigheid heeft de schr. de talrijke bewerkingen van het verhaal in de volksboeken en het volkslied bijeengezocht en de plaats aangetoond, die het in de spreekwoordenschat en in de volksprenten inneemt. Toch is deze eerste afdeling slechts bedoeld als een voorstudie tot een werk over 'Ahasverus in de volkskunde', dat de schr. nog eens hoopt samen te kunnen stellen; immers, niet ter wille van de volkskunde, maar ter wille van de thematologie werd deze eerste afdeling geschreven.

Het tweede deel van zijn studie, waarin de plaats van de legende in de letterkunde wordt aangewezen, begint Dr. Gielen met een uitvoerige bespreking van de Nederlandse Ahasverusbewerkingen, waarbij hij vooral 'Ahasverus op den Grimsel' van Ten Kate (blz. 51-55), 'De Wandelende Jood' van Vermeylen (blz. 59-68) en de trilogie 'Ahasverus' (in de Beiaard, VIII-X verschenen) van Kees Meekel (blz. 73-88) uitvoerig ontleedt. Het volgende hoofdstuk behandelt de ontwikkeling der Ahasveruslegende in de literaire behandeling van 1774 - het jaar waarin Goethe 'Der ewige Jude' schreef - tot op onze tijd. De schr. heeft in dit hoofdstuk zijn stof systematies ingedeeld en onderscheidt daarbij twee groepen: de bewerkingen waarbij van bestaande motieven gebruik is gemaakt, en die waarvan de motieven aan de tijdgeest of de persoonlikheid van de schrijvers hun ontstaan danken. De vage Ahasverusfiguur biedt tal van mogelikheden, en zo konden tal van geestesstromingen, tot in onze dagen de psychoanalyse toe, zich van het Ahasverusmotief en -thema meester maken (o.a. de romantiek, de moderne humaniteit, het materialisme, het evolutionisme, de metempsychose en het individualisme).

Het derde deel van de studie is aan algemene beschouwingen gewijd. De schr. behandelt de vraag, of het Ahasverusverhaal een legende is, bevestigend, bespreekt de mogelikheden die de legende ter literaire bewerking biedt, en de wijze waarop deze gebruikt zijn, toont de verwantschap met andere legendariese figuren (Faust, de Vliegende Hollander, Prometheus en Judas) aan en behandelt tenslotte het standpunt dat de theologie ten opzichte van de legende heeft aangenomen.

De zeer uitvoerige en overzichtelik ingedeelde bibliografie, die het werk besluit en er bijna de helft van in beslag neemt, somt o.a. nagenoeg 200 volksboeken en ruim 500 letterkundige

bewerkingen van het verhaal op.[1)] Men vraagt zich af of met name de opsomming der ‘algemene verhandelingen’ over de stof in de volkskunde en de letterkunde niet wat al te breedvoerig is, vooral wanneer men ziet hoe de schr. o.a. een aantal (waarschijnlik waardeloze) opstelletjes uit enkele plaatselike bladen opsomt, die hem klaarblijkelik toevallig in handen zijn gekomen. Een systematies onderzoek in dergelike lectuur zou nog heel wat meer aan de dag brengen, maar laat ons hopen dat niemand dit ooit zal ondernemen.

Dr. Gielen is er zonder twijfel in geslaagd in deze studie een globaal, hier en daar in bizonderheden afdalend overzicht te geven van de plaats die de Wandelende Jood zowel in de literatuur als in de volkskunde inneemt. Tegen enkele punten in zijn betoog kunnen echter bezwaren worden aangevoerd. Wanneer hij de Ahasverus-trilogie van Kees Meekel achtereenvolgens prijst als ‘de meest grondige en meest veelzijdige (bewerking), die tot nog toe - in welke taal ook - verschenen is’ (blz. 48), ‘het kunstwerk, dat naast dat van August Vermeylen, de belangrijkste plaats inneemt in de rij der Ahasverus-bewerkingen’ (blz. 73) en ‘de machtigste Ahasverusbewerking die we in de Westeuropese litteratuur kennen’ (blz. 88) mag men spreken van een overschatting die alleen haar verklaring, maar allerminst haar rechtvaardiging, vindt in het feit dat Dr. Gielen aan de bewerking van het Ahasverusverhaal bepaalde eisen meent te mogen stellen, zonder welke z.i. de stof niet tot haar recht komt. Naar zijn (niet nader gemotiveerde) mening immers vindt de Ahasverusfiguur eerst haar afsluiting in de bekering van de Wandelende Jood en zijn verzoening met God-Christus, een mening die aan de godsdienstige overtuiging van de Katholieke schrijver, maar niet aan het resultaat van een wetenschappelik onderzoek haar ontstaan dankt. Van vooringenomenheid getuigt het ook wanneer de schr., in 't algemeen toch al niet vrij te pleiten van een zekere teugelloosheid in zijn waardering en afkeuring, de bekende roman van Eugène Sue een ‘wangedrocht’ (blz. 113) noemt, zonder deze ongunstige kwalificatie anders te motiveren

1) Bij deze laatste kunnen nog genoemd worden de roman van Jean Drault, Le secret du Juif Errant. Roman historique sur le célebre Amchel Mayer et ses cinq fils (1913) en die van Alex. Arnoux, Carnet de route du Juif Errant (1931); de laatste verscheen na de verschijning van Gielen's boek.

dan door de constatering dat Sue zich in deze roman tegen de Jezuïeten keert.

Niet overtuigend is ook het korte betoog (blz. 132-134) dat het Ahasverusverhaal een legende (eigenlik, volgens de terminologie van André Jolles, een anti-legende) zou zijn. Zeer zeker zijn er verscheidene legende-achtige Ahasverusbewerkingen, maar deze maken het verhaal zelf nog niet tot een legende. Hier en elders zou men wensen dat de schr. zijn standpunt, vooral waar dit, als in het onderhavige geval, afwijkt van de gangbare mening, nader had uiteengezet. Er bestaat een disharmonie tussen de beknoptheid die de schr. op sommige plaatsen aan de dag legt, en de reeds gesignaleerde uitvoerigheid waarmede hij enkele romans meent te moeten ontleden; die van Meekel's drama b.v. neemt alleen al de helft van het aantal bladzijden in beslag, waarin de schr. de gehele ontwikkeling van het Ahasverusverhaal in de literatuur heeft behandeld.

Niettemin zou het onbillik zijn, om deze bezwaren de grote verdiensten van deze studie niet ten volle te erkennen. Dr. Gielen bezat in de werken van Neubaur (1884 en 1893), Soergel (1905), Prost (1905), Killen (1925) en Zirus (1928 en 1930) belangrijke voorstudies die zijn taak, ook wat de bibliografieën betreft, aanmerkelik hebben verlicht, maar geen dezer auteurs heeft het onderwerp zo breed en veelzijdig behandeld als hij. Zijn werk geeft blijk van een grote belezenheid en bovendien van een helder inzicht in het behandelde onderwerp; het mag immers een grote verdienste heten, in deze doolhof niet de weg te verliezen. Dr. Gielen zal zelf niet de mening toegedaan zijn, dat met dit boek het laatste woord over de Wandelende Jood gezegd is, maar wie in de toekomst zich met dit onderwerp zal bezig houden, zal in dit werk een zijner voornaamste bronnen vinden. Deze geheimzinnige figuur heeft sinds onheugelike tijden niet alleen het hart van het volk en van de dichters aangeraakt, maar ook sinds tal van generaties de wetenschappelike geesten tot nader onderzoek geprikkeld, en zo lang zij blijft leven in de volksverbeelding zal de wetenschap wel om haar verklaring blijven strijden.

P.J. MEERTENS.

Aankondigingen en mededelingen.

De *Mélanges de Philologie, offert à J.J. Salverda de Grave*, uiteraard grotendeels gewijd aan Romanistiese studie, bevatten enige bijdragen op Nederlands gebied, nl. D.C. Hesseling: *P. de Wakker van Zon en Voltaire*, waarin aangetoond wordt dat Bruno Daalberg's roman *Jan Perfekt* in hoge mate afhankelik is van Voltaire's *Candide*. - J. van der Elst behandelt *De rithmiese periode in het Nederlandse vers*. J.W. Muller spreekt *Over tautologieën in het Nederlandsch*, een onderwerp waarop Salverda de Grave de aandacht gevestigd had (*Ts. v.N.T. en L.* XXIII). C.G.N. de Vooys deelt beknopt de uitkomsten mede van een onderzoek, door zijn leerlingen ingesteld naar *De Franse woorden in de brieven van Wolff en Deken*, als pendant van de studie op dit gebied door Salverda de Grave en Elzinga.

Het Wilhelmus. In het Gedenkboek 'Wilhelmus van Nassouwe' schreef Dr. P.N. van Eyck een grondige studie over *Het Wilhelmus* (blz. 225-270), waarin hij achtereenvolgens bespreekt: de inhoud, het karakter, het geschiedkundig waarheidsgehalte, het gedicht en de dichter, het Wilhelmus als lied van den Nederlandschen opstand, en het Wilhelmus als volkslied. Op goede gronden betoogt hij dat Marnix de dichter niet geweest kan zijn.

Van Mierlo's Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde. Nu Van Mierlo nog geen tijd en gelegenheid gevonden heeft om zijn uitvoerige *Geschiedenis der Oud- en Middelnederlandsche letterkunde* om te werken, besloot hij de Beknopte Geschiedenis opnieuw te doen verschijnen, in herziene uitgave (Antwerpen - Standaard-boekhandel; 's Hertogenbosch - Malmberg - 1933. Prijs 30 fr.), die 26 blz. meer telt dan de vorige en op allerlei punten bijgewerkt is. Hoewel wij de vroeger geuite bezwaren tegen de opzet van dit boek handhaven (vgl. N. Taalg. 23), kunnen wij dit met kennis en zorg samengestelde studieboek aanbevelen, ook wegens de nuttige, tot de laatste tijd bijgewerkte litteratuuropgaven.

Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande. Dit folkloristiese, hagiografiese en ikonografiese standaardwerk van Karl Meisen (Düsseldorf - L. Schwan - 1931) zou meer dan een korte aankondiging verdienen, als de stof niet grotendeels buiten het kader van ons tijdschrift viel. Het is een produkt van Duitse

degelikheid en vlijt, dat zowel door het onderwerp als door de talrijke, mooi uitgevoerde illustraties ongetwijfeld onze lezers interesseren zal. Merkwaardig is dat de schrijver met een goed gedokumenteerde kritiek het onmogelike van een Germaansmythologiese Sinterklaas-verklaring aantoont: de verering van deze Klein-Aziatiese bisschop is uit het Zuiden en het Oosten afkomstig: de latere gebruiken zijn uit oude legenden verklaarbaar. Aan deze legenden en hun invloed op de litteratuur en het toneel heeft de schr. een afzonderlik hoofdstuk gewijd (blz. 216-334). Het blijft opmerkelik dat die invloed in de Mnl. letterkunde zo gering is; behalve in de vertalingen van de Aurea legenda en van Caesarius' Dialogus is er geen spoor van aangetroffen[1)], terwijl toch, ook blijkens de interessante toegevoegde kaarten, de Nederlanden, in de bekendheid en de verering van deze heilige, voor geen andere landstreek onderdeden.

Uit de tijdschriften. (Mei-Junie).

De Gids. Mei. N(ijhoff) beoordeelt *Tuin van Eros* van Jan Engelman, *De schichtige Pegasus* van Anthonie Donker en *Mikrochaos* van E. du Perron.

Junie. M. Nijhoff vond in de oude ballade aanleiding tot ‘een gedicht in negen tableaux’ *Heer Halewijn*.

De Nieuwe Gids. Mei. W. Kloos vervolgt de publicatie van *Nieuwe Gids-Correspondentie*. - Een artikel van M. Kijzer is getiteld *Het woord in de hedendaagsche Nederlandsche Letterkunde en Wijsbegeerte*. - W. Kloos schrijft over *Albert Helman*, naar aanleiding van *Het Euvel Gods*.

Junie. P.N. Dezaire geeft een beschouwing over het bekende sonnet van Kloos': *Lente-avond*. - Kloos huldigt *Joannes Reddingius* op zijn zestigste verjaardag.

Groot-Nederland. Mei. Jan Walch publiceert een voordracht *Zelf-beschrijving en zelf-ironie van Louis Couperus*.

1) Worp vermeldt ook uit oude rekeningen geen enkel spoor van Sint Nikolaas. Evenmin heeft Knuttel in zijn dissertatie over het *Geestelik Lied* melding gemaakt van liederen op deze heilige.

Junie. Deze afl. brengt het slot van bovengenoemde voordracht. - J. Greshoff beoordeelt o.a. de *Gedichten* van Jac. van Looy en *Calando* van A.W. Grauls.

De Stem. Mei. Onder het opschrift *Laat naturalisme* bespreekt U. van de Voorde de roman *Moeder, waarom leven wij*? van Lode Zielens.

Junie. Een artikel van F.A. Brunklaus is getiteld *Ary Prins en het geheim van den regen*. De bedoeling van deze titel blijkt uit de zin: 'Ary Prins had den moed het leven te zien in al zijn vreemde angstwekkendheid.' - De *Poëziekroniek* van Anthonie Donker behandelt *Greshoff, de dichter en de journalist*. Dezelfde auteur veroordeelt Du Perron's *Uren met Dirk Coster* als 'een minderwaardig schrijfsel'.

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren. Mei. Joh. Heesterbeek vervolgt zijn studie *Gedichten op Christus' lijden in de zeventiende eeuw*. Hij gaat dat motief na in de poëzie van Vondel, Anslo en Vollenhove.

Stemmen des tijds. Junie. In zijn kroniek *Boeken van Nieuwe Zakelijkheid* bespreekt C. Tazelaar, na een algemene beschouwing over de 'histoire romanée', een viertal boeken: *Rembrandt* van Theun de Vries, *Jan Steen* van C.J. Kelk, *Jan Compagnie* van Arthur van Schendel en *De IJzeren Maarschalk* van Constant van Wessem.

Opwaartsche Wegen. Mei. K. Heeroma bespreekt in een artikel *Dichterschap en Levensbeschouwing* de laatste dichtbundels van Jan Engelman (*Tuin van Eros*), Jan H. Eekhout (*Doolagiën*) en Leo van Breen (*Lyriese Portretten*).

Junie. In een artikel *Stad en Land* prijst J. van Ham de 'psychologiese en realistiese beschrijvingskunst' van Jan Rooselaar.

Roeping. Mei. F. von Oldenburg Ermke bespreekt o.a. een prozabundel van Henri Bruning: *De Vraat van het Geluk*; Alex Campaert de dichtbundel *Stormfakkels* van Hendrik de Vries.

Eigen Volk. Mei. Een uitvoerig opstel van W. de Jager geeft *Iets over veemarbeiders en hun taal*, met veel interessante gegevens over deze groepstaal.

Den Gulden Winckel. Mei. In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren de romans *Redding* van H. Robbers en *Verloren Volk* van Johan Theunisz.

Junie. G. Stuiveling schrijft een *In Memoriam Alice Nahon*. - G.H. 's Gravesande publiceert *Een onderhoud met Menno ter Braak*. Over dezelfde schrijver en zijn *Démasqué der Schoonheid* handelt de Kroniek van het proza, door Gerard van Eckeren, die als opschrift koos: ‘De Heilige Huisjes tuntelen’.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. Maurits Sabbe wijst op *De belangrijkheid van de Spaansche typographie in de Zuidelijke Nederlanden*. - Urbain van de Voorde schrijft, naar aanleiding van Menno ter Braak's *Démasqué der Schoonheid*, een artikel *Een Démasqué van het Snobisme*?

Junie. Anton van Duinkerken herdenkt, in een *Kroniek uit Amsterdam*, Willem de Veer S.J. en Albertine Steenhoff-Smulders. - E. Rombauts bespreekt M. Sabbe's *Brabant in 't verweer*.

De Vlaamsche Gids. Mei. Julius Pee vervolgt zijn studie over de romanschrijfster *Mevrouw Courtmans*. - In de rubriek *Vlaamsche Letteren* geeft Frans Dirickx een beknopte aankondiging van nieuwe boeken.

Junie. Julius Pee zet de bovengenoemde studie voort. - J.R.H. de Smidt publiceert zijn kongresvoordracht over *De bestudeering van het volkslied in Frankrijk*. - H. van Tichelen prijst de onlangs verschenen lijvige *Dictionnaire des écrivains belges* van Eugène De Seyn, waarin ook de Vlaamse schrijvers tot in een ver verleden opgenomen zijn.

Leuvensche Bijdragen XXIV, afl. 3 en 4. Bijblad. In deze aflevering bespreekt J.F. Vanderheyden o.a. het tweede deel van *De Godsvrucht in de Nederlanden*, door Dr. Maria Meertens (Zr. Imelda), uit vijftiende-eeuwse bronnen geput.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Maart. J. Chr. Coetzee beschrijft, op grond van eigen waarneming, *Die taalontwikkeling van die kleinkind*. - D.F. Malherbe bestudeerde *Langenhoven se stylkarakter*.

Levende Talen. Mei. Een groot deel van deze aflevering is aan het onderwijs in de moedertaal gewijd. W.L.M.E. van Leeuwen noemt zijn uitvoerig artikel over dit onderwerp: *Kantteekeningen*. - F.G.A. Stemvers vervolgt zijn beschouwing over *Het moedertaalonderwijs op de middelbare school*. - M.J. Francken schrijft over *De beteekenis van het luid lezen*; A.J. de Jong over *Normenvergaderingen voor 't Nederlands*.

Onze Taaltuin. Mei. Jac. van Ginneken vond *Onverwachte Oud-Nederlandsche aansluitingen*, nl. ‘De invloed der Grieken en Goten in Zuid-Limburg’, ‘Het Geldersch, Brabantsch, Limburgsch Thoringia’; ‘De Sueven in Brabant en Vlaanderen; De tocht der Herulen, Warnen en Angli.’ - G.S. Overdiep wijst op het verband tussen *Dialectstudie en Syntaxis*, en *Syntaxis en Tekstverklaring*. - De *Taalkaart* geldt het woord *Vinden*, voornamelik de assimilatie van *nd* tot *nn*. - L. Paulussen bespreekt *De assonantie en het stafrijm bij Marie Koenen*.

Junie. In het vervolg van zijn *Vergelijkende rythmische onderzoekingen in Nederlandsche Poëzie* bestudeert G. Stuiveling uit technies oogpunt de sonnetten van *Willem Kloos*. - G.S. Overdiep wijst op het negatieve ‘en’ als *overgangsklank* in Katwijks dialekt. - Jac. van Ginneken acht het noodzakelik *De herkomst van den Heliand-dichter* nader te onderzoeken. - De *Taalkaart* heeft als onderwerp het woord *dorpel*. - Jac. van Ginneken beveelt *Drie handboeken van groote waarde* aan, nl. Schrijnen's *Volkskunde*, Schönfeld's *Historiese grammatika* en Overdiep's *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*. - Jos. J. Gielen beoordeelt de biografie van Pol de Mont door Dr. George Meir; G. Stuiveling *Een Nieuwe Bundel V*, door De Raaf, Griss en Donkersloot.

Die Nuwe Brandwag. Mei. In het vervolg van het artikel *Nederlandsche Litteratuur van dezen tijd* behandelt Anthonie Donker de poëzie van Kloos. - G. Dekker vervolgt zijn studie over *Leipoldt as digter*: na de zwakke bundel *Dingaansdag* vindt hij in het latere werk weer veel te waarderen. - P.C. Schoonees bespreekt *Honderd jaar Hollands in Natal* van G.S. Nienaber; G. Dekker de gedichten van Eugène N. Marais, en C.M. van den Heever, een bloemlezing uit René de Clercq's gedichten en *Nieuwe Geluiden* van Dirk Coster.

Ons Eigen Blad. Mei-Junie. In zijn *Spraakkunstige varia* (XVI-XVIII) wijst Gerlach Royen nog eens op de ware verhouding van klank en teken, naar aanleiding van de term ‘letter’, op de verhouding van *Spreken en schrijven*, en op het gewaande verschil tussen ‘kultuur en beschaving’.

Museum. Mei. J. Heinsius beoordeelt de derde druk van Schönfeld's *Historiese Grammatika van het Nederlands*.

Junie. W.M.A. van de Wijnpersse oordeelt ongunstig over het proefschrift van Geerts: *Vondel als classicus bij de humanisten in de leer*.

C.D.V.

De Noordnederlandsche tegenstelling westoost-zuid weerspiegeld in de *a*-woorden, een dialectgeographische excursie om de Zuiderzee. (Met kaartjes van de woorden ‘water’ en ‘schaap’).

Vooraf een verzoek: mag ik de lezers van de volgende dialectwaarnemingen in het kerngebied van ons vaderland vriendelijk vragen, *mij hun op- en aanmerkingen toe te sturen*? Ik hoop er dan bij mijn conclusies in een volgend opstel profijt van te kunnen trekken.

Wie dialectkaartjes publiceert, laadt daarmee ook de taak op zich om verantwoording af te leggen over het door hem gebruikte materiaal. De lezer moet zooveel mogelijk in staat worden gesteld, dit materiaal kritisch te beoordeelen. Als hoogste doel dient de bewerker van een kaart voor oogen te houden: een zoo objectief mogelijke weergave van feiten. Hij slaagt daarin lang niet altijd, o.a. ook omdat het nu eenmaal een eenigszins contradictoire bezigheid is, om zoogenaamde taal ‘feiten’ - die in werkelijkheid toch immers ‘functies’, ‘gewoonten’, ‘modes’ zijn - in k a a r t te brengen. Sommige taalgeleerden kunnen nooit over dit bezwaar heenstappen, missen dus alshet-ware het zintuig voor taalgeographie. Wij zullen daarin moeten berusten, zonder dat wij daarmede ons streven naar een dialectatlas behoeven op te geven.

De door mij verwerkte gegevens zijn zoowel door mondelinge als door schriftelijke enquête verkregen. Het schriftelijk materiaal is geëxcerpeerd uit de enquête van het Aardrijkskundig Genootschap (afgekort A.G.), de enquête-Van Schothorst en mijn eigen materiaal van ‘Dialectgeographie in zakformaat’. Gegevens van schriftelijke herkomst heb ik op de kaartjes onderstreept. Daarmede laat ik dus de interpretatie veelal aan de lezer over. De vele onderstreepte *ao*'s in Holland zal de lezer vermoedelijk mèt mij als *åå*'s interpreteeren, terwijl niet onderstreepte *ao*'s als sterker vélair en gerond moeten worden opgevat. Voor het gebied oostelijk van de Leuvenumsche Beek heb ik nagenoeg uitsluitend materiaal gebruikt, dat door mij persoonlijk ter plaatse is opgeteekend; ik heb zelfs nagelaten, aandacht te schen-

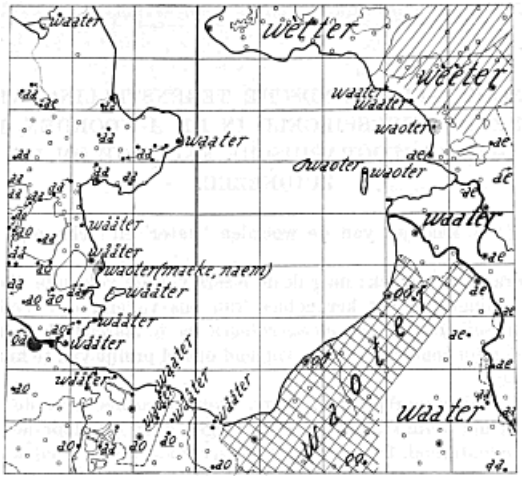
waater
weeter
waater
waater
waater

ken aan de schriftelijke bronnen voor dit gebied (een vergelijking, waartoe ik veeleer de belangstellende lezer zou willen opwekken). Voor Holland echter werd de consequente voortzetting van mijn reizen mij te kostbaar, zoodat ik mijn eigen exploratie in hoofdzaak tot de voornaamste kustplaatsen heb beperkt.

Het zal wellicht eenige verwondering wekken, dat ik mij bediend heb van een half-wetenschappelijk transcriptiesysteem. Wie in verschillende tijdschriften bij verschillende uitgevers heeft gepubliceerd, weet echter dat de transcriptie een wetenschappelijk vraagstuk is, waarbij practische overwegingen een zeer voorname rol spelen. En is het bezwaar om *waoter* te schrijven in plaats van b.v. *wɔ:tər*, wel zoo groot? Zal niet ieder lezer zich een voorstelling van de Hollandsche uitspraak *waater* kunnen vormen, ook al schrijft men niet bepaaldelijk *wātər*? Welk nut hebben de vele omgekeerde *ə*'s, die min of meer een beleediging zijn voor het oog en toch welbeschouwd uit Prinzipienreiterei voortvloeien? Niemand die iets weet van de taal, waarover in een bepaalde monographie wordt geschreven, zal een *e*-klank lezen, als de *ə* toevallig niet op zijn kop is gekomen. Het is een bekend feit, dat het aantal drukfouten in phonetische transcripties aanzienlijk grooter is dan in gewone teksten. Een niet voldoende geteld bezwaar van de consequente phonetische transcriptie is verder, dat hij een accuratesse suggereert, die in werkelijkheid volstrekt niet altijd aanwezig is. Laat een Duitscher de *ə* in *Breite* en de beschaafde Hollander de *ə* in *breedte* uitspreken: het zijn twee geheel verschillende klanken[1]. Wanneer er eens een discussie over deze kwestie geopend wordt, zou ik mijn standpunt nog verder willen verdedigen, o.a. met een beroep op het geheel verschillende doel van phonetiek en dialectgeographie. Natuurlijk is het allerminst mijn bedoeling, fijne nuances van klanken a priori te verwaarloozen. Scherp luisteren blijft nog altijd de leus en daarbij moet steeds ons hoofddoel zijn: ervoor te zorgen, dat wij niet klanken voor gelijk[2] houden, die voor de voorstelling van de spreker tot verschillende categorieën behooren (vgl. reeds N.T. XV (1921), blz. 200).

1) Bij Noordhollanders hoort men trouwens veelal een *ə*, die vrijwel overeenkomt met de *i* van *dik*.

2) Gelijkheid van klanken is een practisch onontbeerlijk maar theoretisch onjuist begrip. Geen lindeblad is gelijk aan een ander, maar er zijn wel lindebladen, eikebladen, kastanjebladen enz. Onze taak moet zijn: ordening en groepeering. Die groepeering kan laten verfijnd worden, maar het is een miskenning van de enorme omvang van het nog te verzamelen materiaal, wanneer men begint met zich te concentreeren op bijzonderheden, die ik, in vergelijking althans met het vele dat ons ontbreekt, voorloopig slechts als bijzaken kan zien.

‘Water.’

Benoorden Schermer en Beemster heerscht naar ik meen een palatale *a*-uitspraak, die blijkbaar plaatselijk varieert. Voor Drechterland constateert Karsten § 11, dat ‘de vocaal dezelfde is als in het A.B.’ Deze *a* zal voor Karstens gebied gelden, maar blijkens zijn opgave niet voor heel West-Friesland. De vier Noorder koggen hebben *ae* (Karsten, blz. 13), mij uit Schagen welbekend. Het materiaal A.G. geeft alleen voor Winkel E 13 *waeter*[1)], maar het feit, dat er verder over de uitspraak in de formulieren A.G. geen opmerking gemaakt wordt, zegt nog niet heel veel, omdat het waarschijnlijk is te achten, dat ‘men’ de eigen uitspraak (waarmede men b.v. ook leest) voor ‘normaal’ houdt. Zij die geneigd zijn aan een Friesche reminiscentie te denken, zullen er rekening mee moeten houden, dat in het meest conservatieve Westfriesche dialect, nl. het Enkhuizersch, juist een uitspraak gebruikelijk is, die duidelijk meer vélair is, zelfs dan de beschaafde *aa*[2)].

Ten zuiden van Schermer en Beemster heerscht een klank, die ik als *åå*[3)] zou willen aanduiden, d.w.z. een vocaal met eenigszins geronde lippen uitgesproken. Ik zou hem de ‘Amsterdamsche’ *åå* willen noemen, al zijn er in Amsterdam blijkbaar

1) Volgens eigen materiaal voor Stompetoren helt de *a* daar ‘een weinig naar de *ee*’ over, zie beneden, blz. 247.
2) Veel beschaafde Friezen houden er trouwens (anders dan de Groningers - jongere generatie - die een *èè*-achtige klank spreken) een *a*-klank op na, die sterker vélair is (d.w.z. meer gelijkt op de ‘Duitsche’ tooneel-*a*) dan de klank, zooals ik die in mijn Hollandsch spreek.
3) Ik bedoel hiermede natuurlijk niet de Zweedsche klank, maar kies het teeken van Te Winkel, omdat de vocaal meestal meer naar de *aa* overhelt dan naar de *oo*. Van de *åå* valt over het algemeen te zeggen, dat hij plaatselijk en persoonlijk varieert, maar dat hij slechts bij uitzondering het uitgesproken *ao*-karakter bezit, dat men oostelijk van de IJsel voor de oude *â* kan constateeren.

nog verschillende nuances van de *a*-klank. In het formulier A.G. zooals dat voor Wittenburg is ingevuld (door iemand geboortig uit Kollumerland) wordt opgemerkt '*a* naar *ao*'. De Amsterdamsche formulieren van Justus van Maurik geven *ao* of *oa*. In dat van W.W. van Lennep heet het o.a. 'fader, veel ook: vader met allerlei spelingen der open *a*'. Alberdingk Thijm en Van Lennep komen in Onze Volkstaal, U (1885), blz. 125 tot de conclusie: 'zeer velen spreken in *staal, naam, kaas* en *kwaad* de *a* gemengd uit, dus als *ao*, of als twee deelen *a* verbonden met één deel *o*[1)], vooral in 't oostelijk deel der stad, Kattenburg enz.'[2)] Quérido spelt *oa*. Opmerkelijk is het, dat Multatuli - die toch ongetwijfeld een goed en geoefend oor bezat en wiens Amsterdamsch wel een 'echte' indruk maakt - geregeld *aa* schrijft.

Alles bijeengenomen meen ik wel tot de conclusie gerechtigd te zijn, dat de Amsterdamsche *åå* inderdaad door 'zeer velen' in de hoofdstad gesproken wordt. Op het omringende platteland is hij onder het 'volk' zéér gebruikelijk, om niet te zeggen algemeen. Daar de gerekte *ā* echter, te Amsterdam zoowel als hier, met de oude *â* is samengevallen, lijkt het mij practisch, de nadere bijzonderheden te bespreken, nadat wij eerst ook de 'schaap'-kaart besproken hebben.

Voor een karakteristieke geographische bijzonderheid moet ik hier even op mijn eindconclusie vooruitloopen. Om verschillende redenen lijkt het mij waarschijnlijk, dat de 'Amsterdamsche' *åå* in de omtrek van de hoofdstad inderdaad niet-oorspronkelijk plattelandsch maar werkelijk van Amsterdamsche herkomst is[3)] en dat deze uitspraak sterk aan de winnende hand is. In dat licht bezien lijkt het ons wel verklaarbaar, dat de taal van de Zaanstreek met zijn nog altijd sterk individueel karakter zich, voorloopig nog, aan de Amsterdamsche invloed heeft kunnen onttrekken. Volgens Boekenoogen § 26 heeft de Zaanstreek heldere *á*[4)]. We kennen de oostelijke grens van die heldere

1) Als aanduiding van leeken voor leeken niet onaardig gekarakteriseerd.
2) En de Jordaan dan? De *åå* is toch (ook voor Quérido) onafscheidelijk van de Jordååner.
3) Waarmede nog niet is gezegd, dat de *åå* autochthoon-Amsterdamsch is.
4) Ik meen dat die Zaansche *á* wat 'helderder', d.w.z. palataler of *ae*-achtiger is dan de gewone beschaafde *aa*, althans zooals ik die spreek.

uitspraak ook precies uit § 3: ‘Te Oostzaan en in Wijde-Wormer klinken alle heldere *a*'s als *ao*, d.i. de *o*-klank van *tot* een weinig gerekt’. Terwijl die vermoedelijk Amsterdamsche invloed de echte Zaankant, ook in letterlijke zin, ‘links liet liggen’, kreeg hij, naar 't schijnt, direct of indirect, wel vat op een groep noordelijker dorpen, gelegen tusschen Schermer en Beemster, nl. West en Oost Graftdijk E 67*a*, 67*b* [niet meer op mijn kaart], Graft E 68, De Rijp[1] E 69, Groot Schermer E 68*a*, Schermerhorn E 51. Voor deze reeks van dorpen constateert A.G. nl. a_o, d.w.z. ‘een zeer flauw naar *ò* overhellende *a*’. In een opgave, die mij uit Schermerhorn werd toegezonden, wordt echter *aa* geschreven, zonder eenige mededeeling omtrent een bijzondere kwaliteit. Als die er werkelijk was, zou men een opmerking dienaangaande verwacht hebben, omdat S. toch blijkbaar aan de grens van twee gebieden ligt. De opgave A.G. (die meer in het bijzonder voor Graftdijk geldt) is dus wellicht wat te ver naar het noorden gegeneraliseerd. Voor zoover ik de toestand van achter mijn bureau te Hamburg kan beoordeelen, lijkt het me toe, dat hier een rondingsproces ‘achter de rug van de Zaanstreek om’ in noordelijke richting aan het voortschrijden is. Ik word in die meening versterkt door de woorden van Boekenoogen (blz. X) omtrent de Jispers en Wormers, welke menschen zich kenmerken door de ‘wat minder heldere uitspraak van de *a*.’ Ziedaar de ‘missing link’, die nog noodig was om één homogeen oost-Hollandsch gebied te construeeren, dat zich kenmerkt door een ‘naar *ò* overhellende’ of op zijn minst ‘minder heldere’ uitspraak van de woorden met *ā*.

[Langs de Zuiderzeekust heerscht de *åå*-uitspraak noordelijker dan ik dacht. Zoowel de Monnikendamsche als de Edamsche straatjeugd bedient zich van de *åå* (al zijn er redenen om te vermoeden dat deze klank, in Edam althans, zeer recent is), maar tot mijn verbazing hoorde ik de *åå*-klank ook te Oosthuizen, Etersheim en Warder bij personen, die daar geboren en getogen waren. Het *åå*-gebied zal langs de kust dus vermoedelijk bijna tot Hoorn reiken.]

Het Volendamsch is in Holland eenig in zijn soort, doordat

1) Voor De Rijp gaf men ook nog van andere zijde de uitspraak met *ao* weer.

er een duidelijke[1)] differentiatie is ingetreden: *ao* voor palatalen en *ae* voor vélairen en labialen, terwijl voor *r* nog tweeërlei uitspraak voorkomt: *gaor* ‘gaar’ naast *gåiren* ‘garen’.

In de Schermer schijnt de geronde uitspraak niet gebruikelijk te zijn. Voor Stompetoren althans luidt de opgave: ‘de lange *a* in ‘water’ wordt e e n w e i n i g naar de *ee* toe uitgesproken. Echter weinig opvallend, wel in tegenstelling met de *ā* van het Z. van het Noorderkwartier, waar die als *ô* klinkt.’ De Schermer hangt dus samen met het, boven beschreven, westfriesche gebied met min of meer palatale en ongeronde *aa*.

Zuidoostelijk van Amsterdam lijkt het *wååter*-gebied zich op het oog tot aan de Geldersche grens uit te strekken. Daar het Hollandsche gebied waar de oude *â* en *ā* samenvallen echter slechts tot en met Naarden - Bussum -'s Graveland reikt, vereischt de uitspraak van Huizen E 127, Laren E 129, Blaricum E 128 en Hilversum E 161 eenige nadere toelichting. Huizen heeft van deze plaatsen de minst geronde uitspraak. De Huizer klank wijkt niet veel af van de *aa*, die b.v. de Duitsche tooneeluitspraak voorschrijft. Het zou kunnen zijn, dat hij een ietsje meer gerond was, maar dan toch zeer weinig. Ik had een uitstekende zegsman en moest bij vergelijking met anderen tot de conclusie komen, dat zijn uitspraak min of meer de gewone was. Ik kon echter dunkt mij bij sommigen ook een ‘donkerder’ kleur constateeren, zonder dat ik mij nu bepaald rekenschap kon geven van de finesses van articulatie. Dit dualisme is reeds dertig jaar geleden door de invuller A.G. geconstateerd: ‘in de *aa* komt meer neiging naar *ao*, dan voor 25 jaren geleden, denkelijk doordat men hier in aanraking komt met Blaricum, Laren en Hilversum.’ Men zegt trouwens in Laren en Blaricum *waoter* met een *ao*-klank, die niet veel verschilt van de Overijselsche *ao* in *schaop*. Voor Hilversum heb ik geen eigen materiaal en ik weet niet of het nog te verzamelen zou zijn, maar A.G. geeft in beide formulieren *ao*-schrijfwijze, die door de invuller

1) Die toevoeging is wellicht niet overbodig juist omdat de differentiatie te Volendam zoo bijzonder duidelijk is. Ik zou niet onder eede durven bevestigen, dat er nergens elders sprake is van differentiatie. Vooral vóór *r* (en ook *l*) is men wel eens geneigd een bijzonder phoneem te vermoeden. Men bedenke, dat mijn oor geen ‘appareil inscripteur’ is en anderzijds dat men met een ‘appareil inscripteur’ geen dialectgeographie kan beoefenen.

van 1879 als volgt wordt toegelicht: ‘bij de uitspraak der *a* hoort men veelal de *o*-klank erbij.’ Misschien heeft de inzonder van Huizen dus gelijk, maar het is evenzeer mogelijk, dat we de Huizer (en over het algemeen: de Gooische) ontwikkeling in het breeder verband moeten bezien, dat in een volgend opstel ter sprake zal komen. Ook de bespreking van de toestand bezuiden Amsterdam en in de provincie Utrecht is daar beter op zijn plaats.

Voor de naar de Zuiderzee toegekeerde helft van de Veluwe[1)] geeft het materiaal-Van Schothorst vrijwel altijd *waoter* (of anders *woater*). Ik zou de klank voor dit geheele gebied willen omschrijven als de lang aangehouden *ò* van ndl. *pot*. Er schijnt een geringe tegenspraak tusschen deze summiere opvatting en de woorden die Van Schothorst § 6 aan deze klank wijdt: ‘*ō* is het teeken van den uit *ā* ontstanen klank, die tusschen *o* uit het Fransche *fort* en *oo* van het Ned. *boom* staat. De lippen zijn iets minder gerond, de kaak iets wijder geopend en de tongverheffing iets hooger, dan bij de *oo* uit *boom*. Bijna geregeld, maar altijd voor *l, r, n*, en *t* (*d*) wordt na dezen klinker een *ə* gehoord.’ Die kleine tegenspraak is eenvoudig te verklaren door het feit, dat de klank zich over het geheele gebied tusschen de beide nuances (die van v. Sch. en die van mij) beweegt, m.a.w. dat het akoustisch effect bij verschillende individuen, ook zelfs wel eens uit dezelfde plaats, verschilt. Terwijl Barneveld de door v. Sch. beschreven nuance heeft, heb ik in het naburige Harselaar - blijkbaar zonder eenige aarzeling, want alle in aanmerking komende *a*-woorden hebben blijkens mijn notities die kwaliteit - de iets opener nuance opgeteekend. Ik heb de indruk, dat die iets opener nuance in het *waoter*-gebied van de Veluwe overweegt. Anderzijds blijkt uit mijn notities voor Oosterwolde F 101, Oldebroek F 102, Hierden F 109, Harderwijk F 108, Elspeet F 126 en Kootwijk F 148 òf een ondubbelzinnig heerschen van de gesloten nuance (weergegeven door *ọọ*) òf wel het gebruik van een klank-tusschenbeide, waaromtrent ik bij het opnemen eenige aarzeling had (wat o.a. blijkt uit tegenspraak bij het weergeven van woorden uit dezelfde klank-categorie). Wat de *ə* voor *t* betreft, ik heb hem lang niet altijd opgeteekend,

1) Ook in dit gebied zijn wel-is-waar *â* en *ā* samengevallen, maar het samenvallingsproduct heeft zich naderhand phonetisch gedifferentieerd (zie beneden, blz. 254).

maar zou niet met stelligheid durven beweren, dat ik mij van het al-of-niet-aanwezigzijn altijd voldoende rekenschap heb gegeven.

In het groote Overijselsch-Geldersche *waater*-gebied heb ik op het kaartje bij enkele plaatsen een *ae* gezet, maar ik kan er niet voor instaan, dat deze palatale uitspraak (tusschen *aa* en *èè* in) a l l e e n daar en niet voor andere plaatsen van dit oostelijke *waater*gebied geldt. In Zwolle verschilt de *ae* duidelijk van de *aa* (die slechts in leenwoorden voorkomt). Of er ook nog andere plaatsen met *aa* n a a s t *ae* zijn, kan ik niet zeggen[1]. Men hechte dus aan de *ae*'s op het kaartje alleen de waarde van richtingwijzers.

In de gemeenten Deventer F 133, Zutfen F 179, Voorst F 158 en Brummen F 178, benevens in Loenen F 175 en Otterloo F 172 (maar niet, naar het mij voorkwam, in Beekbergen F 174 en Apeldoorn F 151) heerscht een lange *a*-klank, die voor Deventer beschreven wordt als 'iets lager' dan de korte *a* in *dak*. Het deed mij genoegen deze aanduiding bij Fijn van Draat te vinden, omdat mijn waarneming daardoor bevestigd wordt, dat we in deze streken een andere 'water'-uitspraak hebben dan meer noordelijk. Te Zwolle b.v., dat lijdt geen twijfel, wordt de *ae* van *waeter* iets (ja zelfs aanmerkelijk) h o o g e r gearticuleerd dan de *a*-klank van b.v. *padde* of *gat*. Dat is dus een diametraal tegenovergesteld principe. Er begint in Deventer dus blijkbaar een zuidelijk *wạạter*-gebied met 'lage' *ạạ*, waarvan de gemeenten Deventer en Voorst de voorposten vormen.

Ten opzichte van het *wèèter*-gebied in Noord-Overijsel spreekt het kaartje voor zichzelf. De vocaal is gelijk aan de *è* van het Fransche *lèvre*. De bewoners van het *wèèter*-gebied worden door de omwonenden bespot met zinnetjes als: *ze jèègèn met de wèègen, dat 't wèèter teegen de glèèzen klèètert*.

In Blokzijl F 65 zegt men *waoter*, het is de eenige plaats in Overijsel, waar *â* en *a* zijn samengevallen.

De Zuidhoek van Friesland schijnt ten opzichte van de *wètter*uitspraak niet van het overige Friesland af te wijken. Ik heb tenminste nergens bewijzen of aanduidingen van het tegendeel gevonden.

1) Fijn van Draat kent voor Deventer slechts één representant van de gerekte *ā* (zie Tschr. XLII (1923), blz. 198; voor de leenwoorden vgl. blz. 203).

‘Schaap’.[1)]

Ten aanzien van de vocaal in het noordwesten[2)] met inbegrip van de Beemster is het kaartje geloof ik duidelijk genoeg. Algemeen heerscht hier een min of meer gediphthongeerde *ee*. Enkhuizen E 40 en Wieringen hebben *ẹẹ*, d.w.z. de lang aangehouden monophthongische vocaal van *blik*. Karsten geeft voor Zwaag E 57 en verre omtrek *skƐip*. De schijnbaar tegenstrijdige opgaven voor Hoogkarspel E 37 blijken elkaar volstrekt niet tegen te spreken, want de inzender die *ae* schreef voegde erbij: ‘klinkt meer als *ei* dan als *ee* maar zweemt naar beide.’ Zoo komen we dan vanzelf tot de conclusie, dat de bewoners van ons Noorderkwartier, althans voor zoover het hier in kaart is gebracht, van oorsprong *skeep*-sprekers zijn. Wij mogen alle plaatselijke nuances dunkt me wel aldus samenvatten, als we er maar rekening mee houden, dat deze *ee* hier minder daar meer gediphthongeerd is. Wanneer de inwoners van Hoorn E 58 *skaap* zeggen en ook in Medemblik E 14 de *aa* heerscht, dan beteekent dit m.i. dat de bewoners van deze steden hun autochthoon dialect grootendeels prijs hebben gegeven. Het feit dat de Beemster (drooggemalen in 1612) zich met *skeep*-sprekers gevuld heeft, spreekt zoo duidelijk voor de algemeenheid van deze uitspraak, dat men zich omtrent de toestand in Purmerend E 72 misschien nog wel nader zou willen vergewissen. Maar aan de juistheid van de geronde uitspraak te Purmerend kan men dunkt me niet twijfelen, omdat de invuller A.G. herhaaldelijk de verschillen met de Beemster opgeeft, zoo b.v. ‘*skaope* (Beemster *skepe*).’ Uit deze en andere opgaven blijkt duidelijk, dat ook Purmerend grootendeels geen autochthoon taalkarakter (meer) bezit. Voor Marken E 92 heb ik *scheip* (niet *skeip*!) opgeteekend. Ik was naderhand eenigszins verwonderd over de *sch*, maar die uitspraak wordt bevestigd door A.G. zoowel als door Tinholt, Taalgids, IV (1862), blz. 198 vv.

Wanneer we nu het Waterlandsche gebied ten oosten van het

1) Mijn ‘schaap’-kaart was reeds voltooid en aan de redacteur ter inzage gezonden, toen in Onze Taaltuin I, 313 een ‘schaap’-kaartje verscheen, dat trouwens van het mijne in verschillende opzichten afwijkt en meer speciaal betrekking heeft op de anlaut.

2) Voorzoover hier in kaart gebracht.

Zaansche *skeep*-gebied[1] beschouwen, dat blijken hier toestanden te heerschen, die de rechtgeaarde neogrammaticus wellicht 'onhistorisch', althans zeer wanordelijk zal vinden. Ilpendam E 89 zegt (zeide tenminste op het einde van de vorige eeuw nog) *skeep*. Dat de *ee*-uitspraak voor *â* in dit dorp echter niet meer onverdeeld heerscht, blijkt uit de vorm *eslaope* 'geslapen', die de invuller (ter plaatse geboren) kalmweg neerschrijft, ofschoon hij de infinitief als *sleepe* opgeeft. Voor de rest van het Waterlandsche gebied gelden oppervlakkig beschouwd de woorden van Winkler (Dial. II, blz. 61) 'dat er de lange[2] *a* eenigszins naar de *o* overhellende wordt uitgesproken, ongeveer zoo als ook sommige Amsterdammers (die van den Haarlemmerdijk) die letter uitspreken.' Op Te Winkels *â*-kaart wordt dit gebied dan ook als homogeen *åå*-gebied aangegeven, maar uit de toelichting op blz. 72 blijkt, dat het Waterland allesbehalve homogeen is. Ofschoon Te Winkel de feiten duidelijk schetst en hij ook constateert, dat de *åå* in Amsterdam 'ontegenzeggelijk veld wint' (blz. 74), trekt hij daaruit merkwaardig genoeg niet de meest voor de hand liggende conclusie (die toch ook wel in zijn lijn had gelegen), dat de *åå* uit Amsterdam naar buiten geëxporteerd is[3]. Ja het heeft er eenigszins de schijn van (of vergis ik mij hierin?), dat hij het zich juist omgekeerd voorstelt, of althans, dat hij de Waterlandsche en Amsterdamsche *åå* op gelijke basis gegroeid acht. Ik waag de veronderstelling, dat Te Winkels vast geloof in de uiteindelijke zegepraal van de beschaafde

1) Dat die uitdrukking op h e t o o g e n b l i k niet meer juist is, spreekt vanzelf, maar dat hij een eeuw geleden nog wel van toepassing was, zal ieder op grond van Boekenoogens mededeelingen waarschijnlijk achten.
2) Ik ben er niet zeker van, of Winkler hier wel het oog heeft op de oude *â*; er blijkt nergens, dat hij een verschil maakt tusschen *â*- en *ā*-woorden. W. zou dus misschien beter in mijn volgend opstel zijn geciteerd, waar over 'de' *a* (samenvallingsproduct van *â* en *ā*) wordt gesproken.
3) Winkler, de geestdriftige dilettant, die in zijn naïveteit toch dikwijls zulke aardige waarheden kan zeggen, was vermeteler: 'Dat deze eigenaardige uitspraak van de tegenover Amsterdam liggende waterlandsche dorpen aan het dagelijksche drukke verkeer dat de Waterlanders uit deze dorpen (meest als melkboeren, enz.) met de Amsterdammers, en juist vooral met die van den Haarlemmer- en den Nieuwendijk en van de daar op uitkomende straten, onderhouden, de oorzaak is, komt mij zeer waarschijnlijk voor.' (Dial. II, blz. 61).

'schrijftaal' een beletsel voor hem was om een *åå*-'expansie' aan te nemen. Ofschoon ook ik moeilijk aan een definitief opdringen der beschaving van onderen op kan gelooven, heb ik er meer dan eens de aandacht op gevestigd, dat de ontwikkeling van tongval tot beschaafde taal in eigenaardige étapes plaats heeft, die men zich volstrekt niet in r e c h t e l i j n moet voorstellen[1]. Maar al zouden sommigen meenen, dat de om Amsterdam waar te nemen feiten tegen mijn principes indruischen, dan zal ik er toch de voorkeur aan blijven geven om de dialectgeographische constellatie op iedere kaart voor zichzelf te doen spreken. We bezitten waarlijk nog te weinig betrouwbare dialectkaarten, om ons eens voor al te binden aan een systeem.

Reeds op grond van de door Te Winkel medegedeelde feiten zal men niet kunnen volhouden, dat de Waterlandsche *ee>åå*-'ontwikkeling' een 'phonetisch' proces is. Dat we hier een op ontleening berustende klank s u b s t i t u t i e in flagranti kunnen betrappen, is mij bovendien gebleken te Durgerdam en Uitdam. Een tachtigjarige Durgerdammer (daar geboren en getogen) sprak wel van *skååp* en *brååde*, maar hij kende de 'ouderwetsche' vormen *skeip, breide, bleize*[2] nog zeer wel. In het voor de dialectgeograaf ideaal afgelegen plaatsje Uitdam heb ik een langdurig gesprek met een inboorling gehad, uit wiens mond ik nog talrijke *ei*-vormen opteekende. Wel bleek ook hij (wellicht juist onder invloed van mij als stedeling?) een zekere voorkeur voor de *åå* te hebben[3], maar bij diepere peilingen kwamen

1) Ik vestig er de aandacht op, dat *skeep* enz. voor de Waterlanders zelve erg 'boersch' en lomp is. De stap naar *schååp* beteekent wat de *sch* betreft toch alvast een aansluiting bij de algemeen beschaafde taal. De *åå* is tenminste 'stadsch'.
2) De man had juist al zijn tanden laten uittrekken, zoodat ik niet met zekerheid kan zeggen, of hij de *ei* licht gediphthongeerd of monophthongisch uitsprak. De toestand van het weer was o.a. oorzaak dat ik mijn onderzoek ter plaatse niet verder voort kon zetten.
3) Een wiel daar in de buurt wordt echter 'De Breik' genoemd; bij geographische namen is men altijd wat conservatiever. Vgl. Van Engelenburg, Waterlandsche plaatsnamen, in NGN, VI. Er blijken in Waterland nog tallooze Breeken te bestaan, die ook de eer genoten hebben g e s c h r e v e n te zijn. In dit verband mogen ook genoemd worden de aanduiding *Ee* 'naam van verschillende wateren' (daarnaast de zuiver Friesche vorm *Ie*) en *De Leek* 'breed water op de grens van de gemeenten Monnikendam en Broek in Waterland' (evenals *De Leek* op de grens van Drente en Groningen, vgl. overijs. *laok*(*e*) 'grens').

er nog heel wat *ei*'s voor den dag. Vol overtuiging werd dan gezegd: o ja, d'r bin d'r m'r zat, die *ei* zegge, m'r zat![1)] Nauwelijks noodig te zeggen, dat ik mij door strikvragen tegen de gevaren van 'hineinfragen' heb gewapend: vormen als *weiter* en dgl. werden als absoluut onbestaanbaar terstond van de hand gewezen.

Met een zekere voldoening heb ik dit substitutie-proces hier geconstateerd, omdat het zich voltrekt in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdstad. Zij, die nog skeptisch mochten staan tegenover mijn vroegere beweringen omtrent de *oe>uu*-substitutie hebben hier een betrekkelijk gemakkelijke gelegenheid om eigen ooren de kost te geven. Ik kan er nog aan toevoegen, dat een wandeling van Schellingwoude langs de eenzame zeedijk in de richting van Monnikendam voor de stedeling een bijzondere bekoring heeft.

Het geheele Waterland doet zich dus voor als een sterk door *åå*'s overstroomd *ei*-gebied[2)]. Over honderd jaar zal de toestand wel ongeveer zoo zijn als Te Winkel reeds - te vroeg - op zijn kaart heeft aangegeven.

[Naderhand is mij gebleken, dat de toestand ook in enkele andere kustplaatsen even onklankwettig is als in de zooeven genoemde. Laten we Monnikendam en Edam buiten beschouwing, waar dunkt me slechts van één phoneem (voor *â* èn *ā*) sprake is, dan constateeren we toch in noordelijker dorpen als Warder E 75 en het naburige Etersheim dezelfde 'bijna verdronken' *ei* als in Waterland. In Oosthuizen - eigenlijk geen boerendorp - kent men die *ei* nog bij geruchte.]

Hoogst merkwaardig zijn weer de feiten in Volendam. Het *â-ā*-verschil is er ten deele gehandhaafd, maar tegelijk is er een duidelijk waarneembare phonetische differentiatie ingetreden: zoo zegt men *laite* 'laten', *skaip* 'schaap', *aivent* 'avond', welke *ai* voor *l* en *r* eenigszins gerond is (*wåi$_e$r* 'waar', *måi$_e$l* 'maal'), terwijl vóór *n* een *aa* met een klein naslagje heerscht (welk

1) Het gehucht telt 100 inwoners; mijn zegsman moet dus wel aan de heele gemeente Broek in Waterland gedacht hebben.

2) Ik heb de huidige toestand zoo duidelijk mogelijk trachten weer te geven. Men gelieve daarbij te bedenken, dat de grootte van het geheele Waterland op het kaartje nog geen halve postzegel beslaat! Elk kaartje in zijn geheel is kleiner dan een prentbriefkaart. De omstandigheden nopen ons wel, het in kleinheid (en daardoor goedkoopte) te zoeken.

laatste bij de jongere generatie verloren gaat): *gaa$_i$n, staa$_i$n*. Daarnaast zegt men echter weer: *daot* ‘daad’, *paol* ‘paal’, *aosem* ‘asem’, *kraem* ‘kraam’. De *â* en *ā* zijn dus in het geheel door vijf phonemen vertegenwoordigd, waarin de historische *â-ā*-scheiding nog duidelijk is te herkennen, al is die door een phonetische differentiatie doorkruist, terwijl ontleening de schijnbare verwarring nog vergroot heeft.

De toestand ten westen, zuiden en oosten van Amsterdam wordt - daar hier oude *â* en *ā* zijn samengevallen - beter in mijn volgend opstel besproken.

Van bijzonder belang is de toestand in het Gooi. Alles wijst erop, dat we hier een typisch relict-gebied hebben. De uitspraak in het Gooi wijkt iets af van die in het Noorderkwartier. Huizen zegt *schẹẹ$_{ee}$p* (dus de gerekte *i* van *blik* met een klein naslagje); bij de andere *â*-woorden aarzelde ik tusschen *èè* en *ẹẹ*. In Laren en Blaricum spreekt men *èè*; ik meende te mogen constateeren, dat de klank voor beide dorpen identiek is (in andere opzichten wijkt de uitspraak van deze beide dorpen nog wel wat af). Voor Hilversum geeft het eerste formulier A.G. ɛ̂ɛ̂ , welke klank wordt omschreven als de *ee* met de scherpe *i*-klank er tusschen; iets scherper als ons Ned. *ee*ren. Het andere schrijft *schaep* enz. met de toevoeging: ‘*ae* als *ee* is heer.’

Het Utrechtsche gebied wordt later besproken, als zijnde weer een gebied, waar *â* en *ā* zijn samengevallen.

Op de naar de Zuiderzee toegekeerde helft van de Veluwe is van een h i s t o r i s c h verschil tusschen *â* en *ā* wel-is-waar ook niets meer te bespeuren, wel echter kenmerkt dit gebied zich door een p h o n e t i s c h e differentieering. De toestand is sinds lang bekend uit v. Schothorst § 56-57 en 105-106: vóór palatalen en in de auslaut wordt een *o*-achtige klank gesproken, vóór labialen en vélairen daarentegen een *aa* ‘zooals die gehoord wordt in Ned. raak’ (§ 5). Ik geloof, dat deze phonetische differentieering geldt voor het geheele door mij met stippellijnen gearceerde gebied, heb althans nergens een uitzondering op de door v. Sch. geformuleerde regel kunnen constateeren. De onderscheiding van een *sjaap*-gebied links en een *schaap*-gebied rechts van de Leuvenumsche Beek doet hier weinig ter zake, maar is wel van belang wanneer wij later de Zuiderzeedialecten in breeder verband beschouwen. Dit smalle beekje blijkt namelijk een dialectscheiding van groote beteekenis te zijn. Ik meen daar even op te moeten wijzen, om vooral niet

de meening te doen postvatten, dat de Zuiderzee-zijde van de Veluwe dialectgeographisch een eenheid zou zijn; laten we voorloopig volstaan met de karakteriseering *sjaap*-gebied en *schaap*-gebied.

De gegevens, die aan v. Schothorst zijn verstrekt komen met de mijne overeen behalve voor Nijkerk, waar aan v.S. de vorm *sjoap* opgegeven werd. Dit zal vermoedelijk op een vergissing berusten, immers dezelfde correspondent schrijft wel *stapel*. Mijn zegsman, alsook die van A.G. gaf *sjaap*.

De schrijfwijze *sjaop* werd aan v. Sch. ook voor Zwartebroek F 144*a* en Glinden F 171*a* [dit laatste niet meer op mijn kaart] opgegeven. Ook voor Stroe F 147 wordt *sjoap* geschreven. In Kootwijk F 148 ben ik twee keer geweest zonder eigenlijk goed contact te vinden. De eerste keer teekende ik *sjaap*, de tweede keer *sjaop* op; v. Sch. heeft *sjoap*. Aangezien Lunteren F 171 volgens mijn enquête een klank heeft tusschen *ao* en *åå* (karakteristiek is het, dat v. Sch. *sjaop* en *sjaap* heeft), geloof ik, dat het homogene *aa*-gebied met een tong ten zuiden van Voorthuizen F 144 over de rand van mijn kaartje heen reikt. Voor Barneveld F 170 staat nl. de *aa*-uitspraak absoluut vast (zie ook v. Sch.'s gramm.). Maar verder zuidelijk is het gebied niet homogeen: in Ede F 193 en Bennekom F 194 constateerde ik *aa*. Doch vooral ten opzichte van deze laatste plaats is voorzichtigheid geboden: wordt daar nog wel een autochthoon dialect gesproken? Otterloo F 172 heeft volgens v. Sch. *sjaop*, volgens mij *schååp*. Het verschil van vocaalkwaliteit zal daarop berusten, dat v. Sch.'s correspondent geen teeken voor de nuance *åå* ter beschikking had. Alles bijeengenomen geloof ik te mogen concludeeren, dat het *sjaap*-gebied minstens van twee, wellicht van drie, kanten wordt ‘opgerold’.

Het is opmerkelijk, dat precies dezelfde phonetische differentiatie van het samenvallingsproduct als langs de zeekant van de Veluwe zich voordoet op Urk[1)]. Uit het verdienstelijk opstel van Koffeman (Taal- en Letterb. VI (1875), blz. 24-49) zou men dat niet opmaken, omdat de schrijver, zooals te doen gebruikelijk was, zijn aandacht vooral op de ‘echte’ dialectklanken concentreerde. Maar vgl. toch de enkele voorbeelden: *eutgave, zamet* ‘in compagnie’, *saves* ‘'s avonds’ en uit de vervoeging op blz. 222: *dragen, graven, vragen*. Bij persoonlijk bezoek op Urk

1) Reeds opgemerkt door Te Winkel, De Nndl. Tongv. I, blz. 78.

is mij gebleken, dat het 'Veluwsche' principe daar zoo geregeld opgaat, als men maar van een klankwet verlangen kan.

Het oostelijk gedeelte van ons kaartje wordt ingenomen door een uitgestrekt *ao*-gebied[1]. We kunnen slechts constateeren, dat in dit geheele gebied 'de' *â* als *ao* wordt uitgesproken[2]. Het is bekend, dat dit volkomen homogene gebied zich tot ver over de Duitsche grens voortzet. De uitspraak van de vocaal is over het algemeen ongeveer als die van de verlengde *ò* van *klok*. Hier en daar moge een wat geslotener nuance voorkomen, ook zijn er (vooral onder de echte boeren) 'glides' voor sommige consonanten te constateeren, maar aan onze opvatting van het *ao*-gebied als vaste eenheid kan dit niets afdoen. Ik zie hier voorloopig dan ook nog geen interessante dialectgeographische problemen. Ten opzichte van de *ao*-uitspraak van *â* heerscht rustige rust. Leenwoorden worden, zoover ze zich niet bij de *ā*-woorden voegen, met *ao* uitgesproken (Fijn van Draat, Tschr. XLIII (1923), blz. 203) òf wel vormen naast de *ā*-groep en de *â*-groep nog een derde groep met aparte uitspraak van de *a*-klank. In Zwolle b.v. heeft men naast *skaop* en *waeter* de leenwoorden *lamstraal, limmenaade, skaale, verwaand* enz., the alle met de gewone beschaafd-Hollandsche *aa* worden uitgesproken. Het Zwolsche klanksysteem is dus (zeldzaam verschijnsel vooral voor een stedelijk dialect!) met een nieuwe klank verrijkt. Over een en ander zie Donum-natalicium-Schrijnen, blz. 587-594.

Voor het Friesche gebied heb ik *skiep* ingevuld. Men houde daarbij rekening met Hof's woorden: 'In den geheelen Zuidwesthoek beantwoordt *i*: + *p* aan overig Friesch *i.ə* + *p*; men zegt daar *i*:*pən, sli*:*pə, ski*:*p*, voor *i.əpən*, enz.' (Hof, Friesche Dialectgeographie, blz. 31).

(*Wordt vervolgd*).

G.G. KLOEKE.

1) De anlaut *sk* of *sch* kan hier onbesproken blijven.
2) Alleen Zwolle en Kampen met hun *äö* vóór vélaire *r* (maar in alle andere *â*-woorden heerscht *ao*) vormen hier een uitzondering, die trouwens wel van recente datum (in allen gevalle na invoer van de vélaire *r*) zal zijn.

Om de persoonlikheid van de kunstenaar.

Wie een pleidooi opzet voor de erkenning - in de wetenschap - van de kreatieve kracht van de kunstenaar, dient o.a. front te maken naar twee kanten: naar het komparatisme en naar de studie der volkskunst.

Bij de beoefening van het komparatisme wordt te weinig gedacht aan het feit, dat een kunstwerk allereerst een produkt van de aanleg des kunstenaars is. Zowel in thematologie als doxologie worden stof en vormgeving - altans in de praktijk - veel meer beschouwd als ‘ontleend’ of ‘beïnvloed’, dan als schepping ener zelfstandige persoonlikheid. Een kunstwerk beziet men te veel als een konvergentie van invloeden die op de artiest werkten, of als een produkt van voorafgaande bewerkingen van dezelfde stof. De motieven en de gelijkgeaardheid der artistieke vormgeving schijnen belangrijker te zijn dan de kracht die deze heeft voortgebracht en verwerkt. Ook al wordt het niet met zoveel woorden gezegd, dan nog worden zoveel parallellen aangewezen, dat de lezer niet anders dan menen kan, dat dit motief of dat beeld ‘ontleend’ is. Als Walter Gaedick ‘Der weise Nar in der englischen Literatur von Erasmus bis Shakespeare’ bestudeert (dissert. Berlin - Leipzig 1928), konstateert hij voortdurend: zo vindt men de nar ook bij Erasmus, zo bij More, in die verhouding ook bij Gelasinus. Ook al zegt Gaedick niet telkens: deze of die trek is ‘beïnvloed’ door Erasmus, door Morus, door Gelasinus, welke zin heeft het dan er op te wijzen dat Shakespeare latijn kende? Men voelt 'n doxologiese sententie achter de woorden, al wordt er - wellicht in het besef van het hachelike der onderneming - niet steeds over gesproken.

Bij de studie der volkskunst, hetzij men al of niet deze stelt tegenover het begrip kultuurkunst, gaat het evenzo. Ook hier is de tendens merkbaar het persoonlik-artistieke element terug te dringen, zo het al niet gelochend wordt. De begrippen ‘volkskunst’ en ‘kultuurkunst’ zijn daardoor nog niet tot voldoende klaarheid gebracht. Ik wil niet beweren, dat ik het wel heb gedaan; wel komt het me noodzakelik voor oude ideeën opzij te zetten en onbevangen ook de *schepper* van ‘volkskunst’ te bestuderen.

Het lijkt mij nuttig hierop nog eens nader in te gaan. In het Ts. voor T. en L. (Tilburg) heb ik aan de onderwerpen ‘Thematologie’, ‘Doxologie’ en ‘Volkskunst en Kultuurkunst’[1] ietwat uitvoeriger beschouwingen gewijd. Zij hebben tot heden - voor zover het de twee eerste onderwerpen betreft - het laatste is pas verschenen - geen tegenspraak ondervonden, ofschoon daarvoor voldoende gelegenheid bestond.

In bedoelde artiekelen heb ik een greep gedaan uit de talloze feiten die in de literatuurgeschiedenis liggen opgestapeld, en die vooral bewijzen dat men de rechte weg om tot bevredigende resultaten te komen in, doxologies opzicht vooral, nog niet gevonden heeft. Het is voor ieder, die de literatuurhistorie beoefent, een geringe moeite het aantal gevallen van veel energieverspilling te vermeerderen. Paul van Tieghem, die aan beide opstellen een bespreking wijdde in de Revue de Synthèse historique (resp. van déc. 1931 en 1932), noemde de voorbeelden ‘assez typiques’. N.a.v. 't opstel over doxologie schreef deze uitnemende komparatist: ‘Il a raison et beaucoup de prudence est nécessaire.’ Weliswaar voegt hij er aan toe: ‘Mais il ne faut pas croire que, parce qu'on admet qu'un écrivain a reçu diverses influences, on lui retire toute personalité. Si j'ai dit jadis que souvent un écrivain est un point de convergence et de rayonnement, qu'il imite et est à son tour imité, proposition que M. Gielen trouve très hardie, il reste bien entendu que ce qu'on lui emprunte n'est pas exactement ce qu'il a emprunté aux autres, car il a tout modifié par son génie propre.’ Met dat al blijft toch het feit bestaan, dat men welhaast geen doxologiese studie kan lezen, of zij wekt de indruk alsof het onderhavige werk of de behandelde kunstenaar niet veel meer is dan een punt waarin alle mogelike invloeden samenkomen. Men bezie eens het voorbeeld, dat door Jansonius gegeven is in afl. I van de lopende jaargang van dit ts. over ‘J.M. de Hérédia en G. Gossaert’. In geen der door Jansonius aangegeven kursiveringen kan ik met de beste wil ter wereld beïnvloeding zien. Is het niet natuurlik dat n.a.v. een gelijksoortig onderwerp gelijksoortige woorden worden gebruikt? Wij zouden ons er over moeten verwonderen, indien er generlei overeenkomst bestond. Bovendien vergeet Jansonius de verschillen aan te wijzen. Zou J. van invloed willen spreken, als hij bij Gorter en Mevr. Roland Holst

1) resp. XIX 158-184; XX 159-181; XXI 77-95.

hetzelfde beeld aantreft van de ‘gedachtenharp’? Het lijkt mij aan alle mogelike twijfel onderhevig, dat het Franse gedicht de verzen van Gossaert heeft beïnvloed. Het is zelden mogelik zonder feitelike gegevens een konklusie te trekken, die een behoorlike zekerheid biedt. Vooral in onze tijd met zijn intensgeestelik verkeer is dat biezonder moeilik. Het verbaast mij geensins dat Frans Erens de bewering van Donker, dat het proza van Verwey, Van der Goes, Paap en Van Deventer voor een goed deel door het voorbeeld van Kloos zou gevormd zijn, moest brandmerken als een enormiteit[1]. Iets anders wordt het als ons feitelike gegevens ter beschikking staan. Dan is er een gevoel van zekerheid als ik vergelijken ga. Dan kàn, wat ik omtrent invloed beweer, evenveel kans hebben om waar, dan als om onwaar te zijn. Andere gegevens als daar zijn: het karakter van de kunstenaar, de kracht van zijn talent, de beperktheid van een zekere eigenaardigheid tot één persoon, zijn lektuur, uitingen in studies e.d.m. kunnen mij meer zekerheid verschaffen. Wat dus b.v. Noach schreef over de invloed van Fechners Tagesansicht op Van Eedens Lied van Schijn en Wezen heeft voor een goed deel kans waar te zijn[2].

‘Vraagt men zich wel eens af, schreef Anton van Duinkerken in Achter de Vuurlijn[3], welke beperking men oplegt aan de funktie der scheppende geesten door het dogma van den literairen invloed? Een enkel voorbeeld kan mijn bedoeling duidelik maken. Zou tussen Da Costa en Marsman het nu bestaande verschil ook niet kunnen worden aangewezen zonder dat de Nieuwe Gids was verschenen? Voor de letterkundige geschiedenis is de Nieuwe Gids een noodzakelike tussenfase, maar die noodzakelikheid is a posteriori vastgesteld uit de werkelikheid. Uiteraard is De Nieuwe Gids in het onderhavige geval een faktor van betekenis maar van welke betekenis? En welke betekenis moet men daartegenover toekennen aan de versnelling van het vervoer in Europa, aan de vernieuwing van het stadsaspect in de laatste eeuw, aan de ontwikkeling der sociaal-demophiliese gedachte van constitutioneel liberaal tot bolsjewisties, aan de groei der dagbladpers? Ik noem met opzet allereerst stoffelike faktoren, die doorgaans het laatste greintje belangstelling genieten.

1) Maasbode A. van Woensdag 8 Febr. 1933, Tweede Blad.
2) N.T. XXVII, 97-109.
3) p. 230, Hilversum 1930.

Hun betekenis wordt evident, wanneer men nagaat, hoezeer het dichterlike procédé versneld is tussen 1830 en 1930. Het eerste wat bij een vergelijking van Da Costa en Marsman opvalt is deze versnelling. Het verdwijnen van de uitweiding in perioden, die soms twaalf tot twintig alexandrijnen beslaan, heeft een oorzaak, die elders ligt dan in de modellen of in een beu zijn van modellen. De tirade over het levend schip der woeste zandzeebaren is in een bundel van Marsman niet slechts aestheties onmogelik geworden. Zij is er onmogelik omdat zij een oponthoud is. Maar bij Da Costa was zij een stijging.'

Inderdaad: invloed bestaat d.w.z. het gebeurt dat een kunstenaar tot een bepaalde artistieke aktiviteit wordt gebracht of daarin wordt beïnvloed door een kunstwerk of een ander kunstenaar en niet door eigen aanleg alléén. Maar zij is niet tot literaire werken of persoonlikheden beperkt, en bovendien is zij uiterst moeilik vast te stellen. De beste methode is die, welke ontstaat uit een samenvoeging van: nauwkeurige konstatatie van feiten, een precieuse bestudering van het ontstaan der betrokken kunstwerken niet alleen, maar ook van het ontstaan van kunstwerken in het algemeen. Voor het laatste kunnen we ons voordeel doen met kunstfilosofieën. Waar ook een kunstwerk voorwerp van wetenschappelik onderzoek kan zijn, moeten we niet schromen met voorzichtigheid gebruik te maken van de ervaringen en het denken waaruit kunstfilosofen hun werken hebben opgebouwd. Dit zal leiden tot een juister waardering van de factor 'invloed'.

Onverschillig welke grote kunstfilosofie men ter hand neemt, men zal kunnen vaststellen dat er altans op één punt vrijwel overeenstemming bestaat: het kunstwerk is de vrucht van een kracht die werkt in een individu. Men zie b.v. - om twee zeer bekende en gewaardeerde te noemen - de werken van Müller-Freienfels en Ermatinger. Müller-Freienfels[1)] onderscheidt niet essentiëel kunstenaar en niet-kunstenaar, en in het kunstenaarschap ziet hij dan weer verschillende graden: genie - talent - dilettantisme. Deze drie begrippen zijn vrijwel gesubordineerd aan elkaar, en geven in die volgorde aan, wie invloed kan ondergaan van minst naar meest. Het genie van een Vondel is daar minder vatbaar voor. In hem is het veel moeiliker na te gaan, omdat alles door zijn superieure geest wordt verwerkt en gevoegd

1) Psychologie der Kunst, II^2, 51-55.

bij datgene wat eigen geestelike kracht hem schonk. Het talent van Poot ondervindt gemakkeliker de invloed zijner geestelike omgeving, en het dilettantisme van een Moonen doet de invloed naar alle kanten uit zijn ‘verzen’ puilen.

In het algemeen kan men zeggen dat een proces van kunstschepping aldus verloopt: voorbereiding, ingeving, uitvoering[1]. Deze drie stadia geven dit ingewikkelde proces slechts ruwschematies aan, maar de onderscheiding ervan biedt ons gelegenheid ietwat precieser de mogelikheden van beïnvloeding te onderzoeken. In voorbereiding en ingeving speelt het onbewuste de grootste rol. De uitvoering is - behalve in veel lyriek - het meest bewust. Dit laatste stadium biedt ook meer gelegenheid tot exakte waarneming. Om ons niet te begeven in misschien onvruchtbare bespiegelingen, willen we liever aan de hand van zelfbekentenissen van kunstenaars, nagaan wat voor invloeden kunnen werken bij voorbereiding, inspiratie en uitvoering van een kunstwerk. De beide boekjes van d'Oliveira[2] zijn in dat opzicht zeer interessant, al dienen we te bedenken, dat deze artistieke retrospektie evenmin in staat zal zijn het onbewuste in het scheppingsproces voldoende te achterhalen.

In algemene zin kan men zeggen: bij de voorbereiding vormt zich een ideaal. Van Deyssel belijdt daaromtrent: Men las de Fransche schrijvers en dacht: Wat zal nu nog mooier zijn, wat bij de anderen nog niet is opgekomen? En toen heeft men ongeveer aldus gedacht: Het proza is een soort van woordkunst, kunst voortgebracht met het woord, en als ik nu de woorden zoo schrijf en zoo wend in plaats van zoo, krijg ik dan niet een betere kunst? Ja, dan krijg ik een andere afdruk, een andere werking in den geest. De Fransche kunst nu noemde ik observatie, het tweede noemde ik impressie. En dit laatste kon ik nog verfijnen en dan kreeg ik ‘sensatie’. Van Deyssel konstateert dus een aanmerkelik *verschil* met de schrijvers, die gewoonlik worden genoemd als 't gaat over invloed op Van D. Trouwens, nadrukkelik stelt Van D. vast: wij hadden een a e s t h e t i s c h ideaal, de naturalisten niet. Deze theorie van Van D. vormde zich onder invloed van het naturalistiese oeuvre der Fransen, en onder

1) Dr. E. de Bruyne, Kunstphilosophie, Brussel -Nijmegen, p. 225-236.
2) Wereldbibliotheek, A'dam: De mannen van '80 aan het woord - ‘De Jongere generatie’.

invloed van deze theorie is Van D. aan 't schrijven gegaan van bepaalde werken, die zonder deze vooropstelling waarschijnlik anders zouden zijn uitgevallen. Over ‘Een Liefde’ sprekend zegt Van D.: ‘Om mijn theorie te doen zegevieren, had ik allerlei zaken zonder de minste schuchterheid behandeld.’ En nog eens: ‘waarom ik zoo erg vrij was geweest in mijn manier van schrijven, in de keuze van de onderwerpen, die ik gedétailleerd beschreef? Louter en alleen om de theorie te demonstreeren.’ De invloed der Franse naturalistiese school op Van D. bestaat dus alleen hierin, dat hij mede onder hun invloed, *maar uitgaande van zijn eigen estetisme*, zich een theorie vormde, die hij met zijn werken wilde illustreren. Deze invloed is dus indirekt, voorzover we willen nagaan de invloed uitgeoefend op het tot stand gekomen werk. Welke betekenis heeft dit? Dat Van D. zich een ideaal scherp formuleerde, een ideaal, dat hij reeds in zich had krachtens zijn persoonlike neigingen; en dat hij zijn grote gaven dus in toegewijde dienst kon stellen van dit ideaal. Mede daardoor is zijn werk toonaangevend geworden voor een bepaalde richting; mede daardoor is het er ook wel esteties op vooruit gegaan: hij wist wat hij wilde. Het eerste werd het door de perfektie waarmee een hartstochtelik uitgesproken theorie werd toegelicht met een kunst, die hij door zijn persoonlike aanleg wist te scheppen; het tweede werd er door bevorderd. Dat het persoonlik talent niet geraakt wordt door kennismaking met een Zola, blijkt bovendien uit wat Netscher meedeelt: ‘Mijn moeder vertelde dat Zola zoo gemeen was en mijn neef Kolff sprak dat tegen. Dat wekte mij op, hem ook eens te gaan lezen.... Toevallig vond ik zoo de schrijver, die uitte *wat ik onbewust in me had*.’ Dat juist Zola hier enige invloed kan hebben uitgeoefend is toevallig: het had even goed Moore kunnen zijn, de Engelse Zola, met wie Netscher later kennis maakte. Welke betekenis heeft het - artistiek gesproken - dat men iemand vindt die uitte wat de schrijver reeds onbewust in zich heeft? Geen andere dan deze, dat daardoor het ideaal bewuster kan worden. Dat kan inderdaad artistiek een nuttig effekt sorteren.... bij het talent of de dillettant. Bij het genie is deze invloed gering en.... onnaspeurbaar. Het talent en de dilettant kunnen inderdaad *eerder* tot aktiviteit worden gebracht. Maar voor een Van D. is een dergelike invloed van geringe betekenis.

Iets anders is het feit, dat Van D. (met Erens), vaak een bezoek bracht in Tivoli in De Nes, waar nu en dan een komiek

optrad die een voordracht hield. ‘Daar kwamen dan dikwijls die gezwollen uitdrukkingen in voor, die Van D. later zijn slachtoffers, als Smit Kleine, naar het hoofd wierp. Querido heeft hem dat na willen doen. Hij deed het op kranige wijze, maar Van D. *haalde het uit de bron* en Querido had het uit de tweede hand.’[1)] Deze komiek heeft dus inderdaad invloed op Van Deyssels taal uitgeoefend in bepaalde kritieken. Deze invloed heeft dus een zekere betekenis, ook in artistiek opzicht. Het geval is leerzaam, omdat er uit blijkt hoedanige invloeden er kunnen werken, buiten de literaire-in-eigenlike-zin om, die alleen door doxologie worden onderzocht.

Hoe zou bij Querido uit te maken zijn of hij invloed van Zola heeft ondergaan? Wij weten dat hij Zola bewonderde, maar evenzeer, dat hij een totaal ander innerlik leven had dan Zola. ‘Alleen in den beginne was aanwezig een overeenkomst in het gebruik van naturalistische termen, maar dat is ook feitelijk het eenige dat (hem) aan een school gebonden heeft.’ Buysse erkent dat hij vroeger onder invloed van Zola had gestaan. Maar hij voegt er onmiddellik aan toe: ‘Maar aan de wetenschappelijke tendenz, bijv. aan de kwestie der heriditeit, die bij Zola zoo op de voorgrond treedt, hecht ik heelemaal niet.’ Zola's invloed op Buysse bepaalt zich tot de toepassing van een zeker procédé, waartoe B. krachtens aanleg en opvoeding toch gekomen zou zijn. Zonder deze aanleg en opvoeding zou men mogen verwachten, dat hij Zola in àlles had gevolgd, maar dat is niet het geval: er blijven aanmerkelike verschillen bestaan. Men kan dit laatste ook konstateren als men de invloed van Shelley onderzoekt. Kloos zag éne zijde van Shelley: de estetiese, omdat hij zich in dat opzicht er mee verwant voelde; de anarchistiese Shelley zag hij niet. Die was het, waartoe Van Eeden zich meer getrokken voelde. Waarom? Omdat Kloos en Van Eeden naar aanleg en opvoeding al te zeer verschilden. Bij alle invloed handhaaft zich dus de persoonlikheid, zo die altans een krachtige aanleg bezit. In het algemeen moet men konstateren dat doxologie - niet in se, maar zoals zij prakties beoefend wordt - te kort schiet in het aangeven der verschillen. Zij werpt zich op de overeenstemming en, getroffen door vaak inderdaad uiterst merkwaardige korrespondenties, konkludeert zij dan al te lichtvaardig tot invloed zonder andere mogelikheden - v.n.l. schepping

1) De Maasbode A. van Woensdagavond 15 Maart 1933, Tweede Blad.

vanuit de eigen aanleg te overwegen. Hoe groter schrijver, hoe groter verschillen, ook met ‘verwante’ figuren: de persoonlikheid verwerkt zelfwaarneming der realiteit en verbeeldingwaarneming der letterkunde, op dezelfde wijze, en deze pêle-mêle laat geen analyse meer toe, altans niet zonder de steun van feitelike gegevens, zeer grote voorzichtigheid en overweging van overeenkomsten èn verschillen. Querido las Zola, maar hij had ook een klein boekje waarin hij aantekeningen maakte. Deze twee, wier ‘invloed’ - wat de ‘inhoud’ betreft - op gelijke lijn kan gesteld worden, laten zich in Q.'s werk niet scheiden, terwijl geen van beide van betekenis zouden zijn zonder de grote artistieke aanleg die Q. ongetwijfeld bezat. Hoe een sterke persoonlikheid zich handhaaft, ook tegenover veelgelezen auteurs, blijkt voortdurend. Van Schendel las in zijn jeugd graag Eugène Sue, maar ik geloof dat het hopeloos zou zijn in zijn werk te speuren naar invloed van Sue. Annette von Droste-Hülshoff verkeerde veelvuldig onder het volk, hoorde en verzamelde hun volksliederen,.... maar geen noemenswaardige invloed is daarvan op haar uitgegaan. Wel geschiedde dit bij een kunstenaar als Grimme. Vanwaar dit verschillend resultaat te verklaren? Nergens anders uit dan uit het verschil van persoonlikheid.[1)]

Bij de voorbereiding spelen ook andere dan litteraire faktoren een rol. Ik heb er reeds op gezinspeeld in het geval van de komiek en Van Deyssel. Van de Woestijne schrijft zijn vorming toe aan zijn vader en grootvader, aan zijn eigenaardige levensomstandigheden, aan Van Langendonck, aan de Nieuwe Gids ‘Door natuur en opleiding ben ik individualist’, verklaart hij. Bastiaanse meent dat Oosterbeeks natuurschoonheid hem beïnvloed heeft. Dr. Haantjes meent, dat de menselike ellende, opeengehoopt te Zetten, van grote invloed is geweest op de vorming van de geestelike persoonlikheid van Wilma[2)]. Maar hoe men het ook wendt of keert: geen dezer faktoren raakt ooit de kunstaanleg. Hoogstens kunnen zij de werkzaamheid van een talent versnellen of vertragen. De vorming der ideeën - artistieke of niet-artistieke - kan er door beïnvloed worden - d.w.z . geïntensiveerd of bewust gemaakt -, de kracht van aanval en verdediging, het

1) Vgl. Carl Niederdräing, Das Verhältniss der Westfälischen Dichter des neunzehnten Jhrh. zum Volkslied, Münster 1927.
2) Over Wilma en haar werk, A'dam 1931, p. 6.

moreel in de strijd, de argumenten die men hanteert. De literaire funktie wordt nooit door invloeden gevormd, wanneer we met een geniale aanleg te doen hebben. Wel kan van vorming der aanwezige krachten sprake zijn in waarneembare mate, indien we te doen hebben met een talent of dilettant.

We blijven voor een dergelike konstatatie van zulke zaken vrijwel aangewezen op bekentenissen van de auteurs zelve. En ook deze dienen nog met omzichtigheid gehanteerd te worden. Retrospektie is niet zo eenvoudig. Zij eist wetenschappelike scholing en ik zou niet durven beweren dat ieder onzer kunstenaars die bezit.

De inspiratie! Wie zal de geheimen van dit wonder achterhalen? Zij ontstaat soms schijnbaar toevallig. ‘Hoe ga je schrijven? Omdat het je invalt. Er is eigenlijk geen andere reden.’ (Verwey). Emants echter kwam eerst tot het schrijven van zijn Loki, toen hij de Edda las; Vermeylen tot zijn Wandelende Jood door het lezen van Goethes Ewigen Juden. Vooral het laatste voorbeeld bewijst, hoe toevallig een bepaalde vorm voor een boek kan ontstaan, en tegelijkertijd hoe belangrijk voor een bepaalde figuur zo'n - toevallige! - invloed kan zijn. 't Gekompliceerde proces der inspiratie maakt - zonder feitelike mededelingen over kunstenaars - 't onderzoek op dit terrein vrijwel onmogelik.

Bij de uitvoering van een konceptie kunnen weer allerlei faktoren werkzaam zijn, ook wel eens literaire invloed. Emants heeft eens een optimisties slot aan een toneelstuk gemaakt om zijn vrouw een genoegen te doen. Bij de uitwerking had Emants niet alleen bepaalde personen voor zijn geest staan, maar hij noemt ze zelfs bij hun namen, die hij dan later, als alles gereed is, verandert. Zo hebben ook niet-kunstenaars invloed op literaire werken.

Beperken we ons tot literaire invloed, dan rijst de vraag waarom een verandering die Potgieter aanbrengt in zijn werk op aanwijzing van Drost[1)], belangrijker is, dan ene die op aanwijzing van 's schrijvers vrouw ontstaat. Ongetwijfeld is er verschil: de invloed van een literaire persoonlikheid of een literair werk, komt niet tot stand tenzij er een verwantschap bestaat; zo'n invloed beklijft beter, gaat dieper, werkt mogelik

1) J.M. de Waal, Briefwisseling van Aernout Drost met Potgieter en Heye. L. TS. XXXVII, 81 e.v.

later nog na en,.... heeft veel meer kans een korrektie te zijn die z'n betekenis heeft voor de waarde als kunstwerk.

Vandaar dat het begrijpelik is, dat in het algemeen de doxologie die invloeden kiest uit de talrijke die werkzaam zijn, welke een literair karakter dragen, literair dan genomen als bepaling bij de persoon of het werk dat de invloed uitoefent. Zo beschouwd kan er van invloed sprake zijn in de volgende gevallen: bij plagiaat, vertaling, nadichting, imitatie, ontlening van gedachten of ideeën, van argumenten in de strijd tegen een andere generatie, morele steun-in-de-strijd ontleend aan schitterende voorbeelden van toepasing der eigen theorieën, ontlening van stof; meestal voegt men daaraan toe ‘la fortune intellectuelle’, ofschoon lang niet alles daarvan valt onder eigenlike literaire invloed. Welke de betekenis van ieder dezer (bewuste of onbewuste) beïnvloeding is heb ik in het genoemde opstel in 't Ts. v.T. en L. uitvoeriger uiteengezet. Ik wil er in het verband, waarin er hier over gesproken wordt alleen op wijzen, dat invloed het grootste is - maar ook het minst beduidt - bij een plagiaris; dat invloed het geringst is, maar het meest beduiden kan voor het kunstwerk, bij ‘ontlening’ van stof of ideeën; maar dat in het laatste geval de persoonlikheid van de kunstenaar zelf van de grootste betekenis is en blijft. De doxoloog bedenke, dat verschillende invloeden vallen buiten de eigenlike literaire sfeer, dat hij die desalniettemin dient te onderzoeken, teneinde de betekenis der literaire beïnvloeding juist af te wegen. Deze laatste laat zich bijna nooit bevredigend vaststellen dan op grond van feitelike gegevens. Verder houde men in het oog - de onderzochte gevallen zullen het telkens opnieuw leren - dat invloed de literaire werkzaamheid slechts versnelt of vertraagt, ook wel eens van richting doet veranderen, maar nooit de diepere oorzaak ervan is. Hoe groter talenten en hoe zwakker sekundaire funktie, hoe minden kans op beïnvloeding, hoe meer altans de invloed door eigen aanleg en karakter wordt geneutraliseerd.

Ik resumeer: invloed bestaat. De mogelikheid haar te onderzoeken bestaat evenzeer, maar het is een moeilik geval. Het best doet men met eerst de mogelikheden te onderzoeken, mogelikheden die bloot komen te liggen door studie van karakters, van aanleg, van lektuur, van ‘la fortune intellectuelle’. Daarnaast stelle men de feitelikheden: dagboeken, artiekelen, autobiografieën, misgrepen bij bewerkingen van een stof, interviews. Het liefst onderzoeke men ook, niet de invloed van één persoon -

tenzij niet anders mogelik is[1] - maar de invloed van een school, omdat het immers vrijwel ondoenlik is invloeden als van Zola en Moore, van Heine en Multatuli, te scheiden.

De thematologie loopt nog groter gevaar de invloed van de persoonlikheid te onderschatten, ja geheel te vergeten. Dat ligt in haar aard: thematologie beweegt zich immers, wil zij juist worden beoefend, op de grenzen van vele en velerlei wetenschappen. Zij kan daar niet buiten, en zij moet de moed hebben dit te erkennen, ook al zou onbekendheid met haar taak haar het verwijt doen ontvangen, dat zij een allegaartje is, ook al zou zij daardoor het gevaar lopen dat critici zich werpen op een onderdeel van wat behandeld is: de folklorist op het folkloristiese[2], de filosoof op het filosofiese, de theoloog op het theologiese, waardoor eenzijdige oordelen mogelik - maar ook uiterst onbillik - zijn. In het Ts. voor T. en L. heb ik getracht aan te geven, hoe de thematoloog zijn taak moet opvatten. Hier wil ik alleen de persoonlikheid van de kunstenaar trachten te redden van de ondergang, waaraan bij in de thematologie blootstaat. Het is immers begrijpelik, dat de stof de thematoloog uitermate interesseert. Dit leidt er toe, dat de thematoloog allicht meent, zijn taak te hebben volbracht indien hij alle werken, handelend over een bepaalde stof, bij elkaar heeft gezet, al of niet onderling vergeleken. Maar hij moet meer doen: hij moet trachten vast te stellen in hoeverre deze stof op eenvoudige ‘ontlening’ berust, in hoeverre de veranderingen een gevolg zijn van het ideaal dat de schrijver wilde uitbeelden. Het eerste deel dezer taak is eigenlik van doxologiese aard, het tweede kan niet volbracht worden zonder kennis van de persoonlikheid van de schrijver. Of hij daarom het eerste moet nalaten? Ik geloof het niet. Een streng beperkte opvatting van de thematologie tot ‘Stoffgeschichte’ zou ons terugvoeren naar de opsommingen, die zo strenge oordelen over de thematologie hebben uitgelokt.

Men konstateert b.v. dat A een stof zus of zo heeft behandeld; dat B hetzelfde heeft gedaan en op dezelfde manier. Dus.... bestaat er een afhankelikheid van B t.o.v.A. Dit laatste nu is niet juist. Geen sprekender voorbeeld dan de Ahasverustrilogie van Kees Meekel: hier vindt men welhaast alle hoofdmotieven

1) Invloed van Léon Bloy b.v.
2) Erger nog: als folklorist op 't literaire, als filosoof op 't folkloristiese!

terug die ooit in de legende van de Wandelende Jood zijn aan gewend. Toch heeft geen kunstenaar dit werk beïnvloed. De schrijver heeft die uit een folkloristiese jeugdherinnering terwijl hij er ooit eens een Frans werkje over gelezen had, waarvan hij zich noch tietel noch schrijver herinnerde. Maar, Kees Meeke bezag de stof vanuit een bepaald gezichtspunt; hij meende dat de legende zo ‘moest’ zijn: de kennismaking met de stof was dus min of meer toevallig, de omvorming geheel persoonlik.

Ik meen, dat ook Dr. van 't Hooft een verkeerde verhouding vaststelt in zijn vergelijkende studie over de Wandelende Jood bij Goethe en bij Vermeylen[1)]. De konklusies, waartoe Dr. van 't Hooft in zijn beschouwing komt, zijn deze: ‘Goethes Fragmente müssen beim Verfasser des Niederländischen Ahas verusromans einen starken Eindruck zurückgelassen haben und die Vermutung, dasz sich bei der Bearbeitung des Stoffes Goethes Einflusz, sei es bewuszt, sei es unwillkürlich geltend gemacht hätte, ist sicher nicht unberechtigt.... Abweichend vom Volksbuch findet in Vermeylens Roman die Katastrophe statt gerade im Moment, als Christus unter der Last des Kreuzes zusammenbricht..... Eine auffällige Übereinstimmung mit Goethes zeigt sich noch darin dasz auch Vermeylens Ahasverus eigentlich nicht das blutüberlaufene Gesicht Christi, sondern das verklärte Antlitz des Herrn erblickt, das ihn sogar auf seiner Wanderungen durch die Jahrhunderte gar keine Ruhe mehr lassen wird.’

Laat mij allereerst verklaren, dat deze laatste trek inderdaad aan Goethe ontleend kàn zijn, al komt hij ook bij andere schrijvers voor. Maar iets anders is dit: terecht merkt Dr. van 't Hooft op, dat alleen het eerste deel ter vergelijking kan ‘herangezogen’ worden, aangezien in de drie andere Ahasverus de drager ener idee is geworden. *Maar dit eerste deel is juist het minst belangrijke en is* nà *de drie andere delen geschreven*. Het eerste deel is er, zoals de Schrijver tegenover De Ridder verklaarde, later bijgekomen als noodzakelike inleiding ter wille van de lezer. Als dus Vermeylen verklaart, dat hij dezelfde dag, dat hij Goethe las het werk met symbolen en allegorieën uitwerkte, bedoelt hij daarmee niet het eerste maar de drie laatste delen, die Dr. van 't Hooft - terecht overigens - uitschakelt. Het eigenlike werk (hfst. 2, 3 en 4) staat dus blijkbaar buiten Goethes invloed, behoudens misschien een trekje als Christus' ogen, die De Wandelende

1) Neoph. XVIII, p. 101-112.

Jood blijven volgen. Ik stel mij de gang van zaken, en dus Goethes invloed, heel anders voor. Men mag aannemen, dat Vermeylen als Vlaming de legende van de Wandelende Jood, die er in de volksmond en in volksboekjes zeer verbreid is, kende. Zijn ideeën wilde hij vorm geven in De Verzoeking van de H. Antonius, op welk denkbeeld hij wel gekomen zal zijn door de zo vereerde Flaubert. Op een goede dag leest hij Goethes Ewigen Juden. Nu ziet hij plotseling klaar, dat deze figuur zal kunnen omvatten wat hij geven wilde. Goethe is daarna ‘vergeten’, maar de kennis die hij reeds had van de legende komt hem nu ter hulp om een konceptie op te stellen. M.a.w. Flauberts invloed met zijn Verzoeking van de H. Antonius is even groot geweest als die van Goethe; alleen, omdat Goethe hem in de herinnering bracht een geschikter figuur, is het resultaat van die invloed voor ons een sublieme roman geworden van een bepaalde vorm, terwijl een dergelike invloed van Flaubert eveneens, maar zonder resultaat gewerkt heeft. Maar dat lag noch aan Flaubert noch aan Goethe! Dat lag enkel aan de schrijver. Ik geloof trouwens dat, ondanks de Ahasverusgestalte, Flauberts invloed op Vermeylen groter is geweest dan die van Goethe en wel op zijn streven naar een sterke, zuivere en uiterst-eenvoudige diktie.

Het zal dan ook wel geen verwondering wekken, dat er zoveel verschillen zijn tussen Goethe en Vermeylen. Goethe liet de Wandelende Jood los voor de Wederkerende Heiland, Vermeylen laat juist de Verzoeking van de H. Antonius los voor Ahasverus. Bij Vermeylen wordt geen vloek uitgesproken; bij hem zou Ahasverus een andere rol te vervullen hebben dan bij Goethe.

Om het eens heel duidelik te zeggen: ik geloof dat Goethes invloed op dit werk van Vermeylen niet groter is geweest dan de eventuele invloed die van een amusant weekblad zou zijn uitgegaan, indien daarin een verhaal van Ahasverus toevallig zijn aandacht had getrokken. Wel had, om het literaire karakter van Goethes werk, diens invloed groter kunnen zijn, maar in literair opzicht moet men invloed op Vermeylen (met de nodige omzichtigheid) vooral zoeken bij Flaubert. Ten overvloede informeerde in bij Vermeylen zelf. D.d. 2-4-'33 schrijft hij me: ‘ik mag u verzekeren, dat de idee en zelfs de algemeene indeeling van mijn boek ± vaststonden, voor dat ik de fragmenten van Goethe las, - maar het zou een Verzoeking van S. Antonius worden. Bij het lezen van Goethe ontdekte ik dan, dat de figuur

van Ahasverus beter bij mijn bedoelingen paste. Ik geloof niet dat de fragmenten me verder van eenigen dienst geweest zijn.'

Ook hieruit blijkt voor mij weer, hoe de persoonlikheid van de kunstenaar hoofdzaak is en blijft. Evenals de doxologie zal ook de thematologie goed doen met ruiterlik te erkennen, dat haar werkzaamheid voor een deel ligt buiten het striktliteraire dat zij vaak komt op het terrein van wijsbegeerte, folklore historie, psychologie, e.d.m.; daardoor is zij volstrekt niet minderwaardig aan andere wetenschappen, aangezien het leven nu eenmaal niet in meetkundige vakjes is verdeeld: er zijn ook grensgebieden. Ook niet-literaire faktoren zullen doxologie en thematologie in hun onderzoek moeten betrekken, ook het kaf onder het koren. Wel dient er voor gewaakt de betekenis hiervan niet te overdrijven. Behalve op de overeenstemminger dient ook op de verschillen te worden gelet, opdat wij, bij de vergelijking, de verhoudingen in hun juiste afmetingen zullen zien.

Wie schrijft over volkskunst, meent meestal dat deze gespeend is van persoonlikheid. 'De goede sprookjesstijl is niet iets individueels, maar het produkt van een collectieve werkzaamheid.... Tegelijk met de inhoud dezer vertellingen is ook de vorm overgeleverd, die als het ware daaruit te voorschijn is gegroeid. En het volk is in zijn rauw gevoel en onbevangen naïviteit hetzelfde gebleven. Het spreekt dus vanzelf, dat de vertellers den vorm waarin zij zelf vroeger het verhaaltje hebben gehoord, onveranderd bewaren.'....Er is een principieel verschil tusschen den sprookjesstijl en dien anderen literairen, zooals onze moderne smaak dien opvat. Onze kunst streeft naar het scherp omlijnen van iets individueels: de volkskunst daarentegen.... naar het type. Aldus een uitnemend kenner van de floklore, Jan de Vries[1]. 'Das Kunstlied greift zum persönlichen Ausdruck das Volkslied bevorzugt die Formel.' Aldus de Faustspecialist Dr. van 't Hooft[2]. Scherper is het verschil tussen volkskunst en kultuurkunst geformuleerd door de eerste grote Noord-Nederlandse folklorist Prof. Schrijnen. 'Het folkloristisch kunstwerk is geheel onpersoonlijk, het voert slechts een potentiëel bestaan

1) Ja de Vries, Het Sprookje; N.V. Standaard-Boekhandel, Ant werpen, passim.
2) Das deutsche Volkslied. Openbare les, 's Gravenhage, M. Nijhoff 1931, p. 20.

terwijl elk produkt van de kultuurkunst geobjektiveerd is en een konkreet bestaan voert, onafhankelijk van lezers en hoorders. Ook is de aard van de censuur verschillend. In het eene geval is deze imperatief, in het andere: ik zou haast zeggen fakultatief.'[1] Deze beschouwing brengt ons al veel dichter bij de uiteindelike waarheid. Het enige bezwaar dat ik er nog tegen heb, is de uitdrukking: 'het folkloristische kunstwerk is geheel onpersoonlijk.'

Als typiese kenmerken van deze onpersoonlike kunst worden dan genoemd: veelvuldige herhalingen, het overwegen van parataxis, het onderscheiden karakter der adjektieven (epitheta van eigenschap tegenover epitheta van toevalligheid), traditionele getallen, plaatsen en bloemen, de liefde voor het type, het lapidaire van de stijl. Martha Bringemeier schrijft zelfs: dat men de 'Wiederholung als *das* stilistische Prinzip des Volksliedes bezeichnen kann.'[2] Al deze kenmerken komen inderdaad opvallend veel in volkskunst voor. Maar men dient twee zaken te bedenken: ten eerste dat deze kenmerken ook in kultuurkunst voorkomen en ten tweede, dat er ook volkskunst is die aan deze voorwaarden niet voldoet. Alleen, al deze kenmerken komen in volkskunst méér voor, worden er veelvuldiger in gehanteerd, maar zijn geen onbetwist eigendom der volkskunst. We moeten ons hier evenwel op het terrein der hypothesen begeven, aangezien de studie der volkskunst[4] die in dat opzicht volwaardige gegevens zou kunnen verschaffen, nog in de kinderschoenen staat. Ik bedoel, de studie zoals die door vele Russiese folkloristen wordt aangevat; zij gaan n.l. bij het verzamelen van het sprookjesmateriaal uit van de persoon van de verteller. Hoeveel in dat opzicht nog ontbreekt, moge blijken uit de volgende gegevens en getallen: Finland heeft 30 000 teksten, Estland 25 000; dergelike getallen treft men in de meeste andere landen in de verste verte nog niet aan. Voor zijn werk *Kaiser un Abt*[3] verzamelde Anderson bij de Turken 7, in de Kaukasus 5, in Azië 10, in Afrika 2, in Amerika 5, maar in Mensk (waar hij persoonlik heenging!) alleen 23 varianten. Afgezien van de vraag of dit alles volks*kunst* is, blijkt er duidelik uit, hoe ontzaggelik veel er nog te doen is. Daarbij heeft men te weinig gelet op de ver-

1) Nederlandsche Volkskunde, II^2, p. 95.
2) Gemeinschaft und Volkslied. Münster i.W., 1931, p. 106.
4) En der cultuurkunst, al is deze drukker bestudeerd.
3) Vgl. Revue des études Slaves, IX, 221-236.

teller. Men heeft dan ook de verhalen naar motieven of streken gerangschikt. De Russiese ervaringen zijn evenwel van die aard, dat het noodzakelik is gebleken - voor zover 't de studie van volks*kunst* betreft - de verteller als grondslag te nemen. Terwijl men tot nog toe meestal uitging van de stelling, dat een volksverhaal werd bewaard en overgeleverd in een bepaalde vorm, stelling die de konklusie gerechtvaardigd deed schijnen: volkskunst is onpersoonlike kunst - is door de Russiese onderzoekingen gebleken dat dit onjuist is. Dezelfde vertellers geven een bepaald verhaal na verloop van tijd dikwijls aanzienlik gewijzigd weer.[1] Hun persoonlikheid treedt wel degelik aan de dag: in inlassing van eigen ervaringen, eigen beroep, in de moraal van het verhaal en ook in de stijl van de vertelling. Ik kan er niet verder op ingaan, maar verwijs naar het boek van Mark Asadowskij *Eine sibirische Märche nerzählerin* en een artiekel van Serge d'Oldenbourg, *Le conte dit populaire: problèmes en méthodes*.[2] Zeker staan wij met deze onderzoekingen nog aan een begin maar er blijkt toch al wel dit uit, dat - óók in volkskunst - de persoonlikheid van de kunstenaar aan het licht komt. En waarom eigenlik ook niet? Al te gemakkelik vindt de mening ingang, dat de niet-gekultiveerden allen over één kam geschoren moeten worden. De ervaringen van b.v. missionarissen is een andere. Ik wil slechts een kroongetuige aanhalen, een missionaris die 17 jaren lang de Murundi observeerde, hem in z'n dageliks doen en laten gadesloeg en blijkens wat hij er over publiceerde wetenschappelik in deze zaken geschoold was. Ik bedoel Dr. Zuure. In *L'âme du Murundi*[3], schreef hij: ‘Une remarque faite en passant: on est étonné de voir la facilité avec laquelle certains savants de l'Europe diminuent le rôle de l'individu dans les sociétés inférieures. Et cependant tous ceux qui viven au milieu d'elles constatent tous les jours qu'un Noir n'es pas l'autre; certains tranchent sur la masse. On en trouve mêm d'étonamment bien doués.’

Ik kan dus niet toegeven dat het persoonlike in de volkskuns niet aan de dag zou treden. Wel geloof ik dat bovengenoemd

1) F.F.C. no. 68. Helsinski 1926. Anderson polemiseert op scherp toon tegen de Russiese opvatting in z'n ‘Das Lied vom alten Hildebrand’ Dorpat 1931.
2) T.a.p. noot 3 vorige blz.
3) Beauchesne, Paris 1932, 499.

kenmerken voor volkskunst méér gelden dan voor kultuurkunst. Het verschil tussen volks- en kultuurkunst bestaat voor mij dan ook niet in het verschil 'persoonlik-onpersoonlik', 'individueel - kollektief', maar in een verschil van persoonlikheid. De feiten wijzen, dunkt mij, voorlopig altans, op een verschil tussen kultuur- en volkskunst, dat voortspruit uit twee verschillende manieren van scheppen. Bij volkskunst valt het akcent meer op het irrationele en onbewuste, bij kultuurkunst meer op het intellektualistiese en bewuste. De eerste is de geliefkoosde voorstelling der Romantiek, die dan ook de studie der volkskunst zozeer heeft bevorderd. De twede is die volgens de voorstelling van Aristoteles: 'Het kunstscheppen is een klare bewustzijnsactiviteit die van de rede afhangt[1].' Kultuurkunst begint dan ook pas in de volle betekenis van het woord te ontstaan in de tijd der Renaissance.

Ik voor mij geloof, dat het goed zou zijn èn voor het komparatisme èn voor de studie der volkskunst (wat niet hetzelfde is als volkskunde!) indien, bij de inderdaad verblijdende aktiviteit van zijn beoefenaars meer rekening gehouden werd met de persoonlikheid des kunstenaars[2]. Het zou m.i. tot veiliger konklusies en dus tot vruchtbaarder resultaten voeren.

Hulst.

JOS. J. GIELEN.

1) De Bruyne, t.a.p. 225 e.v.

2) De konsekwentie van een en ander is, dat volkskunst dus ook volwaardig in de litteratuurgeschiedenissen behoort behandeld te worden. Alex. Haggerty Krappe schrijft in z'n *The science of folklore* (London 1930, p. X): 'I conceive of folk-tales and folk-songs as purely literary manifestations of the popular genius, acting under the same impulses as the productive mind of literary men, scholars and artists. The two differ only in much same things in which different literary schools are apt to be at variance, that is, in questions of taste and methods of technique.'

Het Wilhelmus.

Nu dit jaar, ondanks het uitvoerige werk van Dr. Leendertz verschillende opstellen, waaronder belangrijke als die van Prof. G. Brom en Mr. P.N. van Eyck, over het Wilhelmus verschenen zijn, staat het bijna aanmatigend nog iets aan het te berde gebrachte te willen toevoegen. Maar er is één opmerking die ik niet gemaakt zag, en wel deze dat de schrijver van ons volkslied met een zoo buitengewone planmatigheid is te werk gegaan. Tenminste: men krijgt de indruk dat hij dit deed. Hij laat, in de eerste regel, zijn held optreden als Wilhelmus van Nassouwen, en hij wil een naamdicht schrijven. Nu zou men dus denken dat dit - op iedere letter een strofe - minstens twintig strofen bevatten zou. Maar dat doet het niet, hij verkort de naam tot Willem van Nassou en schrijft er vijftien. Dat heeft hij dadelijk bedoeld, zegt men: alleen heeft hij ter vulling van de regel die naam in zijn aanhef uitgebreid. Dat geloof ik ook Toch treft het me dat hij ondanks die uitbreiding bij zijn bedoeling gebleven is. Volksdichters zagen doorgaans niet op een strofe meer of minder, maar deze dichter schijnt geen lust te hebben gehad van zijn bedoeling af te wijken. Juist het vaststaan van de bedoeling treft mij. Het is of ik hem voor zijn papier zie zitten en daarop van boven naar beneden de letters van Willem van Nassou geteekend.

Nu ik dat lijstje langs zie en meteen lees wat hij ernaast geschreven heeft, treft me weer een bedoeling. Het schijnt me namelijk dat strofe 1-6 bij elkaar behooren, doch strofe 7-9, die in toon en gedachte geheel van hun voorgangers verschillen, dit ook doen, en dat met strofe 10 weer een heel andere toon en gedachtegang optreden en ons naar het eind voeren. Maar - strofe 1-6 behooren juist bij de naam Willem, strofe 7-9 bij het woordje ‘van’, en de rest, juist ook weer zes strofen, bij Nassou. Het is of ik in het handschrift de drie afdeelingen eenigszins van elkaar gescheiden zie, of de schrijver gedacht heeft: laat ik zorgvuldig te werk gaan, ik heb drie gedeelten, een van zes, een van drie en een van zes strofen, laat ik daarvan gebruik maken en nu ook in wat ik te zeggen heb een driedeeling invoeren.

Als dit zoo is, zou het al heel planmatig zijn. Niets voor een

volksdichter, eer iets voor een letterkundige die zich een ongewone taak opgaf.

Laat ik het gedicht nog eens nagaan, om te zien of mijn veronderstelling valt waar te maken.

De eerste zes strofen leveren geen moeilijkheid. De held stelt zich voor, zegt zijn afkomst, betuigt zijn trouw aan het vaderland, verklaart dat hij soeverein is en stelt vast dat hij van zijn leenheer niet is afgevallen. Hij is een verbannen vrome, maar vertrouwt dat hij in zijn bestuur zal weerkeeren. Hij bemoedigt zijn onderdanen en vermaant allen die goedwillig zijn voor hem te bidden opdat God hem kracht geve om hen te helpen. Hij, van zijn kant, heeft gedaan wat hij kon, hij en zijn broeders. Hij zelf, van zoo hooge afkomst, heeft als geloofsheld zijn leven gewaagd. Hij bidt God, op wie hij vertrouwt, om zoo te mogen blijven en de spaansche tirannie te mogen uitdrijven.

Deze zes strofen schijnen mij een gedicht op zichzelf. De strijdende geloofsheld, vroom en helfhaftig, heeft er zich in uitgebeeld.

Vergis ik mij niet, dan is de toon van de zevende strofe al dadelijk geheel anders. De strijdbare klank, waarmee God in de zesde werd aangeroepen heeft plaats gemaakt voor een zachtere, een inniger, een hijgender. Het is de gebedstoon van iemand die zich in nood gevoelt. Als een vluchtende David gevoelt hij zich. Toch heeft God David uitgered, hem een koninkrijk gegeven. Een koninkrijk? Voor zich verwacht hij dat niet, wel het eeuwige rijk dat voor de getrouwe maar sneuvelende Godsheld is weggelegd.

Terecht heeft men opgemerkt dat hier de gedachte geheel is afgedwaald van wat men na de lezing van de eerste zes strofen verwachten zou. Maar ik noem het geen afdwaling. Ze is een nieuwe gedachte, een nieuw beeld van de Prins zelfs, en dat geheel uitgedrukt in de drie strofen. Een tweede gedicht dus dat aan het eerste is toegevoegd en dat weer volstrekt is afgesloten.

Want met de 10de strofe is de toon alweer onderscheiden. Niet krijgshaftig, niet van de wereld afgetrokken, maar nu met deernis naar die wereld toegewend. Deernis om het edele land dat te lijden heeft, het land dat hij heeft willen redden - en de trots om de dappere poging komt even boven - en dat zou zijn gered als God het gewild had. Maar God wou het niet. Bij zijn besluit moet men zich neerleggen. Hij, die in tegenspoed standvastig gebleven is, legt zijn zaak in Gods handen. Hij neemt

afscheid, al zal hij blijven waken. Een toon van onwereldschheid komt weer boven. En nog eens - in aansluiting aan zijn aanhef - verklaart hij dat hij de trouw aan zijn leenheer niet gebroken heeft, maar - dat de gehoorzaamheid aan de goddelijke leen heer de hoogste is.

Ook dit dus een gedicht op zichzelf, maar dat in zijn laatste strofe, door het terugverwijzen naar een paar regels van de eerste de drie gedichten tot een maakt. Drie gedichten, die elk een faze van Oranjes wezen geven en met hun drieën hem geheel.

Ik kan niet anders dan in deze kompositie iets ongewoon planmatigs zien. Het Wilhelmus verschijnt erdoor als het werkstuk van een wel zeer overwogen geest, een geest die het zuivere tegendeel is van wat men verstaat onder een volksdichter Toch is de vorm die van een volksdicht, en niet alleen in zijn geheel genomen, maar ook in verschillende van zijn kenmerken onzuivere rijmen, onverschilligheid ten opzichte van woord herhalingen, schaarsheid van dichterlijk materiaal, woordenkeus die bepaaldelijk heenwijst naar twee groote groepen van volkslite ratuur: de psalmen en het geestelijk lied.

Houdt men deze tegenstelling: de planmatigheid van wie men een geschoold letterkundige zou willen noemen, en de aanwending van zooveel en talrijke kenmerken van het volkslied voor oogen, dan gaat men nog meer belangstellen in de vraag wie de bekwame schrijver geweest mag zijn die uit deze dubbelheid zulk een duurzaam gedicht tot stand bracht. In elk geval doe men Marnix geen oneer aan als men veronderstelt dat hij het is geweest.

ALBERT VERWEY

Ter zake kundig?

Herhaaldelik leest men in de laatste tijd, in allerlei geschriften, da iemand ‘ter zake kundig’ is. Aangezien *kundig* nooit gevolgd word door *tot*, moet deze uitdrukking door misverstand ontstaan zijn ui de genitief-constructie ‘der zake kundig’. Waarschijnlik hebben uit drukkingen als ‘ter zake dienende’, ‘dat doet niets ter zake’ bi deze vervorming een rol gespeeld.

C.D. V

Boekbeoordelingen.

A.M.F.B. Geerts, *Vondel als classicus bij de humanisten in de leer*, Tongerloo (Antwerpen) 1932.

Wij moeten Dr. Geerts dankbaar zijn dat hij, als klassiek literator, voor zijn proefschrift een onderwerp koos, welks bewerking voor de Nederlandsche literatuurgeschiedenis een belangrijke aanwinst beteekent. De vraag, hoe het met Vondels kennis van Latijn en Grieksch gesteld was, en welke waarde men aan zijn klassieke vertalingen als zoodanig moest toekennen, - reeds de tijdgenooten van Vondel oordeelden hierover zeer verschillend - heeft hier haar antwoord gevonden.

De Schr. spoorde de klassieke uitgaven op die Vondel voor zijn vertalingen gebruikte; de aanteekeningen uit dien tijd welke op die klassieken betrekking hadden; en de bronnen waaruit Vondel bij de samenstelling van de voorberichten en opdrachten putte. Het Aanhangsel vermeldt deze bronnen en uitgaven; het blijkt daar dat Vondel met verschillende uitgaven tegelijk werkte.

De eigenlijke dissertatie bestaat uit twee deelen: het eerste deel behandelt de vertalingen, het tweede de voorberichten en opdrachten.

Het eerste deel brengt ons het bewijs dat Vondel alleen het Latijn van zijn tijdgenooten beheerschte, maar voor het klassieke Latijn de hulp van zijn geleerde vrienden moest inroepen. Toen hij op ruim vijftigjarigen leeftijd de betrekkelijk gemakkelijke vertaling van Ovidius' Heroïdes zonder hulp van vrienden en van commentaren ondernam, werd deze, hoezeer als proza te waardeeren, als vertaling een mislukking[1]. Als proef van gebrekkig vertalen drukt Schr. een passage ervan af, zooals hij ook doet van Vondels Vergilius- en Horatiusvertaling.

Maar in het aanwijzen der fouten gaat Schr. wel eens te ver. Zoo is in de Horatius-vertaling ‘galnotenboom’ voor ilex (Carm. IV, 4, vs. 57) niet foutief[2]. Het bezwaar tegen de ver-

1) Zie blz. 36-37.
2) Zie Wdb. der Ned. T. IV, blz. 195.

taling van penates moeret iniquos (Carm. II, 4, vs. 15) in ‘zij betreurt het ongelijck van haren huize’ vervalt als wij denken aan de vroegere beteekenis van ongelijk d.i. onrecht. Vondel geeft hier een vrije vertaling; zoo ook wanneer hij Curia (Carm. II, 4, vs. 2) weergeeft door ‘hof’. Bij de stellig foutieve vertaling van Carm. II, 2, vs. 1 dient een voorbehoud gemaakt te worden voor het woord ‘staten’, want dit is een drukfout, die in de uitgave van 1656 werd verbeterd in ‘platen’; hetzelfde geldt van ‘vrome volcken’ voor gentibus vietis (Carm. II, 9, vs. 12), waarvoor wij in 1656 lezen ‘verwonne’. Daarentegen heeft Dr. Geerts verscheiden wezenlijk foutieve vertalingen over het hoofd gezien, bijv.:

Carm II, 1.

vs. 4. *Principum amicitias*.	V. *de verwantschap der Vorsten* i.p.v. *de vriendschappen der hoofden* n.l. van de triumviri.
vs. 5. *Nondum* expiatis uncta eruoribus.	V. *dus lang* met onverzoenden bloede geverft, i.p.v. met *nog* onverzoend bloed.
vs. 9-10. *Paulum* severae musa tragoediae desit theatris.	V. Dat uwe Zanggodin *liever een weinig* stake i.p.v. *slechts voor korten tijd* stake.
vs. 10-11. *ubi publicas res ordinaris*.	*V.* wanneerghe *het gemeen beste gered hebt* i.p.v. zoodra gij *de staatsgegebeurtenissen in volgorde uiteengezet hebt*.
vs. 26-27. *inulta* cesserat impotens *tellure*.	V. most *ongewroken dat lant* verlaten i.p.v. moest *het ongewroken land* verlaten.
vs. 37. *Musa procax*.	V. *dartele* Zanggodin i.p.v. *moedwillige* (omdat zij moedwillig sombere tafreelen koos i.p.v. scherts)[1)].

Doordat Vondels kennis van de klassieken zoo gebrekkig was, en hij deze alleen kon lezen met behulp van de humanisten van zijn tijd, volgde hij vanzelf de veranderde zienswijze van deze humanisten, toen zij de kunst van de Grieken hooger gingen schatten dan die der Romeinen. Vondel werd door de nieuwe

1) Voor de overgeslagen fouten van de overige 29 Carmina die Dr. Geerts behandelt, zij verwezen naar de nationale Vondel-uitgave, deel 7 i.v.

Hollandsch-klassieke strooming meegegrepen: hij wijdt zijn aandacht aan de Grieken.

Het Grieksch was hij echter nog minder machtig dan het Latijn, met gevolg dat hij het vertaalde uit de Latijnsche bewerking, en dan nog niet eens zelfstandig. Voor de vertaling van Sophokles' Elektra steunde Vondel op den 21-jarigen Isaäc Vossius, die geen eerste-rangs Hellenist was[1]. Alleen bij zeer gemakkelijke gedeelten was Vondel in staat den Griekschen tekst zelfstandig te raadplegen.

In het tweede deel toont Schr. aan dat Vondels uitspraken in de voorberichten zijner vertalingen van Horatius, Vergilius en Ovidius en in de opdrachten zijner treurspelen niet het resultaat zijn van eigen overwegingen, maar ontleeningen aan andere schrijvers. Ook de opdrachten der vertaalde treurspelen zijn compilaties, verkort, uit hun verband gerukt of letterlijk overgenomen.

Schr. heeft ook de voorrede van Palamedes en het Woordvooraf van Sophompaneas in het terrein van zijn onderzoek opgenomen, doch het is te betreuren, dat hij bovendien niet de hoogst belangrijke voorrede der Jeptha heeft onderzocht. Want hier zet Vondel uitvoerig uiteen, welke eischen Aristoteles' Grieksche handleiding van poëzie, die hij in de Latijnsche bewerking De Arte Poetica door de commentaren der humanisten bestudeerde[2], naar vorm en inhoud aan het treurspel stelt. In zijn strenge naleving van deze voorschriften moest de Jeptha volgens Vondels uitdrukkelijke bedoeling een modelstuk zijn voor jonge Nederlandsche treurspeldichters, en daarom geeft de voorrede van de Jeptha ons den sleutel tot de beoordeeling van Vondels latere treurspelen.

Een bibliographie van Vondel-uitgaven vormt het slot van dit boek, dat ons Vondel van een zijde leert kennen, die vooral de classici zal interesseeren.

Utrecht.

C. CATH. VAN DE GRAFT.

1) Zie blz. 9-10.
2) Schr. noemt de voornaamste van deze verklaarders en bepleit het nut voor de Vondelstudie van een synthetische studie dezer commentaren, zie blz. 13.

***Studie over de Nederlandsche plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel*, door Dr. A.C.H. van Loey (Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. Reeks VI, nr. 53; Leuven 1931).**

Nadat C a r n o y voor enkele jaren een boeiend boekje over de 'Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles' schreef, waarbij 'environs' heel ruim werd opgevat, heeft tans een ander Belgies geleerde ons een nauwgezette, veelszins voortreffelike studie geschonken over de Nederlandse plaatsnamen in de beide ten zuiden van Brussel gelegen buurgemeenten *Elsene*, dat reeds een voorstad van Brussel is, en het verderaf gelegene *Ukkel*. V a n L o e y als geboren Elsenaar was daartoe meer bevoegd dan een ander, en toen de Vlaamse Akademie een prijsvraag uitschreef, betreffende de studie over de plaatsnamen in (een) Vlaamse gemeente(n), zond hij zijn verhandeling in, die met goud bekroond werd. De kern van het werk bestaat uit de verzameling van het materiaal, en men krijgt de indruk, dat dit met veel zorg is gebeurd: wij krijgen alle gegevens van de oudste tijden af, zo nodig de tegenwoordige uitspraak[1], en een verklaring voorzover doenlik. Daarbij moet de Schr. zich vaak op het gevaarlike pad van de etymologie begeven, waarbij hij in de regel de nodige voorzichtigheid toont, al ontaardt de uitvoerigheid wel eens in wijdlopigheid. Soms ook leiden zijn bespiegelingen hem op een verkeerd spoor, b.v. bij *Diesdelle*, oudste vorm *Dieversdelle* (a. 1392). Onder de vele namen, die V.L. (blz. 271 v.v.) hier vergelijkt, zijn er met en zonder *-er*, met *ie* en met *ui*, en zo komt hij er toe, ten onrechte zelfs namen als *Duivendrecht*[2] erbij te halen. De veronderstelling van een *diever* 'bewoner van een **dief* 'diepte, lage streek' bij mnl. *bedoven* 'ingedompeld' hangt geheel in de lucht; zou niet *Dieversdelle* uit **Dievelsdelle* (dissimilatie) etymologies identies met *Duivelsdelle* (a. 1472 *Duvelsdelle*: V.L. blz. 48) zijn? Evenmin schijnt het me juist, met de Schr. (blz. 135) *Cavyver* (a. 1484; *Caey-*: a. 1620) te verklaren als *kei* + *vijver*, een niet zeer duidelike

1) B.v. bij *Avijl* (blz. 290), blijkens de klemtoon op de laatste klankgroep aan 't romaans ontleend; m.i. (oudste vorm *ouyl, ouijl*(*er*)) bij (lt.) *altus*; vgl. fra. *Auvillar, Auvillers* (Gröhler, Ursprung der franz. O.N. II (1933) 40.

2) Zie daarvoor mijn *Oe*-relikten, blz. 11.

verbinding. Ongetwijfeld bevat het de Vlaams-Brabantse vorm *kaad* (= *kwaad*), die vroeger zelfs ver noordelik voorkwam blijkens noordholl. *Cadoelen* (N.H.), a. 1374 *Quadolen*[1] (naast het niet ver er van af gelegen *Kwa-dijk*. Het bevat een *kwaad* in de betekenis van 'klein', zeer bekend in tal van plaatsnamen als *Kwadendamme* (Z. Beveland), *Quade porte* (Rek. Holl. Zeel. I 33 v.v.), *Quad-brigge* (J a c o b s , Westvlaamsch, blz. 51); reeds in de Saxon Chron. een *Cwāt-brycge*[2]. Ook als men bedenkt, dat V.L. nog geen kennis had kunnen nemen van M u l l e r s artikel (N.G.N. 8 [1932], 124 v.v.), schrikt men toch van zijn 'Veluwe.... d.i. noorsch *fell*: berg, Os. *feld*' enz. (blz. 154). Andere keren echter, en niet zelden, is de Schr. gelukkiger; zo bij de verklaring van *Solbos* (blz. 74 v.v.), waar uit de overlevering de oorsprong uit *wolfsbos*(*ch*) is af te lezen: *wolf* 'draai, bocht' bij *welven*. Of bij *bruijtstraetken* (blz. 135), waarvan de Schr. zegt: 'we moeten dien naam niet schooner maken dan hij is door hem te vertalen 'rue de la fiancée''. 't Is eenvoudig = mnl. *bruutwech*, d.i. beer-, mest-weg; verderaf liggen mnl. *jocwech* 'weg waarlangs een span paarden of ossen gaan kan', *leidewech, mennewech* en ook 't vooral noordholl. *noot-, notweg*, ook volksetymologies *noodweg* geschreven, bij mnl. *noot* 'vee', *not* 'vee, veldvruchten'[3]. Daarnaast komt ook een ander *noodweg = reeweg, lijkweg*, bij V.L. *lijkstrate* (blz. 208 en 248), voor[4]. Onder andere samenstellingen met *weg* noem ik nog het interessante *dieweg*, dat door de Schr. (blz. 44 v.v.) met V a n d e r k i n d e r e wel terecht als *dietweg* 'volksweg, grote weg, heirweg' verklaard wordt.

Het gehele boek vervalt in twee delen; 't eerste gaat over Elsene, 't tweede over Ukkel. Aan het materiaal gaat een bespreking van de bodemgesteldheid en van de etnografie en geschiedenis vooraf; erop volgen telkens enige slotbeschouwingen. Ook de registers zijn - minder prakties - ge-

1) N.G.N. VI 114.
2) Vgl. ook L i n d e m a n s , Plaatsnamen, blz. 21 v.; D e F l o u , Meded. Vla. Topon. Ver. 6, 19 v.; 24.
3) Ndl. Wb. 9, 2193 en vgl. B o e k e n o o g e n , blz. 675.
4) Vgl. S c h r i j n e n , behalve in diens Volkskunde, in Neophilol. 13, 130. Een derde, brab. *nood* (in St. Joost ten Noode, Noodebeek e.) is besproken door M u l l e r N.G.N. 8, 146 v.v. (vooral 155 v.v.) naar aanleiding van *Neuweg* enz.

scheiden gehouden voor elk van de twee gemeenten. Een slotkapittel geeft taalkundige aantekeningen. Terecht wijst hier de Schr. erop, dat de studie van de dialekten veel profijt kan trekken van de kennis van de plaatsnamen, en hij geeft een lijst van de gevallen, die voor zijn gebied hierop betrekking hebben. In 't voorbijgaan noteert hij ook andere vormen en woorden uit de gebruikte stukken. Zo b.v. (blz. 352): 1671: *nieuwt gemetst huys* (nog i.h. dialekt: *nieuwt*). W. de Vries [1] verklaarde indertijd *nuut, nout* als een onder invloed van *oud* ontstane vorm. Later wees v. Ginneken [2] op *overnieuwt*, in welks *t* hij een rest van de oude uitgang (got. *niujata*) zag. Naar vriendelike mededeling van Kloeke komt de *t* in *nieuwt* in de westelike provincieën hier en daar, op de Veluwe nog al veel, voor. Voegen we hier nog bij, dat de *t* in 't zuidlimburgs in 't neutrum van de adjektieven (b.v. *ei šônt*) veelvuldig voorkomt[3] - ik dank deze kennis aan de welwillendheid van Royen -, dan is het toch wel zeer waarschijnlik, dat V.G. juist gezien heeft.

Onder andere interessante punten, die de Schr. bespreekt, wil ik alleen nog wijzen op wat hij zegt over de migratie van plaatsnamen (blz. 198 v.v.). Wanneer men plaatsen met *crabbe* (*Zeccrabbe* e.a.) onder Ukkel vindt, dan moeten die daar gekomen zijn uit Noordoost-Vlaanderen, waar ze gerechtvaardigd waren: de sterke overeenkomst in toponymie tussen 't land van Waas en 't Zennedal rechtvaardigt de veronderstelling van kolonisatie. Of ook 't Zeeuwse *Krabbendijke* hierbij hoort, is echter twijfelachtig; zie Boekenoogen (s.v. *Krabbelbuurt* en *Krabbenhoofd*); Beekman, Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland (s.v. *Crabbendijck* en *krebbinge*).[4]

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

1) Tijdschr. 39, 121.
2) Neophilol. 13, 251.
3) Vgl. ook Welter, Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich (1933) § 196 v.
4) Vgl. ook Heinsius Ndl. Wb. 8, 36 v. - Voor het door V.L. blz. 201 genoemde (-)*broecht, -brocht* is ongetwijfeld aan een afleiding van *broek* te denken; vgl. mnl. *broekete* (*-ede*?) 'moerassig land', waarnaast *broecht* zonder tussenvokaal is gevormd.

Henric van Veldeken. Inleiding tot den dichter en zijn werk met bloemlezing door L.J. Rogier. (Oplossing der prijsvraag ingezonden onder het motto ‘Tussen twee werelden’). Maastricht, Leiter - Nypels, 1931.

De laatste jaren hebben een soort Veldeke-Renaissance gebracht als gevolg van een - weliswaar fictief - jubileum van de dichter. Ter herinnering aan het feit, dat hij omstreeks het jaar 1930 acht eeuwen geleden geboren werd, werden er in Belgies en Nederlands Limburg comité's opgericht, en in Nederland werd er zelfs een prijsvraag uitgeschreven. De belangrijkste vruchten van die ontwaakte belangstelling zijn in België het refereerende boek van Droogmans en de sterk subjectieve studie's van Van Mierlo; in Nederland het werk van Rogier, het bekroonde antwoord op de prijsvraag. Over dit laatste een enkel woord.

Het is een populair boek, in de goede zin van het woord, vlot en levendig geschreven en in zijn mededelingen van zakelike aard op een publiek van leken berekend. Dat neemt niet weg, dat de schr. zich volkomen in de Veldekefilologie heeft ingewerkt en over de talrijke hypothese's verstandig oordeelt. Hij is voorzichtig, maar wel bereid tot partijkiezen. Zoo verdedigt hij o.a. Veldeke's adellike afkomst tegen de speelmanstheorie van Van Mierlo (die juist op het ogenblik komt, waarop de speelman als drager der literatuur meer en meer wordt uitgeschakeld!), brengt de relatie van Veldeke met de hoven in Kleef en Thüringen tot waarschijnlike proportie's terug en accepteert mijn hypothese der Rijnse literatuurtaal.

Wat de teksten betreft, geeft schr. openhartig t.a. van de Eneide zijn onwetenschappelikheid toe. Wel heeft hij er, met Kern's hulp, van gemaakt, wat kon, omdat hij - in dit boek zeker terecht - geen Duitse tekst wou geven. Toch zie ik, wetenschappelik gesproken, dit laatste als enige mogelikheid: de hele overlevering en dus ook wel de ‘Ausgabe letzter Hand’ was Duits.

Het boek brengt de Veldekestudie niet veel verder - dat was ook niet zijn doel -, maar biedt als geheel een even nuchtere als nuttige samenvatting der tegenwoordige inzichten. Alleen Van Mierlo komt er slecht af, m.i. volkomen terecht, daar deze door het poneren van uiterst subjectieve, (en ten dele volkomen onhoudbare) stellingen, ook in zijn laatste stuk, bezig is, de Veldekefilologie te vertroebelen. Maar daarover elders.

Bovendien demonstreert het boek aan een daartoe bizonder geschikte stof de eigenaardige problematiek der literatuurgeschiedenis, die, hoe objectief zij ook tracht te zijn, zonder subjectieve grondslagen niets vermag te praesteeren.

J. VAN DAM.

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus).

De Gids. Julie. Een artikel van A.W. de Groot behandelt *De strijd over het vrije vers*, naar aanleiding van Albert Verwey's *Ritme en Metrum*.

Aug. Nijhoff beoordeelt de studie over Herman Gorter van H. Roland Holst.

De Nieuwe Gids. Julie. Behalve enige bladzijden Nieuwe-Gidscorrespondentie geeft W. Kloos opmerkingen over *Herman Robbers*, naar aanleiding van de roman *Redding*.

Aug. Opnieuw enige Nieuwe-Gids-correspondentie. W. Kloos schrijft over *Willem de Merode*.

Groot-Nederland. Julie. Urbain van de Voorde geeft het eerste gedeelte van een *Essay over Karel van de Woestijne*. - Greshoff beoordeelt een aantal dichtbundels o.a. van G. Achterberg (*Afvaart*), Muus Jacobse (*Programma*) en J. Slauerhoff (*Serenade*).

Aug. Greshoff vond in het werk van W.L.M.E. van Leeuwen aanleiding tot een opstel over *Litteratuur en Litteratuuronderwijs*, waarin hij, ondanks enige bezwaren, Van Leeuwen prijst wegens zijn ‘uitstekend werk ten bate van onze litteratuur’. - Urbain van de Voorde vervolgt zijn breed opgezet *Essay over Karel van de Woestijne*. - Greshoff beoordeelt o.a. gedichten van A.J.D. van Oosten (*De Wonderlijke Weg*) en van Reimond Herreman (*De Roos van Jericho*).

Stemmen des tijds. Julie. De *Kroniek der Poëzie* van W.A.P. Smit behandelt achtereenvolgens de *Indische Gedichten* van Jan Prins, *De ring van leed en geluk* van Albert Verwey, *Langs den Heirweg* van Willem de Merode, *Programma* van Muus Jacobse, *Requiem in memoriam matris* van Gabriel Smit, *Lyriese portretten* van Leo van Breen en enkele van minder betekenis.

Opwaartsche Wegen. Julie. In een artikel *Meisjes uit de groote stad* bespreekt P.A. Mulder twee romans van Irmg. Keun. -

J. Haantjes vult zijn overzicht van de Afrikaanse letterkunde aan met een *Nalezing 1931 en 1932*, waarin hij o.a. Van den Heever's proefschrift over Totius beoordeelt.

Aug. J. Haantjes schrijft, naar aanleiding van 'Maar wij....?' van Anthonie Donker, over *Een spel van jeugd en arbeid*. - K. Heeroma beoordeelt *Tusschen twee werelden* van Johannes Reddingius.

Roeping. Julie. Gerard Knuvelder geeft een overzicht en een karakteristiek van het prozawerk van *Aart van der Leeuw*, de 'zoeker van de schoonheid', die daarna 'verzoening tussen droom en werkelikheid' trachtte te bereiken.

Aug. P. Janssens wijst op de eigenaardige schoonheid van *De Griekse tragedie*.

Den Gulden Winckel. Julie. Gerard van Eckeren oordeelt ongunstig over *Een bijbelsch drama* van Carel Scharten: *De Zonde van Koning David*. - J.C. Bloem geeft in de Kroniek der Poëzie een korte karakteristiek van een viertal jonge dichters: A.W. Grauls, Paul Vlemminx, G.A. van Klinkenberg en H. de Bruin.

Aug. G.H. 's Gravesande publiceert *Een onderhoud met Garmt Stuiveling*. - In de 'Kroniek van het Proza' bespreekt Gerard van Eckeren *Uren met Dirk Coster* van E. du Perron.

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Aug. P.M. Brouwer bepleit in een artikel *Taalwetenschap en Esperanto* het goed recht en de bruikbaarheid van deze kunstmatige taal. - In het laatste gedeelte van zijn artikel *Gedichten op Christus' Lijden in de zeventiende eeuw* bespreekt Joh. Heesterbeek Oudaen, De Decker, Lodensteyn en Dullaert.

Leuvensche Bijdragen XXV, afl. 1-2. H. Logeman vertaalt een Deens artikel van Kr. Nyrop over de etymologie van *matroos*, dat teruggaat op een Germaans (Skandinavies) woord matenoot, d.i. spijsgenoot. - G.G. Kloeke bestrijdt opnieuw W. de Vries in een paar bladzijden *Over kritiek en antikritiek*.

Bijblad, afl. 1-2. J. Leenen oordeelt ongunstig over Jac. van Ginneken's *Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche Taal*, en kondigt J.J. Hof's *Friesche Dialectgeographie* aan. J.J. Vanderheyden beoordeelt *De Wandelende Jood* van Jos. J. Gielen; Jos. Mansion de *Etude sur les mots français d'origine néerlandaise* van M. Valkhoff.

Dietsche Warande en Belfort. Julie-Aug. Raymond Brulez houdt enkele beschouwingen over het werkterrein van de litteratuur, haar wezen en haar doel, onder het opschrift *Grenzen der Litteratuur*. - André Demedts oordeelt zeer gunstig *Over Walschap's 'Carla'*, een roman die met de voorafgaande *Adelaïde* en *Eric* een trilogie vormt. - In de 'Kroniek uit Amsterdam' bespreekt Anton van Duinkerken het conflict dat ontstaan is tussen Gerard Brom en de jongere Katholieke schrijvers.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Des. Maurits Sabbe geeft een overzicht van *De Nederlandsche koloniale letterkunde* in de loop der eeuwen. - Jozef Muls herdenkt *Jan Hammenecker, dichter der Schelde*, die in 1932 overleden is. - Rob. Roemans voltooit zijn zeer uitvoerige *Analytische bibliographie van en bibliographie over Prof. Dr. Maurits Sabbe*.

Jan. A. Carnoy bespreekt *De plaatsnamen met -acum in het Vlaamsche land*, die van Keltiese oorsprong zijn.

De Vlaamsche Gids. Julie. J.R.H. de Smidt besluit zijn artikel over *De bestudeering van het volkslied in Frankrijk*. - Julius Pée vervolgt de studie over *Mevrouw Courtmans*, waarin alle romans en novellen van deze vruchtbare schrijfster uitvoerig besproken worden.

Aug. Jan de Vries publiceert de interessante voordracht over *Filologie en Folklore*, gehouden op het jongste Leidse filologenkongres. - Julius Pée vervolgt zijn artikel over *Mevrouw Courtmans*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LII, afl. 2. Willem de Vreese bezorgde een uitgave van *Een Fransch-Nederlandsche 'Leere van hoveschede' uit het einde der 15de eeuw*, afkomstig uit Brugge en bewaard in een handschrift te Oxford. - J.W. Muller geeft *Nog een en ander over Mariken van Nieumeghen*, nl. over het scheldwoord 'dobbel velleken', over de aanvulling van vs. 183, en over de herbergnaam 'Den gulden boom', waarin *boom* zeer waarschijnlik 'bodem' betekent. - G.J. van der Keuken voert nieuwe argumenten aan voor het auteurschap van Gerard Brandt van *De beruchte voorrede van 1647*.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Junie. D.F. du T. Malherbe bepleit een radikale behandeling van *Die spelling van vreemde woorde in Afrikaans*.

Volkskunde XXXVIII, afl. 1-3. M.A. van Andel schrijft over *De ceraunia of dondersteen in de volksgeneeskunde*. - M. de Meyere publiceert *Onuitgegeven sprookjes uit de verzameling A. de Cock*. - C. Lauryssen vervolgt zijn bijdrage over *De Folklore van een Kempisch dorp* (*volks- en kinderliedjes*). - V. de Meyere deelt opnieuw *Vlaamsche Sprookjes* mede, en een aantal *Vlaamsche liederen*, uit de volksmond opgetekend. - Het artikel *De Folklore van de Provincie Antwerpen* bevat nieuws over *De Schuttersgilde van Duffel*. - Het laatste deel van de aflevering brengt reproducties van *Vlaamsche Volksprenten*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren, afl. 2. Jos. J. Gielen publiceert een voordracht over *Volkskunst en Kultuurkunst*. - Het opstel *Vondel en de Barok*, van Ed. A. Serrarens is geschreven naar aanleiding van Van de Velde's studie ‘Vondel en de plastische kunsten’. De schr. neemt Vondel's barok-kunst in bescherming, o.a. tegen de afkeer van Schmidt-Degener. - J.F. Vanderheyden geeft een aanvulling bij Sabbe's ‘Brabant en 't verweer’ in een bijdrage over *De plundering van Tienen en het ontzet van Leuven in 1635*. - L.C. Michels schrijft *Over Brandt's Leven van Vondel* en beoordeelt Kossmann's uitgave van *De Spelen van Gijsbrecht van Hogendorp*. - H.H. Knippenberg beoordeelt L. Simons: *Het drama en het tooneel in hun ontwikkeling*; W.H. Beuken de *Beatrijs*-uitgave van Jos. J. Gielen; J.J. Gielen *Het voortgezet onderwijs in de moedertaal* van J. Leest.

Afl. 3. P. Maximilianus maakt uitvoerige aantekeningen *Bij Vondel's gedichten voor Anna Bruining*. Hij wijst op verschillende gangbare onjuistheden ten aanzien van deze Katholieke nicht, voor wie Vondel de *Maeghdepalm* schreef (1658) en tracht een verklaring te geven voor ‘'t Eilant van geen zeven voeten’. - Jos. J. Gielen geeft het tweede gedeelte van de bovengenoemde voordracht, handelend over de wederzijdsche invloed van volkslied en kultuurlied. - H.H. Knippenberg schrijft over *Mariavereering bij J. de Decker en bij oudere Doopsgezinden*. - Marc. Heyer geeft een tweede bijdrage over *Sanatorium-taal*. - Jos. J. Gielen beoordeelt *Het literaire kunstwerk* van W. Kramer; H.H. Knippenberg *Ritme en Metrum* van Alb. Verwey en *Het drama in de 18de eeuw in West-Europa* van J. Prinsen; W.H. Beuken *Belangrijke letterkundige werken* I van Jos. J. Gielen; Jos. J. Gielen het proefschrift van P.H. Schröder over *Parodieën in de Nederlandse Letterkunde*.

Vondel-kroniek. Julie. B.H. Molkenboer beschouwt *Oranje's beeld in Vondels vers*. - J. Wille besluit zijn uitvoerige studie over het ten onrechte aan Vondel toegeschreven *Moortpasquil*. - Een lange reeks *Kantteekeningen* volgt, waaronder een aanvulling van de Vondel-iconografie door Gerard Brom, een beoordeling van het proefschrift van Geerts door J.D. Meerwaldt, en een beoordeling van Overdiep's *Zeventiende-eeuwsche syntaxis* door A.C. de Jong.

Onze Taaltuin. Julie. Jos. Schrijnen geeft een antwoord op de vraag *Wat is volkskunde*? - In de rubriek *Dialectstudie en syntaxis* bespreekt J. Klatter *Eenige Groninger isoglossen* en *De tweede pers. sing. op het Groninger Hoogeland*. - Jac. van Ginneken beoordeelt de Friesche dialectgeografie van J.J. Hof onder het opschrift *De Friesche taalstudie op nieuwe banen*. - De taalkaart behandelt het woord *Neus*. - G.S. Overdiep bespreekt de *Goddelicke Lofsanghen* van Justus de Hardwijn, uitgegeven door O. Dambre.

Aug. G.S. Overdiep bespreekt *De figuur van Willem I in Vondels lyriek*. - H. Schurink heeft de *Zintuigelijke gewaarwordingen bij Zeventiende-eeuwsche dichters* nagegaan. Hij koos daarvoor Hooft, Bredero, Starter en Camphuysen en onderzocht 10.000 woorden met het oog op visuele en acoustiese kwaliteiten, reuk- en smaakgewaarwordingen en gevoelsprikkels. - Een bijdrage van Jac. van Ginneken, met kaartjes toegelicht, wijst op *Nog een Hollandsche expansie: de ronding van lenen: leunen en soortgelijke*. Hij toont aan ‘hoe in de verspreiding der klankveranderingen het sociologische verkeers- en het biologische tongvalelement elkander nu eens helpen en dan weer bestrijden’.

Ons Eigen Blad. Julie. Als XIXde der *Spraakkunstige Varia* bestrijdt Gerlach Royen, met aardig bewijsmateriaal het waandenkbeeld van ‘onbeschaafde spelling’.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Mei-Junie. Een artikel van O. Behaghel over *Zeitersparnis in der deutschen Rede* is ook voor soortgelijke verschijnselen in het Nederlands van belang.

Museum. Julie. G. Engels beoordeelt het tweede stuk van Overdiep's *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*.

C.D.V.

Haar-kultuur.

Er wordt heel wat gesold met *haar*, d.w.z. met dit voornaamwoord. Voordat we evenwel het tegenwoordige gebruik eventueel ook misbruik van dit pronomen iets nader gaan beschouwen, zij het ons toegestaan enige bekende feiten summier in herinnering te brengen.

In de oudgermaanse talen fungeerde het oorspronkelik refleksieve *zijn* als enig en algemeen possessivum van de derde persoon. Dit *zijn* korrespondeerde derhalve niet enkel op een mannelike en onzijdige 'bezitter', maar deed ook dienst als possessief bij een vrouwelik nomen of pronomen, en bij alle meervouden; - gelijk tans nog het wederkerende *zich* indifferent is ten opzichte van het genus en het numerus der antecedenten: '*hij* oefent *zich, zij* oefent *zich, het kind* oefent *zich, zij* oefenen *zich*'.

Het ons bekende Middelnederlands vertoont nog sporen van die vroegere één-vormigheid: '*Caritate* en soect nerghen *sijn* ghewin. *Vier* gaven stappans *sinen* geest.' Maar afgezien van zulke sporadiese *zijn*-gevallen, is in de 13de eeuw *hare* (*heure* enz.) reeds hèt possessief bij alle meervoudige antecedenten, alsmede bij het vrouwelik enkelvoud.

Of dit voormiddelnederlandse ongedifferentieerde *zijn* dialekties nog voortbestaat, mogen anderen beslissen. Alleen zij het volgende opgemerkt. Daar in saksiese en zuidelike dialekten vrouwen vaak met *hij* worden aangeduid, mag men het daaraan beantwoordende *zijn* niet zo maar met het archaïeke *sijn* bij feminina identificeren.

Gelijk men weet, is het bezittelik *hare* in oorsprong enerzijds de genitief (-datief) enkelvoud bij het vrouwelik personale *si*; anderzijds de genitief meervoud bij het indifferente pluraliese *si*. Bij attributief gebruik viel dit dubbelsoortig genitivies *hare* funktioneel samen met de adjektiviese attributen, en kon het ten slotte als bijvoeglik pronomen worden opgevat en verbogen. (Vergelijk in het latere Latijn *cujus, cuja, cujum*).

Maar reeds in de 15de eeuw kreeg het meervoudspossessivum *haar* een mededinger in *hun* (*hen*), dat geneties de datief meervoud is bij het personale *si*. In de 16de en ook nog in de 17de eeuw gebruikte men dit bijvoeglik *hun* en *haar* door elkander. (De Statenbijbel kent slechts *haar = ihr* in het Duits).

De grammaire raisonnée profiteerde van die dubbelheid, en beperkte het bezittelike *hun* tot maskulina en neutra. Daarentegen werd *haar* voorgeschreven, wanneer het antecedent een meervoudig femininum was[1]. In het levende, ongereglementeerde 'Hollands' evenwel, verdrong *hun* ten slotte het oude pluraliese *haar* over de hele lijn. Maar toch niet helemaal! Immers naast het volbetoonde *hun* bleef '*r* voortbestaan als de proklitiese pendant. Dialekties handhaafde zich *heur*, of een klankvariant, bij alle meervouden. In zulke dialekten is een bezittelik *hun* onbekend.

Ook het meervoudige personale *hun*: *haar* werd kunstmatig onderscheiden[2].

Hoe nu staat het tegenwoordig met het persoonlike en bezittelike *haar*.... op papier?

Wanneer men ziet hoe ten spijt en ten spot van alle grammatiese voorschriften *haar* zich misdraagt in dagbladen en elders, dan heeft het alle schijn dat deze 'vrouwelike' Streber een nieuwe toekomst tegemoet gaat. Nochtans mag men niet elk *haar* over éénzelfde kam scheren!

I. In het algemene spraakgebruik is *haar* altijd enkelvoudig, zowel bij persoonlike als bij bezittelike funktie. Onder invloed evenwel van sekse en grammatika komt *haar* ook heel veel voor als m e e r v o u d i g e s e k s e - a a n d u i d e r[3]. D i t pluralies *haar*gebruik heeft vanzelf niets ongewoons in de gebieden, waar *heur* het enige meervoudspossessivum bleef. Terwijl toch de *heur*dialektsprekers bij hun koinê-gebruik *hun* als de normale vorm aanvaarden (bij maskulina en neutra), nemen ze *haar* (bij meervoudige feminina) over volgens de spraakkunstige leer.... en hun eigen dialekties taalgevoel.

Ik geef slechts enkele voorbeelden van het 'seksuele' *haar*: 'Zoo min mogelik wilde hij echter deze *meisjes*, die nu eenmaal tegen *haar* wil in zoo'n tehuis geplaatst worden, in *haar* eer en goeden naam raken' (De Tijd 23 X '30). 'De twee *dwaashoofdjes* zijn na het verhoor naar *haar* ouders teruggebracht' (L. Dagbl. 21 III '29). 'De duce tusschen een paar alleraardigste wijn*boerinnetjes* in *haar* schilderachtige volksdracht' (Msb. 2 X '31).

1) Bij een vrouwelik enkelvoud was *haar* de werkelike vorm.
2) Vgl. Ons Eigen Blad XVII, 1929, blz. 78-83.
3) Voor *haar* bij e n k e l v o u d i g e namen van personen (het meisje enz.) zie De N. Taalgids XXVII, 1933, blz. 161 v.

‘De *deelnemers* [geen ‘deelneemsters’?] aan den kookcursus in *haar* heiligdom’ (Msb. 23 X '31)[1]. Enz. enz.

Het beschaafde spraakgebruik vereist telkens *hun*. Dat dit journalistiek-grammatiese *haar* niet zonder voorbedachten rade gepleegd wordt, moge uit twee voorbeelden blijken: ‘Indien de inspecteurs en schoolopzieners *hun* (*haar*) medewerking verleenen, zal het euvel spoedig bezworen zijn’ (N.R.C. 26 IX '30). ‘En natuurlijk hebben laatstgenoemden [= niet-katholieken] gaarne *hun* (*haar*) handteekening gegeven..’ (Centrum 23 IV '33).

Een aardig literair voorbeeld met komplikatie is: ‘'*t Viertal*, Jet, Noes, Jeanne en Lien, slenterde weer over straat, *haar* armen vol atlassen, boeken en schriften’ (Top Naeff). Al is ‘'t viertal’ enkelvoudig, ze zijn toch met ‘haar’ vieren.

Het seksuele *haar* bij dieren komt uit den aard der zaak minder voor: ‘Als moede *schapen* naar *haar* eindelijken stal’ (P.C. Boutens). ‘De *wijfjes* zwemmen zonder rusten de rivier op, de mannetjes achter *haar* aan’ (J. Feith). In het volgende voorbeeld k a n *haar* ook om het vrouwelike w o o r d zijn gekozen: ‘Klapwieken *duiven* met *haar* blanke zwingen’ (Hel. Swarth). Het seksuele speelt echter geen rol in: ‘De *raven*.... stuwen traag ten horizont *haar* hongerigen tocht’ (Pr. v. Langendonck). Ik besluit met een ‘dierlik’ enkelvoud: ‘Daar treurde een *vinkje* bij *haar* gaaike dood. Toen schreide '*t vinkje*: *haar* gemis was groot’ (J. Perk). - ‘Vink’ is mannelik.

Het behoeft geen betoog, dat zelfs in dagbladen ondanks hun grammaties geroutineerde korrektors, natuur en leer de buit vaak eerlik delen, bij namen van vrouwen: ‘Vier *dames* wachten bovendien nog op de behandeling van *hun* zaak.... De dames kunnen *haar* schoonen gang gaan, zooals de heeren moordenaars dat al lang deden’ (Tijd 3 I '30). ‘Later kwamen

1) Het woord ‘deelnemer’ is altijd mannelik, onverschillig of het van mannelike of van vrouwelike personen wordt gezegd; *haar* is dus hypergrammaties: zowel het mannelik woord, als het meervoud vereiste *hun*. Maar de spraakkunst schrijft *haar* voor, omdat het w o o r d ‘*deelnemer*’ g e m e e n s l a c h t i g heet te zijn, d.w.z. om beurten mannelik of vrouwelik wordt. Ook *persoon, gast, artist, wees* en honderd andere s u b s t a n t i e v e n gaan door voor gemeenslachtig. Toch is deze gemeenslachtigheid in het Nederlands louter fiktie. In een zin als: ‘Vrouwelike *artisten* brengen *haar* werk ter beoordeeling naar de jury’ (Msb. 26 III '33), moet om dezelfde redenen als bij *deelnemer hun* gebruikt worden. Maar de grammaire raisonnée wil het anders!

vrouwen van werkloozen met *haar* kinderen naar de stempellokalen, waar zij de kinderen binnenbrachten en achterlieten met de mededeeling, dat zij geen kans zagen, van de nieuwe uitkeering *hun* kinderen nog langer te voeden' (Msb. 30 VIII '32). 'Daar h a d d e n een g r o e p Graal*leden* in *hun* kleurige uniformen zich met *haar* vlaggen opgesteld en g a f vanaf het bordes van den hoofdingang een vlaggenhulde' (Msb. 25 IV '33). 'Midderwijl zaten Wies en Lena met *haar* mannen naar z'n nalatenschap te snakken. Zij hadden Oom Chris vanmiddag weer op visite gehad en ze moesten *hun* zakdoek in *hun* mond stoppen, om 't niet uit te proesten' (Utr. Cour. 3 VI '33).

Wat van de possessieven geldt, geldt ook van de personalen: 'Zij wil katholieke *meisjes* boven de 14 jaar beschermen tegen alle gevaren die *haar* geluk bedreigen.... Zij wil *hen* vormen tot degelijke christenvrouwen en moeders.... Zij wil die meisjes bewust godsdienstig maken, *ze* fijn beschaven en ontwikkelen op ieder gebied' (L. Dagbl. 23 XI '31). 'En als dan de *colleens* (Iersche meisjes) kwamen om *haar* emmers en kannen te vullen, dan weigerde hij *hen* tot de pomp toe te laten. Naderden zij toch, dan bespatte hij *ze* met water.... Maar als zij hem dan een kus beloofd hadden, dan vulde hij zelf de emmers voor *haar*' (Msb. 22 X '32). 'Zij [= filmsterren] allen bang, dat de roem *hun* ontstolen zal worden, dat een film ergens valt, dat een concurrent meer succes heeft dan zij, dat een regiseur genoeg van *ze* krijgt, dat een producer *haar* oud vindt worden.... Neen, het is geen pretje, filmster te zijn. Voor *henzelf* in de allerl a a t s t e plaats' (Centrum 26 II '33).

In letterkundige geschriften is deze afwisseling van *hun* (*hen*) en *haar*, bij eenzelfde auteur in eenzelfde zin, heel gewoon. Het lijkt ons echter overbodig dit met voorbeelden te staven[1)].

II. Het spraakkunstige *haar*-voorschrift betreft evenwel niet alleen vrouwelike personen en hun namen, maar alle feminina zonder onderscheid. Daarom schrijven spraakkunstig-geschoolden: 'De zes uitgenodigde *mogendheden* hopen heden gereed te komen. Maandag en Woensdag zouden dan *haar* besluiten aan de voltallige commissie worden voorgelegd' (Msb. 11 I '30). 'Eerzame *vigelantes*, die hardnekkig *haar* onsterfelijkheid verdedigen....' (Msb.). 'De a.s. gemeenteraads*verkiezingen. Haar* beteekenis

1) Vgl. Ons Eigen Blad XVI, 1929, blz. 81 v.v.

in bepaalde gemeenten' (L. Dagbl. 3 VI '31). Enz. Ook in boeken komt dit grammatiese *haar* voor bij feminina pluralia.

Dat nochtans de beste en meest spontane schrijvers ook hier hun taal niet verspraakkunsten, kan niet verwonderen. Zo schrijft b.v. Van Ginneken in zijn Grondbeginselen: 'Alle *afwijkingen* in de dialecten en bij de schrijvers vinden hierin *hunne* verklaring' (156). 'Dat blijkt b.v. zonneklaar uit.... de.... vermijding van al te sterke *uitdrukkingen*, en de bewuste cultiveering van 't euphemisme in *hunne* plaats' (111).

Toch komen ook bij deze auteur naast zulke gevallen van normale spontaneïteit, voorbeelden voor van grammatiese bezonnenheid: 'De *Middeleeuwen* hadden trots al *haar* groote fouten een Christelijke cultuur' (Grondb. 110). En van hyperkorrektheid: 'De *klanken* van een viool zijn er ook om *haar* zelfs willen' (12). 'Een echte cultuur*kring* toont ook in *haar* taal *haar* innerlijke zelfbeheersching, *haar* opvoeding, *haar* zorg voor den vorm, *haar* beleefdheid en voorkomendheid' (111)[1)].

III. En zo wordt ons vertrouwen in de genuiene spraakkunstigheid van menig *haar* vaak ernstig geschokt, omdat de ongrammatiese *haar*'s epidemies worden. Enkele variërende gevallen mogen dit aantonen.

1. Ik begin met m e e r v o u d e n v a n m a s k u l i n a : 'Het zou getuigen van meer vertrouwen in *haar* levensleer, als de *confessioneelen* dezen stap naar den strafrechter achterwege hadden gelaten' (Msb. 3 XI '32). 'Op *haar* nachtelijke strooptochten maken de *smokkelaars* bij voorkeur gebruik van de voetpaden door de weiden en tuinen. In *hun* haast vergaten zij echter....' (Msb. 29 XI '32). 'Terwijl de officiële *sociaaldemocraten* intusschen *haar* gevaarlijken concurrent.... den communist almeer z i e t opdringen' (Msb. 25 VI '31). '.... waar zoovéél mogelijk alle *zinnen* tegelijk *haar* bevrediging vinden' (Kruisbanier 3 XII '31). Enz.

We zullen de psychologiese roerselen, waaraan al zulke ongrammatiese *haar*'s hun aanzijn verschuldigd zijn, niet trachten te ontleden. Van de smokkelaarszin was de schrijver mogelik een limburgse *heur*-spreker; of dacht hij aan '-bende'? In de zin der 'sociaal-democraten' derailleerde òf de auteur òf de zetter. Blijkens 'ziet' is het woord *demokratie* het authentieke of het

1) We komen straks terug op mannelike enkelvouden met *haar*.

subkonsciënte onderwerp. Bij de eerste en laatste zin laten we de gissingen aan anderen over.

2. O n z i j d i g e m e e r v o u d e n met *haar* schijnen blijkens mijn knipsels zeldzamer te zijn: ‘Dat de vele protestantsche kerk*genootschappen* tot dusver nog geen Concordaat wisten te sluiten is vooral te wijten aan *haar* hopelooze verdeeldheid’ (Msb.). ‘*Programma's*, waartegen de katholieken keer op keer moeten protesteeren vanwege *haar* antichristelijk karakter’ (Kath. Radio Gids 7 V '31). ‘Zoo gaan hier ook als 't ware die *bloempjes* sjiek gekleed;.... *haar* dracht, *haar* kleederdracht dus, is sjiek, netjes, mooi’ (G.M.A. Jansen, Taalboek II 179). - Vgl. nog de ‘moederlanden’-zin sub III 3 e.

Mogelik dacht de schrijver in de eerste zin aan ‘*kerken*’. Maar al is bij het afwijkende *haar*-gebruik invloed van synoniemen of andere bijgedachten zeer goed mogelik, wie zal het onkontroleerbare met zekerheid achterhalen!

Een enkel ingewikkelder geval moge de overgang vormen naar *haar* bij onzijdige en mannelike enkelvouden: ‘En wèl meenen wij te hebben bewezen, dat *geen enkele* verkeers*soort*, noch *het* railvervoer, noch *het* scheepstransport, noch *het* motorverkeer self-supporting kan genoemd worden, maar dat *zij* ieder op *hare* beurt door den Staat met belangrijke bedragen zijn en worden ondersteund en bevorderd’ (Msb. 11 I '33). ‘Hiervoor kwamen naar de grootte van *haar* overschot achtereenvolgens in aanmerking: Vrijheids*bond* met 35550, Herv. Ger. Staats*partij* met 33813, R.K. Staats*partij* 32709, *Verbond* Nationaal Herstel met 30329,.... *Communisten* met 6598, Christ. Hist. *Unie* 4879 en Vrijz. Dem. *Bond* met 2830’ (Msb. 27 IV '33).

3. O n z i j d i g e n k e l v o u d : ‘Want *het* nationale *kabinet, dat* een jaar geleden door Mac Donald gevormd werd om het land door de moeilijkheden der tijden heen te voeren, heeft *haar* taak nog allerminst vervuld’ (Msb. 29 IX '32). ‘Dat *het* gemeente*bestuur* van Helmond door subsidie deze uitgave hielp mogelijk maken, strekt *haar* tot eer’ (Tijd 17 XI '28). ‘*Het Bestuur* van *het* Nederlandsch Medisch Missie *Comité* heeft ons reeds bij *haar* oprichting *haar* krachtige steun tot bestrijding dier ziekte toegezegd’ (St. Antonius XII '30). ‘Wij stellen op hoogen prijs wat *het college* van Curatoren voor onze Roomsche Universiteit deed. Wij bewonderen *haar* werkkracht en energie. Maar *ze* z o u beter gedaan hebben, af te blijven van zaken waarvoor *ze* blijkbaar de bevoegdheid m i s t ’ (Tijd 7 IX '30).

'Het Congres is niet alleen belangrijk voor de deelnemers.... maar ook voor *dat Volk* zelf, *dat* vol vertrouwen ziet naar *haar* jeugd, die *haar* toekomst zal gaan bouwen' (Circulaire Groot-Ned. Verbond). 'Alleen een geweldige ruimte met een moderne outillage kan een dergelijk massaal en grootsch opgezet *leekespel* tot *haar* recht doen komen' (Maandagmorgen 17 V '32). - In de schone letteren komen zulke gevallen bijna niet voor: '*Het rhythme* vormde, *het rhythme* dwong, bande de reeksen klanken in *haar* sterke greep' (D.A.M. Binnendijk).

a. Er is reeds meermalen op gewezen, met name door Ph. J. Simons, dat bij 'k o l l e k t i e s ' het pronomen *haar* zeer gewild is. De kollektie kan zelfs gepersonificeerd worden: 'Bij de 17e R.S.D. door de Unie van R.K. Studenten-Vereenigingen georganiseerd, fungeert *het* R.K. Studenten*corps 'St. Olof'* als *gastvrouwe*' (Msb. 12 II '33).

Het maakt geen verschil tot welk genus het gebezigde kollektienomen behoort. Het mannelike 'raad' krijgt bij voorkeur *haar*: 'Tegenover de journalisten verklaarde Tardieu, dat de Minister*raad haar* vast besluit niet verborgen hield om....' (Tijd 3 IV '30). 'Laten wij hopen, dat deze redactie*raad* door de leden gesteund worden in *haar* opzet....' (J. Limb. 15 VIII. '31). 'Naast de zorg voor deze geestelijke waarden heeft de *staat* ook *haar* bemoeiingen met het materieele welzijn van het volk' (Msb. 5 IV '33). 'De K.R.O. verzekert ons herhaaldelijk in *haar* blad de drager te zijn van de katholieke cultuur. Moge *zij* zich dan ook de taak, die *zij* op 't gebied der Musica Sacra te vervullen heeft, bewust zijn' (St. Greg. blad IV '33). (Vgl. onder II '*cultuurkring*: *haar*').

Mogelik oefende in het tweede voorbeeld ook 'redactie-' enige invloed uit op de keuze van het voornaamwoord. In de eerste zin sub 3 moet men misschien rekening houden met 'regering' als synoniem van 'kabinet'; terwijl in de volgende zin het eerste deel van '*gemeente*bestuur' (plus nog de s t a d 'Helmond'?) de keuze van *haar* kan bevorderd hebben. Maar al zou dat zo zijn, er blijven nog gevallen genoeg over, waar zo'n hypothetiese 'uitleg' zelfs niet mogelik is.

b. D a g b l a d e n krijgen ook *haar*, ter ere van hun Redaktie(?)[1)]: 'Veeleer dan de organisaties heeft daarom *De Tijd haar* geweten eens te onderzoeken' (Het Kath. Schoolbl. 23 III '33). 'Hoe

1) Of moeten we aan het 'elliptiese' *courant* denken?

Het Volk aan dien onzin komt? Wij zullen *haar* om te beginnen de eerste ontdekking in *haar* eigen woorden laten vertellen' (Tijd 25 I '29). 'Dat *Het Volk* zich heeft ingelaten met een geinteresseerde, die *haar* niet de volle waarheid verteld heeft' (ald.). 'E l k in ons land verschijnend dag- en week*blad* d r u k t dagelijks op *haar* v o o r p a g i n a 's 'n paar kernachtige woorden af' (Msb. 23 VII '32). 'Na te hebben geschreven, dat het *haar* niet afschrikt dat de Communisten versterkt in het nieuwe Parlement terugkeeren,.... besluit *het blad*' (Msb. 28 IV '33).

In de voorlaatste zin ontspoort de schrijver-jurist (Mr. J.G. Steneker) van het distributieve enkelvoud e l k naar het meervoudige 'voorpagina's', alsof a l l e was voorafgegaan. Een soortgelijke ontsporing is: 'Iederen Zondag kwam *een* van hun z o o n s - dochters hadden ze niet - met *hun* vrouw en kinderen op bezoek' (Centrum 25 II '33).

c. In verband met het kollektie-*haar* zij nadrukkelik gewezen op de z.g. c o n s t r u c t i o a d s e n s u m, die psychologies van eenzelfde maaksel is: 'Onder de *bemanning* heerscht eveneens agitatie, die waar te nemen is bij de herkenning van *hunne* kameraden' (Msb. 11 II '33). 'Sophia van Brabant.... had aan de Duitsche *ridderorde*.... toevertrouwd, de relikwieën der heilige te bewaren. In *hun* kerk te Marburg, k w e t e n *zij* zich, drie honderd jaar lang, van *hun* vromen plicht, totdat Philip.... *hun* met geweld den H. Schat ontnam' (Msb. 19 XI '31). 'Nooit werd schrijnender gedemonstreerd, dat al wat wij *der jeugd* niet leeren in *hun* prille leerjaren, later.... met wreede wapenen tegen ons zich keert' (Jan Feith). 'De sneeuwvlokken oefenen aantrekkingskracht uit op *de jeugd, die* nu eens terdege *hun* hart k u n n e n ophalen' (Jongensopstel 2de klas). 'De *tweeling* Benny en Wiesje g i n g e n *hun* stoeltje halen en k r o p e n heel dicht bij Grootmoeder' (J. Stud. Bl. 15 X '32; 1e-klasser). - Vgl. de 'sociaal-democraten'-zin sub III.

De overgang van enkelvoud naar meervoud bij het type 'de raad: ze besloten; de menigte: ze liepen' is psychologies geen onoplosbaar raadsel. Gelijk de vrouwelikheid van de persoon gemeenlik het onzijdige woord bijv. 'het meisje' overheerst, zo wordt het enkelvoudige kollektiviteitsno m e n gemakkelik door het meervoudsb e g r i p op de achtergrond gedrongen. Dit kan nog te eerder gebeuren, wanneer het singulare vergezeld gaat van een plurale: 'Er k w a m e n een *vijftigtal* s o l d a t e n'. '.... een volle korenaar...., waarvan reeds de *helft* der

k o r r e l s overrijp z i j n uitgevallen' (Grondbeg. 135)[1]. Maar de journalist blijft liever grammaties 'korrekt': 'men bedenke, dat een *reeks* speciale w e t j e s tegelijk met de Rijksbegrooting onderzocht *moet* worden' (Msb. 23 IX '32). - Vgl. de merkwaardige 'groep Graalleden'-zin sub I.

Ook hier kunnen zich verwikkelingen voordoen: 'een *portemonnaie* inhoudende pl.m. f 20 en een *tweetal* g a s p e n n i n g e n , *welke* l a g op den schoorsteenmantel in haar woning' (Msb. 5 XII '32). 'De vliegende *familie*, zooals Hutchinson en zijn gezin thans genoemd w o r d t , i s veilig en wel in Engeland teruggekeerd na door *den treiler 'Talbot'* gered te zijn. Bij h a a r terugkeer in de Engelsche hoofdstad genoten de *luchtreizigers* veler belangstelling' (Centrum 27 IX '32). - Ik vermoed dat *haar* terugslaat op 'den treiler Talbot'. Of slaat het op 'familie'?

d. S c h e p e n worden graag onder engelse(?) invloed vrouwelik genomen: 'Hoog boven water steekt de achtersteven van *de Bretagne*, die met *haar* neus aan den grond zit' (Msb. 3 III '33). 'Terwijl twee schepen met de *De Zeven Provinciën* meevaren, nl. De Orion en De Gouden Leeuw, gaan de Java, Evertsen en de Piet Hein *haar* tegemoet' (Msb. 11 II '33). 'Hierbij dient terloops te worden opgemerkt, dat de *De Zeven Provinciën* steeds de Nederlandsche vlag h e e f t gevoerd gedurende *haar* tocht langs Sumatra' (ald.). 'Maar de goede groote *Noordam*, onze s p r o o k j e s r e u s , die ons op z i j n rug voert en met veertien mijls laarzen naar het beloofde land toedraagt, weet beter. Reeds zestien jaar sinds *haar* geboorte.... rent *zij* heen en weder tusschen Rotterdam en New-York' (Louis Carbin). '*Het schip* uit *haar* koers, natuurlijk' (De Lach 5 V '33).

e. Bij l a n d e n en s t e d e n is het *haar*-gebruik oud, ten dele zelfs internationaal. Reeds in het Middelnederlands nam men steden-namen meestal vrouwelik (vgl. *stat, stede* vr.), maar ook wel onzijdig. L.C. Michels[2] houdt franse en engelse invloed voor waarschijnlik; wij denken ook, zelfs nog eerder, aan klassieke invloed: 'Opent uw hart voor *Indië* en *haar* bevolking' (Film). '*Spanje* onder *haar* nieuw bewind' (L. Dagbl. 23 IV '31). 'Het Hollandsche imperialisme, dat de millioenenmassas in *Indonesië* uitbuit en *haar* beste zonen in de malariakampen van den Boven-

1) Vgl. in het Frans: 'la plupart des formes.... étaient toniques' (Meillet - Vendryes, Traité de Grammaire Comp. 464). Enz.
2) Tschr. voor Taal en Letteren XVIII, 1930, blz. 282 v.

digoel tot een langzamen vergiftigingsdood veroordeelt' (Tribune 5 XII '30). 'Er zijn m o e d e r *landen*, die zich danig over *haar* ondankbare kinderen te beklagen hebben' (Msb. 22 XII '31). '*Rotterdam*, het is treurig maar waar, Deed met de Kali en Ford eenigszins raar; Men verandere *haar* naam nu zoo, Dat men *haar* noemt: Califordio' (H. Post 25 IV '31). Enz. enz.

4. Bij een m a n n e l i k e n k e l v o u d blijft *haar* in dagbladen tot de zeldzaamheden behoren - men zie *raad* en andere *de*woorden onder III 3 a -; in boeken daarentegen ontmoette ik dit *haar* meer dan eens; ofschoon weer minder dikwels dan *ze, zij*, waar we straks op terugkomen: 'Er is maar één Stads*kelder* welke, sedert menschenheugenis door prima kwaliteit van *haar* wijn en gedistilleerd algemeen bekend is' (Utr. Cour.). '.... te controleeren, of de door ons veronderstelde t a a l *strijd* ook in schriftelijke bronnen *haar* reflex heeft gevonden' (Kloeke, De Holl. expansie 77). 'En *weemoed* met *haar* bleek-verweende trekken'. Vgl. 'Dit zijn de dagen van *weemoed*, lief! *Ze* dauwt òp me, van alle kant' (M. Metz - Koning). 'waar.... elke *winkel* sportartikelen in *haar* uitstalkast heeft' (G.v. Hulzen). '.... en ook de *meidoorn* met *haar* rood en wit bloemenhart' (dez.). 'Gelijk een danser*stoet*, die zelve is bekoord met *haren* fieren trant' (J.W.F. Werumeus Buning). - 'Had Lodewijk Coornvelt eerst met d e n *stoom* gespot, langzamerhand begon hij *haar* te haten' (J.v. Ammers-Küller). 'Wat d e n H o o g e n *Raad* betreft, hij begreep voldoende dat deze *hare* maatregelen zou treffen' (Visser v. Wouw).

W. Moens schreef van de *vrede*: 'Laat *haar* komen tot u'. En L. van Deyssel had met: 'De schoone *herfst* is er nog, in al *haar* deelen', al een voorbeeld aan Bosboom - Toussaint: 'toen de *herfst* kwam met *hare* gure dagen'. De femininizering van *nacht* is in poëzie schering en inslag: 'Nog had de *nacht haar* wieken niet ontvouwd' (J. Perk). Enz.

Wie zal de juiste verklaring geven van al deze gevallen? ik bedoel van al de voorbeelden die in dit artikel werden aangehaald.

Bij de mannelike enkelvouden speelden mogelik synoniemen een rol. Bij *stadskelder* zou men bijv. aan 'herberg' kunnen denken; bij *weemoed* aan 'droefheid of deernis', bij *winkel* aan 'zaak', bij *meidoorn* aan 'bloem of plant'; bij *danserstoet* aan 'rei of rij'. Bij de andere nomina maken we liever geen onderstellingen, al ligt de femininizering van een woord op -*e* 'vrede' in het Vlaams voor de hand. Mogelik richtte *herfst* zich naar *lente*;

en vormt de vrouwelike *nacht* een tegenstelling met de mannelike *dag*. Wie echter niet gediend is van dit soort 'personifikatie', verwijst liever naar het duitse 'die Nacht'. Enz.

L.C. Michels[1] stond indertijd ook al voor het *haar*-probleem! Maar hoe scherpzinnig diens betoog ook zijn moge, om de *haar*aanwas(!) te verklaren, zijn hypothese is zeker niet afdoende voor alle gevallen.

Michels had trouwens vooral het oog op het persoonlike *haar* bij neutra. Hij ging uit van een zinstype als dit: 'Daar *het bestuur* met alle krachten naar dit doel had gestreefd, was het *voor haar* een grote voldoening....'. Welnu, zo meende hij, '*voor het*' kan men niet zeggen; *ervoor* is meestal te zwak, want 'bij ook slechts de geringste nadrukkelikheid voldoet dit niet aan de eis'; *hetzelve* komt niet meer in aanmerking, daar het nu 'eenmaal grondig om hals gebracht' is; de h e r h a l i n g van het naamwoord ('het bestuur') is in veel gevallen stilisties niet te rechtvaardigen. Men moet dus wel bij een niet-onzijdig voornaamwoord terecht komen.

Na verder te hebben uiteengezet, waarom het maskulinum minder geschikt is, meent Michels dat de Nederlanders 'die krachtens een erfenis van eeuwen slechts een kunstmatig onderscheidingsgevoel bezitten tussen mannelik en vrouwelik genus', vanwege het suum cuique bezorgd zijn 'om toch maar vooral genoeg vrouwelike pronomina te bezigen.' Dit angstig bevoorrechten van een onspraakkunstig en onwerkelik *haar* zou kunnen vergeleken worden met het hyperkorrekte gebruik van de akkuzatief-*n* in de nominatief.

Ph. J. Simons[2] denkt er geheel anders over: 'Een evolutie van de laatste tijd is, dat bij het haastige schrijven in de journalistiek en examenstudie het officiële geslacht van de kollektie en de abstraktie niet meer in een woordenboek werd opgezocht maar eenvoudig vrouwelik werd genomen.'

Hierbij valt op te merken, dat dit opzoeken van het officiële en tevens werkelike genus volstrekt overbodig is bij o n z i j d i g e woorden als 'het kerkgenootschap, het programma, het kabinet, het bestuur, het kollege' e.a. Het genus van m a s k u l i n a als

1) T.a.p. blz. 281-284: 'Terrein-aanwas van het vrouwelik pronomen.'
2) 'Hij of zij of het?' enz., in de bundel: 'Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging' enz., blz. 225 v., 290.

‘konfessionelen, smokkelaars, sociaal-demokraten’ is ook zonde woordeboek algemeen bekend. En wanneer iemand ‘*den* stoom’ schrijft, of ‘*den* Raad’, dan schakelt zo'n spraakkunstelende auteur door die maskulinizering het ongrammatiese vrouwelik reeds uit.

Wij ontkennen niet, dat ook een *land*, gelijk Simons zegt ‘als natie’, en een *weeshuis* ‘als levende have een kollektie’ is Wij menen slechts, dat bij zulke onzijdige kollektie-woorden en bij de aangehaalde mannelike nomina, de oorzaak van haar niet zit in een niet-geraadpleegd woordeboek, maar in iets anders in iets buiten het onzijdig en mannelik naamwoord om. Het gebezigde nomen wijkt voor een andere voorstelling, en dàn is het wel denkbaar, dat ‘het vrouwelik geslacht intuïtief (wordt gekozen als het iets moeilik grijpbaars geldt nl. de k o l l e k t i e en de a b s t r a k t i e . Daarom is er ook het onbepààlde aan verwant en wordt dit een (meervoudig) *ze*.’[1)]

Wanneer Simons goed gezien heeft, dan mag of moet hier ook *haar* bij meervouden genoemd worden. Het meervoud is niet alleen dikwels iets algemeens en onbepaalds, het is ook een kollektie

Toch willen we hiermee allerminst beweren, dat alle onder III 1-4 aangehaalde voorbeelden zo mòèten verklaard worden. Er werd trouwens reeds op andere mogelikheden gewezen. Bij pluralia heeft men c.q. zeker rekening te houden met het dialekties *heur*-gebruik, en met ‘klankherstel’ in het proklitiese '*r* of *d'r*, dat de klankvolheid inboette. In kranten is ‘haar’ dikwijls een slaafs vertaald duits *ihr*. - Overigens zal men bezwaarlik in alle voorbeelden sub 4 een kollektie of abstraktie kunnen zien[2)].

Dan is er nog iets. Naast de *haar*-maskulina uit boeken komen in veel groter aantal literaire maskulina voor met *ze* en *zij*. Ook dit gebruik of misbruik vraagt om uitleg. Een uitleg die des te moeiliker is, omdat men meestal niet weet, of die letterkundige *zij*'s en *ze*'s bedoeld zijn als de juiste toepassing van de grammatiese leer, of als iets anders.

We laten enkele voorbeelden volgen van mannelike dingnomina met *zij* of *ze*: S. Falkland zegt van een *mast*: ‘ééns, toen het wimpeltje onder water dook, zwiepte *zij* omhoog met een reuzenschelvisch’; en Visser van Wouw van een ‘watervliegtuig’:

1) Ook s t o f f e n zijn vrouwelik. S i m o n s t.a.p. blz. 222.
2) Voor het gebruik van vrouwelike pronomina in andere gevallen, zie men S i m o n s t.a.p. blz. 240 (kracht-sekse), 249 (intimiteit); en de samenvatting blz. 289 v.v. Voorbeelden van atavistiese en andere *haar*-zinnen vindt men ald. blz. 217, 231, 234, 244, 275 v., 277, 280.

‘De groote *vogel* cirkelde twee, driemaal rond, hoog boven die plek, dan wendde *zij* zich terug, naar de zee....’. ‘Natuurlijk, de *tekst* was verouderd; *zij* diende hem alleen nog om datums.... op te slaan’ (dez.). ‘Deze *invloed* is dan ongetwijfeld veel jonger dan de Hollandse; *zij* dateert uit de laatste tijd’ (Gielen, N. Taalgids XXV 166). ‘De *trein* blijft, nadat *ze* bij Goppenstein uit de groote tunnel komt....’ (G.v. Hulzen). ‘.... en de *zoom* Van 't kleed, ruischt *ze* niet 's morgens over 't veld’ (H. Gorter). ‘Ik voelde tastend langs d e z w a r t e *wand*, En kil was *ze* als gezicht van doodenzweet’ (Annie Salomons). Enz.

De auteur beschouwde *wand* blijkbaar(?) als vrouwelik. H. Lapidoth-Swarth maakt het ons nog moeiliker, als ze schrijft: ‘Waar de *molen* zingt met *haar* zoet geklaag’. Is ‘molen’ voor deze schrijfster een femininum? Ja, zegt de ene, want men vindt in ‘Roemeensche Volksliederen en Balladen’ ook: ‘En als je hem gesproken hadt, o Zuster! van *de molen*’. ‘Dan hoor ik suizlen niet van veer De wieken van *de molen* meer’. Maar een ander maakt dat ja uiterst onzeker, door op andere molen's te wijzen uit diezelfde bundel: ‘De thijm bloeit zoo mooi bij *den molen*’. ‘Bij *den molen* waar 't pad van den heuvel loopt op....’. - Quid ad casum?

Wanneer P.H. van Moerkerken schrijft: ‘In *haar* zilveren kandelaars.... waren de beide *waskaarsen* kort afgebrand’, dan is dat grammaties-traditioneel puik in orde; juist als ‘de *dames* zochten *haar* handwerkje’. Maar deze letterkundige wordt pseudogrammaties, wanneer hij zijn spraakkunstige kennis aanwendt in: ‘de roze*struiken* bogen *haar* doornige twijgen’.

Spraakkunst wordt niet straffeloos gekultiveerd!

Ongetwijfeld zou een systematies onderzoek nog wel meer letterkundige *haar*'s aan het licht brengen, die in botsing komen met de schoolse voorschriften. Voor zover ik uit mijn ‘toevallige’ aantekeningen kan oordelen, is het onspraakkunstige gebruik van het enkelvoudige *ze* en *zij* bij letterkundigen iets frekwenter dan het ‘foutieve’ gebruik van *haar*. In dagbladen schijnt de verhouding juist andersom te zijn!.... vanwege het ‘haastige schrijven’?

De l i t e r a i r e voorbeelden van *hij, hem, zijn* bij grammatiesvrouwelike woorden doen echter de gevallen van *zij, ze, haar* bij enkelvoudige maskulina numeriek in het niet zinken. Hier wint de hollandse natuur het zeker van de nederlandse leer!

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Over sociale taalbeschouwing.

> ‘Ce seroit la matiere d'un examen assez philosophique, que d'observer dans le fait, et de montrer par des exemples combien le caractere, les moeurs et les intérêts d'un peuple, influent sur sa langue.’
>
> DUCLOS, 1754

Wanneer we de definitie van een maatschappelik feit beschouwen, waartoe Durkheim gekomen is, zonder bepaald van taalkundige verschijnselen te zijn uitgegaan, namelik: ‘Est fait social toute manière de faire, fixée ou non, susceptible d'exercer sur l'individu une contrainte extérieure; ou bien encore qui est générale dans l'étendue d'une société donnée tout en ayant une existence propre, indépendante de ses manifestation individuelles’[1], dan blijkt dat de t a a l hier onder valt en du bestudeerd zou kunnen worden volgens de sociologiese methode die deze geleerde dan verder uiteenzet.

Dat de s o c i a l e beschouwingswijze van de taal - om van een streng-wetenschappelik s o c i o l o g i e s e maar niet te spreken -, over het algemeen, zeldzamer voorkomt dan de psychologiese fysiologiese (experimentele fonetiek, enz.) of zuiver grammatikale (historiese klankleer, enz.), zou men met Meillet[2] terecht o.a. daaraan kunnen toeschrijven dat de taalstudie vooral is voort gekomen uit de literatuurstudie en men dus veel meer de taa beschouwd heeft als een voertuig van denkbeelden dan als een middel tot het te voorschijn roepen van zekere daden bij anderen en bovendien de klankleer en de vormleer, die het populairs waren onder de linguisten, zich juist het minst lenen tot sociale gevolgtrekkingen.

Toch treffen we, natuurlik naast veel kaf, reeds in kiem de psychologiese en sociale opvatting aan in Rousseau's aardige *Essai sur l'origine des langues*, Où il est parlé de la mélodie e de l'imitation musicale[3]. Zo zou onder meer naar zijn mening

1) E. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, p. 19.
2) *L' Année sociologique*, XI, p. 796, 797.
3) Vgl. hierover Leo Jordan, *Sprache und Gesellschaft* in *Hauptprobleme der Soziologie*, Erinnerungsgabe für Max Weber, München 1923, p. 339 ss.

de taal der Zuiderlingen affektief zijn ontstaan, doch die der Noorderlingen uit behoefte: '.. le premier mot ne fut pas chez eux, *aimez-moi*, mais *aidez-moi*' (Chapitre X).

Een verband tussen taal en maatschappij is inderdaad *eo ipso* waarschijnlik en niemand zal daar wel aan twijfelen, maar h o e dit verband presies is, is zeer moeilik te bepalen.

Het voorzichtigst is misschien om eerst de sociale en ekonomiese verschijnselen te beschrijven als het kader waarbinnen zich de taalkundige ontwikkeling voltrekt, vervolgens, onafhankelik daarvan, de taalkundige feiten te onderzoeken en ten slotte enkele treffende parallellen apart te belichten, waarbij het dan nog dikwels de vraag zal zijn of deze koïncidentie ook op een oorzakelik verband berust.

Een dergelijke methode heb ik in mijn proefschrift over de nederlandse woorden in het Frans[4] trachten toe te passen. Eerst een beschrijving van de politieke, kommerciële, industriële en andere betrekkingen tussen de Nederlanden en Frankrijk, zuiver geschiedkundig behandeld en zonder vooruitlopen op mogelike taalkundige gevolgen; daarna de taalkundige beïnvloeding zelf, waarbij dan, zonder gevaar voor een petitio principii, van de historiese uiteenzetting kon worden gebruik gemaakt om b.v. na te gaan of voor de ontlening van een woord van een bepaalde taalkring, zegge een weversterm, ook een sociale voorwaarde bestond (in casu: uitvoer van weefsels naar Frankrijk of vestiging van een weefindustrie door Nederlanders aldaar, e.d.); ten slotte een vergelijking tussen wat ons de geschiedenis leerde en wat de lexikologie, die elkaar dan vaak dekken. Zelfs zal men dan omgekeerde gevolgtrekkingen kunnen maken en zo uit het betrekkelik grote aantal nederlandse krijgstermen in het 14e tot 16e eeuwse Frans (als *bransqueter, butin, driller, reise*) kunnen afleiden dat het aantal nederlandse troepen in franse dienst veel groter moet zijn geweest dan de geschiedenis ons leert.

Uit het voorgaande blijkt ook wel duidelik dat voornamelik het gebied der woordleer ons goed uitsluitsel zal kunnen geven over stand en ontwikkeling der kultuur van een volk (verdwijnen en opkomen van woorden, betekenisveranderingen, taalkringen, ontleningen, middelpunten van uitstraling, enz.), doch dit verband in de klank-, vorm- en zinsleer zeer vaag is. Wel hebben

4) *Etude sur les mots français d'origine néerlandaise*.

Vossler en andere ‘idealistische Neuphilologen’ uit bepaalde fonologiese of morfologiese dialekttrekken willen besluiten tot zekere volkseigenaardigheden en omgekeerd. Maar Meyer-Lübke heeft geestig bewezen, door Lerch's poging om verband te leggen tussen enerzijds de bloei der middeleeuwse artesiese nijverheidssteden en het daarmee gepaard gaande zelfbewustzijn der bewoners, en anderzijds zekere klankontwikkelingen (o.a. het ontbreken der prothese voor *s* + medeklinker, *spène* naast *épine*) ad absurdum te voeren, dat zulke vergelijkingen niets zeggen[5]. Ook Leo Jordan's sociale syntaxis-verklaringen overtuigen niet[6]. - Dit sluit natuurlik niet uit dat, als bij voorbeeld een isofoon samenvalt met de grens van een bisdom, zoals het geval is met *ẽ* en *ã* en de grens tussen de bisdommen Amiens en Beauvais[7], dit meer kan zijn dan een zuiver toeval; maar dan is het verband niet tussen de klank zelf en de kerkelike indeling, maar tussen zijn *verbreiding* en deze laatste.

Niet alleen is er een verband, s o c i a a l , tussen taal (vooral dan de woordschat) en maatschappij, maar ook waarschijnlik, in meer beperkte zin, e k o n o m i e s , tussen taal en produktiewijze. Als we naast elkaar plaatsen 1°. een nomadies herdersvolk, 2°. een vaste landbouwbevolking, 3°. een geïndustrialiseerde natie, dan is het duidelik dat ieder zijn eigen gedachtenwereld heeft en zijn eigen taalkundige behoeften. Met de enquêteur voor de roemeense dialektatlas, E. Petrovici, bezocht ik een dorpje van kleine landbouwers en herders aan de rand van het Zevenburgs Ertsgebergte (Petreștii de Jos). Hier was hett ekonomies verband evident. De bewoners waren b.v. een groot aantal termen rijk om de schapen te onderscheiden (door bepaalde kervingen in de oren), hadden een geheel eigen vocabularium in verband met de kaasbereiding en het verbouwen van de mais, benoemden tot de kleinste onderdelen van het in het dorp aanwezige waterrad, misten daarentegen de meeste abstracta, die ze konkreet omschreven (deugd = ‘die naar de kerk gaat’ overspel = ‘die met een ander slaapt’), bezaten voorts folkloristiese termen welke hun oorsprong hadden in de natuurver-

5) *Unterschicht und Oberschicht und der Lautwandel*, Behrens Fest schrift, p. 33, 34.
6) A.w., p. 353 ss.
7) H. Morf, *Zur sprachlichen Gliederung Frankreichs*, AKPAW 1911, p. 6, 7.

schijnselen in de bergkloof waar het dorp voor lag (‘feeën’, ‘luchtduivels’, enz.). En deze woordschat was vrijwel gemeen aan alle bewoners. Men ziet het, dit is meer en anders dan een gewone groepstaal.

Een konsekwente toepassing van de sociale taalbeschouwing op het ontstaan van het Romaans vinden we in H.F. Muller's *Chronology of Vulgar Latin*[8] en in de Introduction die hij schreef voor de *Chrestomathy of Vulgar Latin*[9]. Zijn werkwijze en zijn resultaten zijn belangrijk zowel voor een romanist of latinist als voor een germanist[10].

In het kort komen Muller's denkbeelden hierop neer. In strijd met de communis opinio, die het Romaans met het einde van het West-romeinse Rijk en de invallen der Germanen laat aanvangen, zou, volgens hem, de latijnse Koinê - ook wel Vulgairlatijn of Prae-romaans genoemd -, d.w.z. de omgangstaal die zo in de 3e, 4e eeuw van de mond van de Taag tot aan die van de Donau gesproken werd, zijn blijven bestaan als een eenheidstaal over de gehele westelike Romania tot het eind van de 8e eeuw. Sociale voorwaarden hiervoor waren het drukke verkeer en de sterk ontwikkelde handel tussen de verschillende gebieden, de germaanse kolonisatie, welke zich aan een nieuw milieu aan te passen had en belangrijke verplaatsingen van bevolking te weeg bracht, het Kristendom, met zijn eigen taal, zijn uitgebreide kolonisatie door monniken, zijn pelgrimstochten naar Rome, dat nog altijd de geestelike hoofdstad was. - Met Karel de Grote's regering treedt er echter een kentering in, de unifiërende krachten zijn uitgewerkt, de karolingiese Renaissance opent een kloof tussen de schrijftaal en de volkstaal, zodat deze laatste als iets op zich zelf staands moet worden erkend, het feodalisme heeft een hevig verbrokkelende invloed en de invallen der Noormannen werken eveneens isolerend. Zo ontstaan dan de romaanse tongvallen en dialekten. - De wisselwerking van

o n d e r l a a g

8) H.F. Muller, *A Chronology of Vulgar Latin*, Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, LXXVIII. Heft (1929).

9) H.F. Muller en Pauline Taylor, *A Chrestomathy of Vulgar Latin*, Boston 1932.

10) Voor een meer taalkundige kritiek leze men o.a. de grondige bespreking door J. Brüch in het *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, LIV, p. 357-382; vgl. bij ons K. Sneyders de Vogel in het *Museum*, XXXVII, k. 286-288 en A.W. de Groot in *Neophilologus*, XVI, p. 293.

en b o v e n l a a g , van populaire tendenties en geleerde of aristokratiese, bepaalt dan verder het karakter van Frans, Spaans en Italiaans. In Frankrijk, waar het Kristendom van een zeer ‘volkstümliche’ aard was, vindt men deze ook weerspiegeld in een sterker geëvolueerde volkstaal, terwijl de invloedrijke aristokratie der italiaanse steden een snel opkomen en ontwikkelen van het ‘volgare’ verhinderde; Spanje zou ongeveer tussen beiden instaan.

Deze zeer oorspronkelike opvattingen tracht Muller met een uitgebreid histories en taalkundig materiaal te staven; vooral toont hij zich een goed kenner van de merovingiese toestanden, terwijl echter het linguisties gedeelte van zijn werk, door het totaal verwaarlozen van het laat-keizerlik Latijn, veel van zijn waarde verliest. Hoe het ook zij, de schrijver heeft een aantal, meest geschiedkundige, feiten bijeengebracht die onmiskenbaar wijzen op unifiërende krachten in het na-romeinse tijdperk, waaraan de romanisten eigenlik nooit gedacht hadden. Nu schijnt het me evenwel mogelik hiertegenover, in de beschouwingswijze van Muller blijvend, ook enige punten te plaatsen die wijzen op vroege ontbinding.

Allereerst is het op zich zelf al onwaarschijnlik dat over zo'n reusachtige uitgestrektheid van zo verschillende bodemgesteldheid als Italië plus Gallië en Hispanië in de meer dan acht eeuwen die verliepen tussen Caesar's verovering van Gallië en Karel de Grote's regering, geen dialektale verschillen in het Latijn zouden zijn opgetreden. Het is met het Gallo- of Ibero-romaans als met het z.g. Vulgair-latijn: Afgezien van enkele zeldzame bronnen als graffiti, glossaria, studies van grammatici en soms een on-literair geschrift (b.v. de *Mulomedicina Chironis*), schemert de spreektaal slechts hier en daar even door in de officiële letterkunde, net als we later in de merovingiese tijd zeldzame specifiek gallo-romaanse trekken - Muller moet er wel enkele signaleren, ofschoon hij er geen waarde aan hecht - zien doordringen in formularia en wetten. De betrekkelike schaarste van dergelijke familiaar-latijnse of eventueel gallo-romaanse eigenaardigheden hoeft echter nog geenszins te pleiten tegen het bestaan van een apart, gesproken Latijn of, later, een Gallo-romaans. - De hechte geestelike eenheid, juist na 476, waarop Muller terecht de nadruk legde, was een voorwaarde geweest voor het - hier meer, daar minder goed - handhaven van het g e s c h r e v e n Latijn. Dat men toen nog geen behoefte gevoelde ernaast officiëel

van een eventuele gallo-romaanse volkstaal gebruik te maken, sluit het bestaan daarvan echter niet uit. Zo'n *lingua romana* was nog niet zo ver geëvolueerd dat de lagere standen het Kerklatijn niet meer begrepen. Ook een roemeense boer, hoewel zelf Volks-roemeens sprekend, ontcijfert nog wel de verfranste en verlatijnste krantetaal, mits hij lezen kan. Wanneer nu die letterkundige traditie in de loop der eeuwen, volgend op de val van het West-romeinse Rijk, afneemt, nemen natuurlik de 'vulgaire' trekken van het Laat-latijn evenredig toe, totdat, omstreeks 800, desondanks, de afstand tot de volkstaal, welke ook zijn weg vervolgt heeft, zo groot is geworden dat deze laatste als nieuw idioom moet erkend worden. Dit is tevens de tijd dat de karolingiese Renaissance haar werking begint te doen gevoelen, die de kloof nog verbreedt. Wat bovendien die barbarismen betreft, men mag zich afvragen hoe, als een Gregorius van Tours reeds al de 'fouten' maakt die we van hem kennen, het dan wel met een gewone man uit het volk moet gesteld zijn!

Een vroege regionale verscheidenheid wordt nog bevestigd door uitspraken van latijnse schrijvers zelf als Cyprianus: 'Cum et ipsa latinitas et regionibus mutetur et tempore'[11)].

Ook kan men zich moeilik voorstellen hoe in de tijd van een of twee mensegeslachten[12)], ongeveer onder de regeringen van Karel de Grote en Lodewijk de Vrome (in 842 reeds de eerste franse tekst!) de 'einheitliche' latijnse Koinê vrijwel opeens uit elkaar gevallen zou zijn in zeer verschillende dialekten. Er bestaat wel het wonder van het snelle ontstaan van het Afrikaans, maar dit zal men toch niet als regel willen beschouwen. Als men in het alleroudste Frans sporadies b.v. het latijnse plus-quamperfectum waarneemt (*auret, pouret, furet*) met betekenis van een gewone verleden tijd en dit daarna weer zeer spoedig ziet verdwijnen, dan kan men toch niet aannemen dat deze ten opzichte van de andere romaanse talen heel typiese verschijning zo maar even in een enkele generatie in Frankrijk ontstaan is - of elders in die funktie verdwenen - om dan terstond weer onder te gaan.

Een faktor die zeker ook een rol gespeeld heeft bij het ontstaan van het Romaans zijn de s u b s t r a t e n , eventueel a d s t r a t e n ,

11) Geciteerd door Sneyders de Vogel, a.w.

12) Muller zegt zelfs: 'Although it had taken centuries to prepare this transformation, it took probably less than a generation to form the new being according to its recently organized nature' (p. VIII).

zoals ik ze elders genoemd heb[13]. Het is namelik een vaststaand feit dat het Gallies aan het provinciaal Latijn een zeker aantal woorden geleverd heeft, vooral plant- en diernamen, als *breuil* 'omheind kreupelbosje' of *alose* 'elft'. Nu is het mogelik dat die invloed zich niet alleen tot de woordschat bepaald heeft, en dat klankontwikkelingen die een zekere gelijkenis met keltiese vertonen als *factum* > * *faχto* > *fait* of *u* > *ü* eveneens op galliese spraakgewoonten teruggaan. Dat men elders (b.v. albanees *pyll* met *ü* uit *palus, -udis*) zonder gallies substraat dergelijke ontwikkelingen aantreft, behoeft nog niet in Gallië (en Noord-Italië) een eventuele begunstigende tendentie uit te sluiten, zonder welke zij misschien anders daar niet ontstaan waren. Ook daar waar we een a d s t r a a t hebben, d.w.z. een substraat welks werking tot op de huidige dag voortduurt of kan voortduren, zoals hoogstwaarschijnlik het geval is met het Iberies in de vorm van het Baskies (of met het Grieks in Zuid-Italië), sluit Muller elke invloed uit. Toch is wat dit betreft Menéndez Pidal's theorie dat de *f*, in woorden als *filius* > spaans *hijo*, enz., *h* is geworden onder iberiese invloed[14], vooral met het amendement van Von Wartburg[15], zeer aanvaardbaar.

Een andere faktor is het uit de ervaring bekende feit dat menging van talen verandering bevordert. Men denke slechts bij voorbeeld aan het belgies Frans, dat vooral bij de lagere standen lijdt van het Vlaams en het Waals. Er zijn zelfs geleerden als Goidànich en Bartoli, die de differentiëring van de romaanse talen toeschrijven aan de vestiging der Barbaren (Franken, Boergonden, Goten, Slaven) in het Romeinse Rijk[16]. Maar dit is natuurlik een overdrijving in de andere richting. Wel kunnen we, lijkt het me, veilig aannemen dat, na de Galliërs, ook de Franken, wier linguistiese invloed oneindig veel groter was (tot achtervoegsels: *-ard, ald, -enc* en klanken in bepaalde woorden: *haut, gué*, in plaats van * *aut* en * *vé*, toe), het Latijn van Gallië provinciaal gekleurd hebben.

Trouwens ook de dialektgeografie leert ons veel dat tot de

13) *Latijn, Romaans, Roemeens*, p. 17, 22.

14) *Orígenes del Español*, I^2, vooral p. 229 ss.

15) ZRPh, XLII, p. 375. De labiodentale *f* zou bilabiaal zijn geworden in de mond der Iberiërs en toen *h* in zwakke stelling en labiodentale (b.v. *fuerte*) in sterke.

16) M. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, p. 79, 80.

vroeg-romaanse, ja zelfs prae-romaanse periode moet teruggaan, zoals Morf (zie boven), Griera en Jud hebben pogen aan te tonen. Vooral Jud's, ook voor germanisten belangrijke - in verband met kristelike terminologie in het Oud-hoogduits en het Goties -, doch weinig bekende indeling van het oude liturgiese Latijn in drie lagen, een griekse, een (vertaald) latijnse en een onafhankelik latijnse, zou ons zelfs helemaal terugvoeren tot in de 3e eeuw[17)].

Geheel in de sociaaal linguistiese gedachtengang blijvend heeft bovendien Schrijnen in zijn *Charakteristik des Altchristlichen Latein* meesterlik aangetoond dat de oud-kristelike gemeenschap een eigen speciale taal heeft gehad, waaruit zich bovengenoemd liturgies Latijn en in ruimere zin het Kerklatijn ontwikkeld hebben.

Het Roemeens en de rhaetiese dialekten worden door Muller niet behandeld. Deze gedragslijn is voor het Roemeens heel juist; dit is oorspronkelik Oost-latijn en heeft als zodanig een geheel eigen ontwikkeling gehad[18)]. Het Rhaeties echter sluit zich meer bij het West-romaans aan en Rhaetië had dus tezamen met Gallië, Hispanië en Italië moeten bestudeerd worden. Was dit gedaan, dan zou het duidelik zijn geworden hoe het rhaetiese Latijn zich in een ander ekonomies milieu had te ontwikkelen (bergland met grotendeels herdersbevolking) dan het galliese (min of meer vlak land, vooral landbouwers en veeboeren). Zulk een ekonomies verschil als dit heel duidelike tussen Gallië en Rhaetië, bestond echter ook wel, ofschoon in minder mate, tussen Gallië en Italië of Hispanië.

Doch niet alleen synchronisties, tussen de vroegere romeinse provincies, maar ook diachronisties, tussen het West-romeinse Rijk en de germaanse staten, was er een breuk. Of liever, de politieke verdeeldheid liet de vrije teugel aan allerlei nog uit de laatste jaren van het Imperium daterende centrifugale neigingen. Toen reeds, in de romeinse tijd, waren er meerdere verschijnselen die vooruitwezen naar de komende orde: de geldschaarste, het colonaat, de bureaukratie, zoals Stein onlangs

17) *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache*, XLIX. Jahresbericht der historisch-antiquarischen Gesellschaft von Graubünden, vooral p. 9.

18) Zie mijn *Latijn, Romaans, Roemeens*.

duidelik in een lezing aantoonde[19]. Verder kwamen er provinciale literaturen op, plaatselike industrieën, een handel die zich om nieuwe markten koncentreerde, ja zelfs verhieven zich regionale heersers en tegenkeizers; allemaal verschijnselen die er op wijzen dat aan het streven naar eenheid en nivellering, dat zijn hoogtepunt vond in het verlenen van burgerrecht door Caracalla aan alle bewoners van het Rijk (in 212) en waaraan de vorming van de keizerlike Koinê parallel ging, een einde was gekomen. - Ook meer direkt was de merovingiese gemeenschap met zijn sterke germaanse inslag en zijn primitiever karakter verschillend van de romeinse. 'Au commencement du VIe siècle,' zegt Lavisse[20], 'si, par bien des points, les institutions romaines ont encore dans notre pays de profondes racines, cependant la physionomie de la Gaule a changé et les contemporains eux-mêmes en ont conscience. Nous entrons dans cette période où, comme le dit Grégoire de Tours, "se déchaîne la barbarie."' Het is werkelik verwonderlik dat een goed kenner van de merovingiese toestanden als Muller gelooft aan een voortduren der antieke kultuur en maatschappelike orde gedurende de algemene verwildering van die duistere 6e eeuw. Om zich rekenschap te geven van de grondige veranderingen die hadden plaatsgegrepen, leze men b.v. eens Leo Jordan's belangwekkende taalkundige kanttekeningen[21] op Dopsch's *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europäischen Kulturentwicklung*. Het wereldlike leven gaat zich meer om kerkelike middelpunten koncentreren, grote markten kunnen vóór de 7e eeuw wegens de onzekerheid der tijden niet gehouden worden, ook koncilies worden minder vaak bijeengeroepen in verband met de verkeersstoornissen, de ruilhandel komt op en een ingewikkeld leensysteem van geld en goederen ontwikkelt zich, ten slotte treffen we de on-romeinse 'Sippenwirtschaft' aan, die morfologies misschien zijn uitdrukking vindt in de vervoeging *-o*: *-onem* en *-a*: *-anem* der verwantschapsen eigennamen[22].

19) *Die zeitliche Grenze zwischen Altertum und Mittelalter*; verslag Nieuwe Rotterdamsche Courant 25-11-1933 (Ochtendblad).
20) *Histoire de France*, II, p. 115.
21) *Beiträge zur Wirtschafts- und Handelssprachgeschichte zur Zeil der Merowinger*, Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, CXLIX (1926).
22) Ibidem, p. 73, 74.

We zijn dus, geloof ik, wel gerechtigd om, in de sociale gedachtegang van Muller zelf, te zeggen dat er voldoende redenen aanwezig waren, enerzijds voor een snelle evolutie van het naromeinse Latijn, anderzijds voor een splitsing hiervan en eigen ontwikkeling in de verschillende germaanse staten. Nu hoeven deze gallo-, ibero-, italo- en rhaeto-romaanse variëteiten en eventuele onderdialekten nog helemaal niet zozeer van elkaar verscheiden te zijn geweest - en tengevolge van de door Muller bestudeerde unifiërende tegenkrachten zou dit zelfs onwaarschijnlik zijn - dat een geromaniseerde Frank en een Umbriër bij voorbeeld elkander niet meer begrepen; - zelfs het oudste Frans en Italiaans zijn nog niet zo ver van elkaar verwijderd en oud-franse en provensaalse gedichten werden in de 12e eeuw aan de italiaanse hoven nog goed begrepen - maar een dialektale verscheidenheid was er tòch, in voor-karolingiese tijd.

Wat het meeste stof heeft opgeworpen zijn Muller's linguistiese klassestrijd-ideeën, niet zozeer wegens de gedachte zelf, dan wel wegens de voorbeelden, waaronder iedere kriticus er vond waarmee hij het niet eens was en die vaak ook ongelukkig gekozen of onjuist zijn. Inderdaad, wanneer men ethnografiese lagen aanneemt (substraat en adstraat), waarom zou men dan ook niet van sociale spreken? Men kan zich zelfs gevallen denken dat beide samenvallen, bij voorbeeld wanneer vreemde veroveraars en overheersers een andere taal spreken (en doen ingang vinden) dan de overwonnen oorspronkelike bevolking. Dit is het geval geweest in Gallië kort na de romeinse bezetting. Het denkbeeld dat bepaalde taalverschijnselen aan de invloed van hogere of lagere standen zijn toe te schrijven is al enige decennia oud[23], maar de formulering (‘bovenlaag’ en ‘onderlaag’) en de systematiese uitwerking ervan, danken we, als ik me niet vergis, voor het eerst aan de ‘idealistische Neuphilologen’[24]. Mario Roques, sprekend over Grandgent's *Social strata in language* (Mélanges Jeanroy), verwerpt deze benaming en zegt: ‘Je dis “groupe”, parce que l'expression de “couches sociales” paraît impliquer des subordinations qui ici n'ont pas leur place

23) Vgl. Meyer - Lübke, a.w.

24) O.a.H. Naumann, *Ueber das sprachliche Verhältnis von Oberzu Unterschicht* en E. Lerch, *Ueber das sprachliche Verhältnis von Oberzu Unterschicht mit besonderer Berücksichtigung der Lautgesetzfrage*, Jahrbuch für Philologie I.

et que certains faits sont connus de groupes qui comprennent des éléments placés à tous les échelons de l'échelle sociale si on me permet de reprendre cette image désuète; cela est particulièrement notable pour le vocabulaire, mais reste vrai pour la prononciation'[25]. Mijns inziens houdt het onderscheiden van 'bovenlaag' en 'onderlaag' geen zedelike waardering in, maar is slechts een vaststellen van feitelike machtsverhoudingen. Hoogstens zou men aan de benaming kunnen verwijten dat ze te schematies is en de stand van zaken te eenvoudig voorstelt. Ferdinand Lot, bij voorbeeld, onderscheidt terecht, nagaande wanneer men heeft opgehouden het literair Latijn te spreken, vier lagen: 1°. de grote massa der ongeletterde romeinse bevolking, 2°. de middenstand, arm en rijk, maar in staat om te lezen, 3°. het milieu van de hoge ambtenaren en van de aristokratie en 4°. de geestelikheid[26]. In een zeer primitieve maatschappij, zoals misschien de oudste nederlandse, is zo'n eenvoudige tegenstelling van bovenlaag en onderlaag echter wel mogelik. Zo verklaart Schönfeld dan ook de overgang *oe* > *uu* door de invloed van een bovenlaag van frankiese *uu*-sprekers die, onder Karel Martel, het slechts oppervlakkig onderworpen gebied met *oe*-sprekende ingvaeoonse stammen, krachtig koloniseerden[27].

Welke nu eigenlik de belangrijkste rol speelt in de taalverandering, de bovenlaag, zoals Lerch en Naumann beweren, of de onderlaag, zoals de mening van een Jespersen en een Meyer-Lübke schijnt te zijn, is niet gemakkelik uit te maken. Allereerst hangt veel af van de keuze der voorbeelden; verder doen waarschijnlik ook wel enigszins de meer demokratiese of aristokratiese voorliefden van de onderzoeker ter zake. Maar juist deze min of meer psychologiese bepaling van het vraagstuk wijst ons meteen de weg naar de oplossing. In tijden met een sterke aristokratiese of anti-demokratiese bovenlaag (b.v. de regering van Lodewijk XIV), zal de officiële taal weinig veranderen, van enkele kleine modes afgezien; in periodes van demokratiese regering of sociale woelingen, daarentegen, waarbij de onderlaag naar boven komt, zal de taal sneller evolueren. De bovenlaag

25) Romania LV, p. 267.
26) *A quelle époque a-t-on cessé de parler latin*? Archives Ducange, VI, p. 135.
27) *Historiese grammatica van het Nederlands*, p. 84, 85; vgl. daartegen W. de Vries in het *Tijdschr.*, LI, p. 245 ss.

werkt in de regel remmend, ook in linguisties opzicht. Zo bracht de Franse Revolutie de *wa* uitspraak voor *wè* (*roi*) er voor goed in, en zien we onder ons demokraties bestuur in Holland zelfs bij de jeugd der bovenlaag de volksneiging doordringen om de *ee* en *oo* te diftongeren. Bij woordontlening is dikwels de taalkring waartoe het woord behoort beslissend: de meeste franse (kultuur)- woorden in het Nederlands zijn door de bovenlaag overgenomen, terwijl het allergrootste deel der nederlandse woorden in het Frans juist door de onderlaag zijn overgebracht (landbouwwoorden door de boeren op de markten der grensplaatsen, zeemanstermen door zeelieden en scheepstimmerlui, handelstermen door allerlei kooplieden). Al mag in onze dagen het vaststellen van de afkomst van een taalfeit betrekkelik gemakkelik zijn, voor de oudere tijden biedt het grote moeilikheden. Tenzij in die gevallen waar bepaald verteld wordt van een ontwikkeling dat zij eerst als vulgair is ondervonden, is het ondoenlik met zekerheid van een zekere taaltoestand te zeggen in hoeverre hij, in onderdelen, een produkt is van de bovenlaag en in hoeverre van de onderlaag. Wel kan men met Muller een aantal verschijnselen vaststellen, als diftongering, synkope, afslijting van uitgangen, nevenschikking, e.d., die men zich geregeld ziet voordoen in perioden dat een onderlaag toonaangevend is, en dan, als zij in grote mate optreden, besluiten tot een zege van de onderlaag. Maar men zal ze tot dit doel toch eerst nauwkeurig chronologies moeten rangschikken en zich tegelijkertijd een zeer helder beeld moeten vormen van de maatschappij over welker onder- en bovenlaag men spreekt, hetgeen met Muller's beschouwingen over het Oud-frans bij voorbeeld niet het geval is. Bovendien kunnen ‘volkstümliche’ verschijnselen nog *ondanks* een sterke bovenlaag opkomen en gemeengoed worden.

De indeling: boven- en onderlaag leidt licht tot simplisme. Over het algemeen doet men goed zich liever de taal te ingewikkeld dan te eenvoudig voor te stellen. Het was juist Van Ginneken's verdienste onze aandacht te vestigen op de taalkringen, groepstalen en taalgroepen, in welke drie termen ik persoonlik een crescendo zie van het maatschappelik element; ‘taalkring’ is nog zuiver taalkundig, ‘groepstaal’ beschouwt de taalkring in verband met de sprekende personen, ‘taalgroep’ is een verzameling van personen die eenzelfde jargon, dialekt of taal hebben. Een taal in een bepaalde faze, is een komplex dat de resultante is van de meest verschillende krachten en invloeden

en zich niet zo maar met een paar formules laat verklaren.

Doordat Muller een deduktieve methode heeft gevolgd, d.w.z. slechts die feiten heeft willen zien die zijn boven[28)] uiteengezette denkbeelden staafden, heeft zijn werk veel van zijn waarde ingeboet. Toch blijft het een goed gefundamenteerde waarschuwing om ons de na-latijnse of vroeg-romaanse dialektale verscheidenheid, die er, zoals we zagen, ongetwijfeld geweest is, niet al te scherp voor te stellen en is het tevens een mooie toepassing van de sociale en ekonomiese taalbeschouwing. En als zodanig betekent dit leerrijke en zeer leesbare boek, ondanks onjuiste interpretaties en verkeerde gevolgtrekkingen, een mijlpaal op de ontwikkelingsweg der taalwetenschap.

MARIUS VALKHOFF

Vri = zeer?

Als antwoord op de vraag in deze jaargang, blz. 222 verschafte de heer F.H. d'Angremond ons de volgende gegevens: De combinatie *vrij onverveert* vindt men ook in een Liedeken van Van der Noot (Vermeylen: *Leven en Werken van Jonker Jan van der Noot*, blz. 40):

> Gelyck den dagheraet
> Hem lustich openbaert
> Des morgens in den oosten,
> En compt vrij onvervaert
> Die tsnachts waren beswaert
> Deur sijn claricheyt troosten.

De verbinding *vrij stijf* vindt men vs. 476 van het Batement vander Katmaecker: ‘Gadieu! nu gae ic vrij stijf’, waar Prof. Stoett *vri* als zeer verklaart. Vgl. ook Mariken van Nieumeghen, vs. 675: ‘Betael vri spelyc en siet op een oneffen mite niet’. Leendertz vat hier *vr* op als ‘gerust, zonder aarzelen’.

Bekend is de 16de-eeuwse betekenis van vri: voorzeker, waarlik voorwaar. Doordat in de hierboven opgesomde plaatsen *vrij* in zull een bijzondere positie is, heeft men willen veronderstellen, dat 't he volgende woord in zekere mate nader bepaalde; maar is het niet even goed mogelijk, dat het ook daar alleen maar beteekent: voorzeker voorwaar, en het er volstrekt niet staat om het volgende woord te bepalen, maar dat het eerder metri causa is neergeschreven? Vs. 5 en 6 van 't Wilhelmus zouden dan eenvoudig beteekenen: Ik ben een Prins van Oranje, voorzeker onbevreesd. En ook de andere plaatsen krijgen zoo goeden zin.

Voor later tijd zou men dan nog kunnen denken aan een regel ui Poot's Akkerleven: ‘Schoon ze vrij al wijder gaept’.

28) p. 305.

Assimilatie.

De in deze bladzijden gebruikte phonetische teekens, die verklaring behoeven, zijn:

[hu.n]	hoen,	[ruit]	roeit,	[bɑgbo:rt]	bakboord,
[bo.t]	boot,	[noit]	nooit,	[lòn]	long,
[bòt]	bot,	[niu]	nieuw,	[de.x]	deeg,
[bo:r]	boor,	[dyu]	duw,	[da.gə]	dagen,
[pɔt]	pot,	[eu]	eeuw,	[ɟjɔkja]	Djokja,
[bɑt]	bad,	[drai]	draai,	[kacə]	katje,
[püt]	put,	[loei]	lui,	[fraɲə]	franje,
[bo.də]	bode,	[hoeys]	huis,	[r]	punt-*r*,
[ra.m]	raam,	[ɛis]	ijs,	[R]	huig-*r*,
[ri.t]	riet,	[kɔut]	koud.	[ç]	*ich*-Laut,
[be.t]	beet,			[kaʃə]	kastje,
[pE:r]	peer,	[l̥,n̥]	stemloos,	[stɛ′la.ʒə]	stellage,
[pEt]	pit,	[p̆]	geminatie,	[òŋwE:r]	onweer.
[bɛt]	bed,	[ŝ]	reductie,		
[my:r]	muur,	[my′zi.k]	klem,		
[rø.s]	reus,	[i:]	lang,		
[dø:r]	deur,	[i.]	halflang.		
[froe:lə]	freule.				

Onder assimilatie[1] verstaat men de verandering, die een spraakklank ondergaat door de invloed van een voorafgaande (progressief)[2] of volgende (regressief), waardoor die klanken geheel of gedeeltelijk aan elkander gelijk worden:

progressief: [′òpsɛt] *opzet*, verandering van [z] in [s] onder de invloed van [p];

regressief: [′òbdu.n] *opdoen*, invloed van [d] op [p].

Bij uitzondering is de assimilatie tegelijk progressief en regressief [òp m pa:rt] *op een paard*, of ook wederkeerig. Van dit laatste kan men soms in de minder verzorgde uitspraak gevallen waarnemen, b.v. de combinaties [mf,ns]. In woorden als [tri.òmf, kòmfo:r] *triomf, komfoor*, wordt [m] zeer vaak [ɱ] = lip-tand. Deze wordt in de onbeschaafde uitspraak zelfs [m̂],

1) In het Duitsch ook *Angleichung, Induction* en *Attraktion* genoemd.
2) Jespersen vervangt progressief en regressief resp. door *beharrend* en *vorgreifend*.

die dan gepaard gaat met een lichte nasaleering van [f][1]. In de dialectische of de onbeschaafde uitspraak wordt [mɛns] *mensch* tot [mɛ:n̂s], d.w.z. het slot van de verlengde [ɛ] wordt genasaleerd, de [n] wordt gereduceerd en het zachte verhemelte stijgt tijdens de [s] in plaats van aan het begin daarvan.

In de regel betreft de assimilatie slechts medeklinkers[2]. De voor het gehoor nauwelijks merkbare invloed van de klinker op de medeklinker gaan wij stilzwijgend voorbij. Wij volstaan met te herinneren aan het practisch onmerkbare verschil van [k] in *koek, kook, kaak*, enz., de verschillende lipstand bij [p, b, m] in [pi, pu, ma] enz., evenzoo bij [s] in [spi, spy, spu, sma] enz. tegenover [si, se], enz., bij [x] in [vra.x] en [vru.x], bij [g] en [f] in [gru.f] *groef* en [graf] *graf*. Overigens behoort de assimilatie door de klinker meer op het terrein van de historische phonetiek thuis.

Aangezien de aard van een spraakklank afhangt van de organen, die gebruikt worden, van de wijze, waarop de lucht ontsnapt, en van de aan- of afwezigheid van stem, zijn er drie soorten van assimilatie te onderscheiden:

α. o r g a n i s c h e : [kòŋfo:r] *komfoor*, enz., of *assimilatie van plaats*.

De organische assimilatie is vooral moeilijk waar te nemen bij twee klanken, die ongeveer op dezelfde plaats gevormd worden, b.v. [st, ʃt, tʃ]. Voor het gehoor maakt het weinig of niets uit, dat in deze combinaties [t] veelal met het blad van de tong wordt uitgesproken, in plaats van met de punt.

β. m o d a l e , d.i. de explosieve, fricatieve en nasale medeklinkers gaan in elkander over. Deze soort assimilatie moet, gedeeltelijk althans, op rekening gesteld worden van het verschijnsel, dat Sievers Reduction noemt. Daaronder verstaat hij veranderingen, die bepaalde spraakklanken ondergaan, doordat zij belangrijke eigenschappen, die hun karakter bepalen, verliezen. Een gereduceerde [s] is er b.v. een, die de hoofdeigenschap van een fricatief, het wrijvingsgeruisch, verloren heeft; en een

1) Deze nasaleering kan slechts gering zijn, omdat voor het krachtige schuringsgeluid van [f] een hooge ademdruk op de onderlip vereischt wordt. Voor het gehoor blijft die nasaleering dan ook onopgemerkt.

2) Voor gevallen, waarin ook de klinker de invloed van assimilatie ondervindt, zie men Paul Menzerath, Assimilation und Nasalierung, Donum Natal. Schrijnen, p. 63 (1929).

explosief begint langzamerhand op een fricatief te gelijken en lost zich ten slotte vaak geheel in een volgende fricatief op: in de onverzorgde uitspraak kan men [gro.s, trɔs] hooren in plaats van [gro.ts, trɔts] *grootsch, trotsch*, met waarschijnlijk de volgende tusschenvormen: [d̥s, d̊s, s:, s]. Een voorbeeld, waarbij met [k] hetzelfde geschiedt, vermeldt Menzerath, n.l. het Fransche *extraordinaire*, dat tot [ɛstr(a)ɔrdinɛ:r] gereduceerd wordt met de tusschenvormen [g̊s, g̊s, s:, s].

De reductie kan op twee manieren ontstaan:

a. door verwijding van de nauwte met behoud van de luchtstroomdruk;

b. door vermindering van de stroomdruk met behoud van de normale nauwte.

In de practijk zijn deze moeilijk uit elkander te houden, en het resultaat is hetzelfde.

γ. a c o u s t i s c h e , d.i. een stemlooze klank wordt stemhebbend, en omgekeerd, b.v.: [ˈɑvda.lə] *afdalen*, [ˈɑfsa.gə] *afzagen*. Dit wordt ook *assimilatie van stem* genoemd.

Het spreekt van zelf, dat deze drie soorten niet streng gescheiden kunnen worden. De organische en de modale assimilatie hebben b.v. meestal tevens een acoustisch effect. Ook valt er op de benamingen zelf af te dingen: bij *organisch* wordt niet aan de stand van het zachte verhemelte gedacht: de overgang van [m] in [b] en omgekeerd geldt als modale, niet organische, assimilatie. Evenzoo wordt bij *acoustisch* de omstandigheid verwaarloosd, dat de stemlippen ook organen zijn, en dat b.v. [m] en [b] niet alleen modaal, maar ook acoustisch zeer duidelijk verschillen. De termen zijn echter in algemeen gebruik, en het zou niet gemakkelijk zijn juistere, die even beknopt zijn, te bedenken.

Bovendien kan assimilatie zijn:

a. in contact:

1. volledige assimilatie van klanken, die slechts in één opzicht verschillen: [ˈɑfvɑlə] *afvallen* wordt [ˈɑffɑlə, ˈɑfɑlə]; [ònˈmɛnsələk] *onmenschelijk* wordt [òmmɛnsələk, òmɛnsələk]. (Valt de klem op [òn], dan heeft geen assimilatie plaats: [ˈònmɛns] onmensch.)

2. gedeeltelijke assimilatie: [ˈzɑgduk] *zakdoek*, [ˈslɛgbòt] *slikbot*, [òmbəwüst] *onbewust*, [òmpɑrˈtɛidəx] *onpartijdig*.

b. op afstand:

1. volledig: [tə za.mə] *te zamen* wordt [tə sa.mə] en [sa.mə].

2. gedeeltelijk: onontwikkelden zeggen soms [ʃɛrˈʒɑnt (sergeant) voor [sɛrˈʒɑnt], en deze gedeeltelijke assimilatie wordt

volledig in [ʃɛrˈʃɑnt], nu en dan [sərˈsɑnt]. Zie Jespersen, Lehrbuch, § 177.

Eindelijk nog kan de assimilatie zijn:

1. *uitwendig*, d.i. invloed van een woord op een voorafgaand of volgend, b.v.: [kòm vrɛi] *kom vrij*, door de invloed van [v] op [m], dus regressief-organisch; [hɛi kòmt so.] *hij komt zoo*, door de invloed van [t] op [s], dus progressief-acoustisch; [ən kɑm bi:r] *een kan bier*, door de invloed van [k] op [n] en [b] op [n], beide regressief-organisch.

2. *inwendig*, d.i. de assimilatie beperkt zich tot één woord, b.v.: [kòmˈfo:r] in plaats van [kòmˈfo:r] *komfoor*, onder de invloed van [f] op [m], dus regressief-organisch; [òntˈfɑnə] *ontvangen*, door de invloed van [t] op [v], dus progressief-acoustisch.

In de verschillende uitspraken van [ˈòxtəntblɑt] *ochtendblad* treft men allerlei gevallen van assimilatie aan: [ˈòxxəntblɑt, ˈòxəntblɑt], dus [t] wordt [t⊣, ƙ⊢, x] (progressief-organisch- modaal) en verdwijnt;

[ˈòxənblɑt], dus [t] wordt [d] (regressief-acoustisch), die op zijn beurt nasaal wordt (progressief-modaal); de overgangen zijn: [nt < nd < n: < n].

[ˈòxəmblɑt], dus [n] wordt [m] door de invloed van [b] (regressief-organisch).

[ˈògəmblɑt], dus [x] wordt [g] door assimilatie op afstand met [m] (regressief-modaal-acoustisch).

Bovendien wordt in alle gevallen vaak de [ə] ingeslikt.

Verreweg de belangrijkste assimilatie in onze taal is de acoustische.

Wat de fricatieven[1)] betreft, mag men als algemeene regel

1) In deze bladzijden wordt de gewone indeeling van de medeklinkers in acht genomen, n.l. in explosieven, fricatieven en vloeiende medeklinkers. De [j] en [w] worden afzonderlijk behandeld. Alleen de beide eerste groepen komen zoowel stemhebbend als stemloos voor. Verder worden de stemlooze medeklinkers onderscheiden in vaste en losse (Sweet, *tense* of *tight*, en *loose*; Sievers, *fortis* en *lenis*), terwijl de stemhebbende steeds los zijn. De [g] in [zɑgduk] *zakdoek* is los, en wordt door velen als stemloos, door anderen als stemhebbend uitgesproken. Met nadruk zij er op gewezen, dat ik uitsluitend de uitspraak van mijzelf en mijn naaste omgeving behandel. Iedere lezer zal dus afwijkingen van zijn eigen uitspraak ontmoeten. Het meerendeel daarvan komt op rekening van de nadruk, de officiëele spelling en de streek, waarin de spreker geboren is of woont.

voor de uitwendige en inwendige assimilatie aannemen, dat zij, vaak in strijd met de spelwijze (finale *v* en *z* worden niet geschreven), vóór een pauze of bij samenstooting met een fricatief of stemlooze explosief stemloos blijven of worden. Alleen wanneer zij na een pauze voorkomen of met een klinker of vloeiende medeklinker samenvallen, bewaren zij hun karakter. En zelfs de stemhebbende worden na een pauze halfstemhebbend, d.i. de stem zet niet dadelijk in.

Voorbeelden.

Vóór een pauze: [lɛx] *lig* van *liggen*, [le.f] *leef* van *leven*, [dro.x, we.s, ra.f] *droog, wees, raaf* tegenover *droge, weezen, raven*.

Vóór een klinker of vloeiende medeklinker: [lɑx e.və] *lach even*, [blɛiv e.və] *blijf even*, [blɛiv maːr] *blijf maar*; [ˈlɑxlüst] *lachlust*, [ˈwɑsˈɛxt] *waschecht*, [ˈprɛizlɛist] *prijslijst*, [ˈvle.ze.tənt] *vleeschetend*, [ˈknɔflo.k] *knoflook*, [ˈdrɛivri.m] *drijfriem*.

Vóór en na een fricatief: [strɑf sɑxt] *straf zacht*, [le.s xra.x] *lees graag*, [ˈstrɑfsa.k] *strafzaak*, [ˈɑsfɑt] *aschvat*, [ət ɛ(s) so.] *het is zoo*.

Vóór en na een stemlooze explosief: [mɑx ko.kə], *mag koken*, [ɛk xe.f te.kəns] *ik geef teekens*, [ˈvli.xpɔst] *vliegpost*; [ɛk xaː] *ik ga*, [ɛk sɑl] *ik zal*, [ɛk fɛnt] *ik vind*, [ˈstükxut] *stukgoed*, [ˈstro.pfɑt] *stroopvat*.

Na een pauze, klinker of vloeiende medeklinker: [gut] *goed*, [zeː] *zee*, [va.k] *vaak*; [ət sɛi zoː] *het zij zoo*, [ziː veː.l] *zie veel*, [ˈo.li.vlɛk] *olievlek*; [ɛk kòm gɔu] *ik kom gauw*, [ɛk sɑl zi.n] *ik zal zien*, [hɛi kɑŋ vra.gə] *hij kan vragen*, [ˈkɑmga.rə] *kamgaren*, [ˈwɛlvaːrt] *welvaart*.

Het opmerkelijkst in dit verband is wel, dat de initiale stemhebbende fricatieven stemloos kunnen worden. Dit behoeft echter niet te bevreemden, als men bedenkt, dat zij in vele dialecten stemloos gesproken worden, zonder dat daardoor verwarring ontstaat. De uitspraak [se.p, fiːr] *zeep, vier* is zeer gewoon. Omgekeerd hoort men ook wel [zup] *soep*. Bovendien zijn er maar weinig paren van Nederlandsche woorden, die acoustisch alleen verschillen in de initiale fricatief[1]. Behalve dat vele van die woorden uit andere talen geïmporteerd zijn,

1) Als initiaal doet de [f] on-Nederlandsch aan, en de op zich zelf staande [s] komt in echt Nederlandsche woorden ook niet vaak voor. Verder kan de [g] onbesproken blijven, omdat de overeenkomstige [x] alleen in enkele uitheemsche woorden wordt aangetroffen: [xlo:r, xo.ləra.] *chloor, cholera*.

verschilt de beteekenis van deze enkele paren zoozeer, dat in het zinverband de handhaving van het acoustisch verschil weinig waarde heeft.

Van de paren met [s - z] tel ik slechts 7 voorbeelden en van [f - v] 8. Het zijn:

[s - z]	**[f - v]**
saai - zaai	faal - vaal
sage(n) - zagen	fat - vat
sein - zijn	fee - vee
cent - zend	feil - vijl
sier - zier	fel - vel
sijs - zeis	fier - vier
sonde - zonde	fout - vouwt
	Fries - vries.

Dat de finale fricatieven vóór een klinker of een vloeiende medeklinker hun karakter bewaren, is zeer goed te begrijpen. Immers één van de grondslagen van de uitspraak in onze taal is, dat klanken, die op elkander stooten, *zoo mogelijk* gelijksoortig zijn of worden, dus òf beide stemhebbend, òf beide stemloos. Wat de fricatieven betreft, is dit zeer goed mogelijk, want het stel van deze medeklinkers is in onze taal volledig in gebruik:

[x, s, f]
[gg, z, v].

Het komt er dus op neer, dat de uit een stemhebbende fricatief ontstane stemlooze weer stemhebbend wordt, en dat de stemlooze zich om der beteekenis wille handhaaft.

Met de explosieven is het anders gesteld. Zij zijn in het Nederlandsch vertegenwoordigd door:

[k, t, p]
[-, d, b].

Wat de finale aangaat, zijn zij evenals de fricatieven, vóór een pauze en vóór een stemlooze medeklinker stemloos, ondanks het feit, dat een klein aantal in de spelling op *b*[1] eindigt en een groot aantal op *d*[2]. Van deze laatste zijn de meeste verleden

1) Ik heb de volgende gevonden: *drab, eb, heb, krab, krib, kwab, leb, lob* (*lub*), *rib, rob, schrob, slib, slob, sneb, schub, tob*.
2) Van de paren woorden, die op *d* of *t* eindigen heb ik de volgende gevonden: *baad - baat, bied - biet, bood - boot, boord - boort, lied - liet, lood - loot, koud - kout, meed - meet, meid - mijt, nood - noot, raad - raat, reed - reet, zied - ziet*. Door hun verschil in beteekenis kunnen zij niet licht tot verwarring aanleiding geven.

deelwoorden (*getrouwd, geleid, benijd*, enz.). Het eenige geval, waarin zij, evenals de fricatieven, stemhebbend zouden kunnen worden, zou vóór een klinker of vloeiende medeklinker zijn. De phonologie heeft ons echter geleerd, dat men niet alleen iedere klank op zich zelf moet beschouwen, maar ook de functie van de geheele groep, waartoe hij behoort[3]. De afwezigheid van [g] tegenover [k] sluit de mogelijkheid uit, dat de stemlooze groep in zijn geheel stemhebbend wordt. En hierin ligt de verklaring van het feit, dat wij in onze taal uitspreken: [ɛk e.t] *ik eet*, [də mɛit ɑt] *de meid at*, [hɛi ri.p i.ts] *hij riep iets*, [ɛk mut] *ik moet*, [ɛp ɛŋ vlut] *eb en vloed*, ['zɑkmɛs] *zakmes*, ['bro.tmɛs] *broodmes*, ['pətlo.t] *potlood*, ['knɛpmɛs] *knipmes*, ['krɑpɛizər] *krabijzer*, ['lɛpma.x] *lebmaag*. De uitspraak [ɛg e.t] enz. zou al heel vreemd aandoen.

Tegenover de neiging om de finale explosief steeds stemloos te maken staat die om de stemhebbende initiale als zoodanig te handhaven. Onze taal gebruikt daarvoor:

[k, t, p]
[-, d, b].

Het aantal paren woorden, dat met [t - d] en [p - b] begint, is zeer groot. Van [t - d] tel ik er 49, en van [p - b] niet minder dan 94. Een enkel voorbeeld van ieder moge volstaan: *duin - tuin; bijl - pijl*. Het maakt een groot verschil, of mijn huis omringd is door duinen of door tuinen, en of iemand mij met een bijl gewond heeft, of met een pijl. Het is dus zaak, dat in het zinverband het karakter van de initiale explosief bewaard blijft, hetgeen in overeenstemming is met de omstandigheid, dat in onze dialecten de initiale vaste en losse explosieven nooit met elkander verward worden. Wegens de vereischte gelijksoortigheid past ook de voorafgaande klank zich daarbij aan, als hij niet reeds stemhebbend is, en noodgedrongen wordt [k] zelfs [g]. Dit is dus het eenige geval, waarin een stemlooze explosief stemhebbend wordt.

Voorbeelden.

Fricatief: [ɛk fra.g bro.t] *ik vraag brood*, [ɛk strɑv bɛina. noit] *ik straf bijna nooit*, [le.z bukə] *lees boeken*, ['hoeyzdø:r] *huisdeur*, ['ɑvda.lə] *afdalen*, ['lɑgboei] *lachbui*, ['dra.gba:r] *draag-*

3) Edward Sapir, Sound Patterns in Language. - *Language*, Journal of the Linguistic Society of America, I, 37-51 (June 1925).

baar, ['mɛzbɑksəl] *misbaksel*, ['stravbəpa.lən] *strafbepaling*, ['gəlvbre.kər] *golfbreker*.

Explosief: [ɛ' du.] *ik doe*, [ɛg bɛn] *ik ben*, [əd bro.t] *het brood*, [ɛ(k) ko.(b) bo.tər] *ik koop boter*, ['ko.gbuk] *kookboek*, ['va.(d)duk] *vaatdoek*, ['sto.dblək] *stootblok*, ['òbdrɑxt] *opdracht*, ['ò(b)bət] *opbod*.

De [w] neemt in het Nederlandsch een zeer bijzondere plaats in, omdat hij steeds stemhebbend is en er geen overeenkomstige stemlooze klank van bestaat. Sommigen rangschikken hem onder de klinkers[1)], maar met die opvatting kan ik mij als phoneticus niet vereenigen, omdat het een lip-tand klank is, die òf als een zeer losse explosief, òf als een zeer vaste fricatief wordt uitgesproken. Deze onzekerheid openbaart zich ook bij de assimilatie.

Wij hebben hierboven gezien, dat een initiale stemhebbende explosief steeds stemhebbend blijft en de voorafgaande stemlooze klank stemhebbend maakt. Deze regel blijkt niet voor [w] op te gaan bij een voorafgaande explosief.

Voorbeelden.

Na een explosief: [ɛk we.t wɑt] *ik weet wat*, [gət wa.kt] *God waakt*, [sxɛp wa.tər] *schep water*, [ɛk hɛp wɛrk] *ik heb werk*, ['drɑŋkwɛt] *drankwet*, ['bɛntwe.fsəl] *bindweefsel*, ['təpwa.tər] *tobwater*.

Na een fricatief: [ɛ(k)küx wɛl e.ns] *ik kuch wel eens*, [ɛɱ flɛs wɛin] *een flesch wijn*, [ɛg bòf wɛrkələk] *ik bof werkelijk*, [lɑx'wɛkənt] *lachwekkend*, ['vɛswa.tər] *vischwater*, ['strɑfwɛrk] *strafwerk*, [hɛi vru.g wɑt] *hij vroeg wat*, [ɛ(k) ki.z wòl] *ik kies wol*, [ɛg blɛiv wɑxtə] *ik blijf wachten*, ['vu.gwo:rt] *voegwoord*, ['le.zwɛizər] *leeswijzer*, ['ɑvwɛndə] *afwenden*.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat [w] zich bij de assimilatie onder de vloeiende medeklinkers rangschikt.

De vloeiende medeklinker [j] verdient een afzonderlijke bespreking, omdat hij in verbinding met de dentalen en sibilanten aanleiding geeft tot het ontstaan van een volledige groep gepalataleerde medeklinkers, die in onze taal zeer verbreid zijn: [tj, dj, nj, sj, zj] worden resp. [c,ɟ, ɲ, ʃ, ʒ]. Zij worden zeer naar

1) J. van Ginneken, La tendance labiale de la race méditerranéenne et la tendance laryngale de la race alpine: 'Le *j* et le *w* appartiennent évidemment au système des voyelles,' Arch. Néerl. de Phon. Expérim. VIII-IX p. 89 (1933). Zie ook: De ontwikkelingsgeschiedenis van de systemen der menschelijke taalklanken, Kon. Ak. v. Wet. (1932).

voren gevormd, en wel in de boog, d.i. vlak achter het boventandvleesch, dus eigenlijk is [c□, j□, ɲ -] de juiste phonetische voorstelling. Aangezien over de aard van deze medeklinkers verschil van opvatting heerscht, komt het mij gewenscht voor, daaromtrent in het kort mijn meening ten beste te geven.

Wanneer men de stemlooze dentale medeklinker [t] op zich zelf uitspreekt, is er bij de ontploffing steeds een glijder, die aan een klinker herinnert, bij normale stand van de lippen die van het Nederlandsch *put*. Doet men hetzelfde met de stemlooze palataal [c] van [be.cə] *beetje*, dan hoort men als glijder bij de ontploffing onvermijdelijk een geluid, dat aan stemlooze [j] of zeer losse [ç] doet denken[1]. Aangezien [c] in onze taal altijd door een klinker gevolgd wordt, is deze glijder steeds stemhebbend en herinnert derhalve aan [j]. Hetzelfde geldt van [ɟ] en [ɲ], en ook van [ʃ] en [ʒ]. De beide laatste klanken zijn verwant aan de palatalen, omdat de vóórtong sterk opgeheven is. Vandaar dan ook, dat zij dezelfde aan [j] herinnerende glijder hebben.

Geschiedt de overgang naar de volgende klinker niet geleidelijk, maar blijft de spreker een *meetbare* tijd bij de glijder verwijlen, dan wordt deze een duidelijk gesproken [j]. Zoo bleek bij onderzoek naar de duur van de Nederlandsche klanken[2], dat de twee proefobjecten [hòɲcjə] *hondje* en [fraɲjə] *franje* hebben gezegd. Immers de volgende duur in 1/100 sec. werd bij hen gevonden:

[j] van [hòɲcjə] 10 7¼, [j] van [fraɲjə] 7¼ 5¼.

Het is niet te verwonderen, dat over die meetbaarheid verschil van opvatting kan bestaan, en dat de eene van een [j] zal spreken, waar de andere slechts een glijder meent waar te nemen. Eenerzijds vindt de eerste opvatting steun in het zeer naar voren articuleeren van onze palatalen, waardoor de gelijkenis met [tj, dj, nj] bevorderd wordt. Alleen maken [c,ɟ, ɲ] een weekere indruk, doordat de articulatieplaats zich naar achteren uitbreidt, en dus breeder is. Anderzijds is de officiëele spelling niet zonder invloed. Immers omdat er in het geschreven woord altijd een [j] aanwezig is, beijveren velen zich in het spreken naar de letter de glijder duidelijk te laten hooren en dan tevens daaraan de

1) Het zou even dwaas zijn hier van een medeklinker-tweeklank te spreken als in het geval van [t] in [be.tər]. Deze [t] toch wordt ook door een onvermijdelijke glijder gevolgd.
2) L.P.H. Eijkman, Iets over Rytme in het Ned. vers. Nieuwe Taalgids, 1928, p. 180.

dentale explosief in plaats van de palatale vooraf te laten gaan.

De [j] wordt alleen steeds duidelijk gehoord, wanneer een beklemde syllabe volgt: [we.c 'jɛi] *weet jij*, [bɛɲ' jɛi] *ben jij*.

Zoodra het hoogste punt van het verhemelte als articulatieplaats overschreden wordt, en men dus op het terrein van de velaren komt, wordt het karakter van de medeklinker weder in overeenstemming met de dentaal, d.w.z. de naglijder is niet langer [j]-achtig, maar gelijkt op de klinker van *put*. De grens is ongeveer het begin van het zachte verhemelte, of zelfs iets daarvóór[1)].

De verkleiningsuitgang [jə] (inwendige assimilatie) heeft andere invloed op de voorafgaande klank dan het voornaamwoord [jə] (uitwendige).

a. de verkleiningsuitgang heeft geen acoustische invloed, d.w.z. hij maakt de voorafgaande stemlooze klank niet stemhebbend: [pru.fjə, vra.xjə, ki.ʃə, waʃə, krɛʃə, vɛʃə, kəpjə, bukjə] van *proef, vraag, kies, wasch, kris, visch, kop, boek*.

Ook vóór de in het dialect uitgesproken uitgang [i.] blijft de medeklinker acoustisch dezelfde: [li.fi.] *liefje*, [mɛisi.] *meisje*, [nɛxi.] *nichtje*.

b. het voornaamwoord [jə] onderwerpt zich aan de regels voor [l, r, m, n, w]: [ma.k jə] *maak je*, [trɛf jə] *tref je*, [pòx jə] *poch je*, [vɛʃə] *visch je*; maar: [pru.v jə] *proef je*, [vra.g jə] *vraag je*, [ki.ʒə] *kies je*, [mɑg jə] *mag je*.

Alleen na [t, ɲ] hebben de verkleiningsuitgang en het voornaamwoord dezelfde uitwerking: [be.cə] *beetje, beet je*, [vɛɲcə] *ventje*, (*wanneer*) *vent je*?, [fraɲə, kaɲə] *franje, kan je*.

Er is derhalve verschil tusschen [ki.ʃə] *kiesje* en [ki.ʒə] *kies je*, [waʃə] *waschje* en [waʒə] *was je*, [ko.ʃə] *Koosje* en [ko.ʒə] *koos je*, [lɑxjə] *lachje* en [lɑɢ jə], *lag je*, [wi.xjə] *wiegje* en [wi.g jə] *wieg je*.

De [ʃj] en [ʒ] komen alleen in uitheemsche woorden voor [ʃjəkja] *Djokja*, [stɛ'la.ʒə] *stellage*. [ʒ] bovendien in de gemeenzame taal: [waʒə] *was je*.

De organische assimilatie bepaalt zich in het Nederlandsch tot labialiseering, palataleering en velariseering.

Labialiseering is:

a. lipronding. Deze kan hier onbesproken blijven [1)].

1) Het is te begrijpen, dat er gevallen zijn, waarin de grens tusschen [kj] en [c] moeilijk te bepalen is, maar voor mijn gehoor wordt er duidelijk onderscheid gemaakt tusschen b.v.: [lɛikjə] *lijkje* en [lɛicə] *leitje*, [bakjə] *bakje* en [bacə] *badje*, [be.kjə] *beekje* en [be.cə] *beetje*.

1) Zie Zwaardemaker en Eijkman, Leerboek der Phonetiek, VIII, § 8.

b. 1. [n] vóór [p, b, m] wordt [m]: [zɛim pa:rt] *zijn paard*, [sta.m blɛivə] *staan blijven*, [a.(m) mu.dər] *aan moeder*, ['sɛmpəst] *seinpost*, ['stɑmbe.lt] *standbeeld*, [a.(m)'mɛrkələk] *aanmerkelijk*.

2. [n] en [m] worden [ŋ] vóór [f, v, w]: [E(k)kɑŋ fɔutə ma.kə] *ik kan fouten maken*, [hɛi kɑŋ ve.l] *hij kan veel*, [kòŋ'fo:r] *komfoor*, ['klɛŋwo:rt] *klemwoord*. Dus klinken hetzelfde: *kon vee*l (hɛi kòŋ ve.l du.n] en *kom veel* [E(k) kòŋ ve.l bɛi əm].

3. de labiodentale [w] wordt vaak bilabiaal tusschen [p] en een geronde klinker. Vergelijk *koop wat* en *koop worst*.

De palataleering bepaalt zich tot de hierboven beschreven invloed van [j].

Het geval van velariseering is: [n] vóór [k, x, g, R = huig-*r*] wordt [ŋ]: [əŋ ko.nəŋ] *een koning*, [vɑŋ xlo:r] *van chloor*, [kɑŋ ga.n] *kan gaan*, [mɛiŋ Ra.t] *mijn raad* tegenover [mɛin ra.t] (punt-*r*), ['wɑŋklɑŋk] *wanklank*, ['òngünst] *ongunst*, ['trɛiŋRɛis] *treinreis*.

L.P.H. EIJKMAN.

Perspectieven en grenzen der motievenkunde. (Kanttekeningen bij N.T. XXVII, p. 223).

Met grote belangstelling - ook niet zonder verwondering - heb ik het artiekel gelezen van Dr. Haantjes, waarvan de tietel hierboven is aangehaald. Met belangstelling, omdat al wat naar komparatisme zweemt nu eenmaal mijn interesse wekt, met verwondering, omdat ik me zelf moest afvragen: hebben Baldensperger. Van Tieghem e.a. hier wel voldoende bekendheid verworven? Tien jaar geleden stonden de door Dr. Haantjes aangeroerde kwesties nog in het centrum der belangstelling, maar naar mijn overtuiging zijn ze tans vrijwel ‘opgelost’. Voor éne opmerking uit het artiekel maak ik een uitzondering: vermoedelik is Dr. Haantjes door zijn studie der Psychanalyse hoe langer hoe meer tot de overtuiging gekomen, dat uit het kunstwerk, als menselike uiting opgevat, nooit de gehele mens spreekt. Dat vind ik een waarheid, die de moeite van het publiceren, bewijzen en toelichten meer dan waard is. Ik houd mij sinds enige tijd eveneens bezig met Psychanalyse in zijn verband met de letterkunde, en een der eerste en meest vaste overtuigingen waartoe ik gekomen ben, is, wat Dr. Plaantjes daarover als zijn mening uitsprak. Ik weet wel, dat het niet geheel nieuw is. Maar wie de praktijk van het wetenschappelik onderzoek

nagaat: daarbij houdt men met deze waarheid te weinig rekening, met het gevolg dat hypothesen worden voorgesteld voor ‘problemen’, die achteraf helemaal geen problemen blijken te zijn. In het licht der psychologie, vooral in het licht der psychanalyse - laat ons overigens voorzichtig zijn met deze ‘nieuwe’ wetenschap! - zijn de moeilikheden die ik bedoel, geheel ‘opgelost’. Ik zet deze erkenning voorop, opdat men geen verkeerde konklusies zou trekken uit de volgende kanttekeningen, die ik me genoodzaakt voel op het artiekel te maken.

1. Dr. H. heeft bezwaren tegen de term ‘motievenkunde’. Ik deel deze bezwaren ten volle; allereerst om de redenen die de Schrijver zelf aangeeft, maar meer nog om het feit, dat vanaf 1921 een betere term bestaat. In dat Jaar schreef n.l. Paul van Tieghem zijn bekende studie in de *Revue de Synthèse historique*, waarin hij orde trachtte te brengen op de terreinen waar, en in de methoden waarmee, het komparatisme zijn werkzaamheid systematieser zou kunnen volbrengen. Van Tieghem stelde toen n.l. de term ‘thematologie’ voor, een term die hij in zijn overzichtelik boekje van 1931 (*La Littérature comparée*) terecht heeft gehandhaafd. De omstandigheid, dat Prof. Baldensperger, de eminente leider van de *Revue de littérature comparée*, een verklaard tegenstander is van dergelijk werk, heeft de algemene invoering van deze term in de weg gestaan, alsmede de naoorlogse wrijvingen tussen Fransen en Duitsers[1)]. Toch blijft het de beste aanduiding van dit onderdeel van het komparatisme. De term voldoet ook hierom zo goed, omdat alle gevaar voor verwarring met de term ‘motief’, in zijn psychanalytiese betekenis, uitgesloten is. Bovendien voelt men nog een voordeel als men bedenkt dat de Duitsers twee termen nodig hebben om hetzelfde begrip aan te duiden: zij spreken - moeten wel spreken - van Stoff- *und* Motivgeschichte. Waarom nu ‘motievenkunde’?

Er is meer! Terminologie is voor het goed verstaan van grote betekenis. Geen wonder, dat er nogal wat over te doen geweest is. Arthur Christensen schreef een ‘plan d'un dictionnaire des motifs de contes populaires, de légendes et de fables’, waaraan hij een belangrijke beschouwing over ‘motif et thème’ deed voorafgaan. (Helsinski, F.F. Communications. No. 59. 1925). Nu dienen we weliswaar te bedenken dat hier een folkorist

1) Vgl. o.m. Klemperer, Deutsche Lit. Zt. 1933. 1.

aan het woord is, maar thematologie en folkore tonen bij alle verschil ook heel wat aanrakingspunten. Christensen dan schrijft: ‘Le *motif* constitue un épisode complet et terminé.’ En verder: ‘Je comprend par le mot *thème* l'idée fondamentale exprimée par un motif ou un assemblage de motifs.’ Met dat laatste nu kan ik het, voor wat thematologie betreft, niet eens zijn; logieser is wat Van Tieghem doet, die principeëel - en logies! - de discipline van het komparatisme vaststelde. ‘Motief’ is gesubordineerd aan het begrip ‘thema’. Sommigen spreken, in dezelfde verhouding, van: motief en idee, motief en stof. Vooral de Duitsers. Ernst Elster b.v., in zijn werk van 1911 (*Prinzipien der Literaturwissenschaft* II, p. 3 e.v.), onderscheidt ‘inhoud’ en stof. Kalff Sr, werkte in zijn *Inleiding* in dit opzicht niet (verhelderend. Ermatinger (*Das dichterische Kunstwerk*) spreekt weer van ‘motief’ en ‘Idee’. Ik heb over dit alles reeds gehandeld in het Ts. voor T. en L. XIX p. 176 e.v., en verwijs er dus naar. Verder dient men ook de studie van Prof. Baur in het Vercoulie-album niet te verwaarlozen.

Er is, naar het mij voorkomt alle reden om de termen ‘thema’, ‘motief’ en ‘thematologie’, zoals die door Van Tieghem e.a. zijn voorgesteld en in praktijk gebracht, te handhaven. En ik zie geen enkele reden, waarom een andere - minder goede, verwarring-stichtend bovendien - zou moeten worden ingevoerd. Het komparatisme zou er niet bij gebaat zijn.

2. Waarom tans de thematologie meer beoefend wordt dan vroeger? ‘De toevallige toepassing schijnt plaats te hebben gemaakt voor systematiese opbouw’, schrijft Dr. H. Op de eerste plaats dient opgemerkt, dat de thematologie volstrekt niet zo jong is. Koch's en Geiger's ‘*Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*’ is gesticht in 1887 (vgl. echter Prof. Baurs artiekel p. 37 voor de preciese toedracht der zaak); hierin werd aan thematologie alle aandacht besteed. Bovendien begon reeds in 1913 Farinelli's reeks monografieën, terwijl naast de Revue de Littérature oomparée 'n *Bibliothégue* werd gevormd (1921). Ik weet wel, dat Dr. H. zich zo uitdrukt, omdat hij de serie *Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur* onder Merker en Lüdtke op het oog heeft, maar zijn woorden zouden allicht de indruk wekken, alsof met deze reeks de stelselmatige thematologiese studies aanvingen. (Ik kan niet alle werken gaan opsommen, van deze aard, die reeds voor die tijd verschenen). Nu is het waar, dat men thematologiese werken vooral bij de

Duitsers moet zoeken: Baldensperger staat er niet sympathiek tegenover en de invloed van een grootmeester als deze moet men niet onderschatten. Vooral moet de voorkeur van de Duitsers voor dergelijk werk uit hun aard verklaard worden. Dr. H. wijst daar zelf terecht op. Wat ik echter niet kan aannemen is, dat de psychanalyse in dit opzicht van enigsins belangrijke betekenis zou zijn geweest. Ik wees er terloops op, dat vóór de triomf van de psychanalyse in Duitsland die voorkeur reeds bestond. Men vergete ook niet, dat de groten onder de beoefenaars der litteratuurwetenschap in Duitsland afwijzend staan tegenover de psychanalyse als middel tot letterkundig onderzoek, altans in de vorm waarin Freud e.a. dat zouden wensen. Ermatinger schrijft erover in zijn reeds aangehaald werk, 2e druk p. 27: 'Wenn die Methoden und Ergebnisse der naturwissenschaflichen Psychologie meines Erachtens nur mit erheblicher Einschränkung für die Bildung des literarischen Urteils verwendet werden können, so scheint mir die Fruchtbarkeit der Psychiatrie und Psychanalyse für die Literaturwissenschaft im ganzen noch geringer zu sein. Wertvolles mögen sie leisten, wo es sich um das Seelenbild eines psychopatischen Menschen handelt, wie Hölderlin. In den meisten Fällen besteht das ganze Ergebnis psychanalytischer Untersuchung in nicht viel anderm als in einer geanderten, medizinischen Terminologie von seelischen Vorgängen und dichterischen Gestalten und Motiven; der Erkentniswert aber ist gering, die Betrachtungsweise oft abstoszend, um so gröszer oft die Vergewaltiging der Überlieferung.' Müller-Freienfels in zijn *Psychologie der Kunst* (2e druk II p. 184) spreekt van een 'maszlose Übertreibung, alles künstlerische Schaffen als Abreaktion und Sublimierung verdrängter Instinkte zu fassen, vor allem aber solcher verbrecherischer Art.' Niemand minder dan Oskar Walzel erkent, dat Meyer in de *Deutsche Literaturzeitung* van 1913 het boek van Otto Rank *Das Inzest-Motiv* - waarvan Dr. H. onderstelt dat het 'anregend' heeft gewerkt - afdoende heeft weerlegd. Sprekend over de werken van Theodor Reik - '*Flaubert und seine Versuchung des Heiligen Antonius*' 1912 en *Arthur Schnitzler als Psycholog* 1913 - schrijft Walzel dat een eenzijdige houding als van Reik de wetenschappelike arbeid slechts benadelen kan. Zoals Körner aantoonde, dat zelfs bij Schnitzler Reiks methode niet opgaat, zo doet Walzel dat ook voor diens werk over Flaubert. (*Handbuch, Gehalt und Gestalt*, p. 105 e.v.).

Bij een dergelijke stand van zaken moet men de invloed der psychanalyse vooral niet overschatten. Ik geloof, dat het artiekel van Eberhard Sauer '*Bemerkungen zum Versuch einer Stoffgeschichte*' (Euphorion XXVI, p. 1 e.v.) eer 'anregend' heeft gewerkt. Sauer immers kwam tot de konklusie: 'Somit ist künftigen stoffgeschichtlichen Untersuchungen als der dringenste Rat auf den Weg zu geben, alles unnötige Beiwerk weg zu lassen, die zu besprechende Werke knapp zu analysieren, Unterschiede in der Auffassung des Stoffes aufzuzeigen und wenn möglichst zu begründen, die Einstellung in die Literaurgeschichte getrost dem Leser zu überlassen.' En dat alles dan allereerst voor een bepaalde stof in ene literatuur!

3. Wat de perspektieven betreft, die de thematologie opent: ik resumeer hier alleen wat ik reeds elders schreef. Voor een breder uiteenzetting verwijs ik naar het betreffende artiekel. Op de eerste plaats dan: de studie der thematologie kan behoeden voor ongefundeerd oordelen, omdat zij de kritikus weerhouden kan van vooroordelen t.o.v. de vorm van een zeker thema. Vervolgens kan zij, vooral doordat zij vergelijkt, het inzicht in bepaalde kunstwerken verdiepen. Zij is in staat om ingeroeste vooroordelen uit de weg te ruimen, zoals b.v.t.o.v. Mariaverering, kommunisme in de letterkunde e.d.m. Bovendien kan zij bijdragen leveren voor een karakteristiek der nationale litteraturen tegenover elkaar, terwijl zij juist de beste methode is om 'über das Interesse am Stoff hinauszukommen.'

Zo opent inderdaad de studie der thematologie perspektieven. Het komparatisme ten onzent bloeit alleen voorzover we ons op doxologies terrein bevinden, en dan nog liggen daar heel wat voetangels en klemmen. Thematologies bezien heeft het komparatisme bij ons nog weinig opgeleverd, wat wel voor een deel geweten zal moet worden aan de grote invloed der Franse school van Baldensperger. Toch is dat jammer! De kennis, zowel van de eigen letterkunde als van het komparatisme, zou er mee gebaat zijn.

4. Waar het onderzoek slechts het werk van één schrijver betreft, 'is het toch mogelik het historiese element te handhaven'. Inderdaad! Maar dieper dringt men toch wel door, als men naar de Motivkörper zoekt. Trojan definieerde Motivkörper - misschien niet al te gelukkig - als: 'das niederste in sich abgeschlossene System dichterischer dargestellter Willens- und Tatbeziehungen' (*Festschrift Walzel*). Bij alle historiese ontwikkeling, die het werk van één schrijver vertoont, is er een nóg

grotere eenheid, die gelegen is in het feit, dat dezelfde *mens*, dezelfde kunstenaar óók, de ganse rij van werken schiep. Josef Körner heeft er in het *Festschrift für Oskar Walzel* op gewezen, dat men bij een nauwkeurige vergelijking der motieven van één kunstenaar konstateert dat éénzelfde grondkonflikt altijd terugkeert. Deze telkens terugkerende typiese motieven vormen de geestelike eenheid der poëtiese persoonlikheid. Natuurlik variëeren de vormen voortdurend, maar in de grond ligt dezelfde idee eraan ten grondslag. Het is ook om die reden, dat men werk van Potgieter, van Gezelle, van de Clercq, van Boutens, van Mevr. Roland Holst onmiddellik als zodanig herkent. Anton Reichling heeft in dat opzicht mooi werk gedaan met zijn studie over Het Platonische denken bij Boutens, Bernard Verhoeven met zijn beschouwingen over Mevr. Roland Holst, die ook in de achting van de schrijfster zelf een eerste plaats verdienen in wat over haar werd gepubliceerd. Dergelijke beschouwingen gaan naar de diepte van het kunstwerk en leiden tot - voorzover mogelik - volledig begrip en genot.

Ik zal de laatste zijn om het belang te ontkennen van een vergelijkende studie van een bepaald motief bij een en dezelfde kunstenaar, maar van veel meer gewicht lijkt het mij, dat daardoor wordt vastgesteld de Motivkörper die aan zijn werk ten grondslag ligt. Weliswaar gunt een juist beeld van iemands ontwikkelingsgang ons een diepe blik in zijn werk, maar dieper, naar de kern toe, gaan we door het zoeken naar de Motivkörper.

5. Wat de ‘grenzen’ der thematologie aangaat, ik zou willen opmerken dat deze inderdaad kunnen raken aan de terreinen van filosofie, folklore, psychologie en zo meer. Het voorbeeld waaraan Dr. H. dit toelicht acht ik echter niet gelukkig gekozen. Het mag waar zijn, dat Wais in zijn boek over het Vater-Sohn-Motiv, de begrenzing van zijn onderwerp heeft doen voortspruiten uit zijn levenshouding. Deze laatste heeft zijn invloed. Maar in het algemeen gesproken ligt de kwestie toch ergens anders. We zitten hier n.l. midden in het vraagstuk der identiteit, een vraagstuk dat ieder die zich met thematologie (en folklore!) bezighoudt, de grootste moeilikheden bezorgt. Ik verwijs hiervoor evenwel naar een korte bescho uwing die elders (Neophilologus) verschijnen zal.

In Neophilologus XVIII p. 153 heeft Prof. Gallas geschreven, dat men toch eenmaal zal moeten komen tot de oprichting van een leerstoel voor het komparatisme. Het ware inderdaad te wensen dat die oprichting geschiedde en dat zij niet te lang

werd uitgesteld. We zijn achter - en ondanks het goede dat onder uitnemende leiding tóch is geschied - dient er hard gewerkt te worden om de achterstand in te halen. Voortdurend blijkt, hoe betrekkelik weinig we in Nederland van het komparatisme afweten. En de terminologie én de methode dient gezuiverd (bij ons trouwens niet alleen), opdat we niet doen aan onnodige energieverspilling, maar meewerken om onze letterkunde de plaats te bezorgen waarop zij - niettegenstaande de beperktheid van ons taalgebied - recht heeft.

Hulst, 4 Julie 1933.

JOS. J. GIELEN.

Boekbeoordelingen.

Dr. Elisabeth Jongejan: *De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland*. Proefschrift Amsterdam (Zutphen - W.J. Thieme & Cie - 1933).

Onze tijd zoekt blijkbaar weer eens naar een omlijning van het begrip 'humor'. F.E.J. Malherbe's boek 'Humor in die algemeen en sy uiting in die Afrikaanse letterkunde' van 1924 beleefde een herdruk, W.H. Staverman schreef in De Nieuwe Taalgids XXVII, 1933 over 'Humor en Humoristen', Anthonie Donker hield als inleiding van de boekenweek in De Bijenkorf een, naar het krantverslag te oordelen, vrij populaire lezing over 'Humor en Literatuur', en in April verscheen het omvangrijke boek van Mej. Jongejan: De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland.

Want 'humor' is probleem. Talloze zeer verdienstelike en diepgaande pogingen van letterkundigen, aesthetici, psychologen, dichters, om 'humor' te definiëren, hebben bewezen en bewijzen steeds opnieuw, dat een afdoende, alles omvattende en misbruik van het woord voor goed buitensluitende definiëring van humor in al zijn fonkelende variëringen en verschijningsvormen, het opstellen van een formule ervoor, nagenoeg onmogelik is.

Het werk van Mej. Jongejan geeft ongetwijfeld meer dan de titel aankondigt. In dit breed gebaseerd, door rijk materiaal uitmuntend onderzoek hebben wij namelik niet alleen de heldere belichting van een tot nu toe nog onder vrij wat stof bedolven letterkundige periode, die een doorvorsing waard was, maar tegelijk een bijdrage tot de zo moeielike analysering en omlijning van humor-'an sich' en humor, concreet geworden, als letterkundig- en tijdverschijnsel.

Deze uiteenzetting van het humor-probleem geschiedt in een refererende en kritiese bespreking van een aantal belangrijke Duitse, Engelse, Deense, Franse en Italiaanse beschouwingen over humor; Nederlandse komen eerst in Hoofd stuk II: ‘De opvattingen van het begrip “humor” en zijn ver houding tot het lachwekkende tijdens den cultus.’ De schrijfste is uitgegaan van het boek van de Deen Harald Høffding Den store Humor (1916), in 1918 in het Duits vertaald en onder de titel ‘Humor als Lebensgefühl’ uitgegeven door zijn leerling W. Goebel. Een boek dat men terecht met Mej. Jongejan als ‘onder (de humor-beschouwingen) uit de laatste vijftig jaar door fijnheid en diepte uitmuntend’ kan noemen. Ook Staverman heeft in zijn artikel ‘voornamelik Høffding als grondslag genomen.’

Het kort bestek van deze recensie laat een uitvoerig verslag van de al of niet met de besproken theorieën instemmende houding van de schrijfster niet toe. Wij wijzen hier slechts op een van haar punten van oppositie: zij bestrijdt de door velen o.a. Høffding, met hem door Goebel en Malherbe, door de Italianen Nencioni en Arcoleo, onlangs weer door Otto Mann e.a. verdedigde mening: humor is een modern verschijnsel. En wel ‘als een levens- en kunstvorm opgekomen en gegroeid in de 16e tot 18e eeuw en zijn hoogtepunt bereikend gedurende de Eerste.... en Tweede Romantiek’ (Jongejan pg. 13), of volgens Victor Hugo, Goebel en Otto Mann als ‘eerst bestaanbaar nadat het Christendom met zijn inkeer in de menschelijke zie zijn verachting of geringschatting van het aardsche de voor waarden ertoe geschapen zou hebben’ (Jongejan pg. 14).

Op grond van de bovengenoemde mening wordt het bestaan van humor in de Oudheid betwijfeld en ontkend.

Bij de weerlegging hiervan lijkt het ons niet juist, ten bewijze van humor in de Oudheid de bekende episode van de ‘volkomen bewuste humor’ tonende houding van Socrates bij de voorstelling van Aristophanes' ‘Wolken’ aan te halen, aangezien hier Socrates als een van aanleg met hoge humor begaafd mens, niet als vertegenwoordiger van de Oudheid, zó en niet anders reageert. Zijn werk hoeft daarom nog niet hoge humor te verraden.

Juister dunkt het ons, ten bewijze uitingen van humor in 't geding te brengen, waarvan in de tijd gelegen conflicten en problemen, b.v. de verhouding van de antieke mens tot de goden, grondslag, bron en oorzaak zijn.

Bij alle uitvoerigheid in de kritiese uiteenzetting van het probleem is het de schrijfster niet helemaal gelukt, een scherpe groepering, een duidelike basis en indeling (niet een onmogelik te geven formuleachtige definiëring!) te vinden, waarvanuit zich humor en alle humor-uiting zou laten verstaan, waarop zij zich zouden laten reduceren. Men zou dan door middel van deze oriënteringspunten een grotere condensering en minder sterk een naastelkaar hebben, zoals wij het hier menen aan te treffen.

Het eigenlike doel van Mej. Jongejan's onderzoek, de wisselwerking en het innig verband aan te tonen van de h u m o r en het r o m a n t i e s e, van de talrijke en moeielik in hun geheel te vatten verschijningsvormen der Romantiek en de humor-'cultus', d.w.z. de letterkundige periode van 'opzettelijke aankweeking', van 'bewuste cultiveering' van humor gedurende de Eerste en Tweede Romantiek, met late uitlopers tot ver in de tweede helft der 19e eeuw, is ten volle bereikt.

De sterkte en de waarde van het boek ligt vooral in een uitstekende verzameling van materiaal ter staving, verduideliking en zichtbaarmaking van de karakteristieke kentekenen in vorm en inhoud van de cultus-humor der Romantiek. Een paar goede staaltjes van typies humoristies-romantiese illustraties dragen daartoe bij en onderbreken aangenaam de soms wat massieve lectuur. De heldere en overzichtelik geordende uiteenzetting van de talloze traditie geworden vormen en motieven, toont met hoeveel recht men in het behandelde letterkundig tijdperk van een 'cultus', 'een artificieele, "gecodificieerde", tot m o d e geworden levenshouding' moet spreken.

Door een uitstekend register kan dit werk gebruikt worden als een soort encyclopedie voor het tijdvak van de humor in de Nederlandse letterkunde, vooral ook met het oog op buitenlandse invloeden, die juist voor deze tijd zo kenmerkend zijn.

Het gebrek aan condensering dat wij in de Inleiding (kritiese bespreking van humor-beschouwingen in 't algemeen) en in Hoofdstuk II (bespreking van de humor-beschouwingen tijdens de 'cultus') meenden te moeten constateren, komt ook tot uiting in het dubbele gebruik van aantekeningen. Het logiese principe van deze differentiëring is in vele gevallen niet in te zien. Menige in een aantekening onderaan de bladzijde geuite gedachte had in de text verwerkt kunnen of moeten worden. Verdiende zo b.v. de slechts in een korte noot (pg. 13) aangeduide

humor in de Middeleeuwen, in verband met de vraag: humor, een modern verschijnsel?, niet een plaats in de text? De reeds vertaalde weergave van alle een vertaling vereisende niet-nederlandse citaten in de text, had de aantekeningen achterin, en zodoende het gehele boek, minder omvangrijk gemaakt. Bij het doorwerken, vooral van de eerste helft, is het uit technies-prakties oogpunt beschouwd, zeer lastig, telkens de hele 'vracht' van ± 300 à 500 bladzijden te moeten 'optillen', om de aantekeningen achterin te kunnen raadplegen

Na beëindiging van het lezen der algemene besprekingen komt ons een uitspraak van Cazamian in herinnering: 'Nous (y) chercherons le secret de la résistance que l'humour oppose à la définition; et s'il nous arrive de le définir une fois de plus ce sera pour mieux montrer l'insuffisance de toute formule.'[1)]

Bonn a/Rh.

HENRIETTE WICHERT.

Aankondigingen en mededelingen.

Spraak en taal. Over dit onderwerp hield Prof. Gerlach Royen een door helderheid uitmuntende voordracht in de Koninklijke Akademie[2)], waarin hij deze begrippen aldus definieert: 'Onder *taal* wordt verstaan het samenhangende kompleks van fonemen, woorden, woordvormen en woordverbindingen, zoals dat ideëel in de menselike psyche aanwezig is; onder *spraak* wordt verstaan de konkretizering en verbiezondering van die abstrakte taalelementen door de "sprekende" mens.' Dat is dus niet dezelfde onderscheiding die De Saussure maakte tussen *la langue* en *la parole*, ook door Van Ginneken overgenomen. Royen sluit zich nauwer aan bij Gardener's definitie van *language* en *speech*.

Om de geest van deze voordracht aan te duiden, nemen wij uit de samenvatting de twee volgende passages over:

'Overduidelik blijkt dat de spraak de leiding heeft. Taal is onbestaanbaar zonder spraak. Taal is de abstraktie uit de spraak van de eenling èn van de gemeenschap. Terwijl de individuele spraakuitingen noodzakelik in talloze realizeringselementjes verschillen, is de taal der onderscheiden individuen van eenzelfde

1) L. Cazamian: Pourquoi nous ne pouvons définir l'humour. Revue Germanique 1906, II, pg. 602.
2) Verschenen in de Mededeelingen Afd. Letterkunde. - Uitgave van de Noord-Hollandsche Uitgevers-Maatschappij - Amsterdam - 1933. Prijs f 0,40.

gemeenschap im grossen und ganzen toch gelijk. Bij een algemene grotere differentiëring in een spraakgroep ontstaat dialekties verschil van spraak en taal.'....

Stelt men gesproken spraak tegenover geschreven spraak, dan is het gesprokene steeds primair. Schriftelike spraakrealizering onderstelt tenminste een voorafgaand innerlik spreken. Wel kan de schriftspraak zich differentiëren van de gesproken spraak, maar ook die nieuwe, minder of meer, eventueel geheel afwijkende grafiese spraak blijft aan inwendig spreken gebonden. Grafiese spraak onderstelt evenwel niet noodzakelik een ander, minder of meer verschillend taalsysteem dan de gelijktijdig beoefende akoestiese spraak. In hoeverre zo'n spraakdualisme al dan niet bevorderlik is voor de kultuur van een geheel volk, is geen kwestie van enkel of hoofdzakelik linguistiese aard. Schrijfspraak die mutatis mutandis parallel loopt met spreekspraak, behoeft per se niet achter te staan bij een grafiese spraak, die op een archaïsties of op een grammaties-willekeurig taalsysteem teruggaat.

Psychologie du langage[1]. Wij vestigen de aandacht op deze omvangrijke bundel studies, met zeer rijke inhoud, bijdragen bevattende van niet minder dan 24 geleerden van naam uit allerlei landen, waaronder ook onze landgenoten Jac. van Ginneken en A.W. de Groot. De opstellen, alle in het Frans geredigeerd, zijn gerangschikt in zes rubrieken: I. *Théorie du langage*. II. *Linguistique générale*. III. *Système matériel du langage*. IV. *Système formel du langage*. V. *Acquisition du langage*. VI. *Pathologie du langage*. Bijna ieder die in taalstudie belangstelt, zal hierin dus iets van zijn gading vinden.

Nieuwe proefschriften. Omtrent een drietal proefschriften, waarvan de inhoud voor een goed deel buiten het kader van ons tijdschrift valt, menen wij met een korte aankondiging te kunnen volstaan.

P.A. Jongsma koos als onderwerp: *Dr. J.H. Halbertsma. Een bijdrage tot de kennis van zijn persoon, zijn denkbeelden en zijn arbeid* (Amst. diss. - Sneek - A. Flach - 1933). In twee, vrij mager uitgevallen hoofdstukjes (IV en V) worden *Halbertsma's Taalkundige denkbeelden* en *Halbertsma's Letterkundige Denkbeelden* besproken, voornamelik door een reeks aanhalingen uit zijn geschriften. Hij blijkt niet alleen een geestdriftig volgeling van Grimm geweest te zijn, maar ook een scherpzinnig opmerker

1) Paris - Felix Alean - 1933 - 498 blz. Prijs 45 fr.

met gezonde denkbeelden over taal en spelling. Door zijn *Aan teekeningen op den Spiegel Historiael van Maerlant* werd hij een voorloper van de jongere taalkundige school. Raadpleegt men de *Bibliografie* van zijn geschriften, dan ziet men dat aan Halbertsma's verdiensten voor de beoefening van de Nederlandse taalkunde door deze promovendus - die trouwens geen Neerlandicus is - slechts voor een klein gedeelte recht gedaan werd.

De *Studien zum Valentin und Namelos. Ein Beitrag zur Geschichte der literarischen Beziehungen zwischen Flandern, Mittel- und Niederdeutschland und Schweden zur Zeit der Hanse* van G.J. Dieperink (Amst. diss. - Haarlem - H.D. Tjeenk Willink - 1933) zijn voor Neerlandici in zoverre van belang, dat er in aangetoond wordt hoe alle latere bewerkingen, de Duitse en de Zweedse, teruggaan op de Vlaamse uit het midden van de 14de eeuw, waarvan slechts drie fragmenten bewaard zijn, die volgens de schr. één redaktie vertegenwoordigen. Het nauwe verband van de bewerkingen verklaart hij uit de handelsbetrekkingen tussen de Hansesteden en Vlaanderen.

Een belangrijke bijdrage omtrent de verhouding van Noord- en Zuid-Nederland levert het degelike Leidse historiese proefschrift van Cath. C. ter Haar: *Nederland en Vlaanderen, Een onderzoek naar de houding der Nederlanders tegenover het Vlaamsche vraagstuk* 1830-1873 (Santpoort - C.A. Mees - 1933), waarin naast de politieke en kulturele betrekkingen ook de volle aandacht geschonken wordt aan de taal en letterkunde. Dat blijkt reeds uit de titels van de hoofdstukken: *Herleving der Vlaamsche Letterkunde* (II), *De Nederlandsche Congressen* (IV), *Tijdschriften en Personen* (V). Het brengt dus een welkome aanvulling bij de proefschriften van Blauwkuip en van Vercammen.

Vondels' Gebroeders, met inleiding en aanteekeningen van Dr. C. Catharina van de Graft (Purmerend - J. Muusses - 1933. Prijs f 1.50). Van dit te weinig gewaardeerde drama, door Simons en Kalff terecht geprezen, bestond geen goede afzonderlike uitgave. Mej. Van de Graft, de medewerkster aan de grote Vondeluitgave, heeft, zich aansluitend bij de daar gegeven toelichting, de tekst in moderne spelling overgebracht - zorg dragend niet aan de *taal* te raken! - en een uitvoerige en degelike inleiding geschreven (blz. III-XVII), waarin voornamelik op de invloed van het Griekse drama gewezen wordt.

C.D.V.

De proef-steen van den Trou-ringh.

Vraagt iemand naar het voornaamste werk van Cats, dan zal het antwoord wel altijd luiden: *De Trou-ringh*. Zoo heeft Cats ook zelf het zeer omvangrijke werk - een kwartijn van bijna duizend bladzijden -, waarmee hij, in 1636 (uitgave 1637) bij den aanvang van zijn raadpensionarisschap, zijn dichterlijke werkzaamheid voor langen tijd beeindigde, bedoeld. God had hem de gedachte ingegeven, met volle bezieling en rusteloozen ijver had hij er, vóór en na zijn ambtsbezigheden, allen tijd en kracht aan besteed; hij wenscht, dat het de heele wereld zal door gaan, niet alleen naar de aan alle kusten gevestigde Nederlanders, maar ook, in een Latijnsche vertaling, waarvoor hij Barlaeus had bereid gevonden, toegankelijk gemaakt voor alle letterlievende vreemdelingen. Dit ‘papiere kint’ zal zijn naam in gedachtenis doen blijven.

Het boek héét ook buitengewonen opgang gemaakt; niet zoozeer in de Latijnsche vertaling, die weinig vlot, en nooit volledig, tot stand kwam, maar in het oorspronkelijk, dat ook buiten onze grenzen grooten invloed verkreeg; en dat wij, van 1637 tot 1880 in ver boven de honderdduizend exemplaren gelezen mogen achten. Den inhoud kent men: dichterlijke verhalen, heele novellen soms in rijm, van zeer verscheidene huwelijksgevallen uit allerlei literatuur - ook de gewijde - ontleend; en deze afgewisseld, en aaneengeschakeld, door een proza-dialoog tusschen den bedaagden weduwnaar Sophroniscus (Cats) en den trouwlustigen jongen Philogamos (die op het einde vereenzelvigd schijnt te worden met Cats' particulieren secretaris Matthias Havius). Die samenspraak bevat breedgaande, in bijzonderheden van allerlei casus der huwelijksmoraal tredende, onderzoekingen en beschouwingen.

Een nauwkeurig en volledig onderzoek van den inhoud en de samenstelling van dit boek zou, ook na hetgeen Worp en Buitenrust Hettema hebben gedaan, een dankbare taak zijn. Ik vraag thans alleen de aandacht voor den titel, die volledig luidt: '*s Werelts* BEGIN, MIDDEN, EYNDE, besloten in den TROU-RINGH, met den PROEF-STEEN van den selven. Door I. CATS

(de woorden in kapitaal staan rood gedrukt, en ‘Proef-steen’ met de grootste lettersoort).

Derudder zegt, in zijn Fransche boek over Cats, dat deze het aan den lezer overlaat, de bedoeling van den titel te raden; hijzelf stelt verscheidene uitleggingen voor, waarmede hij ons soms den waren zin zeer dicht schijnt te naderen, maar soms ook dien door te vrije fantasie meer te verhullen dan op te helderen. Ik wil die beteekenis verklaren uit Cats' eigen uitingen over den titel, in verband met den algemeenen inhoud van zijn boek.

In de eerste plaats hebben wij dan op te merken, dat de gebruikelijke afkorting ‘Trou-ringh’ niet juist, en wat misleidend is; ze is ook niet in overeenstemming met den wensch van Cats, al gebruikte hij ze zelf één keer in de opdracht aan zijn twee dochters van het bijna een afzonderlijk werk uitmakende vierde ‘deel’ (‘boek’ zouden wij liever zeggen): *Lof-sangh op het geestelick Houwelick van Godes Sone*. Vele plaatsen staan daar tegenover, waar hij spreekt van den *Proef-steen van den Trou-ringh*: zoo de gegraveerde titelplaat, de titelbladen en opschriften van het tweede en het derde deel, de inleiding van het op het allerlaatst nog aan het derde deel aangehangen ‘Graf-houwelick’; en inzonderheid, alles afdoend, in den prozadialoog nog vóór het eerste dichthoofdstuk, het ‘Gront-houwelick’, de aankondiging:.... ‘soo hebbe ick hier byder hant een nieu Peëtisch werck, verscheyde gedenck-weerdige trou-gevallen onse Nederlanders voor oogen stellende, dit meyne ick een goede aen-leydinge te sullen konnen geven tot ondersoeck van saken, daer ghy van gewaeght. - Wat opschrift geeft de Schrijver aen het werck, daer ghy van spreeckt? - *Proef-steen van den Trou-ringh* sie icker voren op-staen.... Mijns oordeels schijnt de schrijver te beloven, dat door dit werck een yder sijn *trouwe*[1], tegenwoordighe of toe-komende, *ter preuve* sal konnen stellen, om alsoo te weten of de selve wel en behoorlick is, dan niet’.[2] De titelplaat vóór het derde deel, tenslotte, vertoont ook, boven een grooten opgehangen ring, waaronder een veelsoortige menigte begeerige grijpers krioelt, de waarschuwende spreuk: ‘Proeft dit gout, eerje trout!’ De Wijsheid, terzijde tronend onder een baldakijn, den toetssteen in de hand, is bereid het onderzoek te

1) d.i. huwelijk.
2) Ik cursiveerde twee woorden en moderniseerde de interpunctie eenigszins.

verrichten voor elk, die het begeert; maar slechts één paartje heeft naar haar omgezien, en staat eerbiedig af te wachten, wat haar proefsteen omtrent hun eigen ring uitwijzen zal. In een lange uitlegging van de prent klaagt Wijsheid, dat nauw van duizend één tot haar komt, vóór 'zich aan den ring vast te maken'. En geestig hekelt zij enkele groepen, die beter zouden doen, hun dwaze jacht op dien ring voorloopig of voorgoed te staken: de 'jonge spruyten', uit een Fransche school komend (de meisjes van de H.B.S., zouden wij thans zeggen), de baardelooze 'wulpen', die nog gerust 'een wijle pap eten' mogen uit moeders pot, de grijsbaarden, de besjes, het ongure volk van verminkte bedelaars; maar ook het gemak-lievende slag van 'Jan-treet-socht'. De anderen dienden in elk geval, met een rein gemoed, eerst tot haar te komen, om hun 'gout te proeven'.

Den 'trou-ringh' moet men volstrekt niet opvatten als: krans of snoer van verhalen over huwelijken; hij is allereerst voor Cats het 'teeken' van het huwelijk zelf: Ick woude, dat de trouwe[1)] even soodanigh mochte wesen als haer teycken is, te weten ront, effen, eenvoudigh, en sonder bespreck en voorwaerde.... (ed. 1637, 42). 'De trouwring met zijn toetssteen' wil dus zeggen: 'h e t h u w e l i j k e n z i j n n o r m e n'. Niet: 'de normen van het huwelijk'; dat zou beter passen op het twaalf jaar eer verschenen *Houwelyck*. Want daar waren de regelen, de practische zedeleer de hoofdzaak, terwijl het verhalende element slechts diende tot verlevendiging van de aandacht. Hier echter nemen de verhalen verreweg de grootste plaats in; en de theoretische beschouwingen volgen telkens als proza-aanhangsels en -tusschenzetsels.

Dat Cats achteraf, in de 'Voor-reden' van den *Proef-steen van den Trou-ringh*, het *Houwelyck* ongeveer voorstelt als een eerste deel, waarop dit dan als tweede het vervolg zou bieden, dunkt mij weinig anders dan een rhetorische handigheid ter meerdere verontschuldiging voor het opnieuw komen met een dik boek over het huwelijk. Hij heeft opgemerkt, zegt hij, dat vele ervaren lieden eerst de regels voor een wetenschap stellen, en daarna de exempelen geven, die daarop passen. Zoo had het *Houwelyck* de (theoretische) gronden gelegd, en kwam dit werk

1) het huwelijk.

nu met de verduidelijkende voorbeelden. Wij vermoeden[1)], dat hier hoogstens sprake zal zijn van één van de onderscheidene oorzaken, waardoor dit nieuwe boek dezen vorm verkreeg; en wij willen den *Proef-steen van den Trou-ringh* als een geheel zelfstandig werk blijven beschouwen.

Cats' smaak in romantische stof en realistisch-plastische voorstelling, en zijn ongemeen vertellers-talent mogen er klaar in uitkomen, wij hebben geen reden om hem geloof te weigeren, wanneer hij ook hier de zedelijke en godsdienstige leering als zijn voornaamste bedoeling voorstelt; zelfs al twijfelen wij bij zijn verdediging van het verhaal van 'losse minne-treken' met de verwijzing naar de mede-vermelde straf en het beroep op voorbeelden in den Bijbel, of hij niet te goed van vertrouwen is, en te spoedig gereed met zijn schriftuurlijk bewijs (in *Papiere Kint* in 'Voor-reden'). Zóó groote verscheidenheid van verhalen meent onze dichter te hebben aangeboden, 'datter bynaest niemant en sal gevonden werden, of hy en sal aen het een of het ander trou-geval syn eygen [huwelijk] konnen *toutsen* en *ter preuve* stellen.' (Voor-reden). En Philogamos ziet al dadelijk in het *Gront-houwelick* (van Adam en Eva) 'een *volmaeckt voorschrift*, ja een *toet-steen*, om alle andere houwelicken te *proeven*' (ik cursiveerde). Cats wilde wéér het huwelijk veelzijdig beschrijven; anders dan vroeger, maar met het even stellige opzet om de rechte inrichting daarvan te onderwijzen en te bevorderen. Het huwelijk met zijn vele mogelijkheden, en de zedelijke eischen, waaraan het immer behoort te voldoen, behooren volstrekt bij elkaar: de ring en de steen. Het eene is overal en altijd gegeven, maar op het andere komt het Cats aan: de toetsing. Den toets-steen wil zijn boek allen in de hand drukken, die toets-steen bedoelt het, welbeschouwd, zelf te zijn.

Het is duidelijk: als de korte titel met één woord moest volstaan, diende dat te luiden *Proef-steen*, en niet *Trou-ringh*.

'*s Werelts begin, midden, eynde, besloten in den Trou-ringh*.... ook dat verklaart Cats zelf voldoende. Voor hem is het huwelijk zoo boven alles belangrijk, omdat hij er altijd de kern, den grondvorm in ziet van alle menschelijke samenleving, en bovendien de diepzinnige verbeelding van de gemeenschap tusschen

1) Ook al is er een enkel verhaal (ed. 1637, 542-566), dat slechts uitwerkte, wat reeds in 1625 als bijlage was opgenomen, naar de authentieke bron, een Fransch rechtsgeleerd werk van Mr. J. de Montholon.

de met God verzoende menschheid en haar Koning in den hemel. Hier stelt de emblemen-dichter bij uitnemendheid, die Cats in al zijn werken blijkt, ongetwijfeld een wijdere zinnebeeldige beteekenis van den ‘eenvoudigen en effenen’ ring aan de orde: het immer-dóórgaan, het volkomen-omsluiten van den cirkel. Begin, midden, einde: dat is de oude, beproefde, nimmer falende beschouwings- en beschrijvingswijze, analytisch en synthetisch tegelijk, die behalve door haar simpele logische vanzelfsheid ook nog door de schoolsch-algemeene rhetorica in levendig gebruik bleef. ‘Des *menschen* begin, midden en einde’ beschreef zoo Luiken in zijn laatste levensjaar (1712), ‘vertoonende het kinderlijk bedrijf en aanwas’, ten dienste van zijn kleinzoontje, en al zulke ‘jonge dochtertjes en knaapjes’. Cats' boek omvademde meer: de heele wereld - als menschenwereld - en haar geheelen loop. Want het huwelijk beheerscht alle tijdvakken en wereldstreken, alle standen, alle leeftijden met allerlei gevoelens en zielsgesteldheden. Cats verhaalt van huwelijken, en toestanden, bij patriarchen, klassieken en modernen; gevallen uit Israël, Perzië, Egypte, uit het leven van Karel den Grooten en van den Groot-Mogol, bij Spaansche zigeuners en Amsterdamsche rijkelui. Zijn papieren kind ‘draeght in (haren) schoot, dat vrijsters kan behaghen, Dat mannen dienstigh is, dat in de leste dagen De ziel haer voedsel geeft, (het) draeght in (synen) schoot, Dat troost verwecken kan oock midden in de doot.’ Het vertoont de ‘jonge sinnen’, den ‘rijper aert’, de ‘reyne ziel’, maar onderzoekt ook, ‘hoe God de Sone paert met syn geminde Kerck’[1]. Het huwelijk, door God ingesteld vóór den val, en altijd goedgekeurd, ‘hout in wesen alle staten van de werelt, ende alle soorten van menschen’[2]. Het wereldleven der menschheid, samengebonden en gestadig voortgezet door het huwelijk; maar ook door het huwelijk *omsloten*, omdat het bij schepping en ‘gront-houwelick’ van het eerste menschenpaar uit God zijn oorsprong nam, en eindigt bij de hemelsche bruiloft, de volkomen verwerkelijking van het *Geestelick Houwelick*, van Christus en Zijn gemeente.

‘'s Werelts begin, midden, eynde, besloten in den trouringh.’

J. WILLE.

1) *Proef-steen v.d. Trou-ringh* ed. 1637, blz. 6.
2) a.w. 37 v.

De teorie van het naamwoordelik gezegde.
In dankbare herinnering aan prof. dr. F.A. Stoett, bij zijn aftreden als hoogleraar.

Het Naamwoordelik Gezegde is een van die grammaticale verschijningen, die zo uiterst geschikt zijn er ons grammaticale bewustzijn aan te toetsen. Want wie zich rekenschap wil geven van de aard van het grammaticale phenomeen, dat wij gewoon zijn het Naamwoordelik Gezegde te noemen, voelt zich genoodzaakt zijn gedachten ook over allerlei andere grammaticale onderscheidingen te laten gaan: adjectief en substantief, adjectief en adverbium, predicatief en attributief bijvoeglik naamwoord, bepaling van gesteldheid enz. Vooral zal hij zich het karakter duidelik moeten maken van die bizondere werkwoorden, die men als Koppelwerkwoorden van de andere werkwoorden onderscheidt. En het resultaat van zijn onderzoek zal zijn hetzelfde als dat van de onderzoekingen naar andere grammaticale onderscheidingen, n.l. dat deze slechts op een soort gezichtsbedrog berusten: men meent een scherpe grenslijn te zien, maar deze vervaagt bij nauwkeuriger beschouwing. Zeker is er verschil tussen een gewoon en een Koppelwerkwoord, maar niemand kan de lijn trekken, waar het gebied van het ene ophoudt en dat van het andere begint. Achtereenvolgens lettende op vorm, functie en betekenis vinden we veel dat aan gewone en Koppelwerkwoorden gemeen is. Beiden worden vervoegd, beiden kunnen een adverbium en soms zelfs een object bij zich hebben, ook Koppelwerkwoorden kunnen een betekenis hebben, die niet meer door een predicatief behoeft te worden aangevuld.

In de meeste gevallen echter is hun betekenis zodanig ‘verzwakt’, dat zij zulk een aanvulling wel behoeven. Zoo spreekt altans hij, die van mening is, dat de Koppelwerkwoorden min of meer gedegenereerde zelfstandige werkwoorden zijn, dat dus bijv. Zijn in oorsprong een verbum existentiae is, dat in bepaalde gevallen tot de rang van copula afdaalt.[1)] Anderen

1) K. Brugmann, Kurze Vergleichende Grammatik der Indog. Sprachen, § 861.

daarentegen zien er een bloot functioneel taalmiddel is, dat zich tot de rang van werkwoord heeft weten ‘op te werken’, met nu en dan zelfs een zekere zelfstandigheid.[1)]

Hier ligt de kern van de kwestie: Wat is de bizondere betekenis of de bizondere functie van het werkwoord Zijn, waardoor het zich zelfs door een aparte naam van de andere werkwoorden onderscheidt en wat deelt het van dat bizonder karakter aan die werkwoorden mee, die wij onder de naam van Koppelwerkwoorden verenigen, maar waarvan wij de opsomming gewoonlijk met een veelzeggend enz. beëindigen?

Gaan wij het gebruik van het werkwoord Zijn als copula voor de alleroudste tijden na, dan schijnt reeds het oer-indoeuropees dat gebruik, naast de zuiver nominale zin, te hebben gekend.[2)] Sommige talen (Russies) doen er niet aan mee.[3)] En tot op deze dag heeft zich de zuiver nominale zin gehandhaafd in spreekwoorden en spreuken, in dichterlike en affectieve taal.

Verschillende oorzaken hebben tot invoering en uitbreiding van het gebruik van het koppelwerkwoord geleid. Oorspronkelik zal men zich tevreden hebben gesteld met het al of niet congruerend naast elkaar plaatsen van zelfstandigheid en qualificatie: magna domus = het groote huis. Maar wanneer de behoefte ontstaat niet de qualificatie, maar de qualificering, het moment der qualificatie meer naar voren te schuiven, kan dit geschieden door de volgorde der woorden om te keren (domus magna = het huis is groot), maar nog beter door middel van het werkwoord Zijn. Deze behoefte ontstaat in een niet meer primitief bewustzijn, een bewustzijn namelik, dat in staat is een begrip als een complex te zien, waaruit het één eigenschap door predicering losmaakt. Ook kan het de bedoeling zijn een nieuwe eigenschap aan het complex toe te voegen: magna domus brengt niets nieuws, domus magna (est) wel.[4)] Bovendien kan Zijn door zijn werkwoordskarakter, zij het ook slechts met behulp van allerlei andere vormen, het moment der qualificatie uitdrukken, het kan momenteel bestaan (homines qui nunc sunt = de menschen van nu) en voltooid bestaan aangeven (hic consul fuit = hij

1) J.v. Ginneken, Principes de Linguistique Psychol., p. 109 en Nieuwe Taalgids VI p. 197.
2) Brugmann, t.a.p. § 862.
3) J. Marouzeau, La Phrase à verbe ‘être’ en Latin, p. 24.
4) Zie ook v. Ginneken, Roman van een kleuter, p. 68 vlg.

is consul geweest). Ten slotte kan het dienen ter identificatie (quis tu es? = wie ben je?)[1] en, wanneer dat nodig mocht zijn, wijze uitdrukken.

Hetzij door langzame ontwikkeling, hetzij in oorsprong is dus het werkwoord Zijn er op aangewezen verschillende vormen van bestaan uit te drukken. Maar ook andere werkwoorden doen dit wel en zo ontstaan verschillende teorieën, die beurtelings meer nadruk leggen op het verschil en op de overeenkomst tussen Zijn en die andere werkwoorden -, die het aantal der Koppelwerkwoorden belangrijk willen uitbreiden, en die in het Zijn een geheel aparte categorie zien -, die niet, of wel scherp willen onderscheiden tussen werkwoordelik en naamwoordelik gezegde. Wie vooral oog heeft voor de vorm, die ziet in Zijn een werkwoord ‘wie andre mehr’; wie meer op de betekenis let, beschouwt het als een verbum existentiae bij uitnemendheid; terwijl de logiese en psychologiese taalbeschouwing er misschien wel het meest de copulatieve functie van ziet. Maar slechts zelden zijn deze gezichtspunten scherp van elkaar gescheiden, meestal treft men ze in de grammatica's gecombineerd aan, wat niet wegneemt, dat men in de grammaticale studie perioden kan onderscheiden, waarin de belangstelling telkens anders gericht is.

Voor de Griekse grammatici was dit de belangrijke vraag: of het Zijn door de taal wordt uitgerdrukt of niet. Verder pasten zij een nog niet zeer ver gaande verdeling der woordsoorten toe. Adjectiva worden niet onderscheiden van substantiva, of wel ook met het Verbum tot de grote groep van het ῥῆμα gebracht, het predicaat. Elk geeft een wijze van Zijn (ὑπάρχειν) aan en dus is in elk predicaat het begrip Zijn opgesloten, terwijl het ῥῆμα in zijn zuiverste, afgetrokken vorm het werkwoord Zijn (εἶναι) zelf is. Op zichzelf kan dit werkwoord echter geen gezegde uitmaken, het doet dit slechts in verbinding met een naamwoord. In de Ἑρμηνεία, waarin men misschien de ideeën van Aristoteles terugvindt, wordt het dan ook σύνθεσίν τινα, ‘een zekere verbinding’ genoemd.[2]

De Romeinse grammatica bouwt voort op de Griekse en

1) Voorbeelden ontleend aan Stolz-Schmalz, Lateinische Grammatik, neubearb. von M. Leumann und J.B. Hofmann, § 198. 2.
2) Αὐτὸ μὲν γὰρ οὐδέν ἐστι, προσσημαίνει δὲ σύνθεσίν τινα H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, 2. Aufl. I S. 241.

voert de verdeling der rededelen verder door. Uit de Substantiva worden de Eigennamen losgemaakt, het Adverbium wordt onderscheiden en de verba worden verdeeld in activa, passiva en neutra.[1)] Niet altijd wordt afzonderlik melding gemaakt van Esse (Zijn). Wel echter bij Priscianus, het beroemde voorbeeld van zovele volgende grammatici. Hij volgt de Grieken en ziet in Esse vooral de uitdrukking van het Zijnde, het momenteel Bestaande. Daarom wil hij er dezelfde naam aan geven als de Grieken en vertaalt dan ook ὑπ-αρκτικόν letterlijk in 'substantivum', onbewust van de verkeerde associaties, waartoe deze naam, die tot in de 19e eeuw is blijven leven, aanleiding kon geven.[2)]

Hij tracht alle werkwoorden (behalve Zijn) onder één hoedje te vangen: hun innigste wezen is Vergankelikheid, zij kunnen niets Bestaands uitdrukken, omdat alles vergankelik is. Het werkwoord Zijn, absoluut gebruikt, en enkele andere werkwoorden, die het in betekenis nabij komen, maken hierop een uitzondering.

Het Koppelwerkwoord wordt hier dus om zijn betekenis en niet om syntactiese redenen van de andere werkwoorden onderscheiden. Syntactiese opmerkingen zijn trouwens ook in de Middeleeuwse grammatica nog zeldzaam. Spelling, verdeling der woordsoorten en enkele taalfilosofiese kwesties namen de aandacht geheel in beslag. Hoogstens was de grammatica een 'ars bene loquendi', dogmaties dus, zonder contact met het werkelik taalgebruik. Een enkele Middeleeuwse poging om de volkstaal in de grammatica in te voeren wordt door de latere Renaissancespraakkunst niet voortgezet, wel tegengewerkt. De eerlike naieveteit, waarmee de schrijver van het Exercitium Puerorum uitkomt voor de waarheid: Nominativus et Accusativus habent

1) ibid. S. 298.
2) Grammatici Latini, ex recensione H. Keilii, II 414: Praesens tempus proprie dicitur, cuius pars praeteriit, pars futura est. Cum enim tempus fluvii more instabili volvatur cursu, vix punctum habere potest in praesenti, hoc est instanti. Maxima igitur pars eius, sicut dictum est, vel praeteriit vel futura est, excepto 'Sum' verbo, quod ὑπαρκτικόν Graeci vocant, quod nos possumus 'substantivum' nominare; id enim omnium semper est perfectissimum, cui nihil deest.... Similem huic vim habent etiam vocativa, ut 'Priscianus vocor, nominor, nuncupor, appellor'.

eadem signa vulgaria[1], Die coster singhet, Die coster hoer ic[2] past niet in de 17e eeuw.

Wie subject en object in vorm niet onderscheidt, zal ook geen onderscheid maken tussen object en naamwoordelik dee van het gezegde. Dit zou de oorzaak kunnen zijn, waarom men in de middeleeuwen geen belangstelling had voor het naamwoordelik gezegde, zooals het in onze tijd voor sommige grammatici reden was, een categories onderscheid tussen naamwoordelik en werk woordelik gezegde te ontkennen. Maar in een tijd, die wel aan vormverschil hechtte, hoort men nauweliks méér er van spreken. Het vraagstuk moet wel geheel buiten de algemene aandacht hebben gelegen. Wel wordt de uitvinding van de term Copula voor Koppelwerkwoord aan de middeleeuwse scholastici toe geschreven[3], maar dan is die uitvinding toch eerst door de 19e eeuwse grammatici weer benut: men zal de term in de Nederlandse grammatica's der 17e en 18e eeuw tevergeefs zoeken.[4]

Had men meer belangstelling gehad voor syntaxis, dan zou het Naamwoordelik Gezegde in de Middelnederlandse grammatica een belangrike plaats in hebben moeten nemen. Was het preci catieve apparaat wel ooit soepeler dan toen? Men denke aan a die Substantiva, die, al of niet van een Adjectief vergezeld predicatief werden gebruikt (Stoett, Middelned. Syntaxis, 3e druk §§ 23 en 24); aan dat grote aantal werkwoorden, of met ‘sijn’ of ‘doen’ samengestelde werkwoordelike uitdrukkingen, da als Koppelwerkwoord dienst kon doen (§§ 15 en 241). Pronomina possessiva zonder lidwoord, stoffelike adjectieven, bepaling aankondigende voornaamwoorden (sulc, selc), zij komen allen predicatief voor (§ 9 Opm. I, II, III). Later komt daar dan nog

1) ‘Nominatief en Accusatief hebben in de volkstaal dezelfd uitgang.’
2) K. Kooiman, Twespraeck der Nederd. Letterkonst, p. 23. Helaa heb ik De Villa Dei's Doctrinale Puerorum, waarmee het Exercitium Puerorum overeenstemt, niet in handen kunnen krijgen.
3) o.a. bij Stolz-Schmalz, t.a.p. Einl.. S. 5.
4) De betekenis Koppelwerkwoord voor Copula vindt men ook nie in Ducange, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis Enkele Thesauri uit de 16e eeuw geven de betekenis van Conjunctie (Et, Que en derg. encliticae). Slechts in J.M. Geszners Novus Linguae e Eruditionis Romanae Thesaurus (1744) vond ik vermeld: Apud Dialecticos autem est vinculum, quod conjungit subjectum et praedicatum nempe verbum substantivum Sum.

het veelvuldig gebruik van ‘zijn’ met nomen agentis, tegenwoordig deelwoord of relatieve zin bij (§ 11). Nog in de 17e eeuw komen vele werkwoorden als koppelwerkwoorden voor, die wij nu slechts door middel van ‘als’ aan hun predicaatsnomen kunnen verbinden (Stoett § 12; Van Helten, Vondels taal § 245). Veel hiervan is reeds Oud-germaans, een deel zal op rekening van het Latijn moeten worden geschreven (b.v. predicaatsnomen zonder ‘als’ bij Zwerven en Vercoren worden).

Maar men had nu eenmaal geen oog voor deze rijkdom van syntactiese verschijnselen en in handen van de humanisten werd de grammatica een wetenschap, die steeds meer het contact met de gesproken taal verloor. De verdeling der werkwoorden was voor hen nog steeds een zaak van gewicht. En aangezien door 17e- en 18e-, ja 19e-eeuwse grammatici vooral Scaliger, Vossius en Sanctius als autoriteiten worden aangeroepen, willen wij de opvattingen van dezen in verband met ons onderwerp eens wat nader bezien, als een geringe bijdrage tot de geschiedenis der grammaticale opvattingen, waaromtrent, behalve wat het woordgeslacht betreft, nog zo weinig bekend is.

De Causis linguae Latinae libri XIII van Julius Caesar Scaliger verscheen in 1580. Het vijfde boek handelt over de Werkwoorden. Evenals Priscianus merkt Scaliger aan deze woorden vooral de tijdfunctie op, evenals deze gebruikt hij het beeld van een stroom voor het voorbijvlieten der verschijningen, waarvan het ephemere bestaan vooral door de werkwoorden wordt uitgedrukt. Slechts één werkwoord is er, dat een meer of minder absoluut Bestaan kan weergeven: Zijn. Het kan enkelvoudig bestaan uitdrukken (Caesar est), het kan ook dienen een bij-komstig (accidens) kenmerk aan een substantie toe te kennen (Caesar est albus). Voor dit laatste geval citeert hij ‘de goddelijke Aristoteles’ en vertaalt diens σύνθεσίν τινα met ‘nexus et copula’. Het werkwoord is in dat geval slechts een schakel, een koppeling, waardoor ‘albus’ aan ‘Caesar’ wordt gekoppeld. Voor dit geval keurt Scaliger de naam Verbum Substantivum dan ook af, omdat er niet een wezenlijk, maar slechts een toe-vallig Bestaan mee wordt aangeduid.[1)] Ondanks Scaligers critiek is echter de naam

1) Ac formarum quidem fluxus his verbis (de gewone werkwoorden) ostenditur: consistentia autem unico Sum, Es, Est, tam accidentalium, quam substantialium.... Quare hoc verbum tam accidens quam substantiam quum significet, pessime a Grammaticis Verbum Substantivum dictum est. Est autem supra dictum a nobis, duobus modis poni Verbum hoc: aut Nomini soli solum adiacere: aut inter duo extrema quasi sequestrum. Exemplum prioris modi sic habemus, Caesar est: exemplum secundi sic, Caesar est albus. Ac primum quidem modum significare existentiam in rerum natura ab omnibus receptum est. Altero autem modo Divinus vir Aristoteles animadvertit nihil significare sed quasi nexum et copulam esse, qua albedo jungeretur Caesari.

Verbum Substantivum, ‘Zelfstandig Werkwoord’ tot in de 19e eeuw de gebruikelike gebleven en heeft men weinig aandach geschonken aan het koppelend karakter ervan.

Ook tegen de verdeling der verba in activa, passiva en neutra had Scaliger zijn bezwaren. Uitgaande van zijn definitie: Verbu est nota rei sub tempore, ‘het werkwoord duidt een zaak in de tijd aan’, wil hij ze verdelen in zulke die een reeds-geschied-zijn aangeven en zulke, die een Worden betekenen (L. V cap. 110). Volkomen neutrale werkwoorden, die noch een werking, noch een lijding uit zouden drukken, bestaan naar zijn mening niet. Wat men daarvoor houdt, ‘leven’ b.v., duidt toch altijd nog een zekere handeling aan.[1)] Ook in deze mening is de officiele grammatica niet met Scaliger meegegaan. Tot ver in de 19e eeuw vindt men ook in de Nederlandse grammatica de werkwoorden verdeeld in actieve, passieve en neutrale, hoewel deze verdeling voor het Nederlands al heel weinig betekenis heeft, aangezien een verschil in vorm er niet noodzakelik mee gepaard gaat.

Sanctius volgt in zijn Minerva, seu de Causis linguae Latinae (1587) hoofdzakelik Scaliger. Evenals deze ziet hij in het werkwoord vooral een ‘Zeitwort’.[2)] Perizonius, die de vierde druk van deze Minerva uitgaf (1714) voegde aan Sanctius' definitie onmiddellik de ‘geslachten’ toe, die Sanctius daarin niet had opgenomen, omdat hij, evenals Scaliger, geen neutrale werkwoorden wilde erkennen. Wijsbegeerte, d.i. de juiste en zuivere wijze van onderscheiden, staat geen middending toe tussen Doen en Ondergaan, zegt hij.[3)] Want die werkwoorden, die op zichzelf schijnen te kunnen staan, zoals jacere (liggen), stare (staan), situm esse (gelegen zijn), die hebben wel degelik aanvulling door

1) Nam qui vivit, hoc ipsum, quod vivit, agit.
2) Verbum est vox particeps numeri personalis cum tempore (L. c. 12).
3) Philosophia, id est recta et incorrupta judicandi ratio, nullum concedit medium inter Agere et Pati (L. III c. 2).

middel van een object nodig, het zijn ellipsen.[1] Hij neemt aan te bewijzen, dat de uitvinding van de verdeling der werkwoorden in drieën niet van Aristoteles afkomstig is. Men moet de woorden niet naar hun vorm, maar naar hun betekenis verdelen.[2]

Ook hier is Perizonius het volstrekt niet met hem eens. De werkwoorden op O, zegt hij, duidden oorspronkelik allemaal actie aan, die op Or allemaal een lijden. En tussen die beiden in staat wel degelik een groep, die iets permanents, een rust uitdrukken: quiescere, sedere, jacere, valere en die verba, die geen passieve vorm kennen, als: currere, cadere. Men noemt ze neutra bij uitsluiting, omdat zij niet een object als resultaat van de handeling bij zich hebben, maar de handeling onmiddellik voortvloeit uit het onderwerp en daarin als het ware besloten blijft. Het is dus niet nodig currere aan te vullen tot currere cursum.[3]

In tegenstelling met Scaliger wil Sanctius de term Verbum Substantivum, ‘de grond en de kern van alle werkwoorden’, behouden. Hij is het namelijk niet met Scaliger eens, dat ook iets toevalligs (accidens) predicatief kan zijn. Want als een echte ellipsomaan wil hij Caesar est albus aangevuld zien tot Caesar est albus Caesar (L. III c. 5).

Ook Vossius zegt het zijne over de verdeling der werkwoorden in zijn De arte Grammatica (L.V.c. 2). Liever dan van actief en passief Geslacht, zou hij willen spreken van actieve en passieve betekenis. Want, wanneer men met de term Geslacht een onderscheid in vorm aanduidt, hoe moeten dan die volken, die voor actief en passief geen verschillende vorm bezitten. Trouwens, ook in de talen, die wel over dit vormverschil de beschikking hebben, vallen actieve en passieve vorm lang niet altijd samen met actieve en passieve betekenis, dekken logiese en grammaticale onderscheiding elkaar niet. Werking en Lijding is in physieke zin iets anders dan in grammaticale. Immers ook bij

1) Nam si jacet, aut sedet, aut situs est, aliquid agit: sedet enim sessionem, et stat stationem.
2) Quasi verborum natura per terminationes et accidentia, non per essentiam, esset indicanda. An aliud est Afficio te injuria, aliud, Prosequor te injuria?
3) Quia eorum actio proxime accedit ad habitum animi vel corporis, certe per se ipsa sine ullo extra se objecto aut effecto absolvitur: unde et Absoluta vocantur.

de naamwoorden is het natuurlijk geslacht niet hetzelfde als het grammaticale. Dit wordt door Vossius met Latijnse voorbeelden verduidelikt.[1)] Verder wenscht Vossius de verdeling in drieën te behouden, maar de groep der neutrale werkwoorden te beperken en daar die werkwoorden uit te bannen, waarvan Scaliger het neutrale karakter had bestreden. Neutraal zijn dus werkwoorden als Sum, Fio, Morior, Intereo; itemque (si sequimur vulgus Grammaticorum, quorum sententiam Caesar Scaliger solide refellit) vivo, curro, sto, sedeo.

Voor ons onderwerp is deze verdeling der werkwoorden daarom van belang, omdat de 17e-eeuwse Nederlandse grammatici, evenals Vossius en anderen, het werkwoord Zijn onder de neutrale werkwoorden opnemen. Aan zijn waarschuwing omtrent het ‘geslacht’ der werkwoorden storen zij zich echter zo weinig, dat zij er juist, in verband met het geslacht der naamwoorden, allerlei absurde consequenties uit trekken. Hoe anders zou hun grammatica er hebben uit gezien, als zij eens ten volle zich aan Vossius' regel hadden gehouden: Verum philosophi quidem est spectare rerum naturam: at Grammatico in talibus non tam dispiciendum, quid potuerit fieri, quam factum quid sit, ‘de wijsgeer heeft tot taak het wezen der dingen te beschouwen, de Grammaticus echter heeft bij zoiets niet zozeer de mogelijkheden als wel de feiten te onderzoeken.’ In plaats daarvan verloren zij zich in allerlei speculaties omtrent dingen, die volstrekt geen feiten waren. Zoals de Geslachten der zelfstandige naamwoorden.

De lijdensgeschiedenis van dit te kwader ure ingevoerde begrip is bekend genoeg. Toch zal er hier nog iets van moeten worden gezegd, omdat in de 17e eeuw het Naamwoordelik Gezegde er mee in verband wordt gebracht.

Men was bij de geslachtsonderscheiding hoofdzakelik aangewezen op vormverschil, omdat er tussen betekenis en geslacht vrijwel geen correlatie bestond. Daardoor bant men zich in een vicieuze cirkel: mannelik zijn de woorden, die mannelijk worden

1) Certe aliud est actio, aut passio Grammatica, aliud Physica: quemadmodum in nominibus, aliud est genus Grammaticum, aliud Physicum.... Ambulo et curro signant actionem: Grammaticis tamen non activa sunt, sed neutra. Item fio, veneo, vapulo et liceo, passionem physicam notant: grammatice tamen passiva non sint. Imo ipsum patior non passivum est, sed deponens.

verbogen, terwijl natuurlik mannelik verbogen worden de woorden, die mannelik zijn. Tevergeefs is het, te trachten deze cirkel met behulp van de woordbetekenis te doorbreken.

Zo lezen we in de Twespraeck, dat adjectiva vrouwelik zijn, wanneer ze op e eindigen; zonder e zijn ze mannelijk of onzijdig (na Het). Onderscheiding der geslachten naar de betekenis wordt verworpen als te onzeker. Van Heule zegt juist, dat die op e mannelik of vrouwelik zijn, die zonder e onzijdig. Alleen na Een missen sommige mannelike de e. Omgekeerd hebben vaak de onzijdige wel een e, dikwijls klinkt de vorm met e 'zoeter' dan die zonder e. 'Maar dit komt meer voort uyt het dagelix gebruyc, dan uyt naturelic oordeel.'[1] En, ondanks Vossius' vermaning aan de grammatici, stelt hij het 'naturelic oordeel' hoger. Een 'onzijdig' adjectief behoort niet op een e uit te gaan. 'Het is bij de Grieken en Latijnen, gelijc ooc in onze Tale gebruykelic, als men Bij-woorden voor Help-woorden ghebruyckt, dat men die in het Generley gheslacht stelt, als: Hij heeft daer eerst gheweest, Ille fuit illic prius.'[2] Eerst is onzijdig, evenals prius, omdat het de e mist.

En nu de overgang naar het 'geslacht' der werkwoorden. 'De Werc-woorden die geen werkinge nochte lijdingen uyt en drucken worden Generleye of Oneygene werk-woorden genaemt, als: Ic schijn, Ic blinke, Ic bloeye, *Ic ben*, Ic worde, &c, ook dusdanige Werc-woorden als: Staen, Bestaen, On-staen, &c.'[3] Bij deze werkwoorden van het 'Generley geslacht' nu behoort een 'Bij-woord' van hetzelfde geslacht. 'Als de Bij-woorden bij het Zelf-standich Werk-woort komen, zo blijvenze in het generley geslacht veeltijts zonder veranderen, als: Hij is vroom; dit zoude in het Latijn wezen Probum est, alzo ook: Wij waren vroom, Probum eramus; wij zegghen ook Zij was vroom, en Zij waren vroom; zodat het Bij-woort geensins en verandert. Het en zij datter een Ledeken bijkomt, als: Dat waren de Wijze uyt Oosten, Zij zijn die ellendige.'[4]

Tot in het absurde wordt hier de geslachtsonderscheiding der naamwoorden doorgedreven. Omdat een 'Bij-woort' een

1) Chr. v. Heule, De Nederduytsche Spraec-konst ofte Tael-beschrijvinghe enz. 2e druk (1633), p. 32.
2) t.a.p. p. 33.
3) t.a.p. p. 82.
4) t.a.p. p. 108.

neutrum *moet* zijn (vooral bij een 'neutraal' werkwoord), daar om zou het Latijn eigenlijk, volgens het 'naturelijc oordeel' moeten luiden: Probum eramus! Maar het Latijn is geen ideale taal. Het Grieks is veel consequenter en wij, Nederlanders, streven in schone consequentie de Grieken op zij (behalve dan die uitzonderingen, wanneer er een 'Ledeken' voor het predicatief staat). Zo lezen we bij Demosthemes: πονηρὸν ὁ συκοφαντὴς ἀεί. 'Een vleyer is altijt hinderlic.' En bij Dionysius Halicarnassus: μέγα τε καὶ θαυμαστὸν ἐφαίνετο εἶναι χρῆμα. 'De sake scheen groot, en verwonderlic': Grieks en Nederlands gebruiken beiden onverbogen 'bijwoorden'. Een enkele keer volgen de Latijnen de Grieken na, zo, wanneer Vergilius zegt: Triste lupus stabulis.[1)]

Uit het voorbeeld, ontleend aan Dion. Halic., zien we, dat Van Heule de woorden μέγα en θαυματόν rekent te behooren bij εἶναι en uit het neutrale karakter van dat werkwoord hun neutrale vorm wil verklaren. Hij spreekt dan ook van 'Bijwoorden'. Had hij ze opgevat als predicatieve adjectiva (zoals wij doen), dan zou hij hun neutrum-vorm natuurlik aan het onzijdige χρῆμα. hebben toegeschreven. Trouwens ook Priscianus spreekt hier van een Adverbium en op zijn voorbeeld o.a. Clemens.[2)]

Arnold Moonen echter noemt de predicatieve adjectiva Bijvoeglike naamwoorden, die 'in hunne stamletteren staen, alsof zij den aert der Bijwoorden aenneemen'.[3)] Zij doen dit achter een Zelfstandig Naam- of Werkwoord. In het eerste geval (De dochters, stil en gehoorzaam) hebben we te doen met een ellips van Zijn (cap. 37). 'Wezentlijk of Zelfstandigh' (ook Onzijdig genoemd) zijn de werkwoorden Zijn en Worden (cap. 33 en 34). Deze kunnen een 'dubbele nominatief' bij zich hebben als namelijk niet een adjectief, maar een zelfstandig naamwoord het predicaat helpt vormen. 'Persoonlijke en Bepaelde werk-

1) t.a.p. p. 109.
2) Keil, Grammatici Latini III, p. 60.
   Ars Grammatica primum edidit J. Tolkiehn. Cap. 132.
3) Nederduitsche Spreekkunst, 2e dr. (1719), cap. 12 en 38. Hij volgt hierin Schottelius (Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haubt-Sprache, Braunschweig 1663), die van de predic. adj. zegt dat zij in het 'Genus Omne (in ihre Stamm- oder wesentliche Buchstaben)' staan (L. II cap. 7).

woorden, die eene Benoeming, Gestaltenis of Zelfstandigheid uitdrukken, kunnen, in de Aentoonende wijze gestelt, voor en achter zich den Noemer van den zelven Persoone en het zelve Getal te gelijk gedoogen: Ic heete Antoni; Alexander is koning; Cicero wordt burgemeester; Ic blijve uw diener' (cap. 38).

Dit is geheel de formulering van de Latijnse grammatica. Ook Vossius spreekt 'de Verbo utrimque habente nominativum'. Natuurlik, wie A zegt, moet ook B zeggen, en wie er naamvallen op na wil houden, moet ook aan congruentie en aan rectie doen. In de Middeleeuwen, kwamen ook bij de bedrijvende werkwoorden wel twee nominatieven voor (Die coster hoor ic). In de 17e eeuw echter 'ontdekt' men ook in het Nederlands formele geslachtsonderscheidingen en voert formele naamvalsverschillen in. Het gaat dan niet meer aan het onderscheid tussen nominativus en accusativus, tussen Naamwoordelik deel van het Gezegde en Object te verwaarlozen. Formalisties als men is, interesseert men zich weinig voor de bizondere betekenis of de eigenaardige functie van het Koppelwerkwoord, maar noemt het het 'neutrale' werkwoord, dat een 'neutraal' adjectief of twee nominatieven bij zich heeft.[1)]

Onze 17e-eeuwse grammatici zagen in het gebruik van een adjectief of een substantief als Naamwoordelik deel van het Gezegde blijkbaar twee geheel verschillende gevallen. In het eerste geval beschouwden zij het Koppelwerkwoord als een zelfstandig werkwoord, dat een bijwoord bij zich heeft; in het laatste was het meer een koppeling, die twee nominatieven aan elkaar verbindt. Dat zij het predicatieve adjectief als een bepaling bij het werkwoord beschouwden, blijkt ook nog uit deze woorden van Lambert ten Kate (Aenleiding I p. 379): 'Want, gelijk al wat de hoedanigheid van 't Verbum beschrijft, als een Adverbium bij ons moet aangemerkt worden, zo zeid men ook te regt, Die Man is (of ook Die Mannen zijn) sterk, en niet sterke.' Hiertoe behoort ook het adjectivum postpositum, waarbij men zijnde verzwegen moet denken. 'De Latijnse wijze, zo men die hier in opvolgen wilde, zou ons op een doolpad helpen.' (I 348). Ten Kate meent, evenals Van Heule, dat wij deze 'nettigheid' op het Latijn voor hebben. Vrijwel het tegengestelde van deze 17e- en 18e-eeuwse opvatting is onze moderne, die vooral oog

1) Zo bijv. ook Verwer in zijn Linguae Belgicae Idea Grammatica (1707), cap. XVIII. De Syntaxi Belgica, Regula VI.

heeft voor de bizondere functie der koppelwerkwoorden en het predicativum als een Bijvoeglike bepaling opvat, ook als het een substantief is.

Voordat het zoo ver kwam, moest er eerst heel wat Duitse taalwetenschap worden verwerkt. Weiland steunt in zijn officiële Nederduitsche Spraakkunst (1805) op Adelung en Ten Kate. Adelung maakt, evenmin als Ten Kate, onderscheid tussen het predicatieve adjectief en het bijwoord.[1)] In geen enkel opzicht trouwens brengt Weiland iets nieuws. De bijv. naamw. zijn mannelik, vrouwelik of onzijdig, onzijdig zonder e behoudens welluidendheid (I § 184). Bij de werkwoorden Zijn, Worden, Blijven staan ze als bijwoorden (II § 40), terwijl deze werkwoorden ook twee substantieven in de eerste naamval bij zich kunnen hebben (II § 167). Uitdrukkingen als: Zij leven broeders, Hij sneuvelde held enz. worden door Weiland 'gebrekkig en onverstaanbaar' genoemd (II § 168).

Maar dan komt in 1826 de 'Filozoofsche Grammatica' van Mr. Willem Bilderdijk, niet bestemd om 'exters het klappen te leeren', maar om de Redelike grondslag der taal aan te wijzen. Want taal is van Godedlike oorsprong, dus Redelik, zolang de mensen haar niet bederven. Zoals de geest het lichaam vormt, vormt hij ook het lichaam der taal, dat zijn de klanken. De overeenstemming tussen gedachte en klank kan dus niet toevallig, maar moet regelmatig zijn (p. 9).

Het is een ware verademing, na het dorre formalisme der 18e eeuw (Ten Kate, waaraan Bilderdijk veel verschuldigd is, uitgezonderd), deze kampioen van de Geest te horen; na al het peuterend geredeneer weer eens iemand op zijn sterke intuitie te zien vertrouwen. Het was voor Kinker een klein kunstje, aan te tonen tot welke inconsequenties en onnauwkeurigheden dit goed vertrouwen voerde, maar hij was zelf te zeer een man van de nieuwe tijd, dan dat hij 'das geistige Band' in Bilderdijks Grammatica niet op hoge prijs zou hebben gesteld.

Zo ziet Kinker heel duidelik het verwarde en verwarrende in deze woorden van Bilderdijk: 'Ieder spreken bevat noodzakelijk een onderwerp, een hoedanigheid en een werking, die de beide eerste vereenigt.' Elke zin zou dus minstens uit twee naamwoorden en een werkwoord moeten bestaan. 'Doch, voegt Bilder-

1) Grimm, Deutsche Grammatik IV 921.

dijk er bij, daar werking een wijze van bestaan is, zoo kan een werkwoord aangemerkt worden als een wijziging aan 't bestaan van een voorwerp toeëigenende; en gevolglijk kan een naammet een werkwoord tot een rede of volzin volstaan. Zoo zegt men: De man slaapt, dat is: is in de wijziging van slapen.'[1)]

Een werking, die een hoedanigheid met een zelfstandigheid verenigt, en een andere keer die hoedanigheid in zich zelf, als een wijziging van bestaan, bevat, dat alles klinkt weinig helder voor wie op duidelikheid gesteld is. Ook in wat hij verder omtrent de werkwoorden zegt, blijft Bilderdijk zich niet altijd gelijk. De oude grammaticale terminologie komt wel eens in botsing met Bilderdijks eigen grammaticale theologie. Maar aan de laatste is Bilderdijk natuurlik meer gehecht dan aan de eerste. Waar verdient God eerder genoemd te worden, dan in de kring van hen, die over een van Zijn verhevenste scheppingen philosopheren!

'Werkwoorden van bestaan worden Zelfstandige werkwoorden genoemd. Niet omdat ze zonder hulpwerkwoord voorkomen, maar uit verkeerde vertaling van het Latijnsche woord Substantivum, dat geen denkbeeld van Zelf in zich sluit, maar van Onderhevigheid, en dus het onderwerp waarop de hoedanigheden rusten te kennen geeft, en in dezen zin is de benaming van Verbum Substantivum onderscheidende ten aanzien van alle andere verba, als sluitende alle werking of lijding, welke aan de overige werkwoorden eigen is, uit.... Deze werkwoorden zijn bij ons drie in getal, naamlijk: zijn, wezen en worden.'[2)] Elders[3)] rekent hij er ook nog de werkwoorden Staan en Bestaan toe. Deze Zelfstandige werkwoorden nu, 'geven blootelijk het bestaan als zoodanig, in 't algemeen of in eenige wijziging in zich zelf, te kennen.'[4)] Deze quasi-diepzinnige woorden zijn direct in strijd met wat hij op een andere plaats zegt omtrent de mogelikheid 'het bestaan als zoodanig' in de taal uit te drukken. Hij acht zich tegenover God verplicht deze mogelikheid te ontkennen. Wij kunnen met onze werkwoorden slechts een 'wij-

1) Nederlandsche Spraakleer, p. 81. J. Kinker, Beoordeeling van Bilderdijks Spraakleer, p. 335 vlg.
2) Spraakleer, p. 162.
3) t.a.p. p. 136.
4) t.a.p. p. 135.

ziging van het bestaan' uitdrukken, 'hebbende wij volstrekt geen denkbeeld van 't volstrekte en eigenlijk Zijn, dat Gode-alleen eigen is, maar alleen van zekere hoedanigheden aan het Zijn verknocht of die wij er in ons denkbeeld aan verbinden, en waaruit wij een verward besef aftrekken.'[1] Ook langs etymologiese weg toont hij aan, dat wij ons zeer ten onrechte op het bezit van Verba existentiae verhovaardigen. A en E zijn namelik de letters niet van bestaan, maar van 'vlakte, vloeiing, beweging, leven, wording.' Nu, daar gaat ie! 'Op gelijke wijze als a-ing van a-ding tot a-s-ing, en zoo a-s-em wordt, wordt ook e-en (vgl. l-e-v-en) tot e-s-en, en van dit esen is het oude es, dat we nu *is* uitdrukken, in de derde persoon van ons Verbum Substantivum; en voorts wordt dit ezen met de lipblazing Wezen.'[2] Of anders tot ze-en, met meer 'blatende' klank zη-en (vgl. gr. ζῆν = leven!) = ons Zijn. Of nog anders: met be-, tot be-e-en, tot b-e-en, frequentatief tot be-en-en, tot bennen, binnen! Ziezo, we zijn er en hebben in de loop nog even een ander Verbum Substantivum als slechts 'vloeiing, leven, enz.' uitdrukkende 'verklaard': het zelden in de grammatica's voorkomende Bennen. Wat geeft het, dat het misschien eerst een paar honderd jaar oud is, het Wezen is er in uitgedrukt zoo goed als in elk ander woord! men speurt er de Goddelike wijsheid in, als dateerde het van de eerste scheppingsdag.

Onder de schijn van alles wat Duits is te haten, heeft Bilderdijk heel wat Duitse wetenschap bij ons binnengesmokkeld. Niets is zoo Duits als juist die harmonie tussen 'Sprachgeist' en 'Sprachkörper', die men ook bij Grimm verdedigd vindt. In zeer bloemrijke termen spreekt ook deze over het verbum substantivum: wanneer dit niet in zijn 'concrete' betekenis wordt gebruikt, wordt het tot een 'Verbalabstraktion', die slechts 'durch andere Wörter belebt' als gezegde dienst kan doen.[3]

Iets dergeliks bedoelt Brill, wanneer hij van het 'abstracte werkwoord Zijn' spreekt. Hij doet dit echter niet op voorbeeld van Grimm, maar van Heyse (Ausführliches Lehrbuch der deutschen Sprache, 1838). Deze onderscheidt in elk gezegde

1) ibid, p. 162.
2) Bilderdijk, Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden IV 190.
3) Grimm, Deutsche Grammatik, IV 920.

2 bestanddelen: 1. ein materieller, nämlich das adjektivische Attribut oder Merkmal; 2. ein formeller, nämlich das verknüpfende Element, durch dessen Kraft jenes Merkmal dem Subjecte beigelegt wird, *die logische Copula*, welche in der Sprache für sich genommen durch das Verbum Sein dargestellt wird.[1)] Elke persoonsvorm bestaat dus uit een adjectivies begrip, dat door de persoonsuitgang aan het onderwerp gekoppeld wordt. Wil men een gewoon adjectief, bij gemis van een werkwoord, als praedicaat doen dienen, 'zoo moet men tusschen het subjekt en dat adjektief een verbindingsmiddel (*koppelwoord*, copula) te baat nemen..'[2)] Eerst meende Brill dan ook, dat het koppelwoord Zijn bestond uit de 'afgereten buigingsuitgangen der overige werkwoorden' (verbum abstractum!), maar in een aantekening komt hij van dit radicale standpunt terug: Zijn is wel degelijk een werkwoord, met een 'stoffelijke' (concrete) betekenis, waarvan alleen geabstraheerd wordt in die gevallen, waarin het als koppelwoord wordt gebruikt.

Hier vinden we dus voor het eerst, naar Duits voorbeeld, in de Nederlandse Grammatica voor het werkwoord Zijn de term Copula gebezigd, door Brill vertaald tot Koppelwoord. Uit vrees echter, dat door deze term de werkwoordskenmerken van Zijn te zeer op de achtergrond zullen geraken, wordt de naam later door Den Hertog veranderd in Koppelwerkwoord. De meeste nadruk blijft echter vallen op het koppelen, op de functie dus. Het predicatieve adjectief wordt nu ook niet meer een Bijwoord genoemd, zoals in 17e en 18e eeuw, maar een adjectief, zij het dan ook onverbuigbaar. Het adjectivies karakter van het predicativum, dat slechts door een koppeling van het onderwerp is gescheiden, wordt zelfs geconstateerd in de substantieven, die als Naamwoordelik deel van het Gezegde dienst doen. Hoe meer men op dit adjectiviese de nadruk legt, des te meer verwaarloost men natuurlik het werkwoordelike in het Koppelwerkwoord. Daarmee wordt de mogelikheid geopend ook allerlei andere werkwoorden occasioneel als koppelwerkwoord op te vatten, wanneer namelik hun eigen betekenis vervaagt en een bijbehorend bijwoord daardoor meer het karakter aanneemt van een bijvoeglike bepaling bij het onderwerp. B.v.

1) Ik had slechts tot mijn beschikking J.C.A. Heyse, Deutsche Schulgrammatik, 17. Aufl. 1851. Zie aldaar p. 179.
2) W.G. Brill, Hollandsche Spraakleer, 1846 p. 210.

braak liggen, los raken, en de zogenaamde bepalingen van gesteldheid, wanneer tenminste de betekenis van het werkwoord niet al te overheersend is, maar slechts de een of andere wijziging van Zijn aanduidt.

Deze nieuwe beschouwingen omtrent het Naamwoordelik Gezegde treffen we in de 19e-eeuwse grammatica's, en tot op onze dagen in de gewone schoolgrammatica's aan. We vinden ze, met bijkomstige verschillen bij Den Hertog en Terwey, zowel als bij Rijpma, Van Ham en Hofker, Tinbergen enz. In hun eigen woorden zeggen allen ongeveer hetzelfde, namelik dat het Naamwoordelik deel van het Gezegde een bepaling is bij het onderwerp, daarmee verbonden door het Koppelwerkwoord. Over de aard van die bepaling kan men dan nog van mening verschillen.

Zo hebben Den Hertog en Terwey strijd gevoerd over de kwestie, of die bepaling in sommige gevallen ook tot een identiteit kan worden, of die bepaling individualiseert of generaliseert ten opzichte van het onderwerp, en wat dus het criterium moet zijn ter onderscheiding van Onderwerp en Predicatief.[1)] De discussie ontspon zich naar aanleiding van zinnen als: De afspraak was, dat wij om vier uur vertrekken zouden. Terwey had in § 56 van zijn Nederlandsche Spraakkunst beweerd, dat het twede deel van dergelike zinnen een gezegdezin was. Hij is van mening, dat het nieuwe, datgene wat aan onze kennis wordt toegevoegd en dan ook de nadruk krijgt, het Naamwoordelik deel is.

Den Hertog daarentegen beweerde (De Nederlandsche Taal § 32, Opm. 1), dat de bijzin het onderwerp is, omdat hij het bizondere aanduidt en het Naamwoordelik deel gewoonlik juist het algemene of de qualificatie bevat. Ook was hij het niet met Terwey eens, dat het Naamwoordelik deel identiek kan zijn met het Onderwerp, tenminste nooit geheel, zelfs niet in zinnen als: Een boer is een boer.

De discussie blijft geheel logies, het is zuivere grammaire raisonnée. Men tracht langs logiese weg tot een regel te komen en de afzonderlike gevallen aan deze regel te toetsen. Men ziet de Grammatica tegen een achtergrond van Logica. Niet het afzonderlike verschijnsel, maar de regel is primair. Deze ‘taal-philosophie’ staat in tussen Fr. Kern's morphologie en Bekker's

1) Den Hertog in Noord en Zuid 1890, p. 155 en 1892 p. 338. Terwey in Taal en Letteren II (1891), p. 138.

logiese taalbeschouwing[1)], terwijl ze weinig gemeen heeft met de historiese van Paul.

Deze krijgt eerst tegen het einde van de 19e eeuw de overhand. Onder de druk van die voor alles empiriese taalbeschouwing bezwijken heel wat onaantastbaar geachte categorieën. De gegeven vorm, niet de abstracte regel beslist, het hedendaagse, niet het historiese. Wat niet in de taal leeft, behoort niet in de Grammatica. Bijvoorbeeld het Geslacht en de veelgeprezen Congruentie.

Het spreekt vanzelf, dat ook de teorie van het Naamwoordelik Gezegde de invloed van de andere zienswijze moest ondervinden. Ook hier gaat men aan het bestaan van een afzonderlike categorie, die zich scherp van het Object zou onderscheiden, tornen. Vormen als: Ik lijk hem wel, Ik ben 'm, door een vorig geslacht nog voor datieven gehouden (Cosijn-Te Winkel § 556 Aanm.), doen opgeld om te bewijzen dat het moderne taalgevoel Naamwoordelik deel van het gezegde niet van Lijdend voorwerp onderscheidt.

Van Wijk verklaart dit samenvallen uit het feit, dat wij, behalve bij de pronomina, nergens meer onderwerps- van objectsvorm onderscheiden.[2)] Omdat wij echter subject wel scherp van predicaat onderscheiden, gebruiken wij in het predicaat de niet-onderwerpsvorm, wanneer deze bestaat, ook als het werkwoord een Koppelwerkwoord is. Van Wijk plaatst dus werkwoorden en Koppelwerkwoorden weer op één lijn, en wil dan ook ‘goed’ in: Hij is goed, een adverbium noemen.

Mij is deze verklaring altijd een beetje te mechanies voorgekomen. Wordt hier niet misbruik gemaakt van de bizondere positie die de Persoonlike voornaamwoorden in de taal innemen? Bestaat er voor het taalgevoel werkelik geen verschil tussen: Hij is mijn broer en: Ik heb een broer, hoewel er niet in naamvalsvorm wordt onderscheiden? Als wij heel gemakkelik kunnen zeggen: Dat is hem, waarom valt het dan nog zoo moeilik te zeggen: Dat is den dokter? Gewoonte? Het is mogelik. Lang geleden, zegt Van Wijk, moet men in het Nederlands hebben gezegd: Als ik hij was. Wanneer dan? Toen men wél object van predicatief en werkwoord van copula onderscheidde? Maar wanneer was dat, en waar zijn de voorbeelden?

Men mag, mijns inziens, niet het bizonder karakter der Pers.

1) Zie Den Hertog in de Inleiding tot zijn Nederlandsche Taal.
2) Taal en Letteren XIV 303 en XV 437; N. Taalgids III 26.

voornaamw. als aanduidingen van zelfstandigheden uit het oog verliezen. De gewone Zelfstandige naamwoorden dienen namelik ter aanduiding van de objectieve wereld om ons heen, terwijl de Persoonlike voornaamwoorden een element van persoonlikheid, van subjectiviteit bevatten. De 1e persoon is de subjectiviteit bij uitnemendheid, maar ook 2e en 3e persoon worden gevoeld als tegenstellingen tot het subject. Ik, jij, hij, verschillen slechts in standpunt, gezichtshoek. Zoals er weifeling is in het gebruik der verwantschapsnamen (vader, moeder, oom, neef, enz.), zoo is er weifeling in het gebruik der Persoonlike voornaamwoorden.[1)] Zie ik de derde persoon duidelik als een object, omdat ik hem stel tegenover mijzelf, het subject, of tegenover een ander subject, waar hij geheel los van staat, dan gebruik ik de objectsvorm: Als ik hem was, Kijk hem es! Maar zie ik in het object ook nog iets van een subject, dan gebruik ik de subjectsvorm: Kijk hij es (lopen). Deze verklaring maakt het niet waarschijnlik, dat er ooit gezegd is: Als ik hij was. Het Duitsche: Wenn ich er wäre, kan door systeemdwang zijn ontstaan.

Hoe dit ook zij, het is de mannen van Taal en Letteren niet gelukt het Naamwoordelik Gezegde uit de grammatica te doen verdwijnen, niet alleen omdat de kennis ervan voor het leren van sommige vreemde talen noodzakelik is, maar ook omdat het nooit gelukken zal, de bizondere positie van het werkwoord Zijn onder de andere werkwoorden geheel weg te cijferen, en de invloed te ontkennen, die het op sommige van die andere werkwoorden uitoefent, wanneer zij in functie en betekenis te dicht in de buurt van het Koppelwerkwoord komen.

Leeuwarden.
J.E.V.D. LAAN.

1) D. Haagman, Subjekt en Objekt (N. Taalgids X 177).

De taal en haar ‘klank-logica’. Aan Prof. Dr. F.A. Stoett bij zijn zeventigste verjaardag.

In Augustus van het jaar 1931 verscheen als Nr. 1/2 van de Entr'act-Bücherei (Ida Graetz-Verlag, Berlin) een merkwaardige brochure van Rudolf Leonhard onder de titel ‘Das Wort’. Deze titel, uiterlijk precies en sterk-omlijnd, is innerlijk een chaotisch complex van problemen en begrippen. Is het de naam van een woord-analytisch onderzoek, een terminologische studie? Of van een onderzoek naar de structuur van het woord, een onderzoek naar zijn wezen of naar zijn ontwikkeling? Wordt het woord hier bedoeld als klanken-complex of als onverbrekelijke eenheid van klank en begrip? Wordt het begrepen in zijn lexicologische isolatie of als moment in het geheel van de zin? Verschijnt het in zijn individueel of in zijn sociaal aspect, als middel tot uitdrukking of tot mededeeling? Enz.

Hoe het ook zij, het woord is te zelden object van wetenschappelijke behandeling, dan dat een dergelijke studie onze aandacht niet zou trekken. In de grammatica's wordt over het woord meestal plompweg heengeloopen om maar snel te komen tot een indeeling der woorden, tot de woord-soorten. Vele linguïsten zien, ook onder invloed van de Gestalt-psychologie, het woord niet als taalkundige eenheid, niet als entiteit; de zin, of nog liever een complex van zinnen, waarboven als opperste eenheid het Ik zetelt, is alles, het woord niets.[1)]

Met deze opvatting, welke Weisgerber[2)] met Finck voor een gedeelte ‘völlig sinnloses Modegeplapper’ noemt, breekt Leonhard

1) Deze opvatting o.a. bij J. Woltjer: Het woord, zijn oorsprong en zijne uitlegging. Rectoraatsrede, 20 October 1908 (het woord ≠ rededeel, maar = de rede zelf als uitdrukking der gedachte); en bij J. Stenzel: Sinn, Bedeutung, Begriff, Definition. Ein Beitrag zur Frage der Sprachmelodie. Jahrbuch für Philologie 1, 1925, pag. 160-201.

2) L. Weisgerber: Vorschläge zur Methode und Terminologie der Wortforschung. Indogermanische Forschungen, Band XLVI, Heft 4, Dec. 1928.

geheel. Zijn werk wijkt wel zeer ver af van beschouwingen, als o.a. Woltjer, Weisgerber en Stenzel gegeven hebben. Het stelt het oer-oude probleem van de betrekking tusschen woord-klank en woord-beteekenis, het probleem, dat misschien wel het meest behandeld is[1] (en vooral door dilettanten, zegt Jespersen[2]), en dat in zoo nauw verband staat tot het probleem van de oorsprong der taal. 'Es versucht, das ewige Geheimnis, dasz eine Lautfolge einer bestimmten Vorstellung und mit dieser einer bestimmten Realität zugeordnet ist, dasz diese Lautfolge diese Vorstellung mit der zwingenden Kraft der höheren Realität erzeugt, von neuem - und wohl auf eine neue Art - anzugehn.'[3] Doel is: niet ontwikkelingswetten, maar wetten van het Zijn vast te stellen, bewust alle bekende methoden der philologie (met name de etymologische) uitschakelend, de taal, of liever het woord, te beschrijven, zooals zij (het) juist 'nu' (Juli 1931) is. Het wil met een dwarsdoorsnede door de woorden (deze treft er honderd) hun momentaneele structuur vastleggen, hun impressieve en expressieve mogelijkheden. In een voorwoord tracht hij zijn beschrijvingsmethode philosophisch te fundeeren. These is: Ieder woord is - en de geheele taal is - onomatopoëtisch[4]. Axioma: Niets is toevallig, dus ook in de taal is niets toevallig[5]. Postulaat: Er bestaat een ondubbelzinnige, onverbrekelijke en wetmatige betrekking tusschen het klanken-complex, dat 'woord' heet, en de daarmee verbonden voorstelling, die de realiteit representeert[6]. Werkhypothesen zijn: 1. De taal is een organisme, d.i. een phaenomenon sui generis met eigen existentie naar eigen wetten[7], en 2. De taal is oorspronkelijk middel tot uitdrukking[8].

De benamingen 'these, axioma, postulaat' zijn van Leonhard, de benaming 'werkhypothesen' voor de beide laatste uitspraken is van ons; het zijn de logische consequenties of, zoo men wil, de principes van de these. De vijf genoemde uitspraken staan natuurlijk met elkaar in correlatief verband, zoodat wij vaak even goed van principes als van consequenties kunnen

1) M. Rubinyi: Das Problem der Lautnachahmung. Germanische-Romanische Monatsschrift V, 1913, pag. 497.
2) O. Jespersen: Language. Chapter XX Sound Symbolism, pag. 396.
3) R. Leonhard: Das Wort, pag. 3.
4) Leonhard, t.a.p., pag. 6.
5) pag. 5.
6) pag. 5.
7) pag. 5.
8) pag. 3.

spreken. In het voorwoord van L.'s brochure vinden wij dan ook niet een geometrisch-zuivere deductie. Waarschijnlijk is wel de these (psycho-)logisch primair en zijn de andere uitspraken daarmee in een logisch verband geordend.

In het eerste gedeelte van dit opstel willen wij die logische samenhang trachten bloot te leggen en tevens, door een onderzoek naar het waarheidsgehalte van axioma, postulaat en werkhypothesen, dat van de these vast te stellen. In het tweede gedeelte willen wij L.'s beschrijvingsmethode aan eenige voorbeelden onderzoeken; in het derde enkele rubrieken der 'onomatopoeën' aan een vluchtige beschouwing onderwerpen.

I. De these, haar principes en consequenties.

1. *Het axioma*. 'Nichts ist zufällig, und daher kann auch in der Sprache nichts Zufall sein.' De wijze van taalbeschouwing maakt vaak, of wij iets in de taal 'toeval' zullen noemen of niet. Nemen wij b.v. het gewone factum, dat twee woorden op elkaar rijmen. Een diachronistische taal-beschouwing (gesteld dan, dat wij alle momenten, die tot klank-verandering voeren, zouden kennen, - bij een volmaakte etymologie dus) zou in dat rijm niets toevalligs zien. Voor een synchronistische taal-beschouwing echter blijft het rijm volmaakt onverklaarbaar. Niet evenwel voor die van Leonhard. Hij zegt[1]: 'Es (dit boek nl.) geht so weit, sogar den Reim für keinen Zufall zu halten, sondern für den im Klange manifestierten sinnlichen Ausdruck einer metaphysischen Beziehung.'[2] Deze vlucht in de metaphysica verwondert ons niet. Het heeft geen zin, een dergelijke dwaze uitspraak serieus aan te vallen. Wij zouden niet alleen kunnen vragen, wat dan die betrekking tusschen b.v. 'koek, kloek, boek' is, maar ook, waarom zich die betrekking juist moet openbaren in de laatste klanken der woorden, en hoe het komt, dat eerst twee woorden op elkaar rijmen en later niet meer, of omgekeerd (bestaat die betrekking in de eene periode wel, in de

1) pag. 5.
2) Iets van deze opvatting vinden wij bij Klabund (Literaturgeschichte, pag. 221): 'Laszt nur auf Schmerz sich Herz, auf Tod sich Morgenrot reimen: es sind die schönsten Reime, die man dazu finden kann. Man braucht sie gar nicht erst zu suchen, sie sind als Reimpaare in der deutschen Sprache und im deutschen Herzen zur Welt gekommen.'

andere niet; ‘zien’ wij haar niet altijd; kunnen wij haar niet altijd uitdrukken? enz.), enz.

Het eerste deel van L.'s laatste uitspraak volgt direct uit het axioma, de causale verklaring echter is een consequentie van het demonstrandum: eerst als de these juist is, als dus werkelijk alle taalklanken realiteiten adaequaat uitdrukken, is zijn verklaring van het rijm juist. In verband met de geheele brochure moet het axioma aangevuld worden met: dus ook de in het postulaat bedoelde betrekking is causaal bepaald.

2. *De eerste werkhypothese*. De taal is een organisme, ‘und zwar durchaus nicht bildlich, sondern sachlich direkt.’ (Een ‘taal-criticus’ (zie onder 3.) zou hier malicieus kunnen opmerken: tenminste als wij ‘sachlich’ maar ‘bildlich’ opvatten). De vraag naar de realiteit der taal heeft sinds lang de taal-philosophen in twee kampen verdeeld. ‘Es gehört zu den sonder-baren Paradoxien der Sprachtheorie, dasz sie die Wirklichkeit ihres Gegenstandes immer wieder selbst anzweifelt’, zegt Ipsen[1)], maar hij voegt er niet bij: dat komt, omdat er verschillende definities[2)] van ‘werkelijkheid’ mogelijk zijn[3)]. Sommigen meenen: ‘Taal’ bestaat niet, is slechts een abstractum[4)], anderen: ‘Taal’ is een organisme, een realiteit. Het probleem kan in een kort bestek natuurlijk niet behandeld worden; wij zullen slechts L.'s verdediging van zijn opvatting onderzoeken.

1) G. Ipsen: Sprachphilosophie der Gegenwart (Philosophische Forschungsberichte, Heft 6), pag. 11.
2) Deze (vaak impliciete) definities zijn maar niet nuchtere wetenschappelijke definities zonder meer, maar het zijn formules voor overtuigingen, levensbeschouwingen.
3) Deze strijd vindt een parallel in de universalia-strijd der Middeleeuwen.
4) Vgl. o.a.M. Bréal: Essai de sémantique, pag. 3: ‘L'abus des abstractions, l'abus des métaphores, tel a été, tel est encore le péril de nos études’, etc.; O. Jespersen: Language, Preface, pag. 7: ‘Too often expressions are used which are nothing but metaphors - in many cases perfectly harmless metaphors, but in other cases metaphors that obscure the real facts of the matter. Language is frequently spoken of as a “living organism”’, etc.; H. Ammann: Vom Ursprung der Sprache, pag. 17: ‘Denn “die Sprache” gibt es so wenig wie “den Menschen” slechthin.’; K. Vossler: Sprachphilosophie, Das Leben und die Sprache (Ch. Bally: Le langage et la vie), pag. 98: ‘Die Sprache ist aber auch nichts Natürliches, kein Wesen, das wie Tier oder Pflanze sein eigenes Leben lebte.’

Hij zegt: ‘Diese Auffassung ist durchaus die “natürliche”.’ Waarom? ‘Denn “im Anfang war das Wort”’, verklaart hij naïevelijk. Deze machtspreuk treffen wij vaak aan in artikelen over deze materie. Alsof deze, nu gestandaardiseerde, maar nog altijd dubieuze vertaling van Johannes wetenschappelijk iets bewijst! Alsof ‘woord’, wanneer wij dit in de vertaling accepteeren, niet een andere beteekenis heeft, dan er in de taalkunde aan gegeven wordt! Er wordt toch zeker niet beweerd, dat ‘de taal’ er in den beginne was, en nog minder wordt dit gezegd van ‘het woord’, waaronder L. niets dan klank verstaat.[1] ‘Die Sprache ist noch immer konstitutiv: das Wort konstituiert nicht nur sich selbst, sondern, und damit auch alle mögliche Verhältnisse, die Vorstellung, die der Realität genau zugeordnete Vorstellung.’ Onduidelijk is bij L. de verhouding taal-woord. Onder ‘taal’ schijnt hij soms niets anders te verstaan dan een hoeveelheid woorden, want een uitspraak over de taal past hij direct toe op het woord, en omgekeerd[2]; deze opvatting zou natuurlijk niet in overeenstemming te brengen zijn met: taal is een phaenomenon sui generis. De uitdrukking ‘het woord constitueert zichzelf’ is leege phraseologie. Dat een woord (-klank) een voorstelling constitueert, is onjuist; het geldt slechts in het gesloten systeem van elke taal afzonderlijk, en ook daar slechts in verschillende opzichten ten deele. Hier is tevens het uitgangspunt voor een critiek op zijn these. Op de verhouding klankvoorstelling-realiteit komen wij onder 4. terug.

3. *De tweede werkhypothese*. ‘Die Sprache ist ursprünglich Ausdrucksmittel.’ Deze opvatting poneert hij, maar verdedigt hij niet, tegenover die der ‘Sprachkritiker’, die er (volgens hem) van uitgaan, dat de taal naar doel, zin en oorsprong middel tot mededeeling is, en die altijd een boosaardige vreugde gevoelen, wanneer zij haar bij een polysemische zonde betrappen kunnen. Het is in verband met het probleem, dat ons nu bezighoudt, van geen belang, de onjuistheid en onvolledigheid van zijn visie op Mauthner c.s. aan te toonen. Het zou ook te ver voeren de laconieke opmerking ‘die Sprache ist aber ursprünglich Aus-

1) Vgl. H. Ammann: Vom Ursprung der Sprache, pag. 3: ‘Freilich ist das Wort hier nicht mehr das Wort der menschlichen Sprache.’

2) Vgl. b.v.: ‘Jedes *Wort* ist - und die ganze *Sprache* ist - onomatopoetisch’ (pag. 7) en ‘Die *Sprache* ist noch heute Magie. Wer hat es nie erlebt, dasz ein gesprochnes *Wort*’, etc. (pag. 5).

drucksmittel' uitvoerig te bestrijden, vooral omdat hij haar niet verder fundeert. Het is trouwens niet duidelijk, wat wij onder 'Ausdrucksmittel' hebben te verstaan. Wat is het verzwegen object, dat bij 'uitdrukken' behoort? Wat wordt eigenlijk uitgedrukt? Zijn het de gewaarwordingen van pijn, vreugde, smart? Maar in klanken uitgedrukt zijn dit schreeuwen, onge-articuleerde geluiden, wisselend van oogenblik tot oogenblik, - 'Kundgabe', maar geen taal.[1)] Zijn het de voor het gevoelsleven vrijwel onverschillige zintuigelijke gewaarwordingen, impressies van klanken, vormen, kleuren? Voor Leonhard is het verschil tusschen de eerste en de laatste inderdaad niet fundamenteel, zooals b.v. voor Bühler, die in de 'darstellende' functie der taal haar wezenlijk kenmerk ziet[2)]. 'Wezenlijk', want, zooals Ammann[3)] heeft aangetoond, kan er bij het probleem van de oorsprong der taal geen sprake van zijn de taal uit iets, dat geen taal is, af te leiden, of het moment te bepalen, dat de taal plotseling zou zijn ontstaan, maar de vraag naar de oorsprong is niets dan de vraag naar het wezenlijke; niet vragen wij ons af, welke scheppende krachten werkzaam waren, toen de taal ontstond, maar welke scheppende krachten altijd in de taal werkzaam zijn. Leonhard wil dus zeggen: het wezen der taal is nog, middel tot uitdrukking te zijn, en wel voor alle mogelijke gewaarwordingen en voorstellingen; het woord (de klank) drukt nog steeds even direct en adaequaat de psychische impressie van de realiteit uit, als een ongearticuleerde schreeuw de pijn-gewaarwording; nog steeds bestaat er een directe overeenkomst tusschen klank en beteekenis, omdat er een klankidentiteit bestaat tusschen nomina en res. Dit brengt ons tot

4. *Het postulaat*. 'Es besteht eine eindeutige, unauflösliche und gesetzmäszige Beziehung zwischen der formierten Lautfolge, die 'Wort' heiszt, und der entsprechenden die Realität repräsentierenden Vorstellung.' Men behoeft geen taal-criticus te zijn, om hier aan het woord 'eindeutig' aanstoot te nemen (vgl. b.v.

1) Vgl. K. Bühler: Kritische Musterung der neuern Theorien des Satzes (Indogermanisches Jahrbuch VI, 1918, pag. 1-20); E. Husserl: Logische Untersuchungen, Zweiter Band. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis, I. Teil^2, pag. 32 vlg.
2) K. Bühler: Die Krise der Psychologie, pag. 50 vlg.
3) H. Ammann, t.a.p., pag. 17: 'Statt nach dem Ursprung der Sprache fragen wir nach den *Urphänomenen des sprachlichen Ausdrucks*.'

‘mijn’ (pronomen) - ‘mijn’ (substantief) - ‘mein’ (oudnoorsch)). Die Eindeutigkeit bestaat eerst, wanneer wij onder ‘woord’ niet een klanken-complex verstaan, maar een onverbrekelijke eenheid van klank en begrip (als bij een chemische verbinding: verander één der elementen en de verbinding verandert, of komt niet tot stand).[1] De *klank* heeft niet één beteekenis, maar het *woord*. Voor homoniemen is in L.'s taal-beschouwing geen plaats (zie hierover onder 5. en 6.). De term ‘voorstelling’ is trouwens al heel ongelukkig. Met die phantasie-voorstellingen heeft Husserl[2] voorgoed afgerekend. Er zijn ook genoeg woorden, die geen realiteit (in de ‘nominalistische’, d.i. ‘natuurlijke’ beteekenis van het woord[3]) representeeren. De uitspraak is vaak slechts te handhaven bij volledige uitlooging van het begrip ‘realiteit’, waarbij het begrip ‘voorstelling’ dan natuurlijk gedwee volgt. Van iets dergelijks schijnt L. zich trouwens zelf wel bewust te zijn geweest, want wel zegt hij, dat *elk woord* onomatopoëtisch is, maar hij spreekt ook over de klank-identiteit van *nomina* en res, en de honderd door hem behandelde woorden bestaan slechts uit substantiva, adjectiva en verba. Over de andere woordsoorten zegt hij niets; alleen worden in het voorwoord nog eenige interjecties besproken en een onomatopoe ‘par excellence’.

5. *De these*. ‘Jedes Wort ist - und die ganze Sprache ist - onomatopoetisch.’ Dat wil dus volgens hem zeggen, dat er een klank-identiteit bestaat tusschen de woord-klank en het deel der ‘werkelijkheid’, dat daardoor wordt uitgedrukt. Wij hebben reeds gezien, dat deze uitspraak in haar algemeenheid niet kan gehandhaafd blijven, daar immers het begrip ‘realiteit’ achter vele taal-klanken zeer labiel wordt, of zelfs geheel wegvalt. Ook het woord ‘identiteit’ is te cru. Wanneer er reeds tusschen de

1) Vgl. het hierboven geciteerde artikel van L. Weisgerber. Slechts schijnbaar stemt L.'s ‘onverbrekelijke betrekking’ met die van Weisgerber overeen. L. vraagt zich immers af: welke impressie maakt de woordklank op ons, *los* van de beteekenis?

2) E. Husserl: Logische Untersuchungen, Zweiter Band, I. Teil^2, Zweites Kapittel. Zur Charakteristik der Bedeutungverleihenden Akte.

3) Met het begrip ‘realiteit’ van de gewone mensch, de vertegenwoordiger ook van het ‘naïeve realisme’, hebben wij hier te maken. De philosophisch-geschoolde vertegenwoordigers van het begripsrealisme hebben de taal toch niet ontworpen!

klank-nabootsingen en de reëele geluiden zoo weinig identiteif (in de eigenlijke beteekenis van het woord) bestaat, als tusschen ‘kukeleku’ en het geluid, dat de haan in werkelijkheid maakt, behoeft het ons niet te verwonderen, dat de betrekking tusschen realiteiten, die akoustisch geen directe impressie geven (geen lucht-trillingen zijn), of die slechts metaphorisch realiteiten genoemd kunnen worden en de, misschien dan door vage synaesthesieën daarmee verbonden, taal-klanken slechts identiteit kan heeten, als wij aan ‘identiteit’ haar absoluut en wezenlijk karakter ontnemen. Beter is het misschien van ‘adaequatie’ te spreken, maar ook dan blijft de bovengenoemde restrictie noodzakelijk en tevens mogen wij niet vergeten, dat dit adaequaat-zijn grootendeels op een conventie berust.

Onder 2. en 4. zijn wij reeds op een, trouwens voor de hand liggend, bezwaar vooruitgeloopen: Als de taal werkelijk onomatopoëtisch was, d.w.z. als de in het postulaat bedoelde betrekking door de klank-identiteit van nomina en res werkelijk wetmatig was, zou er slechts één taal mogelijk zijn. Dit bezwaar heeft Leonhard zelf geformuleerd (pag. 8). Hij verdedigt zich alsvolgt: ‘Darauf ist zu erwidern, dasz, wenn der deutsche Hahn kikeriki sagt, der französische aber cocorico, der italienische chiccherichi...., wenn also der einfach gehörte Ruf und das nichts als onomatopoetische, direkt onomatopoetische und sonst sinnlose Wort in den verschiednen Sprachen verschieden lautet, dasz es dann nicht wunder nehmen darf, auszer den in diesem Buche festgestellten Faktoren noch andre, deren die nationale Individualität einer ist, auf die Sprach- und Wortgestaltung bestimmend wirken zu sehn. Und, vergessen wir das nicht, in Rückwirkung bestimmt werden zu sehn: wer, wie der Norddeutsche, ‘Mond’ mit langem O spricht, hat eine andre Auffassung vom Gegenstande als der Österreicher, der es wie der Böhme mit kurzem O spricht.’

Iedere taal geeft dus een imitatie (een voor die taal karakteristieke imitatie?) van de reëele geluiden, maar, zooals wij hierboven reeds opmerkten, geen klank-identische. L.'s ‘verdediging’ tast de fundamenten van zijn these vernietigend aan. Wanneer er factoren zijn, die het onomatopoëtisch karakter van de taal verzwakken of annuleeren, is de taal niet onomatopoëtisch. Wij vragen niet, wat de taal had willen zijn, maar wat zij is. Ook is het zeer gevaarlijk de nationale individualiteit als factor in te voeren; deze is eigenlijk een asylum ignorantiae.... zooals het

toeval. Wij zouden haar toch o.a. weer moeten afleiden uit het feit, dat in de nationale taal voor de nabootsing van het kraai-geluid als vocaal een u, i of oe gebruikt wordt, en dat is onmogelijk, precies even onmogelijk als om, toegerust met de kennis, dat bij een Stradivarius één uitstralingsrichting preferent is, nu ook zoo'n viool te construéëren.[1)] In de laatste der bovenaangehaalde zinnen tracht L. de tegenspraak, die door de eerste ontstaan is, te verzwakken of liever geheel op te heffen. Hij wil ons eigenlijk suggereeren, dat de verschillende nationaliteiten ook verschillende opvattingen van het kraaien hebben. Het is mogelijk; wij kunnen niet bewijzen, dat het niet zoo is. Maar zooals steeds rust ook hier de verplichting om te bewijzen op de steller van de hypothese, en L. bewijst hier niets, daar hij van het demonstrandum gebruik maakt. Eerst als de these juist is, heeft de laatste zin bewijskracht. Dan zou tevens blijken, dat die nationale individualiteit in een specifieke opvatting der dingen en der begrippen tot uiting komt, maar dan zou op hem ook de verplichting rusten om te omschrijven, wat, los van de woord-klanken, het verschil is tusschen de begrippen ‘moond’ en ‘mond’, ‘steen’ en ‘pierre’, en tevens zou hij die individualiteit aan andere phaenomena moeten demonstreeren. In allen gevalle heeft hij, hoewel hij met de eene hand terugneemt wat hij met de andere geeft, het taal-verschil als strijdig met zijn opvatting, zij het ook vluchtig, aangeroerd. Het conventioneele karakter van de taal, alle verschijnselen, die erop wijzen, dat zij ‘thesei’ is, mocht hij natuurlijk niet opmerken, daar hierdoor zijn these tot in het leven wordt aangetast. Door de invoering van het begrip ‘nationale individualiteit’ (ieder volk komt er ‘van nature’ toe, de dingen en de begrippen juist zóó op te vatten, waarna de woord-klanken vanzelf klank-logisch volgen) heeft hij, althans voor zichzelf, het physis-karakter van de taal kunnen handhaven, dat hij voor zijn these noodig had. Dat het echter onmogelijk is, aan het conventioneele element voorbij te zien, is reeds door anderen aangetoond. Volgens De Saussure[2)] is het eenig positieve in de taal de op zichzelf willekeurige, door de

1) Zie ook A. Kluyver: Taal en volksaard. De Nieuwe Taalgids XXVI, pag. 1 vlg.

2) F. de Saussure: Cours de linguistique générale^2, pag. 100: ‘le signe linguistique est arbitraire’; pag. 110: ‘la langue est une institution pure.’

taal-gemeenschap vastgestelde, samenhang van ‘signifié’ en ‘signifiant’. Volgens Leonhard (althans als wij uitgaan van de zin: ‘Wer “Mond” sagt mit langem O’, etc.) is die opvatting niet willekeurig, maar causaal bepaald: de opvatting bepaalt de klank, en de nationale individualiteit bepaalt de opvatting. Dit voert voor de beteekenis-veranderingen tot de consequentie, dat deze een verandering in het nationale karakter zouden reflecteeren, psychologisch uitgedrukt, dat de synaesthesieën zouden veranderen, waarbij dan de vraag rijst, waarom dit alleen op sommige woorden van invloed is en niet op alle.

De neven-these: Er zijn geen synoniemen, past geheel in L.'s taalbeschouwing. Een andere, niet door hem genoemde, past er nog beter in en ligt zeker nog meer voor de hand: Er zijn geen homoniemen. Dat hij deze consequentie maar liever verzwijgt, is verklaarbaar: synoniemen kunnen altijd door het desnoods met geweld inleggen van beteekenisnuances tot heteroniemen worden gemaakt, - de nuchtere realiteit der homoniemen kan geen enkele taal-theorie verdoezelen.

Zoo heeft dus Leonhard de woorden gepromoveerd tot onomatopoeën, en de onomatopoeën van min of meer gebrekkige imitaties van geluiden uit de buitenwereld verheven tot vertolkers van het ‘an-Sich’ der dingen. Maar waar blijft in al deze beeldspraak de mensch? De oneindige wijsheid der taal, waarover hij op een andere plaats spreekt[1)], is toch niets anders dan de oneindige wijsheid der menschen, die in staat blijken te zijn, de metaphysische werkelijkheid niet alleen te ervaren maar zelfs door allerlei verfijnde synaesthesieën adaequaat uit te drukken. Een opvatting, die nóg meer diametraal tegenover die van Mauthner staat dan deze, is wel niet denkbaar.[2)]

6. *De terminologie*. ‘Die Terminologie dieses Buches versteht sich, glaube ich, von selbst. “Klanglogisch” heiszt in der Zahl aller analogischen Möglichkeiten, neben der Sinnlogik und im Gegensatz zu ihr, jede Beziehung der eben in diesem Buche behaupteten absoluten Einheit von Klang, Bild und Sinn.’[3)] Onder ‘(Wort)-bild’ verstaat hij de in het postulaat genoemde voorstelling. Hij heeft zich dus blijkbaar niets aangetrokken van

1) Leonhard, t.a.p., pag. 6.
2) Zie F. Mauthner: Beiträge zu einer Kritik der Sprache, Band I, pag. 25, pag. 496 (‘Worte sind wie Banknoten’); Band III, pag. 650.
3) t.a.p., pag 9.

Weisgerber's poging om tot meer vastheid in de terminologie van het woord te geraken; Weisgerber immers verstaat onder ‘Wortbild’ juist ‘de andere kant’ van de voorstelling, de naam van de woord-vorm, wanneer wij deze beschouwen in het individueel taal-organisme. Het woord ‘Sinn’ verklaart L. in verband met ‘Bedeutung’. ‘“Sinn” ist der Inhalt, den der bildverbundne Klangleib des Wortes allein hat, wenn es, zweitstufiges Element der Sprache, allein steht; “Bedeutung” ist die Sinnbestimmung oder sogar Sinnveränderung, wenn es, verschiedenartig, verschiedentönig und verschiedenwertig gebraucht, im Satze steht und nicht mehr sich selbst[1)], sondern auch andre Wörter beeinfluszt, “bedeutet” und von ihnen bedeutet wird’. Wanneer wij naast deze definitie de meeningen stellen van Stenzel[2)], die precies tot het tegenovergestelde komt, en van Husserl[3)], voor wie beide begrippen identiek zijn, valt ons de verwarring in de taalkundige terminologie wel bijzonder op. De ‘zin’ van het geïsoleerde woord is altijd een precair iets. Wat is b.v. de ‘zin’ van ‘mijn’, als wij niet weten, of het pronomen dan wel het substantief bedoeld wordt? Is de ‘zin’ dan een complex van mogelijke associaties, waarvan er een of meer in ons psychisch reëel worden, als wij de klank los van alles hooren? Ziedaar nog een merkwaardige poging om de homoniemen, die zijn these bedreigen, uit de taal weg te werken. Geen wonder, dat die woorden dezelfde klank hebben: beide kunnen immers, geïsoleerd gebruikt, hetzelfde complex van ‘voorstellingen’ oproepen, d.i. zij hebben dezelfde ‘zin’! - Zal voor ieder ander de homonimiteit der woorden juist niet de aanvechtbaarheid van zijn geheele taal-beschouwing bewijzen?

Interessant zou het zijn, de tritsen ‘Klang-Bild-Sinn’ en ‘Klang-Vorstellung-Realität’ met elkaar te vergelijken; termen kan men niet straffeloos willekeurig voor elkaar in de plaats zetten. Een dergelijke vergelijking zou ons echter te ver van het onderwerp af voeren. Wij willen er alleen nog op wijzen, dat de

1) ???
2) J. Stenzel, t.a.p., pag. 168: ‘Die einzelnen Worte eines Satzes sind als “Wörter” mehrdeutig; erst als “Worte” erhalten sie aus dem Zusammenhang ihre jeweilige Bedeutung, oder wie ich gerade hier sagen kann, ihren “Sinn”.’
3) E. Husserl, t.a.p., pag. 52: ‘Bedeutung gilt uns ferner als gleichbedeutend mit Sinn.’

definitie van ‘klanglogisch’ onvolledig is. Want niet de genoemde betrekking is het kernpunt van zijn theorie (daar is toch al door velen vóór hem op gewezen), maar wel de ‘klank-logische’, d.i. causale en onomatopoëtische, verklaring van die betrekking.

II. Beschrijving en beschrijvingsmethode.

‘ANGST. Während “Furcht” ein breites Wort ist, unregelmäszig, ungleichmäszig, wie porös, (nicht umsonst klingt es an “Furche” an), im Wortbild einer Bewegung von oben nach unten eine ungleich ausweichende Basis bietend, etwa in der Form eines Geduckten - ist “Angst” ein ganz schnelles, kurzes Wort, mit kurzen Konsonanten auch im Gegensatz zu den langen von Furcht, und mit einem nur eben aufklingenden Vokal. Es hängt klanglich ung bildlich mit “eng” zusammen. Sein Charakter ist die konzentrierteste Beklommenheit, sein Wortbild eine horizontale Bewegung, ein zurück-, zusammenziehnder Gestus, der auf einen Punkt strebt, während “Furcht” nach allen Seiten geht. Man möchte vor Angst unter die Erde kriechen, weil man verschwinden möchte, vor Furcht, weil man herabgedrückt wird. Die Medizin kann von Praekordialangst sprechen, hätte aber nie von Praekordialfurcht sprechen können. Auch ist die Angst cher akut, Furcht eher chronisch. Es gibt eine “fürchterliche Angst”, aber nicht, oder doch mit ganz anderm und kaum noch faszbarem Sinn, die Umkehrung. Die gleiche Bildung läszt “fürchterlich” grosz donnernd schwellen, “ängstlich” ganz geklemt sein. Die beiden Hauptwörter sind also nicht nur keine Synonyma, sondern liegen nicht einmal in derselben Sphäre.’[1)]

Uit de honderd behandelde woorden nemen wij eerst deze twee, omdat hun affectieve waarde groot is en wij dus eerder kunnen verwachten, dat zij een duidelijk onomatopoëtisch (een gebruikelijker term is hier ‘klank-symbolisch’) karakter hebben, waardoor wij L. in zijn klank-analyse[2)] gemakkelijker kunnen

1) Leonhard, t.a.p., pag. 11, 12.
2) ‘Klank-analyse’ in de beteekenis van ‘weergave van de impressie, die vocalen en consonanten en hun verbindingen op ons maken.’ L.'s taal-beschouwing tracht van de *hoorder* uit te gaan. ‘Es ist im Grunde nur eine Konvention, keine logische Notwendigkeit, wenn die Sprachforscher zumeist vom Sprechen und nicht vom Hören ausgehen, eine Konvention, die ihnen schon manche Miszhelligkeit gekostet hat,’ zegt K. Voszler (Sprachphilosophie, pag. 153).

volgen. Uit deze passage blijkt duidelijk, hoe moeilijk het is, de klank-analyse van de begripsanalyse te scheiden; ‘Angst ist eher akut’ valt geheel onder de laatste. Nu zijn klank en begrip volgens L. juist niet te scheiden, en het ineenvloeien van hun beider analyse zal hij dus zien als een direct gevolg van het postulaat en niet als een bezwaar van deze beschrijvingsmethode. Maar dan ziet hij weer langs het kernpunt van zijn eigen theorie heen. Wat wij van hem verwachten is: een zuivere klank-analyse en een zuivere begripsanalyse en daarna het bewijs, dat beider resultaten overeenstemmen. Zoo'n klank-analyse zal altijd sterk subjectief zijn - als de weergave van muziek in woorden. Voor L. is deze muziek dan nog programma-muziek; het programma is het begrip, dat die analyse in een bepaalde richting dwingt. Dat de resultaten van beide analysen overeenstemmen, dat behoeft hij niet meer te bewijzen, dat doen zij onafwendbaar, maar dat zegt over de verhouding klank-begrip nog niets. Klank (op zichzelf iets woordloos') en begrip (ook op zichzelf iets woordloos') zijn hier door woorden naar elkaar toe getrokken. Wij vinden de volgende antinomie: een zuivere klank-analyse zou slechts hij kunnen geven, die het begrip (de taal) niet kende, voor wie het dus geen woord, maar een klank was, - en die tevens de taal juist bijzonder goed kende, daar dit noodzakelijk is om de affectieve waarde van vocalen en consonanten en hun verbindingen, die immers ook uit de begrippen (of liever uit de gevoelsperipherie der begrippen) wordt afgeleid[1)], aan te voelen. Het begin van de passage voldoet wel aan deze eisch van zuiverheid; het bezwaar van te groote subjectiviteit[2)] blijft echter. ‘Breit, unregelmäszig, ungleichmäszig’ als impressies van de klank ‘Furcht’ zijn na te voelen; ‘porös’ wordt misschien reeds te subjectief-impressionnistisch. Wanneer wij nu trachten zelf de klank ‘Angst’ te beschrijven, komen wij tot een ander resultaat dan L. ‘Kurz, schnell’, allemaal best. Maar ‘horizontale beweging’? Voor ons is het eerder een snelle beweging naar omlaag, ongeveer als van een inslaande bliksemstraal. Uiteraard legt L.'s analyse sterk de nadruk op de verschillen tusschen de twee woorden (zie zijn neven-these: er zijn geen

1) Zoo ontstaat het begrip, de stemming ‘C-mineur’ uit alle stukken, die wij in deze toonsoort gehoord hebben.
2) L. bestrijdt deze subjectiviteit niet. ‘(Aber) schlieszlich ist der Verfasser ein Subjekt, aber kein Monstrum.’ (pag. 8).

synoniemen). De overeenkomst is echter veel grooter; in vele gevallen kunnen wij willekeurig ‘angst’ en ‘vrees’ voor elkaar in de plaats zetten[1)]; waarom lijken hun klanken dan niet meer op elkaar?

Ook de begripsanalyse wordt hier subjectief, d.w.z. wordt een begripsbegrenzing. Bij Freud[2)] lezen wij: ‘Schrik, vrees, angst worden ten onrechte als synoniemen gebruikt, zij zijn in hun betrekking tot gevaar goed uiteen te houden. Angst heeft betrekking op een bepaalden toestand, zooals verwachting van gevaar en het zich-erop-voorbereiden, al is het gevaar zelf ook onbekend; vrees verlangt een object waarvoor men bang is.’ Deze begrenzing wijkt belangrijk van die van L. af: ‘angst’ is hier, door de afwezigheid van een object, het meest vormlooze begrip. L.'s opmerking over ‘fürchterlich’ en ‘ängstlich’ bewijst weinig. Het zijn slechts uiterlijk ‘gleiche Bildungen’; het verband van het eerste met ‘Furcht’ is vrijwel verloren gegaan, dat van het tweede met ‘Angst’ niet.

Het spreekt vanzelf, dat wij onmogelijk alle door L. behandelde woorden op deze wijze kunnen bespreken. Al die besprekingen zouden trouwens toch op hetzelfde neerkomen. Op pag. 13 en 14 beschrijft hij ‘Kapitalismus’, ‘Sozialismus’ en ‘Kommunismus’. Van het laatste zegt hij: ‘(Es) ist gegründet, schollenhaft, mauerartig fest und eng, Gestalt ohne Aussprung, glühender Strom, eine Zusammenfügung von Erde und Wolke.’ Hier moeten wij even denken aan de woorden van Robbeknol: ‘Voorseecker was ik daar gheweldigh op ghenomen’, maar deze lyriek kunnen wij onmogelijk navoelen. ‘Diese Charakteristiken sind ganz gewisz nicht nachträglich in die Wörter hineingeheimnisst, sie sind nichts als dat Ergebnis reiner Klanganalyse. Aber ganz gewisz spielt für Millionen, in der Polemik und im Hymnus, dieses sinnliche Begleitgefühl der Wörter eine sehr viel gröszere Rolle als ihr Inhalt.’ In deze woorden overweegt inderdaad vaak het affect. Maar wij gelooven niet, dat het juist *deze* ‘Begleitgefühle’ zijn, en nog minder, dat deze zouden zijn verkregen door een *zuivere* klank-analyse. Bij dit experiment is het onmogelijk alle andere factoren uit te schakelen.

1) In Koenen's Woordenboek vinden wij: VREES (l. angst, schrik).
2) S. Freud: Jenseits des Lustprinzips. Wij citeeren hier uit de vertaling van A. Querido: Het levensmysterie en de psycho-analyse, pag. 19, 20. Zie ook S. Freud: Vorlesungen zur Einführung in die Psycho-analyse, pag. 442.

III. De ‘onomatopoeën’.

‘Inner and essential connexion between idea and word.... there is none, in any language upon earth’, zegt Whitney[1] - ‘Die ganze Sprache ist onomatopoetisch’, zegt Leonhard. Tusschen dit minimum- en maximum-punt liggen de meeningen der andere linguïsten verspreid. Velen beperken de directe overeenkomst klank-beteekenis tot het enge gebied der ‘eigenlijke’ onomatopoeën[2], anderen overschrijden deze (overigens vage) grenzen en vervolgen deze overeenkomst meer of minder ver in het steeds neveliger wordende gebied der klank-symboliek[3]; zij verruimen het begrip ‘onomatopoe’ niet zooals L., maar spreken hier, niet van ‘klank-nabootsing’ en nog veel minder van ‘klank-logica’, maar van ‘klank-symboliek’ en ‘klank-metaphoor’, hiermee aangevende, dat zij het verschil tusschen beide groepen grooter vinden dan hun overeenkomst. Slechts enkelen naderen Leonhard[4]. Jespersen[5] streeft naar le juste milieu: ‘Yes, of course it would be absurd to maintain that

1) W.D. Whitney: Language and the study of language, pag. 32.
2) Zie o.a.F. de Saussure: Cours de linguistique générale^2, pag. 101, 102: ‘Des mots comme fouet ou glas peuvent frapper certaines oreilles par une sonorité suggestive; mais pour voir qu'ils n'ont pas ce caractère dès l'origine, il suffit de remonter à leurs formes latines.’.... ‘En résumé, les onomatopées et les exclamations sont d'importance secondaire, et leur origine symbolique en partie redoutable.’ - H. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte^5, pag. 182, 183: ‘Eine Verwandtschaft zwischen dem Klange von Wörtern und ihrer Bedeutung glaubt man vielfach herauszuhören in der eigenen oder sonst vertrauten Sprache, aber wohl meistens in Folge einer sekundären Assoziation.’
3) Zie o.a.M. Rubinyi: Das Problem der Lautnachahmung, waar hij de meeningen citeert van Humboldt, Franke, Wackernagel, Steinthal, die wel Leonhard naderen, maar niet als hij de symboliek der klanken in hun verbindingen tot woorden vaststellen, doch die van iedere klank afzonderlijk. Het begrip ‘klank-symboliek’ reeds in Plato's Kratylos (Kap. 37).
4) Vgl. o.a.E. Lerch (Germ.-Rom. Monatsschrift VII, pag. 101): ‘*Loch* malt die Bewegung, die der Anblick eines solchen im Beschauer auslöst, durch eine entsprechende Bewegung der Sprachwerkzeuge, beginnend mit der liquida zur Bezeichnung der Rundung und endend mit dem gutturale ch tief hinten in der Gurgel.’
5) O. Jespersen: Language, pag. 397.

all words at all times in all languages had a signification corresponding exactly to their sounds, each sound having a definite meaning once for all. But is there really more logic in the opposite extreme, which denies any kind of sound symbolism (apart from the small class of evident echoisms or “onomatopoeia”) ans sees in our words only a collection of wholly accidental and irrational associations of sound and meaning? - There is no denying that there are words which we feel instinctively to be adequate to express the ideas they stand for, and others the sounds of which are felt to be more or less incongruous with their signification.’

Zeker is het, dat de moeilijkheden grooter worden en er meer mogelijkheid is voor subjectieve interpretatie, wanneer wij het betrekkelijk veilige gebied der luchttrillingen verlaten. Beschouwen wij eerst andere trillingen, wier synaesthetisch verband met de geluiden wel door niemand betwijfeld wordt: de kleuren. Wundt wees reeds op de ‘complicaties’: ‘Farbenton’ en ‘Klangfarbe’.[1)] Was de manifestatie van de genoemde synaesthesie in het begrip dus al bekend, op de manifestatie in de klank wijst Leonhard.[2)] Wanneer de kleur in een (taal-)klank wordt weergegeven, kunnen wij met meer zekerheid verwachten, dat er een directe overeenkomst tusschen klank en beteekenis bestaat, dan bij andere gewaarwordingen of begrippen, die in minder duidelijk of geheel geen synaesthetisch verband met de geluiden staan. Leonhard zegt: ‘(die Wort-Beziehungen) sind so stark und so sicher, dasz zum Beispiel alle zivilisierten und genügend reichen Sprachen die Vokale genau unter die Farbwörter aufgeteilt haben (auszer wenn, wie im Französischen bei “mauve” und “jaune”, tatsächliche Verwandtschaften bestehn und wenn es sich nicht mehr um sehr einfache Farben handelt).’ Hieruit volgt, dat de vocaal in de kleur-namen van overwegende beteekenis is, en (in verband met zijn these) dat dus die vocaal een adaequate klank-weergave is van een gezichtsgewaarwording. Dat de groote verschillen der talen wat betreft de vocalen in identieke kleur-namen vanuit L.'s taal-beschouwing niet te verklaren zijn, hierop hebben wij in een ander verband reeds ge-

1) Zie C.G.N. de Vooys: Iets over de metafoor. (De Nieuwe Taalgids IV). Vgl. ook W. Kramer: Synaesthesie als stijlverschijnsel. (De Nieuwe Taalgids XXVI, pag. 179).
2) t.a.p., pag. 6.

wezen. Houden wij ons dus aan een bepaalde taal, b.v. Fransch: noir (ã), blanc (ã), rouge (ũ), vert (ê), bleu (ø). Wat vinden wij nu echter bij Arthur Rimbaud in zijn bekend sonnet 'Voyelles'?

'A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu'.

Wij zien: er komt vrijwel niets van uit! Leonhard moge dan al op het merkwaardige feit, dat in vele talen de vocalen over de namen der primaire kleuren (hieronder rekenen wij ook, zeer on-natuurkundig, wit en zwart) verdeeld zijn, gewezen hebben, het feit, dat in een bepaalde taal juist die bepaalde klinker in de naam voor die bepaalde kleur voorkomt, blijft nog even mysterieus. Ook zijn er wel uitzonderingen op de strengheid van die klinker-verdeelingen. Wat is b.v. dè klinker in it. 'turchino, azzuro, giallo'? En waarom lijken 'zwart' en 'blank' zoo veel op elkaar? Laat de geciviliseerdheid van het Nederlandsch soms te wenschen? Het lijkt ons, dat de kleur-namen als onomatopoeën niet te handhaven zijn.

Beschouwen wij nu een geheel andere groep van taal-klanken: de namen van gefingeerde personen in roman en drama. De eigennamen, welke de burgerlijke stand registreert, zijn natuurlijk geheel gespeend van wat L. 'klank-logica' noemt. Voor zoover zij niet samenvallen met ons bekende woorden, zijn zij dood voor ons als de woorden van een vreemde taal, en als de klank ons al een bepaalde impressie geeft, ons vaag doet denken aan een bepaald type, dan behoeft die impressie in geenerlei verband te staan met het karakter van het bedoelde individu. Maar hoe komen de schrijvers aan de namen voor hun sujetten? Het komt zeker voor, dat zij de naam gebruiken van een hun bekend individu, wiens karakter overeenkomst heeft met dat van de door hen beschreven persoon. Maar toch: wàt bezielde Balzac, wanneer hij Père-Lachaise afzwierf op zoek naar de meest geschikte naam? Waarom was die naam het meest geschikt? Merkwaardig is, dat hij zoo'n naam blijkbaar niet zelf kon vormen, hem eerst op de grafzerken herkende ('hij wist het wel, maar kon het niet zeggen'). Hier moeten wij toch wel een geheimzinnig verband tusschen klank en 'voorstellingsinhoud' aannemen, en het komt ons voor, dat L. gelijk heeft met zijn opmerking[1]: 'Überhaupt erklärt nur die Annahme der in der "klang

1) t.a.p., pag. 7.

lichen Eignung” gegebnen “Deckung” die Magie der Namen und die Suggestion, die den künstlichen Namen der Personen in Literaturwerken innewohnt. Grade bei diesen entscheidet der Grad der Deckung die Vokabelfähigkeit des gefundnen Namens “Tartuffe” ist Allgemeingut geworden, “Harpagon” kaum.’ Overtuigend werkt dit nog niet; er kunnen natuurlijk ook nog andere factoren in het spel zijn. Toch zijn er bij de schrijvers wel bewijsplaatsen te vinden voor het ‘klank-logisch’ karakter der kunst-namen. Niet b.v. bij Van Deyssel[1)], als hij schrijft ‘Floris Verster.... een mooie naam met iets van bloemen er van verre sterren er in!’ Maar wel bij Zola in ‘La Curée’ Aristide Rougon zoekt een andere naam op instigatie van zijn broer Eugène. Zij bespreken eenige namen, *die echter niet voldoen*. Dan roept Aristide uit: ‘J'y suis, j'ai trouvé.... Saccard, Aristide Saccard!.... avec deux c.... Hein, il y a de l'argent dans ce nom-là; on dirait que l'on compte des pièces de cent sous.’ Eugène avait la plaisanterie féroce. Il congédia son frère en lui disant avec un sourire: ‘Oui, un nom à aller au bagne ou à gagner des millions.’[2)]

Voorts wijst Leonhard op de magische macht van vloeken en scheldwoorden, voor welke slechts een klank-logische verklaring mogelijk is. ‘Der russische Bauer, der ‘schwal’ schimpft, weisz natürlich nicht, dasz dieses Wort im Jahre 1812 vom französischen ‘cheval’ genommen wurde und also, ehe es zur reinen Dekoration, zur Flucharabeske wurde, den Begriff ‘Aas’ passierte; für ihn ist es einfach ein massig an einen Bug klatschender Schwung, dem deutschen ‘Schwall’ näher als dem französischen ‘cheval’, und ist für ihn eher Peitsche als Pferd.’ In onze taal had hij kunnen wijzen op het analoge ‘kreng’, welks begripskern ook geheel is weggevallen en in welks gevoelswaarde ‘giftigheid’ en ‘agressiviteit’ de hoofdmomenten zijn. Maar laten wij met alle respect voor L.'s beeldende taal niet vergeten, dat het woord ‘klank-logisch’ hier sterk van beteekenis veranderd is. De in het postulaat bedoelde betrekking bestaat hier immers niet, daar er van ‘realiteit’ geen sprake is, dus evenmin van ‘voorstelling’. ‘Voorstelling’ is voor ‘de andere kant’ van het woord hier niet te handhaven, daar ‘het voorstellen’ in de

1) L. van Deyssel, Verzamelde Opstellen X, pag. 37.
2) E. Zola: La Curée, éd. 1920, pag. 63. Vgl. ook A. Kluyver: Over een naam bij Maupassant: Le Horla (Verspreide Opstellen, pag. 373).

psychologie onder ‘denken’ ressorteert, en het scheldwoord naar een affect wijst. Alléén naar een affect? Het inzicht in de absolute eenheid der menschelijke psyche dwingt ons deze vraag ontkennend te beantwoorden. Hoe vaak wij ook trachten met het mes der analyse de psyche te trichotomiseeren, telkens vloeien de deelen om het mes zelf weer samen. Het feit al, dat L. ons de klank door voorstellingen van realia weet te suggereeren, wijst in deze richting. Maar toch, de voorwaarden voor een ‘langage articulé’[1] zijn hier voor de helft afwezig. Juist daardoor echter wordt die magische macht van zoo'n woord verklaarbaar. Het affect kan zich hier, bijna zonder tegenwerking van andere psychische krachten, direct en adaequaat uiten, en omgekeerd kan zoo'n klank, los van een begrip, direct een affect oproepen. Hoe grooter de begripskern en hoe kleiner de gevoelsperipherie van het woord is, des te minder kunnen wij een zuivere manifestatie van de ‘klank-logica’ in de taal verwachten. Leonhard ziet echter over de groote verschillen tusschen de woordsoorten heen en zegt, dat ieder woord dit magisch karakter heeft.[2]

Het trekken van grenzen is altijd moeilijk. Zelfs op het kleine gebied der ‘eigenlijke’ onomatopoeën ontkomt men niet aan subjectieve opvattingen. Terecht spreekt dan ook Paul[3] niet van ‘onomatopoeën’, maar van ‘als onomatopoetisch in Anspruch genommene Wörter’. Iedereen is zich er wel van bewust, dat hij, ‘kukeleku’ e.d. zeggend, op de geijkte manier reëele geluiden min of meer gelukkig nabootst, maar het is waarschijnlijk, dat velen met ‘daveren’ niet een reëel geluid *nabootsen*, doch *bedoelen*. Het subjectieve element blijkt wel duidelijk, wanneer wij een etymologisch woordenboek op onomatopoeën nalezen. Bij Franck-Van Wijk vinden wij o.a. als zoodanig opgegeven: ‘beteuterd, boemelen, bobbel, boffen, botsen, dot, duif, flansen, glissen, hijgen, huppelen, klotsen, krekel.’ Soms wordt erbij opgemerkt ‘voor ons taal-gevoel onomatopoëtisch’, zonder dat wij dit na kunnen voelen: soms wordt het teruggevoerd op een indo-europeesche onomatopoëtische basis; soms staat erachter ‘misschien onomatopoëtisch’. Wij hebben dus te doen

1) F. de Saussure: Cours de ling. gén., pag. 63.
2) t.a.p., pag. 5. Zie over die magische macht van het woord ook S. Freud: Vorlesungen, pag. 10: ‘Worte waren ursprünglich Zauber und das Wort hat noch heute viel von seiner alten Zauberkraft bewahrt.’
3) H. Paul: Prinzipien, pag. 128.

met (subjectieve) zekerheden of (subjectieve) vermoedens over de tegenwoordige of de vroegere toestand; tevens wordt ‘onomatopoe’ in verschillende beteekenissen gebruikt, precies als in L.'s brochure. Waarom, vragen wij ons af, zouden de bovengenoemde woorden onomatopoeën zijn en ‘braken, dwarrelen, fladderen, glibberen, grissen, gutsen, ketsen, knuffelen’ niet? ‘Wij voelen het intuïtief,’ zegt Jespersen[1)]. Maar die intuïtie wisselt van individu tot individu, en de opmerking van Lerch over ‘Loch’ wordt door Jespersen ‘belachelijk’ genoemd[2)]. Of krijgen wij hier een strijd over de ‘gezonde’ intuïtie, zooals er ook een strijd over het ‘gezond’ verstand bestaat, waarvan niemand kan zeggen, wie het nu eigenlijk bezit?

Afgezien van dit niet weg te redeneeren subjectieve element, blijft bij het probleem der klank-nabootsing altijd nog het conflict tusschen diachronistische en synchronistische taal-beschouwing, een conflict, waarop ook Rubinyi in zijn artikel niet gewezen heeft en dat in de hierboven[3)] geciteerde uitspraken van Paul en De Saussure wel heel duidelijk tot uiting komt. De redeneering: dit woord is geen onomatopoe, want het is ontstaan uit een niet-onomatopoëtisch woord, is onjuist; ook een ‘secundaire associatie’ kan een woord tot een volwaardige onomatopoe maken, en een ander kan zijn klank-nabootsend karakter verliezen. ‘Murmur’ is een onomatopoe, leeren ons de etymologen. De vraag moest eigenlijk niet zijn: *is* ‘murmur’ een onomatopoe, maar: *was* het een onomatopoe, d.w.z. werd het door de leden der latijnsche taal-gemeenschap als zoodanig gevoeld? Wij mogen het betwijfelen voor een woord, dat niet alleen ‘murmelen’, maar ook ‘loeien’ en zelfs ‘ratelen’ kan beteekenen. Zeker is het, dat een woord, dat slechts aan één concreet geluid gebonden is, met het mééste recht een onomatopoe genoemd kan worden. Hoe meer geluiden een woord moet weergeven (benoemen), hoe geringer zijn onomatopoëtisch karakter zal wezen. Er zijn woorden, welke de etymologie als klank-nabootsingen opgeeft, terwijl zij dit nu waarschijnlijk (een enquête zou het eigenlijk moeten uitmaken!) niet meer zijn, maar ook zijn er, welke nu als onomatopoëtisch gevoeld worden, terwijl zij volgens de etymologie heel anders zijn ontstaan.

1) Zie pag. 16 van dit opstel.
2) O. Jespersen: Language, pag. 410.
3) pag. 15, noot 2).

De ‘klank-logica’ is onmachtig alleen de taal-verschijnselen te verklaren[1)]. Het is ermee als met de physiognomica, de graphologie en de linguïstische palaeontologie: zij kunnen niet in alle gevallen uitsluitsel geven, maar slechts soms een aanwijzing geven in een bepaalde richting en in samenwerking met andere wetenschappen tot resultaten voeren. Leonhard heeft de verklarende macht van het begrip ‘klank-logica’ overschat.

Maar wèl is het probleem der klank-nabootsing een probleem van de *synchronistische* linguïstiek. Ons dit duidelijk bewust gemaakt te hebben lijkt mij ongeveer de eenige verdienste van zijn brochure.

Tiel, Juni 1933.
C.F.P. STUTTERHEIM Jr.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept. A.H. Cornette bespreekt onder het opschrift *Veertig jaren Vlaamsche letteren* een boek van de Zwitserse Lili Sertorius: *Literarisches Schaffen und Volkstum in Flandern* (1890-1930), dat hij prijst als een knap essay, maar waartegen hij ook ernstige bedenkingen ontwikkelt, o.a. tegen de opvatting dat *Van Nu en Straks* te exclusief-aristokraties was, en tegen de pessimistiese beschouwing van het heden.

De Nieuwe Gids. Sept. W. Kloos publiceert weer enige Nieuwe-Gids-correspondentie en bespreekt *Het nagelaten werk van Aart van der Leeuw*.

Okt. Behalve enige *Correspondentie* geeft W. Kloos *Het een en ander over H. Gorter en Mevr. Roland Holst*.

Groot-Nederland. Sept. Urbain van de Voorde besluit zijn belangrijk *Essay over Karel van de Woestijne*. S.E. van Praag geeft een beschouwing *Over het komische en over komische situaties*. Greshoff beoordeelt poëzie van Louis de Bourbon, H. de Bruin, Hendrik de Vries, G. Stuiveling en Eric van der Steen.

Okt. S.E. van Praag besluit het bovengenoemde opstel. Greshoff vraagt waardering voor de dichter A. van Collem, naar aanleiding van de Bloemlezing uit zijn werk.

1) Dit zegt L. zelf ook wel (pag. 7), maar hij houdt er zich niet aan!

Opwaartsche Wegen. Sept. K.H. Miskotte publiceert een voordracht over *Leven en lezen*, om de grote betekenis van het lezen ‘met een volkomen ontvankelijkheid en trouwe overgave aan den vorm’ voor het geestelik leven te betogen.

Okt. Roel Houwink behandelt in een voordracht *Het vormen inhoudprobleem in de letterkunde in verband met de mogelijkheid eener Christelijke litteratuur*.

Stemmen des tijds. Okt. C. Tazelaar publiceert een aantal *Onuitgegeven brieven van Mevrouw Bosboom-Toussaint*, gericht tot C. Mulder te Kampen in 1880.

De Stem. Sept. In de *Poëzie-kroniek* bespreekt Anthonie Donker het werk en het talent van ‘De jongste generatie’.

Okt. Theun de Vries geeft een studie over *Joannes Luyken*. - Dop Bles schrijft een In memoriam Henri Borel. - In het *Critisch Bulletin* bespreekt S. van Praag *Querido's laatste werk*, n.l. *Het Volk Gods* en *Menschenharten*.

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Sept. P.M. Brouwer besluit zijn artikel over *Taalwetenschap en Esperanto*.

Okt. B.W. Speekman behandelt, ter aanvulling, eveneens het onderwerp *Taalwetenschap en Esperanto*.

Den Gulden Winckel. Sept. S.M. Noach bespreekt het vijfde en zesde deel van *Het dagboek van Fr. van Eeden*. - De *Kroniek van het proza* van G. van Eckeren, met het opschrift *Uitgelegde grenzen*, handelt over *De Man zonder Uniform* van Willy Corsari en *De Vuistslag* van Constant van Wessem. - G. Stuiveling herdenkt *Herman Poort*, W.A. Kramers herdenkt *Henri Borel*.

De Vlaamsche Gids. Sept. Julius Pée besluit zijn artikelenreeks over *Mevrouw Courtmans*.

Okt. Een kort artikel van P. Wijndaele is getiteld: *Dr. Constant Jacob Hansen (1833-1910) herdacht*.

Dietsche Warande en Belfort. Sept. In de Kroniek over de *Vlaamsche Letteren* schrijft Urbain van de Voorde waarderend over de vertelkunst van Raymond Brulez in *Sheherazade of de literatuur als losprijs*.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Febr.-Maart. J. van Mierlo betoogt, in een nieuwe bijdrage over *Hendrik van Veldeke*, dat onze dichter geen *nobilis* of *miles*

(ridder), maar slechts *ministerialis* was. - Alb. J.J. van de Velde geeft *Bio-bibliografische aanteekeningen over Johan van Beverwijck* (1594-1647), de bekende Dordtse medicus en auteur. - J. Mansion behandelt *Het element hide in plaatsnamen*.

April-Mei. Lode Baekelmans beschrijft de reis van *Een Hollander in de Vlaamsche gewesten in 1836*, n.l. van Mr. A.W. Engelen, ook als dichter bekend, die zijn reisverhaal in 1837 publiceerde. - Paul Bellefroid geeft *Beschouwingen over de Nederlandsche rechtstaal in Vlaanderen*. - Leerzaam, ook uit taalkundig oogpunt zijn de *Antwerpsche teksten uit de jaren 1292-1312 en de eerste Brabantsche teksten in onze taal*, uitgegeven en toegelicht door Floris Prims. - J. van Mierlo oordeelt gunstig over een antwoord op de prijsvraag over *Baudelaire en het Baudelairisme in de Nederlandsche letterkunde*, dat ter bekroning zal worden voorgedragen.

Onze Taaltuin. Sept. In aansluiting bij Van Ginneken's Hadewijch-opstel vond A. Kievits *Nog een wieledenker*, namelik *A. van Collem*. - Jac. van Ginneken verkondigt de lof van Anton van Duinkerken's *Dichters der Contra-reformatie*, maar betreurt dat hij niet, evenals Maurits Sabbe (*Brabant in 't Verweer*), gewezen heeft op het strijdbare karakter van de Zuid-Nederlandse Katholieken in de 17de eeuw. - *Het nieuwe perspectief in ons land*, van G. Offermans, wijst op mogelike Oosterse invloeden op de vroege West-Europese kultuur. - B. ten Berge noemt *Belangrijke sandhi-afwijkingen in het Groningsch*. - De taalkaart begrenst de woorden *wang, kaak, koon, kinnebakke* enz. - Jac. van Ginneken bespreekt *Een nieuwe Zuid-Limburgsche dialectmonographie*, n.l. van W. Welter; J. Wils een Afrikaans boek: *Woordeskat en woordherhaling* van G. Aucamp.

Okt. G.S. Overdiep bespreekt de *Negatie en andere syntactische vormen in de Gentsche volkstaal*, naar gegevens in een bundeltje *Gentsche Prâot* van Jan Cleppe. - Jac. van Ginneken zoekt *De geheime rijkdommen van onzen woordenschat* in de praehistorie van onze taal, teruggaande tot het ‘jagertijdperk’ ongeveer 10.000 v. Chr.: hij meent allerlei betekenis-ontwikkelingen in de opeenvolgende voorhistoriese tijdperken nauwkeurig te kunnen aanwijzen. De taalkaart geeft het woord *links* naast zijn concurrenten *slinks, lofter* en enkele zeldzame andere woorden.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde. LII, afl. 3-4. Jan de Vries behandelt in de vijfde van zijn *Studiën over Germaansche*

Mythologie de Wodan-verering bij West- en Noord-Germanen. - J.W. Muller vervolgt zijn *Reinaert-studiën* met een uitvoerig bespreking van *Navolging en parodie van heldenepos en ridderroman*, waarbij vooral gewezen wordt op de Lorreinen en de Karel ende Elegast. Zijn conclusie luidt: 'Reinaert (I) is noch één doorloopende, bittere satire op één of meer bepaalde standen der menschenmaatschappij, noch één doorloopende hoonende parodie van heldenepos of ridderroman. Maar wel loopt er een onmiskenbare, licht-satirische en schertsend-parodische ader door het geheele werk.' - D.C. Hesseling geeft een bijdragen over *Papiaments en Negerhollands*. - Willem de Vreese publiceert onbekende *Middelnederlandsche fragmenten* uit de Roman van Lancelot. - Een drietal kleine bijdragen van G.A. Nauta zijn getiteld: 'Bij *oe*-relicten', 'De Floresta bij Huygens', 'Twee gedichtjes van Huygens.'

Levende Talen. Sept. De aflevering begint met een uitvoerig verslag van de vergadering die de Nederlandse sektie in Mei hield, en waar het doel van het moedertaalonderwijs en het onderwijs in de grammatika ter sprake kwamen. *Naar aanleiding van de Nederlandsche sectievergadering* deelt A. Peperzak een en ander mede uit zijn praktijk, n.l. de wijze waarop hij verband legt tussen de grammatika van het Nederlands en die der moderne talen. - E. Kruisinga betoogt in een artikel *Taalwetenschap en taalgeschiedenis*, 'dat de taalgeschiedenis voor de filoloog wel algemeen-linguistiese waarde heeft, maar niets bijdraagt tot de kennis van de levende taal in het biezonder waarin de historiese ontwikkeling heeft plaats gehad.' - A. Zijderveld beoordeelt *De bottende bongerd* van W.G. Wittop-Koning - Rengers Hora Siccama en Herman Poort, die hij voor de aanvangsklassen ongeschikt acht.

Eigen Volk. Sept. A.J. Veenendaal geeft een verzameling van *Volkspoëzie uit den Crisistijd*.

Ons Eigen Blad. Sept.-Okt. De *Spraakkunstige varia* van Gerlach Royen behandelen *Hyperkorrektheid* en *Beschaafd en onbeschaafd* in taalgebruik.

Museum. Okt. F. Muller Jz. beoordeelt het *Handboek der erklärenden Syntax* van W. Havers. - L.C. Michels beoordeelt Vercammen's proefschrift over *Thijm en Vlaanderen*.

C.D.V.